ИНДИАНЦИ БЕЗ ТОМАХАВКИ

МИЛОСЛАВ СТИНГЪЛ

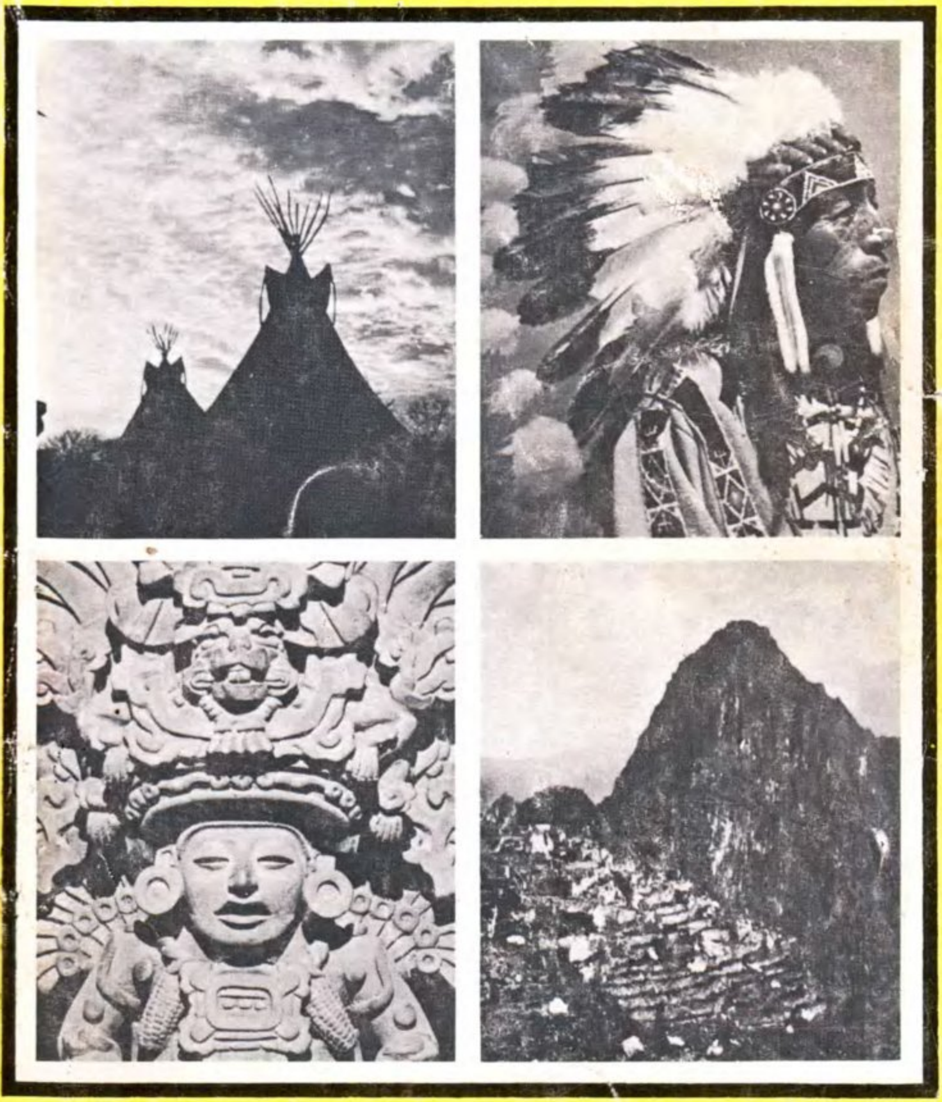

ИЗДАТЕЛСТВО НА ОТЕЧЕСТВЕНИЯ ФРОНТ

Miloslav Stingl
Indiáni bez tomahavků
© Miloslav Stingl, 1966

© Ирина Херакова, Румяна Кокаличева, преводачи, 1985
© Иван Димитров, художник, 1985
c/o Jusautor, Sofia

МИЛОСЛАВ СТИНГЪЛ

ИНДИАНЦИ БЕЗ ТОМАХАВКИ

Превели от чешки език
ИРИНА ХЕРАКОВА
РУМЯНА КОКАЛИЧЕВА

ИЗДАТЕЛСТВО
НА ОТЕЧЕСТВЕНИЯ
ФРОНТ
СОФИЯ, 1985

„Тридесет и двата милиона индианци, също както Кордилиерите, образуват гръбнака на Америка.“

ФИДЕЛ КАСТРО
(Втора хаванска декларация)

I
ИНДИАНЦИ БЕЗ ТОМАХАВКИ

Индианците — приятели от най-романтичните ни момчешки мечти. Познаваме ги от оръфаните страници на прочетените тайно под чина „индиански“ книжки, от романите на Карл Май и от безброй подобни книги и филми. Възхищаваме се от тях, когато те с томахавки в ръце побеждават Късти и другите нашественици. Но познанията ни за тях сякаш се изчерпват с томахавките. Въпреки че (ако изключим ескимосите на север) индианците са единственото коренно население на цялата западна половина на нашата планета. Защото когато първите европейци дошли в Новия свят през 1492 г., този огромен континент не бил пуст. Навсякъде из Америка живеели хора. Странни, удивителни хора.

От деня, в който Христофор Колумб за пръв път е видял индианци, до днес са минали повече от петстотин години. За това време етническата карта на Америка значително се е изменила. Още при първия поглед към която и да е подобна карта проличава една интересна особеност. Във всички останали континенти общо взето преобладава главно една човешка раса. В днешна Америка не е така. На Антилските острови днес живее многочислено негърско население, което съставлява абсолютно мнозинство на повечето от островите (Ямайка, Хаити, Тринидад). Милиони негри и мулати живеят и в най-голямата латиноамериканска държава — Бразилия. Но на по-голямата част от територията на САЩ, Канада, Аржентина и Уругвай живеят предимно хора от бялата раса. Една малка зона от американския север е населена от ескимоси, а в обширните области на Средна и Южна Америка (особено в Мексико, Перу, Боливия, Еквадор, Парагвай и др.) живеят главно индианци и метиси.

От цялата тази пъстра мозайка на човешките раси, населяващи днешна Америка, ние ще спрем вниманието си върху индианците.

Индианците, с които е свързана най-дългата част от историята на западната половина на света. И не само историята. Не само миналото. Индианците ще ни помогнат да видим по-добре и настоящето, и бъдещето на този континент. Защото именно при индианците се срещат най-древното минало и най-удивителното бъдеще на Америка.

Вече споменахме, че при идването на първите европейци навсякъде из Америка са живели „американските“ хора — индианците. Въпреки че разнообразните природни условия са променяли по различен начин физическия облик на индианското население, можем да открием много общи негови външни белези: набита фигура, къси крака, но дълги ръце, малки ходила и длани; високо и обикновено доста широко чело; надвиснали, едри дъги на веждите; месест, висок, т. нар. орлов нос (особено в Северна Америка); сравнително широка уста; преобладаващ тъмнокафяв цвят на очите; черна, права, гъста коса; среден, понякога нисък ръст.

Често пъти обаче не само отделни хора, но и цели етнически групи се различават от този „общ портрет" на американския индианец. Да вземем например ръста на патагонците — „индианските великани" (населяващи южните области на Аржентина) — и индианците от северноамериканските прерии, които надвишават значително средното равнище. На другия полюс са членовете на едно племе, което живее в планините на Венецуела. Очебийно различни от средната маса са и членовете на т. нар. праамериканска група (например добре известните ботокуди). Тези „палеоамериканци" имат много по-тъмна кожа в сравнение с други групи от индианското население. Да, цветът на кожата! Често сме чували, че индианците са червенокожи. Само че кожата на тези американци в никакъв случай не може да бъде определена като червена. Прозвището „червенокожи" (английските колонизатори на Северна Америка употребявали думата „Redskins", французите — „les Peaux rouges") индианците получили от първите бели заселници в Северна Америка. То произхожда от един обичай, някога доста разпространен сред северноамериканските индианци, да украсяват в тържествени случаи тялото и лицето си с червена боя.

И ако трябва да отговорим на въпроса каква на цвят е кожата на индианците, бихме казали, че тя е жълтокафява.

Безспорно индианците принадлежат към една обща човешка група. (За изчерпателност трябва да споменем, че от антропологично гледище се различават три групи индианци — северноамерикански, южноамерикански и споменатите вече староамерикански. Някои изследователи разделят тези основни групи на многобройни подгрупи.)

Но ако индианците се различават малко по отношение на физическите си данни, то по отношение на културата те се различават и са се различавали значително още в доколумбово време. Заедно с гениалните математици на маите са живели и живеят и до днес в бразилската джунгла племена, които могат да броят едва до три. Редом с философите и поетите на ацтеките стои съвсем примитивният ловец, а днес, заедно с индианския промишлен работник или дори индианския капиталист в САЩ, съществува и изостаналият индиански земеделец, който обработва земята си така, както преди три хиляди години. По времето на първите европейски заселници видът на индианска Америка е бил доста шарен — а днес е още по-пъстър! В тази мозайка имат своето място както индианският революционен пролетариат, така и племената от джунглите, останали до ден-днешен на равнището на каменния век (разбира се, важно значение за това, особено в доколумбовата епоха, имат и конкретните природни условия).

Ето такива са индианците. Скоро след като европейците се срещнали с тях за пръв път, индианците събудили интереса на учените и науката. Отначало той бил непълен и повърхностен, но към средата на XIX век в тази област се стига до решителен поврат. По това време се ражда нова научна дисциплина — американистиката. Най-общо казано американистиката е наука за историята, духовната и материалната култура на индианците. Тя е смятана за дял от етнографията, но американистичните изследвания не се ограничават само в тази област, а обхващат и антропологически, лингвистически, археологически, и особено исторически материал. Скоро след оформянето на американистиката като самостоятелна научна дисциплина били направени първите опити за подреждане на новопоявилите се изследвания. Като начало се тръгнало от там коренните жители на Америка да бъдат диференцирани според един признак, който сякаш се натрапвал от само себе си — според езиковата принадлежност на отделните племена към предполагаеми различни езикови семейства. Оказало се обаче, че това е сизифовски труд.

Системният интерес към индианските езици се зародил в САЩ. По онова време — 1846 г. — тяхната класификация била възложена като основна задача на един от най-известните и до днес научни институти, занимаващи се с американистични изследвания — на т. нар. Смитсънов институт (Smitsonian Institution) във Вашингтон. С тази задача се заел първият директор на института д-р Поуел, който публикувал след петнайсет години своята класификация под заглавие „Езикови семейства на американските индианци на север от Мексико“ (Indian linguistic families of America north of Mexico).

С класификацията на индианските езици се занимавали няколко поколения американисти, и най-вече един от класическите изследователи Франц Боас, големият френски учен Пол Риве, и още редица американци (днес в тази област работят Суодиш и Гринбърг). В Чехословакия с класификацията главно на южноамериканските езици се е занимавал Честимир Лоукотка. Огромната трудност на тази задача може да бъде илюстрирана най-добре от факта, който този чехословашки изследовател публикувал през 1935 г. в своята „Класификация на езиците в Южна Америка“ (Clasificación de las lenguas Sudamericanas) — там той преброил общо 558 езика, които се включвали в 94 езикови групи. Макар че много от тези езици в действителност са само наречия, броят им остава огромен. А един от най-добрите познавачи на южноамериканските индианци, проф. Олдън Мейсън смята, че общият брой на индианските племена, говорещи на свой собствен език или поне на свое собствено наречие, надхвърля пет хиляди: пет хиляди индиански племена, пет хиляди индиански езика и наречия, и то само в Южна Америка! Да прибавим към тях и стотиците средно- и северноамерикански езици. Разбира се, сред тях има и езици, на които днес говорят пет или десет човека и които утре ще изчезнат. Подобен процес протича при редица малки племена, живеещи на бразилска територия. От друга страна, съществуват езици, които се говорят от милиони хора (например езикът кечуа). В цяла Европа, от Атлантическия океан чак до Волга (но без Кавказ), се наброяват едва няколко десетки езика, които при това в повечето случаи са твърде близки, обединени в няколко основни групи — славянска, романска, германска и др. Индианските езици също могат да бъдат обединени в няколко групи-семейства, само че няма признак, който би могъл да се посочи като общ за всички тях. Макар че дълго време лингвистите смятаха, че всички индиански езици са полисинетични. Като пример най-добре може да послужи езикът на микмаките, живеещи в североизточната част на Северна Америка и принадлежащи към алгонкинското езиково семейство. Ако един микмак иска да ви каже: „Те се канят да изядат храната си заедно“, за това ще му е достатъчна една-единствена дума: „Najdejemouweeoolowgooddullaolteedissuneega“.

С езика е свързана и писмеността. Днес всички индиански езици си служат с латинската азбука. Дори и тези, за които латиницата не е приспособена (например, основаващият се на разликата между тоновете език на мексиканските запотеки, при който височината на тона на отделната сричка се означава с различни допълнителни знаци преди или след сричката; или пък сричковото писмо на северноамериканските чероки, където повечето от съществуващите над 80 срички на азбуката се отбелязват с латински букви, например буквата „а“ означава сричката „го“).

Но въпросът за езиковата принадлежност на отделните индиански племена е само един от многото въпроси, които ни хрумват, щом започнем да се занимаваме с индианците. И всички тия въпроси са сложни и интригуващи. На тях се опитва да намери отговор тази книга. Да намери правдив отговор. Да разкаже как са живели и живеят истинските индианци — индианците без томахавки...

II

ОТКЪДЕ СА ДОШЛИ

Въпроси, въпроси, въпроси. Преди време под една от най-известните си картини Пол Гоген написал: „Откъде идваме? Кои сме? Накъде отиваме?“ Макар и без толкова философски подтекст, индианците също са си задавали тези три основни въпроса. Сега ни интересува първият от тях: откъде са дошли? Да, откъде са дошли индианците? Самите те отговарят на този въпрос в своите митове и предания — например в тези, които разказват откъде са дошли в Америка индианците варау, живеещи в Гвиана и край делтата на Ориноко във Венецуела.

Всичко станало така...

Някога, в началото на всички времена племето варау живеело в една прекрасна страна, високо над небесата. В тия райски земи освен варау живеели само птици, които младите ловци убивали. Веднъж един ловец на име Оконоте стрелял по някаква птица, но стрелата му не улучила целта и се изгубила...

Търсейки стрелата си, Оконоте намерил дупката, през която тя била изчезнала. Погледнал той през дупката надолу и видял нашата земя. Видял един свят, пълен със стада диви свине, кошути и най-различни животни, които свободно си пасели и се скитали из зелените гори и обширните савани. И понеже дупката в небето била достатъчно голяма, Оконоте решил да си изплете стълба от памук и да слезе долу. Другарите му се притекли на помощ и скоро стълбата била готова. Но от райската страна на племето варау до земята било много далече. Тогава другарите на Оконоте доизплели стълбата и я закрепили здраво в горния край. След това смелият Оконоте се спуснал чак до долу, макар че опасността била голяма. Вятърът си играел със стълбата както си искал, и Оконоте всеки момент можел да се изпусне и да падне. Но понеже храбрият успява във всичко, младият ловец слязъл без произшествия. Като стъпил на земята, той се вкаменил от учудване. Колко много неща имало там! Какъв богат и странен живот! Колко непознати животни! И всичките били четирикраки и огромни! Всяко нещо му се струвало чудо. Той видял как тия големи животни изяждат плячката си и си помислил, че и той би могъл да убие някое от тях и да го изяде. И тогава улучил една млада кошута, стъкнал си огън, опекъл месото и после... После го опитал. Ама че вкусно нещо! Като изял месото, той се върнал по стълбата обратно в своята страна. Естествено, изкачването било далеч по-трудно от слизането. Оконоте бил взел със себе си парче месо, за да се похвали със своя улов. И наистина — вкусът на месото и убедителният разказ на ловеца възхитили всички. Не искаме да останем тук! Никаква полза нямаме от тия дребни птичета! Да слезем долу, на тази земя, пълна с дивеч, на тази земя, която Оконоте откри за нас, за племето варау. Там ще намерим много храна. Да слезем долу!... И тръгнали. Слезли по стълбата долу, в онзи жив свят. По това време всички били млади. Още нямало стари хора. През дупката в небето варау промъкнали и своите деца. И накрая всички щастливо стъпили на земята. Всички, с изключение на един човек. Последният. Всъщност — последната. Защото това била една жена. Прекомерно дебела, тя не могла да мине през дупката в небето и се заклещила там. Мъжът ѝ, който слизал предпоследен, се опитал да я измъкне, но главата му се замаяла от височината и той предпочел бързо да слезе на твърдата земя. В новата си родина варау развълнувано обсъждали това нещастие. Жените се сърдели, защищавали своята сестра. Откъде-накъде мъжът ще изостави жена си?! Нека тогава друг някой се качи до горе и се опита да я измъкне! Или да вземе още двама-трима и да помогнат на тая нещастница! Но мъжете се страхували да се качат обратно. А вождът на племето разсъждавал така: дори и да измъкнете тази жена със сила, тя ще ви помете и всички ще загинете, падайки на земята. И варау ще загубят най-добрите си мъже... Скоро стълбата се протрила и дебелата жена останала горе. Останала там завинаги.

И ние, варау, никога повече няма да видим нашата райска земя в небесата, защото онази дебела жена е препречила дупката в небето с тялото си...

Ето как варау са дошли на тоя свят. И това обяснение им било напълно достатъчно. Впрочем върху въпроса за произхода на индианците са се замисляли и други хора. За да обяснят този основен за американистиката проблем — както го определи аржентинският учен Хосе Имбелони, — са създадени десетки теории: научни, псевдонаучни — до началото на XX век, а някои дори свръхфантастични.

В колониалните времена съвсем еднозначно преобладавал възгледът, че индианците не са живели в Америка открай време, че Америка не е тяхната родина, че са се преселили от някъде в Новия свят. И, естествено, индианската прародина била търсена с помощта на Библията. Пръв се обърнал към свещената книга епископът Бартоломе де лас Касас, възторжен приятел на индианците, живял през първата половина на XVI в. Той нямал никакви съмнения по този въпрос — та нали в Библията било казано как след завладяването на Палестина от Израел били прокудени десет юдейски племена! Теорията за юдейския произход на индианците бързо си спечелила стотици ентусиазирани привърженици. През XVI в. такива били Диего Дуран и Гонсалес Фернандес де Овиедо, през XVII в. — Хуан де Торкемада, Грегорио Гарсиа и др. Но вероятно най-прочутият привърженик на тезата за израелския произход на индианците бил равинът Менас ибн Израил, написал съчинението „Произходът на американците“, излязло през 1650 г. в Амстердам и преведено на десетки езици. През XVII в. християнска Европа преследвала безмилостно евреите. Редели се погром след погром, затова никак не е чудно, че книгата на равина за новооткрития свят и неговите обитатели носела красноречивото подзаглавие „Това е надеждата на Израел“. Трябва да кажем обаче, че теорията за израелския произход на индианците съвсем доскоро беше защищавана и от редица видни изследователи. Ще споменем поне един от тях, английския лорд Кингсбъро, който в средата на XIX в. публикувал почти всички известни дотогава индиански ръкописи от древно Мексико в огромна многотомна поредица, само за да докаже, че ацтеките и другите индианци от Мексико са преки наследници на ония израилтяни. Но докато нещастният лорд търсел изчезналите юдеи, поради издателските разходи загубил цялото си състояние 32000 ливри. Накрая загубил дори живота си, защото се заразил от тиф и умрял в дъблинския затвор, където попаднал заради неизплатени дългове към доставчика му на хартия. След смъртта на лорд Кингсбъро теорията за израелския произход на индианците постепенно западнала (въпреки че известната американска религиозна секта на мормоните я поддържа и до днес).

Но разказът за прокудените юдейски племена не бил единственото място от Вехтия завет, което интригувало търсачите на индианската прародина. Още през XVII в. много от тях открили в „Първа книга на царете“ (гл. 9, 27—28 стих) следния текст:

„...А в корабите Хирам прати от слугите си, опитни морски корабници, да бъдат със Соломоновите слуги. Те отиваха в Офир, отдето взеха четиристотин и двадесет таланта злато и го донесоха на цар Соломон...“

Да — митичната страна Офир, приказно богата, с редки, невиждани дървета, прекрасна и далечна! Страна, намираща се отвъд океана. А къде отвъд океана европейците открили невероятни чудеса в златни градове? В Америка, и най-вече в царството на инките. И един от първите историци на Америка Хуан де Акоста отбелязва: „Много хора смятат, че страната Офир, за която говори Библията, е нашето Перу.“ Други автори пък съпоставят и сходното звучене на имената Перу — Офир (Peru — Ophir).

Пак по същото време (през XVII в.) се появили и други теории за произхода на индианците. Например испанецът Енрико Мартинес, който посетил Латвия, твърдял, че хората, живеещи в околностите на Рига, много приличали на индианците. Тоест, според него било очевидно, че индианците произхождат от Латвия! Според патер Антонио Каланча (1638 г.) по произход индианците били татари. Много други изследователи смятали, че индианците са потомци на най-добрите мореплаватели в древността — финикийците, защото само те биха успели да преплуват океана. Индианците дори били преки потомци на жителите на славната финикийска метрополия Тир, които напуснали града, бягайки от войските на Александър Македонски, и стигнали чак до Америка. Също така се мислело, че индианците са потомци на бежанци от Картаген, разрушен от римските войски. За прадеди на индианците са били смятани и древните шумери, малайците, африканските бербери, египтяните, жителите на Молукските острови, а пък според славния английски пират Уолтър Роли инката Манко Капак бил британски корсар!

Годините минавали. И индианците продължавали да живеят без дори да възразяват срещу тоя абсурден потоп от „прадеди". За това време науката отишла доста напред. Библията не била достатъчна като единствен, решаващ авторитет за младата буржоазия и настъпващия капитализъм. Появил се Дарвин. Родила се еволюционната теория. И вместо Адам и Ева дошъл редът на предшествениците на човека от животинския свят. Сега вече въпросът за произхода на индианците придобил ново звучене. Дали американските индианци не са се развили от местни, единствено техни животински предшественици?

Но в Америка няма човекоподобни маймуни. За пръв, а и за последен път, през 20-те години на нашия век една френска експедиция съобщила, че във венецуелската джунгла е намерена двойка маймуни, ходещи на задните си крака. Членовете на експедицията успели да убият женската и да направят снимка на „американската човекоподобна маймуна". И това било всичко. За всички привърженици на т. нар. полигенизъм портретът на маймуната бил най-прекрасното нещо. Но по-късно се оказало, че тайнствената маймуна е най-обикновена черна коата (Ateles paniscus). Сензацията приключила най-безславно. Само че това не сложило край на теорията за „местния, американски произход на индианците". Нали хората биха могли да се развият и от измрели вече животински видове.

Много по-голям интерес от красавицата-маймуна предизвикала теорията на аржентинския палеонтолог от италиански произход Флорентино Амегино. Той също поддържал тезата за полигенизма, която твърдяла, че отделните човешки групи са се появили независимо една от друга, в специфичните природни условия на т. нар. „люлки". Според проф. Агасис, водещ представител на полигенизма, на земното кълбо имало осем такива „люлки". И една от тях била Америка, в нея от собствени „американски" предци са се развили индианците.

През 1884 г. на основата на някои свои находки Амегино съставил хипотетична таблица на тия „предци". Най-старият от тях той нарекъл „тетрапротохомо", следващите— „трипротохомо" и „дипротохомо", и накрая — прекия предшественик на „американския човек" — „протохомо". (В Чехия най-ентусиазиран привърженик на теорията на Амегино бил популярният пътешественик Алберто Войтех Фрич. Той дори изнесъл доклад върху нея пред международния конгрес по американистика във Виена. А по-късно, в книгата си „А. В. Фрич сред индианците" той стигнал до още по-смело твърдение: „С помощта на разкопки и находки е установено не само, че част от индианците са автохтонни, но и че човечеството и всички бозайници произхождат от Южна Америка. Човекът и другите животни са произлезли от Патагония и Африка, минали са през Азия, Северна Америка и Панама, а също и през други континенти, които сега са на дъното на океана, и са се върнали обратно със съвсем различен променен облик.") Амегино се опитал да докаже истинността на своята теория с някои находки (например от аржентинските селища Мирамар, Некочеа и др.). След него десетки други ентусиазирани привърженици на тази теория продължили да търсят доказателства из цяла Америка, от Аляска до Огнена земя. Самият Амегино успял да намери само останки от т. нар. „тетрапротохомо" и „дипротохомо". Но при по-грижливи изследвания се оказало, че намерената от него през 1907 г. кост принадлежи на някакъв изчезнал южноамерикански хищник. А черепът на „дипротохомо", намерен през 1909 г., изобщо не се различавал от черепа на съвременния човек.

Подобни показателни, а понякога и доста тъжни неуспехи имали и другите търсачи на „протохомо". Например през 1922 г. американският геолог Харолд Кук намерил в Небраска зъб, за който смятал, че принадлежи на търсения примат от амегиновски тип. „Приматът" бил кръстен на своя откривател — Hesperopitecus Haroldcooki. Но не след дълго било установено, че зъбът на хеспоропитека на Кук всъщност принадлежи на вече изчезнал вид северноамерикански прасета (Prosthenops).

Скоро след това съвсем недвусмислено било доказано, че в Америка никога не са живели човекоподобни видове. И науката била принудена да се върне към първоначалните възгледи за произхода на индианците и да търси тяхната прародина извън Америка.

Този път вниманието на изследователите не било привлечено от външната прилика или от сладкото слово на Библията. Но и във века на науката фантазията не преставала да действува. Много изследователи смятали, че индианците са дошли от несъществуващи вече страни или дори от несъществуващи вече континенти. Някои твърдели, че индианците са последните потомци на жителите на потъналата в океана Платонова Атлантида. Докато „атлантическите“ теории се опитвали да изглеждат достойно поне на външен вид, то тезите за другите изчезнали континенти били плод на чиста измислица. Така например се твърдяло, че индианците произхождат от някаква страна Му, намираща се нейде в източния Тихи океан. За тази страна пръв научил някой си господин Джеймс Чърчуорд благодарение на едни магически таблетки, които му дал някакъв тайнствен индийски монах. Страната Му се радвала на вниманието на жадните за сензации американци, а бедните индианци за около петдесети път научили кои са всъщност загадъчните им дядовци и баби. И отново в Тихия океан парагвайският писател Моисес Бартони открил пък друга изчезнала страна, в която били живели предците на индианците. Тя се наричала Аркинезия. Изобщо Тихият океан бил любимото място на „приятелите на изчезналите светове“. В началото на нашия век много писатели говорели за някакъв тихоокеански континент. Реджиналд Инок дори написал книга „Тайната на Тихия океан“. Но Атлантида, страната Му, страната Аркинезия не били единствените изчезнали земи, от които били дошли прадедите на индианците. Луис Спенс, който написал редица книги за индианската култура, в началото на нашия век издал един труд, в който сътворил още един континент. Той се намирал недалеч от източните брегове на Америка в Карибската зона и се наричал Антилия.

Разбира се, всички тези „изследователи“ и явни мошеници не били приемани сериозно. Не съществувало нито едно доказателство за някогашното наличие на изчезналите континенти, липсвали каквито и да били геоложки сведения за това. Така че в XX-и век истинските търсачи на индианската прародина били принудени да се насочат към наличните континенти. Вече почти никой не вярвал на Библията (макар че в 1900 г. във Филаделфия един историк на име Ру издал „История на Америка“, в която твърдял, че „червенокожите произхождат от рода на праотеца Ной“). В нашия век прародината на индианците вече не била търсена в Европа, Африка и Близкия изток. Оставали тогава Азия, Австралия, Океания и Антарктида. От многото съвременни теории особено внимание заслужват идеите на португалския антрополог Мендес Кореи. Според тях предшествениците на днешните индианци са дошли от Австралия. Въпросът обаче е как са дошли? Според него австралийците не са дошли по море, а по суша. През Тасмания и през веригата от необитавани тогава антарктически острови те са стигнали до най-южната част на Америка, до Огнена земя. Науката си спомни за тази наистина оригинална идея преди няколко години, когато една английска експедиция, водена от сър Вивиан Фъчс, прекоси цяла Антарктида и се върна с възгледа, че т. нар. Антарктида в действителност е образувана от две малки, свързани една с друга ивици суша, едната от които е пряко продължение на американските Анди. Ако този възглед се окаже верен, теоретично наистина би било възможно австралийските емигранти на Кореи да са дошли по онзи предполагаем мост. Но срещу смелата и интересна хипотеза на проф. Кореи могат да се направят две основни възражения, които всъщност я оборват. Първо: по времето, когато онези австралийски прадеди на днешните индианци биха могли да дойдат в Америка, Антарктида очевидно е притежавала същите климатични условия като днес. Второ (а то е много по-важно): никъде по този маршрут не е направено нито едно археологическо откритие, което да потвърди тезата на проф. Кореи.

Голямо внимание на вторичното населяване на Южна Америка, което според съществуващите мнения е станало от две посоки — от Австралия и от Океания, е обърнал и един от най-видните световни американисти — Пол Риве. Френският учен открива някои съвпадения в речника на австралийските племена, от една страна, и на индианските племена в Патагония и Огнена земя, принадлежащи към езиковото семейство чон (Chon), от друга страна. Например, думата „зъб“ в австралийските езици е —yorra, —yarra, а в езиците от семейство Chon: -orr, -horr. Подобни сходства Риве открива и между езиците от северноамериканското семейство хока (Hoka) и някои езици от Океания.

Тези съвпадения обаче не бива да се надценяват. (Между другото такива повече или по-малко съществени сходства между американските езици и езиците на различни други, главно азиатски, племена са се опитвали да намерят и десетки други американисти, например проф. Сепир.) Много „безспорни“ съвпадения са били открити също така и между тунгуските езици в североизточна Азия и някои индиански езици, между тибетския език, а дори и шумерския език, от една страна, и някои езици на перуанските индианци, от друга страна. Особено внимание на този проблем е отделил и известният съветски лингвист Н. Й. Мар, който открил много, макар и проблематични аналогии между езиците на американските индианци и езиците на различните кавказки народи.

Така че теорията на Пол Риве трябва да отстъпи пред доказателствата, които посочват като прародина на днешните индианци последния континент, който ни остана — Азия.

Няколко научни дисциплини едновременно ни предлагат неопровержими доказателства за азиатския произход на индианците. На първо място антропологията, която посочва много подчертано монголоидни физически белези у индианците. Освен характерните изпъкнали скули, важен аргумент е и т. нар. „монголско петно“ — малко, добре оформено струпване на пигмент в областта на кръста, типично за повечето носители на жълтата раса, живеещи в Азия (много често се среща при японските деца). До ден-днешен много индианци се раждат с такова петно. След време то изчезва.

Друга научна дисциплина, която ни предоставя многобройни доказателства за азиатския произход на индианците, е етнографията. И ако откритите сходства в материалната култура на днешното население на източна и североизточна Азия са твърде убедителни, то аналогиите в духовната култура, особено между коренното население на Сибир и индианците, са просто поразяващи, както подчертава немската американистка Ева Линс. От нейния обширен списък би трябвало да спомена поне някои удивителни съвпадения в религиозните представи: например почитането на едни и същи животни и растения при сибирското население и при индианците от американския Север, шаманските обреди в Америка (например при чилийските араукани), които и до днес са много подобни на сибирските, смятането на числото 4 за свещено и в Америка, и в източна Азия и други.

Но най-важните, най-обективните доказателства ни бяха дадени от трета научна дисциплина — археологията. Тя трябваше да отговори и на въпроса, кога са дошли индианците. Тук помогнаха и американистиката, и още една научна дисциплина, която никой не вземаше предвид при тия изследвания — физиката.

Д-р Уилард Либи, северноамерикански учен, който още далеч преди войната се занимавал с ядрена физика, през 1933 г. установил, че под въздействието на космическите лъчения в горните слоеве на атмосферата се образуват някои радиоактивни вещества. Например тежкият радиоактивен въглерод C_{14}, който се различава от „нормалния“ въглерод с атомно тегло 12. Всички живи организми — хора, животни, растения приемат от своята среда радиоактивен въглерод. Но когато загинат, настъпва обратният процес. Организмът вече не приема C_{14}, а съдържащият се в него радиоактивен въглерод започва да се разпада. Физиците са изчислили, че периодът на полуразпадане на C_{14} е равен на 5568 години. За двойно повече време, т. е. за 11 136 години се разпадат

3/4 от съдържащия се в органичните вещества радиоактивен въглерод. С помощта на този метод е била установена възрастта на най-старите костни остатъци от хора или животни, обитавали пещерите на Америка. Едва след това американистиката се осмели да определи и времето, по което първите „неопалеолитни“ ловци са дошли от Азия в Америка: преди около 30 000 години. Очевидно азиатските пришълци не са дошли изведнъж, а на няколко етапа.

Тук възниква следният важен въпрос. Дали предшествениците на индианците, напуснали Азия на няколко вълни, са произхождали от една азиатска област, от една азиатска група — „етника“ — или от различни области и етнически групи от Източна Азия? За да успеем да отговорим на този въпрос, трябва да си припомним една удивителна констатация на друга научна дисциплина, която хвърля светлина върху част от загадката на основния за американистиката въпрос. Както е известно, всеки човек има определена кръвна група — А, Б или О. Но взаимоотношението между трите групи е различно при различните раси и народи. В Америка обаче се сблъскваме с един интересен факт — в по-голямата си част индианците принадлежат към нулевата кръвна група. Отчасти (съвсем малък процент), главно при някои северноамерикански индиански племена, е застъпена група А. Но група Б изцяло липсва! Това е много важно за нашето изследване. Без съмнение прадедите на индианците са загубили кръвната група Б още в своята прародина. И понеже пълната липса на една кръвна група е изключително рядко явление, абсолютно необичайно и за самата Азия, съветският учен професор Дебец смята, че по всяка вероятност предшествениците на индианците произхождат от една сравнително малка област на Азия, чието население е загубило кръвната група Б още в Стария свят. Впрочем много други изследователи не са съгласни с това мнение.

И тъй — вече са ни известни отговорите на редица частни подвъпроси от онзи „основен проблем“ на американистиката. Знаем кои са били прадедите на индианците, знаем и откъде са дошли. Всъщност остават още въпросите по какъв начин са дошли те в Америка, която е през океана, и откъде са минали. Като погледнем картата, отговорът изглежда съвсем очевиден — през Беринговия проток, разбира се! Обаче само на картата е така лесно. В действителност Беринговият проток е широк няколко десетки километра, а тогава, преди 25—30 хиляди години, прадедите на индианците не са познавали никакви плавателни средства. Как са преодолели водното препятствие между Азия и Америка тези емигранти, непознаващи мореплаването? Сега на помощ ще ни се притече геологията. Тя ни учи, че по времето, когато азиатският прадядо на днешния индианец за пръв път е стъпил на Американския континент, цялата обширна територия на Северна Америка е била покрита от огромна непрекъсната ледена кора. Краят ѝ е лежал далеч навътре в територията на САЩ, в щатите Масачузетс, Индиана, Илиноис, Мисури и т. н. Преди това последно „уисконсинско“ заледяване в Америка е имало още три „ледникови периода“. Известно е също така, че краят на четвъртото, последно американско заледяване съвпада по време с края на последното, четвърто европейско (т. нар. вюрмско) заледяване — около 9000 г. пр.н.е.

Следователно по пътя си на юг първите американци са били принудени да преодолеят тая огромна ледена броня, чиято средна височина е била около 1500 м. Възможно ли е това? Геологията ни отговаря, че няколко пъти, отначало преди около 40 000 години, в уисконсинския ледник се е отварял широк проход, западно от Скалистите планини. През този естествен проход — стига да е бил отворен — биха могли да минат първите азиатски ловци, тръгнали на юг, биха могли да прекосят американския Север по твърда земя. А освен това бе доказано, че една широка зона от крайбрежието на днешна Аляска покрай Беринговия проток изобщо не е била заледена. По онова време морето е било няколко десетки метра (около 85 м) под днешното равнище на световния океан. Така че е много вероятно днешният, не особено дълбок Берингов проток по онова време изобщо да не е бил покрит с вода, а напротив — да се е издигал над морското равнище и да е послужил като естествен мост от суша, по който да са минавали преселниците от Източна и Североизточна Азия. Едва преди около 11 000 години, когато затоплянето размразило уисконсинския (а в Европа — вюрмския) ледник, водата на океана отново се е покачила, заляла е моста от твърда земя и така завинаги е прекъснала пъпната връв между родната Азия и Новия свят — индианската Америка.

Днес ние вече знаем със сигурност всичко това. Археологията, антропологията, геологията и всички останали науки, които помагат на американистиката при решаването на основните ѝ въпроси, единодушно потвърждават цитираните изводи и непрекъснато ги обогатяват с нови доказателства. Но само преди седемдесет години тези проблеми бяха обект на дълбоки научни и псевдонаучни спорове. Тези и редица други важни за американистиката въпроси бяха разрешени окончателно от един наш сънародник — от американския чех проф. д-р Алеш Хръдличка. Книгата ни е посветена на индианците, а не на тези, които са ги изследвали. Но на това място ще направим едно изключение и ще разкажем накратко за Алеш Хръдличка.

Той се е родил на 29 март 1869 г. в Хумполце. Баща му бил дърводелец, но бедният Височински край го прокудил като хилядите други чехи и словаци из широкия свят. Родителите на Алеш се отправили към „страната на изобилието“ — Съединените щати, надявайки се там да намерят щастие за себе си и за седемте си деца (Алеш бил най-големият от тях). Тогава момчето било на тринадесет години. Знаело гръцки и латински и се готвело за приемните изпити за следващия гимназиален клас. Но вместо да се яви на изпити, Алеш заминал с родителите си оттатък океана. Семейството не отишло далеч в Новия свят, останали в Ню Йорк, в тютюневите заводи. И всичко изглеждало така, сякаш младият Алеш ще погуби изключителния си талант в десетчасовото трепане сред балите с тютюн. Но чиракът Хрдличка не се предал. Вечер ходел на училище и в края на краищата изкарал успешно матурата. След нея бил избран да продължи образованието си в Eclectical Medical College. Щом завършил, станал лекар. Дори това било достатъчно, за да изпълни със задоволство бившия чирак. Но Алеш Хрдличка жадувал за знания, за наука. Той изоставил изгодната лекарска практика и постъпил в един медицински научно-изследователски институт, в който можел да се посвети на научните си занимания. Институтът се намирал в Мидълтън (щата Ню Йорк). Там Алеш Хрдличка се запознал по-задълбочено с антропологията. Вече бил издал първите си научни трудове, те привлекли вниманието на научните среди и резултатът не закъснял. През 1896 г. Хрдличка заминал да учи в Париж. Това било първото негово пътешествие по света и той съвсем естествено включил в него посещение на родната Чехия. След връщането си в Америка Хрдличка започнал интензивно да се занимава с изследвания на коренните жители на този континент. Той посещавал индианските резервати на територията на САЩ, а също така пътувал и извън пределите на страната. Резултат от тези пътешествия били редица трудове, между които и „Туберкулозата сред отделни индиански племена в САЩ“ (Tuberculosis among certain Indian Tribes of the United States), „Физиологически и медицински изследвания сред индианците от югозападните щати на Америка и Северно Мексико“ (Physiological and Medical Observation among the Indians of Southwestern United States and Northern Mexico).

Но вниманието на Хрдличка не било съсредоточено единствено върху медицинската проблематика. Той се интересувал най-вече от решаването на основния проблем на американистиката — откъде са дошли прадедите на индианците. Когато той започнал да се занимава с този проблем, в американистиката пълновластно господствувал възгледът на проф. Амегино. Хрдличка най-напред заминал за Южна Америка, за да изследва и прецени на място „останките“ на американския прачовек. Той работил в Аржентина, в Перу и в Средна Америка, главно в Панама. Своя възглед за древното минало на най-старите южноамериканци той публикувал в обширния труд „Древният човек в Южна Америка“ (Early Man in South America). Там Алеш Хрдличка противопоставил на теорията за местния произход на индианците своята идея за азиатските им прадеди.

Но нещата не били толкова прости. В началото, през 1912г. Хрдличка заминал за Сибир и Монголия, с цел да изследва днешното население на индианската прародина. След това той започнал да търси следи от пътя на първите индианци през Северна Америка. Най-голямо значение и принос имали извършените от него изследвания и разкопки в Аляска, край Беринговия проток. Хрдличка публикувал резултатите от тях в своя „Дневник от Аляска“. Експедициите в Аляска дали толкова много материал на Хрдличка, че той вече можел да подкрепи своята идея за азиатския произход на индианците с неоспорими доказателства. След като ученият изложил своите възгледи и доказателства в редица фундаментални трудове на тази тема — „Произход и най-древна история на човека в Америка“ (The Origin and the Antiquity of Man in America); „Идването на човека от Азия в светлината на съвременните открития“ (The Coming of Man from Asia in the Lights of Recent Descoveries) и др. — основният въпрос на американистиката можел да бъде считан за окончателно решен.

Приносът на Алеш Хрдличка за американистиката и за световната наука изобщо бил високо оценен. Правителството на САЩ назначило проф. Хрдличка, чеха с труднопроизносимата фамилия, за директор на Антропологическия отдел на Американския национален музей във Вашингтон. Хрдличка ръководил този най-важен антропологически център в Америка до смъртта си. Делото на големия учен намерило много почитатели и в Съветския съюз. Когато малко преди края на Втората световна война проф. Хрдличка починал, АН на СССР организирала специално заседание, за да почете паметта му.

С огромния си научен авторитет проф. Хрдличка се включил и в световната антифашистка борба. Защото по същината си науките за човека стоят на обратния полюс на расисткото учение, което послужило за опора на нацизма.

Алеш Хрдличка, бедното момче от Височина, ученият със световна известност, през целия си живот останал верен на своята родина. За да подкрепи антропологическите изследвания в Чехословакия, той направил дарение от милион крони. И прославил чрез името си Чехословакия в Америка и западното полукълбо така, както Коменски я прославил в Европа.

III

ДЪЛГИЯТ ПЪТ КЪМ СРЕДНИТЕ КУЛТУРИ

И така — Алеш Хръдличка ни представи първия човек — протомонголоидния младопалеолитен ловец, — който преди приблизително тридесет хиляди години е стъпил на американска земя. Но с годините видът на американския човек се е променил, както се е променил и обликът на самата Америка. Преди 11 000 г. ледниците се оттеглили, оставяйки след себе си само няколко огромни езера в САЩ и Канада, и климатът се изменил. Америка постепенно придобила този вид, който има и до днес. Но преди да проследим пътя на индианците по новия континент, продължил 30 хиляди години, трябва да опознаем кулисите, сцената на последното действие от тази драма — географските условия на Америка през последните десет хиляди години. Разбира се, не става дума за точна географска картина, а по-скоро за описание в едри щрихи.

Америка, домът на индианците, е вторият по големина континент (доколкото я схващаме като един континент) в света. Нейната площ е повече от 42 000 000 км^2, тоест съвсем малко по-малко от Азия. Тя е четири пъти по-голяма от Европа и 350 пъти по-голяма от ЧССР. С изключение на арктическия север, Северна Америка има сравнително неразчленено крайбрежие (в тази книга, посветена на индианците, важна роля ще играят отделните големи северноамерикански полуострови: Лабрадор, разположен между Хъдсъновия залив и Атлантическия океан; Флорида, в югоизточната част на САЩ; Калифорния, в югозападната част на САЩ). През цялата Америка, която е най-дългият континент в света, като гигантски гръбнак близо до Тихия океан се простират разкошните Кордилиери. На изток от тях се намират обширните северноамерикански низини: на север (в Канада) — Арктическата низина; на изток (в САЩ) — низината на Мисисипи; край атлантическия бряг — Атлантическата низина. Арктическата низина е изпълнена с тундра, която преминава в гигантска област с гори — на север иглолистни, на юг предимно широколистни. С намаляването на влагата горите постепенно оредяват и преминават в безкрайните северноамерикански степи — прочутите индиански прерии. Щом разказваме за индианците, необходимо е от територията на Северна Америка да се обособи и още една област — югозападните части на САЩ. Сравнително високи земи, страдащи от значителен недостиг на влага, макар че през тях протича една от най-известните американски реки — Колорадо. Освен Колорадо трябва да споменем още и Мисисипи и най-важния ѝ приток Мисури.

По-нататък ще поговорим по-подробно за природните условия на днешно Мексико и малките републики в Средна Америка, защото именно тук географските условия са оказвали много силно влияние върху развитието на т. нар. високи американски култури.

Гръбнакът на Америка — Кордилиерите, навлизат в Южна Америка (под името Анди), в Северозападна Колумбия и също в съседство с тихоокеанския бряг се простират през цялата западна част на Южна Америка. Върховете на Андите достигат огромни височини (например седемхилядникът Аконкагуа) и много от тях (както и в Кордилиерите) всъщност са действуващи вулкани. В днешно Перу, Боливия и Еквадор веригата на Андите се разплита на много места и сред отделните хребети се простират високопланински плата. Именно те са били някога основните средища на индианския живот в Америка, както ще видим по-късно. Особено важни в това отношение са боливийското и китското (еквадорското) плато.

На изток — зад Андите — се е разположила другата, съвсем различна област на Южна Америка. В нея преобладават низините. През една от тях тече най-голямата южноамериканска река Амазонка. От нея е получила името си и тропическата низина. Тя е обрасла с богата, гъста, непроходима тропическа джунгла, сред която пътешествениците и до днес откриват напълно непознати, доста примитивни племена. На север от долината на Амазонка се простира (предимно на територията на днешна Венецуела) зоната на саваните. В южния край на източна Южна Америка се намира втората голяма долина, наречена Лаплатска — безкрайните аржентински пампаси. А най-крайната точка на Южна Америка — Огнена земя, както и съседните чилийски области, вече имат ясно изразен субполярен характер.

На тази неизбродна сцена, в тази Америка, простряла се от полюс до полюс, от океан до океан, откриваме десетки индиански култури, от най-простите до най-пищните.

Дифузионистите, представители на т. нар. „културно-историческа школа“ в етнографията, основана от директора на Етнографския музей в Кьолн Фриц Гребнер, смятат, че всяко човешко откритие, всеки напредък в материалната или духовната култура възниква винаги само в една група, племе, култура, от които след това „дифузира“. Тоест дифузионистите вярват, че например откриването на лъка, металообработката, робството и създаването на индианските империи, култът към слънцето и др. са били пренесени в Америка оттам, където са възникнали първоначално. Отделните дифузионистки направления се различават доста едно от друго. Например преди за изследването на високите американски култури имаше сравнително голямо значение т. нар. „хелиолитична" или „манчестерска" школа, чието учение гласеше, че всички високи култури — както в Стария, така и в Новия свят — са само възпроизвеждане, повторение на древноегипетските образци. Учението на едните или другите дифузионисти отричаше на населението на доколумбова Америка всякакво самостоятелно културно развитие и затова търсеше, често пъти по твърде насилствен начин, източниците и произхода на високите американски култури извън пределите на Новия свят. Техните изводи обаче са напълно погрешни и изобщо не отговарят на действителността. Високите американски култури са израсли на основата на самобитно културно развитие. Общи могат да бъдат само условията за това развитие.

Макар че отхвърляме твърдението на тази школа за неоригиналността на индианските култури, все пак трябва да отбележим, че през първите десет хиляди години, преживени в Америка (и по-точно в Северна Америка) културата на тогавашните американци никак не се е различавала от културата на техните прадеди, живели в Азия. Тук например можем да причислим културата на най-древните индиански ловци, която ни е известна от находките в пещерата Сандиа в северноамериканския щат Ню Мексико. Следите от сандийската „култура" съвпадат напълно с културата на предците на американските индианци, живели преди няколко хиляди години в източна Азия, която ни е позната и от още едно място — местността Абилин в щата Тексас. Това селище трябва да бъде споменато най-вече защото неговите откриватели (американският археолог Лейтън и др.) отначало смятали, че „абилинските хора" са живели тук още преди периода на уисконсинския ледник, тоест, много преди действителното появяване на първия човек в Америка. Днес тези възгледи са преразгледани, но абилинските ловци си запазиха почетното право, редом с по-прочутите си връстници от Сандиа, да бъдат найстарите известни на науката жители на Америка. Целия този период можем да обозначим като „период на азиатската традиция". Впоследствие с него се свързват много от родените вече в Америка култури. Мозъкът и ръцете на индианците непрекъснато ги шлифовали, обогатявали, докато върху основата на палеолитната култура била издигната пищната сграда на индианската цивилизация с блестящите си върхове — високите култури на ацтеките, инките и най-вече маите.

Но преди да опознаем живота, възхода и гибелта на основните култури в доколумбова Америка, на които всъщност е посветена тази книга, трябва малко по-обстойно да се запознаем с първите американски хора.

Практически прехраната на първите жители на Америка е идвала изцяло от лова. Разбира се, от лова на едър дивеч, живял по онова време — последния ледников период — в Северна Америка. Ловците от пещерата Сандиа са убивали камили, американски мамути, животни, характерни за периода на уисконсинското заледяване, и най-вече изчезналия предшественик или по-скоро роднина на прерийните бизони — бизона Taylori. Освен това заедно с оръжията на древните американци са били намерени и останки от изчезналия родственик на днешните индийски и африкански слонове — гигантския мастодонт.

Оръжията на най-старите индианци са били безкрайно примитивни. Те не са познавали дори лъка и стрелата. Единственото им оръжие били копията с каменни острия. За първи път следи от тази палеолитна „индустрия" били открити през 1875 г. в наносите на река Делауер близо до град Трентън (днес Ню Джърси).

Най-важните и безспорно най-старите свидетелства за живота на индианците са били намерени много по-късно в пещерата Сандиа. Там през 1936—1940 г. американският изследовател Франк К. Хибън открил много оръжия от кремък, съответствуващи на европейската солютреенска старокаменна епоха. Заедно с тези оръжия проф. Хибън и неговият колега от Харвардския университет д-р Кърк Брайън намерили кости от бизон, американски кон, американски мамут, а дори и от мастодонт.

В края на краищата обширните изследвания спомогнаха да се установи времето, по което най-старите известни американци са живели в пещерата Сандиа: преди около 25 000 години. Възрастта на едно подобно селище на индиански ловци, намиращо се в Тюл Спрингс (в близката Невада), се определя на около 23 000 години. Аналогични открития от най-старата история на американските индианци бяха направени и в съседните области, на юг и югозапад, главно в Тексас, в днешния щат Айова.

По-късно в Америка дошла следващата вълна преселници от Азия. Те се разпръснали из новия континент. Постепенно се приспособили изцяло към природните условия и културата им се развила напълно независимо от предишната им родина.

Но развитието им напреднало много бавно. Първата култура, създадена вече в Америка (преди около 15 000 години) фолсъмската, наречена така на находището си в щата Ню Мексико, не показва особен прогрес в сравнение с младопалеолитните си предшественици от пещерата Сандиа. Център на фолсъмската култура отново са югозападните райони — много важна за изследванията на северноамериканските индианци област; на практика обаче следите на тази култура се откриват по цялата територия на САЩ; това са пак кремъчни върхове на копия, с които фолсъмските ловци са избивали цели стада бизони.

Такива острия са били намерени в голямото поселище на фолсъмски хора в Линдънмайер, източно Колорадо. Фолсъмските хора все още се занимавали само с лов. Едва след тях и в Северна Америка се стига до „неолитна революция“, до основния поврат, извършен от откриването на земеделието.

Първата земеделска култура била културата кочисе. Нейните носители започнали — едва преди 3000—3500 години — да отглеждат царевица. За индианците тя замествала всички видове зърнени храни, с които разполагал Старият свят. По същото време на другия край на Северна Америка, в района на Големите езера, за пръв път започнали — засега по студен начин — да обработват метал. Все още обработвали само мед, която намирали в чист вид.

А докато представителите на културата кочисе вече отглеждали царевица, индианското население от субарктичните области (днешна Канада и Аляска) продължавало да се прехранва главно от лов и риболов.

След първата земеделска култура кочисе, в историята на тази част от Новия свят — по двете крайбрежия на Северна Америка — се появила културата на купчините от черупки или по-точно на купчините от боклук. Точната ѝ датировка създава големи трудности. Какво представляват тези купчини? Често се говори за датските kjökkenmöddings. Съвсем същото нещо са били и американските крайбрежни купчини от боклук. Индианските рибари, които живели там преди много години, изхвърляли в своеобразни „кошове за боклук“ остатъци от храна, каменни игли, ножове и други такива неща, обикновено направени от мидени черупки (оттук идва и второто название на тази култура). За съвременните американисти черупчените купчини са източник на богати и ценни сведения за културното равнище на тогавашните индианци.

Скоро след културата кочисе на югозапад се появява следващата земеделска култура, която отглежда царевица, културата на „кошничарите“ — Basket makers (около 200 г. пр. н. е. — 400 г. пр. н. е.). Носителите на тази култура са наричани така, защото правели особени тумбести кошове, в които приготовлявали специална кашоподобна храна. Но те не палели огън под кошовете, а хвърляли в тях нагорещени камъни, с които сгрявали „гозбата“ си.

„Кошничарите“ продължавали да живеят в пещери. Вътре в тях обаче — и това е вече много интересно — те строели истински къщи. Център на техния живот била Аризона. Там, особено в Каньона на мъртвия мъж, в различни пещери са намерени многобройни следи от живот. Сухият въздух в пещерите е консервирал редица предмети от материалната им култура. И по дървените парчета учените успяха да определят приблизително времето, по което пещерите са били обитавани. Например дървото от къщите на „кошничарите“ в пещерата в областта Фолс Крийк (Южно Колорадо) датира, разбира се, с възможно значително отклонение, приблизително от 242, 263, 303, 312 и 330 г. от нашата ера.

И когато в югозападните области отзвучавала самобитната култура на „кошничарите“, вече се зараждала нова култура, на т. нар. жители на скалните градове. Тези хора (на английски се наричат cliff-dwellers) изграждали своите „градове“ под надвисналите скални стени от пясъчник или туф, или пък в дълбоките каньони на реките, прорязващи югозападните области, или направо в скалите. Къщите се натрупвали хоризонтално и вертикално, сраствали се със скалите и пълзели една над друга, използувайки естествените пещерни пространства. За изграждане на стените обикновено били използувани адоби — сушени на слънце тухли.

Такива индиански селища — cliff-dwellings — откриваме в каньоните на някои големи реки, на р. Менкос, Рио Гранде дел Норте и особено в прословутия каньон на Колорадо. Там се намира и най-голямото селище, наричано днес с испанското име Меса Верде.

Освен правоъгълните жилищни помещения под скалите имало и кръгли светилища, които същевременно били и нещо като мъжки „клубове“. Макар че ги строели главно жени, в тях достъпът на женската част от населението бил забранен. Индианците ги наричали кива. (Испанците — до 1848 г. тази част от САЩ е влизала в състава на Ню Спейн и се е числяла към Мексико — ги наричали естуфа.)

Ние говорим за градове, но строго погледнато, строителите на тези селища в скалите или в дълбоките колорадски каньони не изграждали градове, а една-единствена голяма къща. Малките помещения се долепвали едно до друго, килийка до килийка, и в крайна сметка се свързвали в една гигантска постройка, наподобяваща кошер, в който понякога имало десетки и стотици жилищни помещения или светилища. Така например домът-град Пуебло Бонито в каньона Чака имал 650 помещения и 20 киви. Тази полуовална сграда, чиито стени биха побрали всичките жители на едно днешно малко чешко градче, е била най-голямата постройка в доколумбова Америка. Почти толкова големи били и домовете-градове Пуебло Пеняскабланка, намиращ се само на пет километра от Бонито, Пуебло Пинтадо, също в каньона Чака и др.

Големият брой светилища — киви във всеки такъв дом-град свидетелствува за един много важен факт: жителите на скалните градове не само са развивали земеделието според завета на „кошничарите“, но успоредно се е развивала и религията. Да, в нито един скален град няма нещо като „агора“, като обществено средище, някакво сборище за решаване на обществени въпроси, но всеки град има десетки „храмове“.

След няколко столетия жителите на cliff-dwellings напуснали чудноватите си градове, издълбани в скалите или скрити под чукарите на югозападните каньони, и се преместили — в буквалния смисъл на думата — към слънцето. Своите нови селища, които ние днес наричаме „пуебло“ по подобие на ония къщи-градове, те изграждали между плоските плата с отвесни склонове, които се казвали mesa (маса).

Подобно на къщите-градове, и пуебло нараствали като кошер. Къща до къща, свързани в една огромна, импозантна „крепост“, чиито бели зидове блестят на слънцето и се виждат надалеч. Жителите на пуебло, които ние независимо от различната им езикова принадлежност наричаме с общото име индианци пуебло, са последната най-висока степен от развитието на доколумбовите култури. Те са непосредствени наследници на жителите на скалните градове, както и на съседните по-малко познати земеделски култури хохокам и моголон.

Но в сравнение със своите предшественици индианците пуебло значително повишили равнището на земеделското производство. Те овладели до съвършенство напояването на своите ниви и изграждали обширни напоителни системи, чието значение в тази доста суха област било много голямо. Основната земеделска култура, която отглеждали индианците пуебло, била царевицата (те познавали над десет нейни сорта), освен това те отглеждали и дини, чушки, салати, фасул, а също така и тютюн. Нивите си обработвали с дървени мотики. Отглеждали и кучета и костенурки. Ловът вече служел само за допълване на храната. Индианците пуебло ловели елени и едни измрели вече животни, приличащи на днешната южноамериканска лама. Ловът бил едно от „мъжките“ занятия. Мъжете също така тъчали платове и правели оръжия. Жените пък обработвали земята. Строителството на жилищата също било женска работа. Освен това индианците пуебло били отлични грънчари, въпреки че, както и останалите индиански племена, до идването на първите европейци в Америка изобщо не познавали грънчарското колело. Производството на керамика било съвместна работа и за жените, и за мъжете.

В обществото на индианците пуебло жените играели важна роля. По времето, когато там дошли първите испанци, във всички групи на пуебло владеела майчината линия. Общата земя на рода също била разделяна между отделните жени, които били глави на семействата. След сватбата мъжът се премествал при жена си, но в нейната къща бил само гост. След развода, който бил доста лесен, мъжът бил този, който трябвало да напусне дома, а децата оставали при майката.

И още нещо за общественото устройство на индианците пуебло. Жителите на всяко пуебло били разделени на няколко рода. Тези родове по принцип били назовавани според някое животно или растение. Всички членове на рода смятали този тотем за свой прадед. Няколко рода се обединявали в т. нар. „фратрия“, назовавана отново на някое животно или растение. Фратриите били основните единици за извършване на религиозните обреди, които обикновено изобразявали целия жизнен цикъл на тотемното животно, например антилопа. Религията играела извънредно важна роля в живота на индианците пуебло. Религиозните им представи отразявали развитото вече земеделие и имали за задача най-вече да осигуряват достатъчно вода. Тази строга връзка между земеделието и религията съпътствувала индианците пуебло още от рождението им. Веднага след раждането майката намазвала устата на новороденото с царевично брашно, след това бащата рисувал с царевично брашно по всички стени свещени знаци. И всички по-нататъшни важни събития в живота на индианците пуебло минавали под знака на благодатната царевица. Главните божества на пуебло били слънцето и майката земя. Огромна роля в живота на пуебло играели обществените религиозни обреди, и най-вече ритуалните танци. Най-значим от тях бил т. нар. танц на змията, в чест на змията, считана за легендарен предшественик на племето. По време на този танц жреците държали в уста гърмящи змии, но никога не се случвало това иначе доста опасно влечуго да навреди на танцуващите. След обреда жените посипвали змията с царевични зърна.

И до днес много важни за индианците пуебло са т. нар. качини, нещо като древни танцови драми, изпълнявани с обредни маски, които представят отделните божества. Аналогични на тези маски са съществуващите до днес малки „детски качини“. Те се подаряват на децата от племето пуебло, за да ги запознаят с недостъпните за тях качинови танци.

Всички религиозни обреди на племето пуебло се извършвали или насред селището, или, което ставало по-често, в кива, в светилището. Както вече знаем, жените, а също така и подрастващите юноши, нямали достъп до кива. Но проникването там не било лесно и за мъжете, светилищата не притежавали врата или нещо подобно. До тях се стигало през един малък тесен отвор на покрива, до който водела дървена стълбичка. Във вътрешността на кива имало нещо като олтар, по който били изобразени съответните тотемни животни на фратрията. Например в „кива на змията“ основната украса било нещо като завеса от закачени змии от плат, които се движели по време на танците.

Но защо отделихме толкова внимание на индианците пуебло? Първо, защото до средата на XIX в. те са живели почти без никакви контакти с белите и така са успели да запазят без особени промени характерните черти на своята култура, която впрочем не е претърпяла никакви качествени промени през последните шест-осем столетия.

Но съществува и втора причина, която е много важна за познаването на цялото историческо развитие на доколумбова Америка: в своето самостоятелно развитие индианците от тази част на Северна Америка не са успели да прекрачат границите, които са достигнали някъде през XII или XIII в. В някои области на Мексико и средните Анди населението е успяло да постигне същото развитие още през първото хилядолетие пр. н. е. Там индианците също са живели в постоянни селища, отглеждали са царевица, памук и други земеделски култури, имали са много развити социални и политически организации, възниквали са сложни религиозни системи, свързани с почитането на силите, които според представите на населението са могли по някакъв начин да повлияят върху реколтата и прочие. Започнали да се строят първите храмове — пирамиди. Следователно очевидно е, че тук ясно завършва един период от индианската история и започва друг.

А междинният етап, който отвори пътя на високите култури в Средна Америка и Андите, беше обозначен, и то с основание, от най-добрия познавач на този период в Мексико, американиста Джордж Клап Вейлънт като период на средните култури.

Въпреки многобройните археологически проучвания ние знаем твърде малко неща за създателите на средните култури в Средна Америка. Щом „изпълнили своята историческа задача“ — да се превърнат в благодатна почва за възникването на високите култури, — те изчезнали съвсем незабележимо от сцената на доколумбовата история. Затова пък в югозападните райони на Северна Америка още в средата на XIX в. етнографите видели със собствените си очи това, което днес наричаме средни култури...

IV
ИНТЕРМЕДИЯ ЗА МАУНДИТЕ

Преди да се разделим за дълго време със северноамериканските индианци, нека посетим за кратко източната и централната част на днешните Съединени щати: долината на р. Мисисипи и земите на изток от великата река. Защото именно тук срещаме един от най-големите и същевременно най-загадъчните проблеми от историята на северноамериканските индианци. В специалната литература той се нарича с краткото име „маунди“, което мнозина от нашите преводачи се опитват да приближат до чешкия език с думата „могили“. Но тази дума има твърде специфично значение и затова по-подходящ ни се вижда английският израз, който се употребява нашироко.

Проблемът на маундите вълнува вече поколения американисти. В действителност не става дума за един, а за комплекс от проблеми. Ние също ще ги разгледаме, започвайки с най-същностния от тях. Какво представляват забулените със загадки маунди? Грубо казано това са много разнообразни натрупвания от пръст или остатъци от най-различни постройки от пръст или камък. Но внимателният читател веднага ще запита: разнообразни ли? Значи ли това, че всеки маунд е съвършено различен от останалите? И какво е било предназначението им, с каква цел са били направени? На което авторът често трябва да признае, че предназначението, целта на всички открити досега маунди (няколко хиляди в източните Съединени щати) не са изяснени изцяло.

Някои маунди действително са били могили и в тях са били погребвани мъртъвци. Обикновено тези гробища имат кръгла или елипсовидна форма. Но височината им е много различна. Подобни маунди са открити в Северна Каролина, Вирджиния, Кентъки и др.

Други маунди са били просто струпвания на пръст, върху които е бил изграден дървен храм или светилище. Към тази група принадлежат и най-известните маунди, открити през 1925 г. от археолога Уорън Морхед недалеч от град Етова в Тенеси.

Някои от маундите вероятно са били стъпаловидни пирамиди от пръст. Такъв е и най-големият от тях, намиращ се близо до река Мисисипи, недалеч от град Сен Луис. Основата му е с размери 350 × 210 метра, а височината — 30 метра. Често пъти той е наричан „Маунд на монасите“, защото през осемнадесети век неговото „било“ толкова се харесало на трапистките монаси, че там, на мястото на някогашното езическо светилище, те издигнали християнски манастир.

Впрочем най-интересната група маунди са т. нар. mound-effigies, с които се срещаме в Уисконсин, Охайо и другаде из днешните Съединени щати. Те представляват руини от обширни крепости, чиято форма винаги е изобразявала огромния контур на някое животно. Например в Охайо са ни известни два такива прочути маунда с формата на змийско тяло. Едната от тези „змийски крепости“ е била дълга повече от 300 м. Тялото на змията се извива няколко пъти и накрая завършва с огромна спирала.

„Маундът на алигатора“, открит недалеч от Ликинг в Уисконсин представлява дълго 60 метра изображение на алигатор. Големият маунд от Южна Дакота изобразява костенурка, а недалеч от Крофорд, също в щата Уисконсин, преди повече от сто години била открита група от шест маунда, изобразяващи гигантски птици с разперени криле.

Можем да смятаме, че родината на създателите на удивителните mound-effigies е именно Уисконсин. Свидетелство за това може да бъде и големият брой маунди в този щат. В дисертацията на Чандлър Роу от 1956 г. (The Effigy—Mound Culture of Wiskonsin) се съдържа пълен списък на всички известни досега mound-effigies от този щат. Той включва например двадесет и четири маунда с формата на птици, единадесет — на елени, шестнадесет — на зайци, двадесет — на мечки и т. н. Само в този щат Роу описва 483 маунда! Това доказва колко сложно и обширно изследване е необходимо, за да се обясни цялото явление.

И досега не е ясна целта на тези гигантски портрети на птици и животни. Може би по този начин древните американци са изобразявали своите тотемни прадеди.

Но изследователите, и не само те, са се вълнували главно от въпроса за предназначението на тези пирамиди. Въпросът „защо са били построени маундите“ не може да се отмине, още повече защото за изграждането им е било необходимо огромно количество работна сила. Така например за натрупването на споменатия вече „Маунд на монасите“ е било изчислено, че са били употребени повече от 634 355 кубически метра пръст. И то по времето, когато дори и най-обикновената лопата не е съществувала.

Но единен отговор на този въпрос не може да се даде, защото е очевидно, че маундите не могат да се обединят под някакъв общ знаменател. Погребалните могили са били просто гробищата на някогашните северноамериканци. Маундите, изобразяващи птици, елени и бизони, явно са служили за религиозни цели. А други маунди (например Mound Ancient в Охайо, образуван от петкилометров насип) вероятно са служили за укрепления.

И освен че не може да се даде единен отговор за предназначението на маундите, не може да се посочи и точната дата на възникването им. През последните години, с помощта на радиоактивния метод вече знаем, че най-старият тип маунди са погребалните. Те се появяват за пръв път около 3000 г. пр. н. е. Техни създатели са носителите на т. нар. аденска култура, наричани така също по една от най-известните погребални могили в Охайо. Носителите на аденската култура са били много чувствителни на тема „погребения“ и били много почтително настроени към своите мъртъвци. В тяхна чест те строели маунди, някои от които със значителна височина, например двадесет и пет метровия Грейв Крийк Маунд във Вирджиния, в област, която и до днес се нарича Маундсвил. Но за аденската култура знаем твърде малко неща. Тъй като земеделието по това време едва се зараждало, социалното разслоение на аденското общество също било все още в зародиш.

Традициите на аденската култура са развити в много по-голяма степен от една друга, по-нова култура — хоупуелската култура, която обаче не строи само гигантски гробници, а и маунди, които очевидно служат за религиозни цели. Такава е например осмоъгълната постройка в Нюарк (Охайо), която днешното население е превърнало в игрище за голф! Носителите на хоупуелската култура, за разлика от своите предшественици, са вече напълно уседнали земеделци и основата на техния живот става царевицата. Обществото им постепенно се разчленява на привилегировани и непривилегировани прослойки. Голяма роля при тях играе и религията (за което именно свидетелствуват маундите) и особено извършителите на религиозните обреди — жреците.

Тази култура изчезва от историята на долината Мисисипи и Охайо в средата на първото хилядолетие от нашата ера. На нейно място идва друга култура, много по-силна и по-напреднала, наречена на реката Мисисипи, защото там се откриват най-много следи от нея. Именно тази мисисипска култура изгражда в Северна Америка огромните храмови маунди и стъпаловидните земни пирамиди. Безспорно мисисипската култура е най-високият връх в културното развитие на доколумбова Америка. Успоредно с това на югозапад в областта на индианците пуебло протича напълно самостоятелен, своеобразен,отделен в историята на средните култури процес на развитие. Но това, което внася мисисипската култура, е толкова превратно за историята на тази част от континента, че неизбежно възниква въпросът, кой е създал тази култура, къде е възникнала тя, откъде произхождат импулсите на тази културна революция в историята на Северна Америка.

Мисисипската култура не само изгражда огромни маунди, тя ги поставя в истински градове, най-известният от които е Кахокия, намиращ се недалеч от днешния Сент Луис. В него са живели най-малко 30 000 жители, той е най-голямото известно ни средище на индианците в доколумбова Америка. Кахокия (и другите градове от онова време) е бил укрепен околовръст с петметрова дървена палисада. Насред града е стоял огромен маунд, върху който се е намирало главното светилище на Кахокия. Но в града е имало още сто подобни маунда. Върху някои от тях също е имало храмове, върху други — жилища на градските първенци. Обикновените жители на града, които нямали право да живеят върху маундите, се разполагали в многочислени къщурки в града и извън стените му. В градинките, които имали около къщите си, те отглеждали царевица и бобови растения. Ловели риба и птици — лебеди, гъски, патици. Те умеели също така да правят чудесна керамика, а от парчета мед изковавали ножове и върхове за копията си.

Управлението на града било добре организирано, тъй като за строежите на маундите било необходимо огромно количество работници, а освен това трябвало тяхната работа да е организирана и ръководена много добре. Очевидно това общество се разделяло на аристокрация — светска и духовническа, — намираща се в буквалния смисъл на думата над обикновения народ, който живеел в краката на възвишените си господари. Това по същество класово разделение се отнасяло и за отвъдния живот. В един от маундите на Кахокия е намерен скелет на аристократичен покойник, който е бил увит в наметало, изработено от 12 000 бисера. Мъртвият е бил изпратен на вечния си път с многочислени дарове, но също така и от шестима мъже, очевидно негови слуги, които са били убити след смъртта на господаря си. А недалеч от гроба на аристократа, в общ гроб са били открити петдесет и три жени, вероятно съпругите на починалия, които също са били умъртвени след смъртта на мъжа им.

Явно, че жителите на Кахокия и другите маундови градове много скоро биха стигнали и до създаването на истински държави, но идването на белите, а може би и други неизвестни за нас причини са попречили на това. Но при всички случаи тези градове и мисисипската култура са най-високото стъпало на развитие, постигнато в тези части на доколумбова Америка.

Отново и все по-силно се налага въпросът, кои са били строителите на тази култура и на града Кахокия. И изобщо — кой е създателят на северноамериканските маунди? Трябва да отбележим, че с маундите американистите се занимават вече повече от 150 години. Още по времето, когато господствува представата, че истинският археолог може да работи само в класическите области на Стария свят — Рим, Гърция, Египет, Месопотамия — маундите са правели изключение от нея. Дотолкова сериозно изключение, че от тях е започнало и вниманието към историята на доколумбова Америка.

Но създателите на тази история отново са били търсени в Стария свят. И отново, на основата на Библията и споменаваните в нея десет изгнанически юдейски племена, за такива са били смятани израилтяните. Други автори от същото време били убедени, че строителите на маундите са произхождали от Вавилон и са били потомци на строителите на митичната Вавилонска кула. В крайна сметка най-образованите изследователи си припомнили онова място у Омир, което разказва за това, как нещастният Ахил натрупал могила над тялото на верния си приятел Патрокъл. И остатъците от метални оръжия в маундите само потвърждавали тази хипотеза в очите на нейните привърженици.

Но в маундите метални остатъци се намират свръхрядко. В по-старите погребални могили могат да се открият по-често каменни оръдия — върхове на стрели, каменни брадви, боздугани и чукове. От металите строителите на маунди използували единствено медта, а по-късно, в рамките на изключенията, и златото. Най-характерните находки там са каменните, а по-късно и глинените лули, изцяло прилични на днешните си събратя. Също така честа находка са оброчните плочки и дискове от раковини. Върху тях могат да се намерят стилизирани фигурални мотиви, напълно подобни на мексиканските.

Това, че толкова далеч от морските брегове и от медните находища ние намираме раковини и черупки, а също така и медни предмети, показва, че още преди 3000 години през източните райони на САЩ са минавали дълги индиански търговски пътища, посредством които от най-богатото находище на почти чиста мед, намиращо се на територията на днешен Мичиган, металът е стигал чак до индианците, живели тогава край Мексиканския залив. Находките на медни предмети в маундите би трябвало да дадат отговор на тези, които издирвали произхода на строителите на маундите. И тъй като по онова време (особено през първата половина на XIX в.) изследването на маундите се превърнало в патриотичен дълг на почти всеки образован американец, скоро били прекопани стотици маунди. Много от тези изследователи-аматьори са записали завинаги имената си в историята на американистиката. Така например някой си Сайръс Мур, занимаващ се с памучните си плантации, всяка зима, когато работата по тях замирала, поемал с кораб срещу течението на Мисисипи и Охайо и заедно с 25 души копачи прекопавал маунд след маунд. И напролет корабът спирал във всеки град по обратния път и Мур показвал на местния хайлайф обширните си съкровища, съпровождайки разказа си със свирене на банджо.

Други северноамерикански земевладелци не били принудени да напускат дома си, за да търсят маунди, защото те се намирали в техните земи. И много от най-известните маунди до ден-днешен носят техните имена. Например най-големият известен маунд Адена, намиращ се в Охайо, недалеч от Чиликоте, носи името на собственика на земята, върху която се намира. И хоупуелската култура, за която вече говорихме, се нарича на името на фермера Хоупуел, в чиито земевладения археологът д-р Милс за пръв път я идентифицира.

Интерес към маундите са проявявали и най-висшите държавни служители в САЩ. Дори един от най-известните американски президенти Томас Джеферсън се е занимавал сериозно с тях. Той имал една такава могила в градината си във Вирджиния. И още преди да застане на високия си пост Джеферсън прекопал много маунди във Вирджиния и събрал изследванията си в книгата „Бележки от Вирджиния“ (Notes of Virginia), публикувана през 1801 г. Но Джеферсън не е единственият американски президент, който се е занимавал със загадката на маундите. В едно свое писмо за тях споменава и Джордж Вашингтон. А пък един от неговите приемници, президентът Уилям Хенри Харисън, им посветил своята студия „Разсъждения за аборигените в долината на Охайо“ (Discourse on the Aborigines of the Valley of the Ohio), в която отново поставял основния въпрос: кои са били и къде са отишли строителите на маундите.

Въпросът за произхода на строителите на маундите е бил централен в гордиевия възел, който невинно се наричал „маунди“. Създателите на по-старите култури — аденската и хоупуелската — със сигурност били местни индианци, вероятно предшественици на днешните алгонкински говорещи племена. Много по-интересен и много по-спорен е въпросът кои са били строителите на Кахокия и другите мисисипски градове, създателите на храмовите маунди и великолепните пирамиди от пръст. Сигурно и в градовете от мисисипската култура важна роля са играли местните индиански племена. Но сериозните изследователи считат, че тези, които са владели градовете, които са внесли тази културна революция, са били чужденци. Още един от американските президенти, любители на маундовата загадка, Харисън, изказал предположението, че строителите на маундите, създателите на цялата мисисипска култура са дошли от днешно Мексико. Това мнение се споделя от редица изследователи и в миналото, и днес. Но по отношение на етническата принадлежност на тези северноамериканци се спори и досега. Например известният американист Пол Рейдин приписва строежа на маундите на маите. Югът и югоизтокът е бил достъпен за жителите на Средна Америка. Съществували са две възможности: или пеша напряко през днешно Северно Мексико до Аризона и след това до долината на Мисисипи и Охайо, или пък от днешното Табаско или Веракруз покрай Мексиканския залив с лодка до устието на Мисисипи и по нея. За Мексико говорят например медните плочки, намерени в храмовите маунди в Джорджия. Златните украшения също отговарят повече на вкуса на мексиканците, отколкото на местните индианци. А и цялостният облик на маундите — пирамидите и храмовете, построени на високо, е бил нещо обичайно за Мексико. В Мексико също така са се принасяли и човешки жертви. Можем да кажем дори, че строителите на първите „плоски“ маунди са наподобявали мексиканците и в това отношение. В някои маунди са намерени и плочки от раковини с изобразени на тях човешки жертвоприношения. Освен това безспорно много по-напредналите мексиканци са имали много повече опит при организирането на такива монументални строежи, за които е трябвало да се съберат десетки хиляди души.

Остава обаче още един въпрос Строителите на първите маунди, носителите на аденската култура, са стари повече от 4000 години и ние естествено не можем да ги свързваме с нито едно индианско племе, живеещо там по времето, когато в Северна Америка са дошли първите европейци. Но как стоят нещата при строителите на плоските храмови пирамиди? Ако те наистина са дошли от Мексико, да речем, в VII в. от новата ера, въпреки че са се смесили с местното население и вероятно са приели неговия език, все пак би трябвало да запазят в политическата си организация някои оригинални, „мексикански“ черти. Изследователите, които са привърженици на мексиканския произход на строителите на храмови маунди, смятат, че такова племе, отличаващо се именно с политическата си организация по времето на първите европейци, е племето натчези. Индианците натчези освен това са живеели в центъра на маундовата област, когато са дошли първите европейци в Америка. И не само това, както и при индианците в Мексико, при натчезите вече са съществували истински класи. И начело на племето не е стоял един демократичен вожд, а истински едноличен владетел, наричан от натчезите „слънце“. „Слънцето“ е носел наметало от птичи пера, което също напомня за високите култури в Мексико. Главата му е била украсена с корона от птичи пера. На „слънцето“ служили стотици доброволци, които го носели на носилка. А когато кралят умирал, те всички се самоубивали. Така че на върха на пирамидата стоял господарят-слънце, следвала годсподствуващата класа — аристократи и господари, и най-отдолу, без да се различават по нещо, стояли поданиците, народът.

Следователно, възможно е да се смята, че натчезите, принадлежащи към аристокрацията, са били последните преки потомци на мексиканските преселници, които иначе били изцяло асимилирани, и които преди много години започнали да строят внушителните маунди.

Възможно е да търсим тяхната родина в Мексико. В онова Мексико, където много преди това индианското население поставило основата на по-късните блестящи високи култури на доколумбова Америка: толтеките, ацтеките, маите. Често се говори за тях, но за съжаление само за тях. И без основание, защото високите култури, с които се срещат Кортес и другите завоеватели в началото на XVI в. не са изникнали от въздуха, а на основата на своите забележителни предшественици. Но тях ние познаваме много по-малко. Плодовете на тяхната култура дълги векове са лежали, и досега лежат под земята. Покрити с пръст и вода, и най-вече със забрава.

Но днес, често пъти след мъчителни, вълнуващи и почти детективски разследвания, гробовете на прадавните мексикански култури се отварят и показват своите хилядолетни съкровища.

V

ХОРА-ЯГУАРИ

Проследихме пътя на най-древните американци в пространството и времето. Индианците живели най-малко 15000 години в Северна Америка и едва след това прекрачили несъществуващите тогава граници и, започвайки голямото си пътуване на юг, попаднали най-напред в Мексико. Преди трийсет години мексиканският археолог Хелмут де Терра намира скелет на древен мексиканец и го нарича тепекспански човек според мястото на находката. Същият учен сравнително точно определя и времето, по което е живял в Мексико тепекспанският човек. Това било преди около 16000—18000 години. Но тепекспанският човек не се различавал особено по отношение на културното си равнище от своите съвременници в Северна Америка, които също като него ловели мамути и мечки.

Изминали още няколко хиляди години, докато начинът на живот на индианците в Мексико и в Средна Америка се изменил изоснови. Тъй като говорим за Северна, Средна и Южна Америка, мисля, че е уместно за целите на нашата книга да ги разделим заедно с населението им на няколко основни области и групи. Впрочем такава класификация съществува в няколко разновидности в зависимост от признаците, според които се прави тя. Но на нас ще ни бъде достатъчно, ако разделим цяла Америка на четири основни етно-географски области. Първата от тях е територията, която току-що напуснахме, т.е. Северна Америка и нейното население. Втората е т.нар. Мезоамерика, днес американистиката вече почти не говори за Средна Америка, много по-често в книгите за индианци се среща горният термин. Към тази втора основна област на индианския живот в Америка се включват самото Мексико, полуостров Юкатан, днешната Гватемала, Британски Хондурас (и по-точно Белизе), Салвадор, Хондурас и част от Никарагуа. Виждате, че границите на Мезоамерика не съвпадат с границите на Мексико и Средна Америка.

В Южна Америка (която за американистите не свършва с Панамския провлак, а обхваща и цялата Панама, по-голямата част от Коста Рика и източната част на Никарагуа) е третата основна област, тя обхваща източната и южната част на Южна Америка. От гледна точка на поминъка нейното малобройно индианско население може да се раздели на примитивни събирачи на плодове и други, и на ловци, към които причисляваме почти изчезналите вече примитивни индиански племена, населяващи Огнена земя, Патагония и аржентинските пампаси, и освен това — индианските племена, живеещи на днешната територия на Парагвай, малките индиански племена от вътрешността на Бразилия, принадлежащи към езиковата група Ге, сравнително поразвитите земеделски племена от тропическата област край Амазонка, Ориноко и техните притоци.

Четвъртата основна област на индиански живот в Америка е областта на Андите, която включва по-голямата част от територията на днешните южноамерикански републики Перу, Боливия, Еквадор, Чили, Колумбия и северозападните области на Аржентина. Андската област и особено централната ѝ част — Средните Анди — е смятана за една от най-важните области на индиански живот, заедно с Мезоамерика. В тях още в доколумбово време са живели над 90% от цялото индианско население на Америка (днес там живеят 95%). В тези две области, които в по-голямата си част са благоприятни за интензивно земеделие, са се развили всички високи култури на доколумбова Америка. И тъй като сега ще се занимаваме с високите култури, ще се движим предимно в тези две области. Да започнем с Мезоамерика. С Мексико, което е било ядрото ѝ, без да причисляваме към него Юкатан на маите и най-северните и най-южните райони на днешно Мексико. Тогавашното Мексико се простирало между два бряга — от едната страна Мексиканския залив, от другата — Тихи океан. Между планините, намиращи се във вътрешността на страната до морето се простира тропическият пояс на крайморските низини. Мексиканците го наричат Гореща земя (Tierra caliente). На пътя към вътрешността на земята се намират планинските масиви. Сред тях, в подножието на върховете с невъзможни за произнасяне имена Попокатепетъл и Икстакиуатъл се простират живописни долини с богата и плодородна почва, с изобилно слънце, влага и великолепен климат — същински рай.

Тази област е разположена около соленото езеро Тексnúmко, където по-късно възниква мощната столица на ацтеките Теночтитлан. На север Тексnúmко се съединява с двете по-малки езера Шалтоктан и Зумпанго, а на юг — със сладководните лагуни Чалко и Шочимилко. Цялата тази езерна област се намира на 2000 м надморска височина, така че високопланинският климат смекчава лъчите на тропическото слънце.

Долината с езерата ацтеките наричали Анауак, буквално преведено „Край бреговете на водите“. Днес в специалната литература все по-често срещаме наименованието Мексиканска долина, на испански Meseta Central.

Благодарение на своите изключително благоприятни условия тази неголяма част от Мезоамерика е била населена от най-древни времена. И тепекспанският човек е живял тук. Развитието, водещо от примитивния ловец към уседналия земеделец, протичало също както в Северна Америка. Северноамериканските пуебло са типичен пример за стопанското и културното равнище на т.нар. средни култури. Именно затова ние им посветихме толкова много внимание. Те ни запознаха с всички основни черти на този етап от развитието на американската история: индианците пуебло са живели уседнало, имали са свои селища, отглеждали са редица земеделски култури, притежавали са значително развита религиозна система, почитали са природните божества, оказващи влияние на реколтата и др. И както видяхме при тях, в тези средни култури културното и стопанското развитие на обществото значително се ускорява.

В Мексико този процес е още по-тясно свързан с отглеждането на най-важната земеделска култура в доколумбова Америка — царевицата. Мексиканските индианци я познават много преди да направят първото си гърне, например. Учените дълго време са търсели свидетелства за нейната първоначална форма. Едва през 1960 г. американският археолог Макниш открил недалеч от Теуакан няколко места, обитавани от индианци в продължение на 10000 години. В по-старите слоеве той намерил „дива царевица“, събирана преди повече от 8000 години, а отделните пластове му помогнали да разкрие как се е променяла тази култура с течение на времето. Благодарение на неговите находки днес е известно, че индианците са започнали да отглеждат царевица преди повече от 7000 години, а по-късно са прибавили към това бобовите растения и тиквата.

Царевицата и зараждащото се примитивно земеделие променят изцяло начина на живот на мезоамериканския индианец. Той е вече здраво свързан с едно определено място, с нивата, която обработва. Вече не се мести, а основава малки селища, в които се заселва за постоянно. Не ходи на лов. Но тъй като му липсва месото на дивеча, се опитва да си опитоми някои животни. В Мезоамерика това са само кучето и някои птици. Но домашните животни не му дават кожи за облекло и той е принуден да търси изход. Така „открива“ тъкането на платове. Зърното на царевицата трябва да се съхранява по някакъв начин и той изнамира грънчарството и започва да изработва големи глинени съдове, в които складира реколтата си. Цялото това сложно развитие, свързано на практика с една-единствена земеделска култура — царевицата, завършило преди около 3500 години. Тогава в Мезоамерика окончателно възтържествувало земеделието. По-нататък развитието би трябвало да върви както в Северна Америка и неизбежно да достигне равнището, което са достигнали индианците пуебло. Подобни средни култури вероятно са съществували, трябвало е да съществуват, и там, където развитието е отишло по-нататък, където е стигнало до онези върхови индиански цивилизации в Андите и в Мексико. Но до началото на XX в. изследователите знаят съвсем малко факти за тези средни култури, те просто предполагат съществуването им, иначе би трябвало да търсят създателите на по-късните високи култури другаде, извън Америка (в Атлантида, Египет, Камбоджа, Източен Китай).

Разбира се, да се приемат тези хипотези, е твърде лесно. Но съществува и една съвсем друга възможност — да се направи опит да се установи какво се разказва за зараждането на високите култури сред самите индианци. Още повече, че в доколумбовата епоха мексиканските индианци са изнамерили и собствена писменост. И понеже съвсем естествено собственото им минало ги е интересувало много, те са създали много митове и легенди, които са записали със своята азбука в специални „книги“, наричани от американистиката „кодекси“.

Но ние бихме узнали много, много повече неща за истинската история на доколумбова Америка, за митологията и легендите на индианците, ако испанските завоеватели, и особено някои католически свещеници, не бяха унищожавали с бясна фанатична последователност и методичност кодексите на ацтеките и другите индиански племена. А освен това самите ацтеки, най-могъщите мексикански индианци, унищожили своите исторически ръкописи в средата на XV в., по времето на един от най-великите вождове в историята на ацтеките — Ицкоатъл, който вярвал, че като унищожи историческите книги, ще унищожи и самата история. Той искал да заличи всички свидетелства за недалечното време, когато ацтеките били подчинени на своите съседи. И все пак някои кодекси, например Ватиканският кодекс, Болонският кодекс и Борджия кодекс (Codex Vaticanus, Codex Bologna, Codex Borgia), успели да преживеят погромите и днес от тях и от хрониките, написани в първите години след покръстването на индианците от конкистадорите, ние можем да възстановим цялото вълшебство на митологията им, на митовете за възникването на света, на Мексико и на индианците. Да надзърнем в една от тези удивителни книги. Тя е написана от индианец с невъзможното за произнасяне име Иштлилшочитъл и се нарича „История на чичимеките“ (Historia Chichimeca). Авторът ѝ, чието цяло име е Дон (!) Фернандо де Алва Иштлилшочитъл, бил покръстен индианец, живял от 1568 до 1648 г., по майчина линия бил пряк потомък на последния индиански владетел на Текскоко, и заедно с това пряк потомък на предпоследния вожд на ацтеките Куитлауак. Един от първите сред своите събратя, той завършил католическия „Колеж на светия кръст“ в Тлателолко и станал преводач на испански колониален чиновник. Но покръстеният принц се измъчвал от жал по унищожената култура на индианската империя, в която властвували дедите му. И той написал на испански две книги за историята и културата на индианската си родина. За нас по-ценната от тях е споменатата вече „История на чичимеките“, в която освен всичко друго се говори и за сътворението на света...

...Когато земята и хората вече били сътворени, не всичко било напълно готово. Човечеството преживяло четири велики епохи, които винаги завършвали с ужасна катастрофа. Всяка ера имала свое име. Според автора мексиканските индианци наричали първата ера Атонатиу („Слънце на водата“). Тя, както показва и името ѝ, завършила с потоп, при който загинало всичко живо. Втората епоха се наричала Тлалчитонатиу („Слънце на земята“), тогава земята била населявана от великани. Този период завършил с ужасно земетресение, което помело всичко на земята. Третата ера — Екатонатиу („Слънце на ветровете“) — завършила с невероятни ураганни бури. И накрая, четвъртата епоха се наричала Тлатонатиу („Слънце на огъня“) и когато и тя била унищожена, настъпила петата ера, в която живял и самият Иштлилшочитъл...

Но и митовете се различавали един от друг. Ватиканският кодекс например разказва, че при потопа хората били превърнати в риби, при урагана — в маймуни и т.н.

Силия Нътол, американистка от САЩ, била първата изследователка, която потърсила в митовете и легендите на индианците от Мексиканската долина картината на действителни природни катастрофи. Още преди шестдесет години тя изследвала и някои случайни находки, сочещи наличието на култура, която би могла да бъде преход между примитивния ловец и по-късните високи култури в Мексико. Ала едва по-късно щастливата случайност предоставила на американистите неопровержими доказателства за съществуването на тази култура: бил открит истински американски Помпей. Някога, преди повече от двайсет столетия изригнал с огромна сила вулканът Шитъл, който днес вече е мъртъв. Възможно е дори това изригване да превъзхожда по сила прословутото изригване на Везувий, погребало Помпей. Но индианското население било предупредено от вулкана и успяло да напусне жилищата си, преди да ги достигне смъртоносната лава. Изригването оставило след себе си гигантско поле от лава със значителна височина и с площ над 8000 хектара, днес то се нарича Ел Педрегал.

През 1917 г. група археолози опитали да прокопаят на няколко места дебелия 6—8 метра слой лава. И резултатът надминал всичките им очаквания. Били намерени развалини на сгради, произхождащи от по-ново време, и гробове на едни от първите уседнали жители на Мезоамерика. Когато учените свалили от лицето на земята булото от лава, открили в американския Помпей пирамида! Първата пирамида, построена от жителите на Мексико. За нас американските пирамиди са много повече от част от индианската архитектура, те са образ и символ на блестящото културно развитие на доколумбова Мезоамерика. Първооткритата пирамида поставя началото на серия от намерени пирамиди. Нейната първоначална височина обаче не е известна, знаем само, че тя е имала кръгла основа с диаметър 135 метра. Около нея са разположени още десетки обикновени гробове. Явно мъртвите са били погребвани в непосредствена близост със светилището-център на религиозния култ.

И тогава станало ясно, че индианските митове за неколкократното унищожение и сътворение на света са отражение на действителни събития, станали в древната история на Мексико. Ново доказателство за това американистите получили като открили недалеч от някогашните брегове на езерото Тексколо развалини на индианско селище от периода на средните култури. Оказало се, че жителите на селището и на други крайбрежни поселения са били застигнати от гигантско наводнение, което увеличило нивото на езерата с няколко метра и помело всички крайбрежни селища.

Изследването на унищожените от потопа индиански селища започнал през 1917 г. мексиканецът Мануел Гамио, а го завършил през 1939 г. норвежкият американист Ола Апенес.

Индианците, живеещи край езерото Тексколо, получавали от него достатъчно количество риба, с която допълвали доста еднообразната си царевична храна. Освен до бързото развитие на земеделието по онова време в Мексико се стигнало и до рязко развитие на строителната техника и архитектурата. Индианците вече не живели в примитивни колиби, а започнали да си строят истински къщи с терасовидни градини, а освен това и много храмове. Към този период се отнася и първата пирамида, която не само показва напредналото развитие на строителството и архитектурата в средните култури, но и сигнализира за нарастването на ролята на религиозните култови представи в живота на обществото.

Глинените фигурки, които намираме по тия места, безспорно са пряко свързани с религията. Особено положение сред тях заемат многочислените мексикански „Венери“ — високи около

5—10 см фигурки на голи жени, изобразени сякаш по време на някакво особено танцово движение с високо вдигнати ръце. Наричаме ги „танцьорките от Тлатилко“ по мястото, където се срещат най-много. Тези фигурки са били символ на плодовитостта, богатата реколта, а освен това и образ на ролята на жената при индианците. В Тлатилко освен танцьорките са били намерени и особени маски на ягуар. Но откъде в тези високи планински части се е взел ягуар? И защо изследователите са обърнали толкова внимание именно на ягуара? Защото индианците олмеки, обожествяващи ягуара, са били първите създатели на висока култура в стара Америка. Но родината на ягуара и на олмеките не се намира сред високопланинските области на Средно Мексико, а в тропическите източни части на страната, днешните мексикански щати Табаско и Веракруз. Но преди да тръгнем по следите на загадките на първата висока култура, трябва да си припомним много важни факти. Нашите познания за тези култури и техните създатели са доста неточни, а информацията за икономическото им равнище се ограничава само с това, че всички те са възникнали на базата на земеделското производство (с изключение на индианците тараско, които са се препитавали и отчасти с риболов). Освен това неточни са ни и сведенията за етническата принадлежност на създателите на отделните култури. Например означението „толтек“ в езика на ацтеките науатъл означава буквално „строител“, „създател“. И ние всъщност и до днес не знаем кои са били толтеките, към каква народност спадат, какъв е езикът им. По същия начин често срещаното название „теотиуакани“ води началото си от центъра на тази култура — Теотиуакан.

По времето на идването на белите в Америка нито едно от съществуващите индиански племена не можело да се смята за пряк наследник на олмеките. Европейците научили за пръв път за тях от трудовете на образования францисканец Бернардино де Саахун, който пристигнал в Мексико през 1529 г., само десет години след първата експедиция на Кортес. Повече от петдесет години той работил като преподавател в споменатия вече францискански „Колеж на Светия кръст“ в Тлателолко, който според замисъла на испанската колониална управа и църквата трябвало да възпитава в „дух на християнство“ най-видните млади представители на индианската аристокрация, да направи от тях покорни помощници на колонизаторите и така да даде възможност на испанците още по-сигурно и по-ефикасно да подчинят победените индианци.

Но по своите идеали и разбирането си за индианците брат Саахун се различавал напълно от своите колеги в първото европейско „училище за индианци“. Освен всичко това Саахун имал доста необикновено за времето си увлечение — той се интересувал от материалната и духовната култура на мексиканските индианци, и най-вече от тяхната словесност. И след като спечелил доверието на няколко свои ученици, записал на езика на ацтеките наизуст всичко, което тези индиански „принцове" му разказвали по негова молба. При това Саахун съхранил не само истинността на съдържанието, но и своеобразието на стила на своите информатори. Крайният резултат от дългогодишната събираческа дейност на Саахун представлявал огромно количество натрупан материал, който самият той разпределил в дванадесет книги, по-късно преведени от него на испански. Испанското заглавие на обемния му труд е Historia general de las cosas de Nueva España (Обща история на нещата в Нова Испания). Но испанското правителство забранило издаването както на испанската, така и на ацтекската версия на Саахуновия ръкопис, защото с основание се страхувало, че богатото свидетелство за величието на собственото им културно минало би подстрекавало индианците към опити за неговото възраждане. В по-ново време, когато испанското владичество над Латинска Америка отслабнало, книгата на Саахун най-после била напечатана. В нея, и то главно в единадесетия ѝ том, в главата, наречена „Olmeca, Vixtovi, Mixteca", за пръв път се появява името олмеки, които според текста са богатите, могъщи и образовани жители на мексиканското крайбрежие. Следователно тези „олмеки", чиято народностна и езикова принадлежност не ни е известна, са обитавали областите, където се е зародила някога първата висока култура на стара Америка. И понеже изследователите не знаели как да наричат нейните създатели, започнали и за тях да употребяват названието „олмеки". Всъщност първите, неточни археологически сведения за тази древна култура са идвали още от изследванията на френския учен Дюпе, който в началото на века открил в Източно Мексико множество статуетки на дребни, много дебели мъже, чиито полови органи сякаш били ампутирани. И понеже всички фигурки изобразявали отново нещо подобно на танц, изследователите ги нарекли „танцьори". Днес обаче ние вече знаем, че това са били жреците на олмекската религия.

„Дебеланковците" на Дюпе били първото материално доказателство за съществуването на някаква особена и очевидно много древна култура по източното крайбрежие на Мексико. Но минали много години преди съобщенията на Саахун да бъдат потвърдени с доказателства за съществуването на олмеките, притежаващи нужната тежест (в буквалния смисъл на думата). През тридесетте години на нашия век под ръководството на д-р Матю Стърлинг една експедиция, изпратена от прочутия вашингтонски Смитсънов институт, започнала да търси земите на хипотетичните олмеки.

Наистина, експедицията не открила отначало нито пирамиди, нито дворци, които съпровождали раждането на високите култури в цяла Америка, но намерила нещо, с което дотогава и след това американистиката никога не се сблъскала: огромни глави, тежащи по 10 тона и до една издялани от цял къс базалт. Само глави, без тела! Като пример ще ви кажа, че едната от тях е висока два метра и половина и има диаметър 6 метра и 58 сантиметра. Първата среща с тези гигантски глави, чиито неестествено разтворени очи сякаш се присмиват с отсъстващ израз, е просто потресаваща. Постепенно били открити много такива находки.

Сега вече никой не се съмнявал, че по мексиканското крайбрежие някога е съществувала една удивителна култура. След предварителните изследвания на територията на някогашните олмеки, търсенията се съсредоточили върху четирите открити досега основни средища на тази култура: Трес Сапотес, Ла Вента, Серо де лас Месас и Сан Лоренсо (за съжаление, оригиналните им названия не са известни). В нито един от тези олмекски градове нямало камък и затова олмеките не са строели каменни храмове или дворци. Базалтът за гигантските глави, за големите саркофази, олтари и каменни стели (стълбове-паметници) явно е бил докарван отдалече. Американистите установили в крайна сметка, че камъните са били доставяни във вид на огромни блокове, тежащи от 20 до 60 тона, от склоновете на вулкана Сан Мартин Паяпан, който се намира на 125 километра от олмекското средище. Но както е известно, нито едно индианско племе не е познавало каруцата, тъй че огромните каменни блокове са били превозвани най-напред по море, а след това на салове срещу течението на река Тонала.

До огромните глави били намерени също така базалтови олтари, високи стели и каменни саркофази. Винаги богато украсени. Но високо развития художествен вкус на олмеките можем да забележим и при дребните предмети. Днес са ни известни няколко хиляди различни всекидневни предмети и неща, свързани с религиозния ритуал. Открити са също така и множество олмекски „съкровища". Например съкровището от Серо де лас Месас съдържа почти осемстотин предмета, изработени от зелен нефрит, освен това там са открити и множество малки кухи глави, пак от нефрит, с израз, напомнящ на пръв поглед монголоидно лице. Но основният мотив на олмекските майстори е ягуарът. Намираме го навсякъде и върху всички предмети, но най-много на олмекските олтари, тъй като безспорно ягуарът е бил основната ос, около която се е въртяла тяхната религия.

Но ако погледнем по-внимателно, да речем, гигантската човешка глава на „олмек", изложена в етнографския музей в Западен

Берлин, ще установим, че лицето е украсено с татуировка на ягуар. Глава на ягуар можем да открием и върху най-известната скулпторна работа на древните олмеки — „големия олтар“ в Ла Вента. А по повърхността на олтара в камъка е издялана кожата на ягуар. Освен това в най-големия известен досега саркофаг (дълъг повече от седем метра) в Ла Вента са намерени обици с формата на зъби от ягуар. Да, ягуари, навсякъде ягуари.

Днес вече е известно, че и прословутите, толкова често намирани детски главички с леко монголоиден израз всъщност представляват опростено изображение на глава на ягуар. И затова вместо с употребяваното досега название Baby Face (детско лице) учените вече ги наричат Jaguar Face.

Когато говорят за олмеките, американистите често споменават тяхната прекомерна пристрастеност към ягуара. Дори изглежда така, че олмеките директно са се отъждествявали с ягуарите. Тези „хора-ягуари“, за които не знаем нито кои са, нито как са се наричали в действителност, са смятани от съвременната наука за създатели на повечето от „откритията“ на доколумбова Америка. Най-значителното от тях е олмекската писменост, тя е най-старата известна писменост на американските индианци. Състои се от йероглифи, като днес са ни известни повече от петдесет олмекски йероглифа. Те били намерени върху една от стелите в Трес Сапотес, върху три от стелите в Серо де лас Месас и на други олмекски паметници. Но малкият засега брой на олмекски надписи не дава голяма надежда за разгадаването на тази писменост. Още повече, че за езиковата принадлежност на нейните създатели не се знае абсолютно нищо. Сигурно е само, че олмекската писменост е близка до по-късната писменост на маите, те си приличат и по това, че и двете се пишат отляво надясно и отгоре надолу, също както последната от троицата най-стари писмености в Америка — писмеността на южноамериканските запотеки. Древните олмеки познавали също така и числата, които били писани както числата на маите: от единицата до четворката — със съответния брой точки, петицата (пръстите на едната ръка) и нейните кратни — с чертички. По този начин са записани едни от най-ценните данни за доколумбовите индианци — най-старата (за доста време) собственоръчно написана дата от американската история. Върху малка (висока 17 см) нефритова статуетка, изобразяваща човешка фигура с криле на птица, ясно се чете година, записана с олмекските цифрови знаци и отговаряща на 162 г. по нашето летоброене.

Очевидно олмеките първи в Америка се занимават с математика, вероятно е също така сложните календари, които откриваме по-късно при двете най-значителни култури на доколумбова Мезоамерика, да са възникнали именно при „хората-ягуари“.

Чисто олмекско „откритие“ са и каменните стълбове-паметници, наречени стели, които по-късно откриваме из цялата Мезоамерика. И ако обобщим всички тези големи и действително революционни открития на удивителните „хора-ягуари“, трябва да направим еднозначното заключение, че тази култура, съществувала пълноценно още в XI в. пр.н.е., по принцип е надминала равнището на тогавашното население на Тлатилко и Тикоман и на живелите след 2500 години индианци пуебло, т. е. на тези, които нарекохме създатели на средните култури, затова с право можем да кажем, че олмеките са създатели на първата, най-древна висока култура на доколумбова Америка. Преодолявайки природните препятствия, стоящи на пътя на разпространението ѝ, олмекската култура се е превърнала в образец, намерил отклик из цяла Мезоамерика. Трябва да отбележим обаче, че днес учените различават същинските, т. нар. „археологически“ олмеки, анонимните автори на тази висока култура, от по-късните жители на тези области, т. нар. „етнографски“ олмеки, за които пръв споменава Саахун. Разбира се, нас сега ни интересуват „археологическите“ олмеки.

Доказателство за „износа“ на олмекската култура са например стелите, които могат да се намерят дори в противоположния край на Мексико — на тихоокеанския бряг. Следи от тази култура са открити и в мексиканските щати Пуебло, Морелос, Гуереро и др. Но да се върнем отново в Месета, в Мексиканската долина. Тук, в сърцето на Мексико, без прекъсване се е развивала „предкласическата“ култура. Но неотдавна и тук бяха открити кухи, високи главички с муцуна на ягуар, типични за олмеките нефритови предмети и маски на ягуари. Повечето от тези предмети са открити в Тлатилко и Сакатенко от мексиканския американист Мигел Коварубиас. Негово е и мнението, с което ние сме съгласни, че „хората-ягуари“, наричани от нас олмеки, защото не знаем истинското им име, са основали свои колонии и в Месета (да речем, в Тлатилко) и там са били малобройна прослойка управляващи, а местното население е представлявало трудовата прослойка (по същество вече класа). Заедно с политическите промени олмеките донесли в сърцето на Мексико и своята много по-висока култура, те ускорили цялостното развитие в Мексиканската долина и така създали условия за възникването на местна висока култура. След това незабелязано изчезнали от историята на мезоамериканските индианци, като заедно с тях се загубил и гръбнакът на техния свят — всемогъщият ягуар. Вместо „хората-ягуари“ се появили теотиуаканите, толтеките и ацтеките, а вместо ягуара — змиите с птичи пера.

VI

ОТ ТОТОНАКИТЕ КЪМ МИШТЕКИТЕ

Безспорно олмекската култура е била първата висока култура в индианската Мезоамерика, а всъщност и в цяла Америка. Кога точно са изчезнали от сцената последните „хора-ягуари“, не е известно, но когато първите европейци попаднали в земите, принадлежали някога на същинското племе олмеки, намерили там тотонаките — създатели на друга висока култура. Всъщност тези области са били вратата към цяла Мезоамерика по времето на конкистадорите. Оттук е влязъл в Мексико и прословутият участник в експедицията на Кортес и по-късен неин летописец Бернал Диас. Съобщенията на първите посетители обрисуват местното население като трудолюбиви земеделци, отглеждащи редица тропически растения, и най-вече маниока. Тотонаките живели в много села и в няколко истински града, най-важните от които са Семпоалу, Тахин и Халапу. Тук за пръв път се срещаме с монументалната индианска каменна архитектура. Най-много сведения имаме за главното средище на тотонаките Семпоалу, което през 1519 година било посетено от експедицията на Кортес, оставила ни подробно описание на града.

Основните религиозни сгради на Семпоалу били свързани в гигантски комплекс, разположен на около 5000 кв. м площ. Център на обредите и на човешките жертвоприношения, както е типично за високите мезоамерикански култури, били двете главни пирамиди на града. Друго важно светилище бил т. нар. „Храм на черепите“: една сграда, чиито стени били покрити с безброй човешки черепи, направени от глина и подредени в пет редици една над друга. Преди Семпоалу да стане религиозно средище на тотонаките, това почетно място било заемано от недалечния Тахин. Тахин бил населен още от възникването на тотонакската култура (около 600 г. от н.е.) до началото на XIII в.

Най-удивителният строеж в Тахин е седеметажната пирамида със стотици ниши, украсени с релефни изображения на змии. От едната страна на пирамидата се намира стълба с 364 стъпала. Без съмнение техният брой отговаря на броя на дните в годината. Последният ден — триста шестдесет и петият — представлява площадката на пирамидата, където вероятно са били извършвани жертвоприношенията с човешки жертви. У тотонаките религията е играла изключително важна роля. Основен бог бил богът на дъжда. Стотици жреци служели на него и на останалите тотонакски богове (богинята на небесата, бога на слънцето, бога на царевицата и др.). В Семпоалу експедицията на Кортес срещнала множество тотонакски свещенослужители, облечени в черно, с коси, намазани с кръв от безбройните човешки жертви. Жреците омилостивявали с човешки живот предимно бога на дъжда, много често в жертва били принасяни деца. Кръвта на жертвите, убити по време на големите религиозни празници, провеждани на всеки три години, била смесвана с ароматния сок на някои дървета и със семена на растения. След това жреците разпределяли получената смес между всички възрастни участници в обреда и те я изяждали подобно на някакво „причастие“.

Вероятно с религиозните представи на тотонаките е свързан и един много загадъчен предмет, който се открива много често при археологически проучвания на някогашните тотонакски култови средища. Той представлява нещо като каменен ярем, подобен на тези, в които се впрягат магарета, и винаги е богато украсен с релефни изображения. Странният ярем винаги има формата на подкова, дълъг е около половин метър и е широк 30 сантиметра. Американистите и до днес спорят за предназначението на тези тотонакски яреми, някои смятат, че на тях е бил прикрепван покойникът, за да лежи в „правилната посока“, друго, по-правдоподобно обяснение твърди, че посредством тези предмети жреците са подготвяли жертвите за обреда, те са пристягали шията на жертвата и тя не е имала никаква възможност за движение.

Подобни разгорещени спорове са предизвиквали и т. нар. тотонакски „палми“, които приличат много на олмекските обредни каменни брадви и очевидно са получили такова име поради явното сходство на формата им с палмов лист. Повечето от тях представляват тристенни призми с отвор от долната страна и изобразяват или различни стилизирани животни, или човешка фигура. Функцията им все още буди много догадки. Но тъй като в повечето случаи те са били намирани в гробовете на тотонакски аристократи, и най-вече на свещенослужители, можем да смятаме, че „палмата“ е служела на душата на покойника и ѝ е помагала да преодолее препятствията по пътя до отвъдния свят. Кървавият култ на тотонаките контрастира доста странно с многобройните находки на характерните за тази култура пластики, изобразяващи смеещи се човешки, често пъти и детски лица. Никъде другаде в Америка не се срещат странните „хора, които се смеят“.

Тотонаките са населявали териториите си край Мексиканския залив от VII в. от н.е. до идването на първите испанци. На север те са граничели с уастеките, които говорели език, близък до този на маите, но в културно отношение били далеч по-назад както в сравнение с маите, така и в сравнение със съседите си тотонаки. Но въпреки това уастеките са играли важна роля в доколумбово Мексико, в неговата история те се записали като сурови, но много смели и талантливи воини. Дори и ацтеките, най-войнственото племе на по-късно Мексико, никога не са успявали напълно да ги подчинят. Точно обратното — през 1481 г. един от последните вождове на ацтеките Тизок претърпял доста солидно поражение от войските на уастеките. Ацтеките са ни оставили седения, че уастеките воювали съвсем голи, обичали да се татуират, обичали да украсяват зъбите си с плочки от обсидиан или нефрит и „разкрасявали“ външния си вид, като умишлено деформирали черепите си. С войнствените уастеки не могли да се справят дори и първите испанци. През 1519 г. конкистадорите претърпели поражение от тях, а през 1521 г. уастеките се сблъскали с наказателната експедиция, изпратена срещу тях от завоевателя на Мексико Кортес, но и победителят на ацтеките не успял да покори уастеките. Кортес ги прогонил от селата им в гъстите тропически гори, но когато испанците триумфално нахлули в първия от уастекските храмове, очаквайки да намерят същите богатства, както в ацтекския Теночтитлан, заварили там само скалповете и изсушените глави на испанските войници, победени преди две години от индианците уастеки.

Щом споменахме за храмовете на уастеките, трябва да кажем, че независимо от първенствуващата роля на религията при тези индианци, храмовата им архитектура не била особено развита. Единственият интересен белег, по който уастекската архитектура се различавала от останалите култури на доколумбова Мезоамерика, било непреодолимото отвращение, което уастеките изпитвали към правите линии, чупките, ъглите. Болшинството от техните храмове и „дворци“ имали кръгла форма, а където уастекският строител все пак бил принуден да издигне права стена, той заоблял поне ъглите.

Също както при останалите ранни високи култури в стара Америка основна роля в живота на уастекското общество са играли свещенослужителите, които често са се занимавали и с „черна магия“ и са внушавали на съплеменниците си свято преклонение посредством различни магьоснически трикове.

Но уастеките на първо място били отлични воини и вероятно именно на това дължат факта, че са преживели първите петдесет години от ужасяващото владичество на завоевателите и са избегнали участта на останалите индиански племена, които са били унищожени. Днес потомците на великите уастекски воини се занимават със земеделие по склоновете на планината Сиера Мадре Ориентал.

Уастеките са били третата, последна висока култура, израснала край Мексиканския залив, която заедно с останалите две носи общото име Culturas del Golfo — култури на залива.

В началото на I в. от н.е., скоро след фантастично бързото развитие на олмекската култура, в самото сърце на Мексико — Месета — избуява първата висока индианска култура, която по името на основното ѝ средище Теотиуакан, намиращо се в центъра на Мексиканската долина (на 42 километра от днешния град Мексико), наричаме теотиуаканска култура.

Впрочем самото название е ацтекско и означава приблизително следното: „Място, където човек се превръща в бог". Оригиналното название на творците на тази култура и на нейното фантастично култово средище не е известно. Последните сто години преди идването на испанците ацтеките последователно сменили всички лични и географски имена в цяло Мексико с ацтекски.

Също както останалите високи култури в Мезоамерика, и теотиуаканската култура ни е оставила като свой непосредствен образ един-единствен елемент от своето присъствие — монументалната архитектура. Всичко останало засега ни е неизвестно. Но теотиуаканската архитектура е изключително красноречива.

Без съмнение Теотиуакан е бил най-голямото, най-значимото религиозно средище на доколумбово Мексико (без, разбира се, да причисляваме към него областта на маите). Неговото неразгадаемо величие впечатлявало и самите ацтеки, които обаче все пак успели за доста кратко време да построят един също толкова великолепен град — техния Теночтитлан. Затова ацтеките смятали, че Теотиуакан е бил построен от великани (на ацтекски quiname), които са населявали света преди тях. Това си мнение ацтеките подкрепяли с „неоспорими" материални доказателства и ги демонстрирали на първите испанци, попаднали в Мексико. Това били кости от мамути, които живели в Америка преди дванайсет-петнайсет хиляди години. Индианците много често намирали останки от тези животни. Освен това ацтеките смятали, че в Теотиуакан са се родили дори Слънцето и Луната.

Въпросът кои са създателите на огромния град извиквал невероятни представи още преди Колумб, а след това се превърнал в един от основните въпроси на американистиката. Дори е възможно теотиуаканите да не са били представители само на едно племе, възможно е да не ги е свързвал общ език, а общи религиозни представи. За тях знаем, че са били добри земеделци — отглеждали са царевица, бобови растения, памук, от който приготвяли прочутите си платове. А теотиуаканските жени си шиели от тях дълги поли enagues и блузки huipiles, които индианките в Мексико носят и до днес. Теотиуаканите били прочути грънчари, отлични художници, майстори на великолепни мозайки от полускъпоценни камъни и др. Начело на теотиуаканското общество стоял едноличен владетел, който бил и главен жрец, нещо като „папа“ на теотиуаканите. Изобщо жреците били на голяма почит. По своето облекло, състоящо се от черна дълга туника и нещо като папска митра, те рязко се отличавали от „редовите“ теотиуакани. Очевидно религията в тяхното общество е играла още по-важна роля, отколкото при другите високи индиански култури в Америка. Главен бог бил богът на дъжда, на когото е посветен Теотиуакан. И например общомексиканският Кецалкоатъл — змията с птиче оперение, — изобразяван много често в Теотиуакан, е просто едно от лицата на бога на дъжда. Стилизираният лик на този бог може да се види по десетки прекрасни стенописи, украсяващи на практика всички сгради на Теотиуакан и останалите градове, влизащи в теотиуаканската област.

Ние не познаваме отблизо теотиуаканските религиозни представи, но метрополията, по чието име наричаме цялата култура, е един великолепен, безсмъртен паметник на тази религия „Ватикан на стара Америка“. Според единодушното мнение на археолозите Теотиуакан е бил най-големият град на Мексико преди културата на ацтеките. На първо място той е бил огромно религиозно средище, пълно с пирамиди, светилища и храмове. Градът бил организиран около широк булевард, по който са минавали обредните процесии и шествия, насочени към основното светилище на Теотиуакан. По-късно ацтеките нарекли обредния булевард Мишкоатъл („Пътя на мъртвите“), той бил дълъг два километра и по цялото си протежение бил ограден с пирамиди и други постройки, свързани с религиозните култове. Пирамидите, които се издигат покрай него, са най-големите пирамиди в цяла Америка, а най-голямата от тях — Слънчевата пирамида — има периметър на основата си хиляда метра и височина 63 метра. Също толкова прочута е и другата огромна пирамида, наречена Лунната пирамида. От останалите шестнадесет теотиуакански пирамиди ще споменем още пирамидата, която по-късно ацтеките приписвали на бога Кецалкоатъл, тя е украсена с 365 (отново броя на дните в годината) изображения на змия с птичи пера. Но истинското предназначение на теотиуаканските пирамиди, както и истинските им предацтекски имена, не са ни известни. Строителите на града са ни завещали само огромния Теотиуакан, толкова огромен, че ацтеките с право са ги смятали за великани.

Теотиуакан е изпълнявал предназначението си няколко столетия — от началото на I до края на VII в. от н.е. След това създателите му внезапно изчезнали в дълбините на мексиканската история, така както изчезнали олмеките, или както са изчезвали много други велики култури на индианска Америка. Може би те са пренесли боговете на Теотиуакан другаде — в Чолулу или Шочикалко (Града на къщите с цветя), а може би са били унищожени от чичимекските нашественици, тъй като Теотиуакан и другите подобни градове не са били укрепвани със стени, пък и в „теократичните“ култури военното дело не е процъфтявало особено много. Но така или иначе това бил краят на теотиуаканската култура.

И точно по времето, когато загива Теотиуакан, на сцената на историята се появяват едни от най-известните, но и най-загадъчните действуващи лица — толтеките.

Още първите европейски събирачи на индиански легенди приписвали на толтеките и на легендарната им столица Толан (Тула) най-велики дела и най-висока култура. Също така и ацтеките, абсолютните владетели на Мексико до идването на първите испанци, признавали като свои предшественици единствено толтеките, и дори се считали за преки продължители на толтекската традиция. Освен това те поставяли знак за равенство между названието „толтек“ и понятието „творец, художник“. „Толтек“ било прието в езика на ацтеките като синоним на думата „строител, архитект“. В действителност името на легендарните толтеки било образувано от названието на столицата им — Толан, Тула.

Просто е невъзможно всички тия славословия, излизащи дори от устата на гордите до немай-къде със себе си ацтеки, да не съдържат рационално зърно. Впрочем доскоро учените са водели ожесточени спорове за това, къде се е намирала столицата на толтеките. В мексиканския щат Идалго съществува градче със сходно име, край което преди много години била открита малка пирамида. Но с изключение на един-единствен случай тя не привлякла вниманието на археолозите. „Ученият“, който още през втората половина на миналия век се насочил към малката пирамида, се наричал Дезире Шарни, французин по народност. По онова време в родината му управлявал амбициозният император Наполеон III, който се готвел да завоюва Мексико, и „американистът“ Шарни заминал за „бъдещата колония“ да огледа ситуацията. Археологическите му занимания били параван на действителната му шпионска мисия. Но както е известно, мексиканската авантюра на Наполеон III претърпяла пълен крах и много хора загубили живота си в нея. Но не и Шарни. През 1885 г. той отново попаднал в Мексико, в Тула. Този път като агент на друг господар, който обаче бил славолюбив и амбициозен, подобно на имитатора на Бонапарт. Наричал се Лорияр и бил мултимилионер, но знаел само как да печели пари, а искал да спечели и слава. Затова последвал примера на своите северноамерикански колеги и отделил част от средствата си за археологически проучвания в Средна Америка. За шеф на експедицията си той назначил Шарни. Така Шарни се върнал отново в Тула, разгледал обстойно пирамидата, поочистил я малко, повредил я доста и си заминал. И благодарение на неговите „усилия“ никой вече не вярвал, че в Тула има нещо, учените забравили малкото провинциално градче и го изровили от паметта си едва през трийсетте години на нашия век, когато Касо открил Монте Албан и изведнъж всички повярвали на старинните предания.

Тогава археолозите започнали да копаят в Тула и скоро край забутаното невзрачно провинциално градче били открити основите на великолепен град — без съмнение легендарния Толан, столицата на толтеките. Но държавата на толтеките обединявала и други индиански племена — Кодексът на Чималпопоко например съобщава за конфедерация на най-старите мексикански градове, в която са влизали Куаучинанко (в днешния щат Пуебло), Куаунауак и Хуастепек (в днешния щат Морелос) и Куауапан (в днешния „федерален дистрикт“), столица на тази конфедерация била Тула. В същия кодекс намираме и имената на отделните вождове от толтекската династия, избрали за своя резиденция Толан, но тъй като очевидно толтеките първи са въвели най-голямата единица за време, приета по-късно от останалите индиански племена и особено от ацтеките — петдесет и две годишния цикъл, — в този кодекс много от данните за продължителността на владичеството на един или друг член от династията съвпадат именно с тази единица — 52 години, — което безусловно не може да отговаря на действителността.

Ако се опитаме от многото противоречащи си данни в този кодекс и другите хроники да установим откога в Толан е властвувала тази династия, а следователно и кога най-вероятно е основана столицата, ще стигнем до извода, че първият вожд от толтекската династия е поел управлението в около 720 г.

Новото си седалище толтекските вождове създали след дълго странствуване от митичната си родина Хуехуе Тлапалан. Първият от вождовете се наричал Чалчиутланецин, след него на трона се възкачили Накошок, митъл-Тлакомиуа, кралиците Шиуикеницин и Иштакалцин. Но най-прочутият, а същевременно и последният, владетел на толтеките бил обожественият по-късно Кецалкоатъл, който заел трона през 925 г.

В действителност Кецалкоатъл се наричал според годината на своето раждане Се Акатъл Топилцин и според толтекското предание бил син на бога на небето и богинята на майката-земя. Според легендите той реформирал календара, открил нови сплави на благородните метали, подпомагал развитието на изкуствата в Толан и др. Но въпреки усилията му да доведе толтеките и другите индиански племена в многонационалната му империя към верска и национална търпимост, по негово време избухнала гражданска война, предизвикана от многото религиозни противоречия и спорове. И Се Акатъл Топилцин бил принуден да напусне Толан. Преданията разказват, че се върнал там, където някога са живели неговите прадеди — на изток, край морето, в страната Тлалан-Тлапалан-Тлатлайайан (Страната на червения и черния цвят). Ако преведем това име с нашите понятия, ще установим, че в доколумбово Мексико червеното и черното са имали същия смисъл както нашето „черно на бяло", сиреч, писменост. Така че Кецалкоатъл се върнал в родината си, на брега на морето, където се е зародила черно-червената писменост — тоест, това безспорно е Олмекан, някогашната територия на племето олмеки.

Заедно със Се Акатъл Топилцин, очевидно прогонен от многочисленото нетолтекско население на империята, напуснали Толан и големи групи толтеки, които се преместили в южната част на Мексико и оказали силно влияние върху културата на местното население, индианското племе миштеки.

Религиозните спорове, разтърсили империята, приключили с победата на привържениците на бога Тескатлипока, култа към когото по-късно приели и доразвили и ацтеките. Тронът бил завладян от втората толтекска династия, която можем да наречем „змийска", защото с изключение на първия владетел Матлалоксочитъл („Девет цвята"), в имената на останалите вождове от династията участвувала думата „змия", която се възприемала като свещена титла — Митлакоацин, Тлилкоацин и накрая Секоатъл, известен и с другото си име Уемак (роден около 1098 г.). За Уемак легендите разказват, че се осквернил с брак с чужденка, заради това си спечелил неприязънта на своя народ и бил принуден да завърши живота си със самоубийство. Но тази доброволна жертва не била достатъчна да изкупи нещастията, които били причинени на толтеките от омразната чужденка. Избухнала ужасна епидемия, жителите на Толан били застигнати от невероятен глад. Шест години след доброволната смърт на Уемак славният Толан — Тула бил напуснат завинаги от толтеките.

Археолозите откриха столицата на толтеките Толан—Тула. Но много от неговите богатства все още дремят под пластовете земя, под прашните улици на днешна Тула. От откритите дворци и храмове на Толан най-голямо внимание заслужава храмът, който е посветен на Зорницата. Неговите останки са открити през 1940 г. Той представлява пететажна пирамида с основи 43 на 43 метра, украсена с релефи на Змията с птичи пера и изображения на орли — за толтеките орелът бил символ на храброст. На върха на пирамидата се възправят близо петметрови статуи от камък, вероятно изображения на толтекския вожд и главен жрец, или пък на толтекските воини. Гигантските статуи (открити са осем и днес са главната атракция на Тула) са направени от по четири каменни блока, свързани в едно. Освен тези т.нар. атланти, в Тула са намерени и каменни изображения на бога на дъжда и бурите Чак-Моол, с който по-късно се срещаме отново в столицата на маите Чичен Ица. Вероятно странната фигура на лежащия бог е символизирала изгряващото слънце. На корема на статуята се намира отвор, в който явно са били полагани жертвите — „храната“ на свещения идол. Толтекски постройки и статуи са били открити и в Чолула и други градове на Мексико.

Досега ние с вас бяхме в центъра на Мексико — на Месета — и в източната му част. Още в доколумбовата епоха северните части на Мексико са били считани за територии на „варварите“. И наистина — в земите на север от Месета през цялата доколумбова история на Америка не възникнала нито една висока индианска култура. Следователно сега ни остават още западните и южните части на Мексико. В старата история на Мексико южните области играят изключително важна роля — именно там били открити приказните гробници, пълни със злато в буквалния смисъл на думата.

Но ако Теотиуакан и другите доацтекски градове сякаш сами тикали в очите на американистите своите покрити с пера змийски глави, тези гробници скривали своите съкровища дълбоко под земните пластове. И ето веднъж един съвсем скучен и обикновен на пръв поглед хълм край град Оаксака (Южно Мексико) разкрил невероятен град, древен град, в който в течение на хиляда и петстотин години живели високо образовани хора, строели храмове и дворци, погребвали своите мъртви и ги изпращали на последното им пътешествие, съпроводени от великолепни и изящни златни предмети и скъпоценности. Откриването на този град под хълма Монте Албан спокойно може да бъде сравнено с разкопките на Троя, в чието съществуване не вярвал никой, докато не се появил упоритият, методичен Шлиман. А откривателят на Монте Албан не бил нито Кортес, нито някой друг от неговите колеги-завоеватели, нито пък, да речем, някой християнски свещенослужител, това бил ерудираният учен-американист от Мексико Алфонсо Касо.

Досегашните разкопки на Монте Албан говорят, че този запотекски град е бил едно от най-големите средища на доколумбова Америка. Най-важните обекти на Монте Албан са разположени от четирите страни на един огромен площад (днес ние го наричаме на испански Plaza). Но много по-интересни от дворците, храмовете и каменните стели са гробниците на града, които благодарение на това, че били изграждани под земята, не станали плячка на алчните конкистадори (поне не изцяло).

Под земята били погребвани най-почитаните членове на тогавашното общество — аристократи или жреци. Трудно е по йероглифните надписи на гробовете, обикновено звучащи „седем тюркоаза“ или „четири маймуни“, да се определи санът на знатния покойник, тъй като не знаем дали този надпис свидетелствува за името на погребания (в древно Мексико често то се е състояло от числително редно и названието на някакъв предмет), или пък посочва датата на неговата смърт (запотеките притежавали свой собствен календар, годината при тях имала 260 дни и била разделена на четири части от по 65 дни, които от своя страна се разпадали на пет месеца с по 13 дни). И понеже в надписите се срещат само числата от 1 до 13 (например намерен е надпис „13 смърти“), е много вероятно йероглифите да означават просто датата на раждане или на смъртта на покойния.

Гробниците, построени от камък и задължително покрити с тежка каменна плоча, всъщност представляват нещо като изкуствено наподобяване на естествените пещери, в които в древни времена културните южномексикански индианци погребвали своите вождове и жреци. Свидетелство за това можем да намерим в представите на запотеките за собственото им минало. Те смятали, че в зората на своята история са се появили на света от огромни пещери и че е трябвало да се върнат при мъртвите си предци по същия начин. В Монте Албан Касо за пръв път в историята на американистиката е открил гробници, съперничещи по великолепието си на египетските пирамиди. Индианците дори украсявали гробниците с разкошни стенописи нещо съвсем необичайно за тях, и ги пълнели с десетки глинени съдове, носещи изображенията на странните им божества.

Касо открил първата гробница в Монте Албан през 1931 г. А на 9 януари следващата година, точно в четири и половина следобед неговият асистент Хуан Валенсуело видял чудо. Като се промъкнал през тесния отвор на новооткритата гробница, получила номер седем, и светнал електрическото си фенерче, той помислил, че ще полудее. Пред очите му лежало невероятно съкровище, престояло под земята недокоснато повече от осемстотин години. По-късно тази находка била сравнявана с отварянето на гробницата на Тутанкамон. Седем дни и седем нощи експедицията на Касо изнасяла от вътре невиждани досега предмети с уникална художествена стойност. Те били над петстотин, сред тях — прекрасната, изящно изработена маска на бога Шипе Тотек, огърлици от бисери с големината на малко яйце, обици от нефрит и обсидиан, богато изработени златни гривни и огърлици, съставени от 900 звена, златна табакерка, тюркоазени украшения, накити от раковини и сребро, а също и урни и човешки черепи, изработени от чист планински кристал — един от най-твърдите материали на света.

Над 150 приказни гробници открили учените-американисти в Монте Албан през 1931—1932 г. Но нито една от тях не могла да надмине с богатствата си прочутата гробница номер седем, за която по това време писал целият световен печат.

Но Монте Албан не е пълен само със злато, а и с множество загадки. Макар че запотеките живели в околностите на града още преди две хиляди години, а също така и по Колумбово време и до днес, студията на първооткривателя на тези гробници Касо е озаглавена „Монтеалбанската гробница номер седем принадлежи на миштеките". И действително днес вече със сигурност знаем, че в даден период (който днес означаваме като Монте Албан V и който обхваща приблизително XIV и XV в. от н.е.) запотеките са били изгонени от златния си град (както и от другите си градове Шоша и Сюилапан) от миштеките. Така че е много вероятно покойниците, погребани в гробница номер седем, да са членове на миштекското владетелско семейство. Най-красивите и богати накити принадлежали на един мъж, когото можем да считаме за един от кралете на миштеките. Но дори и златото вероятно не е могло да го направи много красив, защото той имал огромна гърбица и главата му била обезобразена от неизвестна болест.

Когато запотеките били изгонени от златния град, те си създали нова столица в Йоопаа, наричана от ацтеките Митла, което означава Жилище на смъртта или Дом на вечния покой — според представите на доколумбовите индианци от Мезоамерика това бил входът към задгробния живот. Изглежда Йоопаа—Митла е била средище на поклонници от цяло Мексико, които идвали тук, за да дочакат смъртта си. Като свидетелство за това предназначение на града могат да служат Дворецът на стълбовете, Северният дворец и Южният дворец, които се отличават от останалите паметници на древномексиканската архитектура по това, че не са се издигали на височина, а са нараствали на ширина и всъщност са се състояли от един-единствен етаж. Тези дворци са били украсени с фризове, мозайки от бял камък и великолепни стенописи. И е просто невероятно, че в нашия век част от запазилите се фрески била унищожена, защото местният свещеник приспособил за собствени нужди едно от помещенията на главния дворец за свинарник! В руините на Йоопаа—Митла навсякъде се повтаря само един символичен мотив — стъпаловидна спирала, наречена шикалколиука (буквално преведено „украшения върху тиква“), която представлява силно опростено изображение на главата на пернатата змия, т.е. изображение на Кецалкоатъл.

Йоопаа била седалище на върховния жрец на запотеките, те го наричали Уиха-Тао (Зрящия). По своето могъщество Зрящия превъзхождал дори и краля на запотеките, защото само той можел да разговаря с боговете и да узнава волята им. Той единствен обладавал дарбата да предказва бъдещето. Простосмъртните запотеки нямали право даже да видят лицето на върховния жрец. Той обитавал разкошен дворец и живеел там в пълно уединение и дори без жени. Но въпреки това Зрящия нарушавал обета на безбрачието, защото негов приемник можел да бъде само собственият му син.

По-нискостоящите свещенослужители също били на голяма почит, бъдещите жреци се обучавали в специални духовни училища. Главен бог на запотеките бил Косихо — богът на дъжда, наричан още Питао — Великия.

Една от най-характерните черти на запотекската култура било наличието на йероглифна писменост. Някои от запотекските йероглифи били разшифровани от откривателя на Монте Албан Касо, например йероглифът, изобразяващ слънце. Дешифрирани са също така и знаците, с които запотеките изобразявали числата. Подобно на маите те си служели с точки и черти. Голяма част от тяхната писменост не е разчетена.

Днес са известни около сто запотекски йероглифа.

Най-старите и най-интересните за американистиката надписи са открити върху каменни плочки с изображения на т.нар. танцьори. Рисунки с тези странни фигури намираме и върху плочките, с които е била покрита земната пирамида от площада в Монте Албан. Рисунките показват човешки фигури, съвсем голи и в неестествени пози — сякаш нямат кости, крайниците им са изкривени, главите — ненормално издължени, устните — уродливо подпухнали. Като че художниците са искали да подчертаят уродливостта на своите модели. Телата на танцьорите са покрити с йероглифи, особено изобилни в областта на корема. Досега тези надписи не са разчетени.

В много отношения културата на запотеките се е приближавала до културата на южните им съседи — миштеките. Най-старите следи на миштеките датират от VII в. от н.е., но едва след като толтеките, напуснали някъде в края на XII в. своя Толан-Тула, се заселили в земите на миштеките и значително повлияли на тяхната култура, се стигнало до онова превратно развитие в нея, което ние наричаме класическа култура на миштеките. И тъй като миштеките никога не създали своя обединена империя, като запотеките например, а живели на много разпръснати „държавички“, някои толтекски семейства успели да си завоюват в отделните „княжества“ привилегировано положение, което стигнало чак дотам, че в крайна сметка толтекските семейства завземали и върховното управление в „княжеството“. Миштеките били обединени от общата си религия, култовото им средище бил град Ачиутла, в който в главния храм се съхранявал огромен смарагд, пазен от върховния жрец. Миштеките наричали този смарагд „Сърцето на народа“ и за тях той бил символ на свещеното им наддържавно единство.

Най-добра представа за равнището на развитие, което миштеките достигнали след влиянието на толтеките, дава онази гробница номер седем, открита в Монте Албан. Предметите, открити в нея, свидетелстват за това, че миштеките, подобно на запотеките, са се записали в историята на индианска Америка като изкусни златари и майстори на филигран, изработен от тънко изтеглени златни листове.

Миштеките не са създатели на такава пищна архитектура, каквато са оставили другите индиански племена, пък и блясъкът на държавната им власт също не е толкова силен, и въпреки това ние притежаваме за тях много повече исторически данни, отколкото за които и да е от вече споменатите създатели на високи индиански култури. Защото миштеките са създали своя, много самобитна пиктографска писменост, която учените успяха да разчетат. Освен това щастливата случайност е съхранила и няколко миштекски кодекса, които разказват не само за религиозните представи на своите автори, но и за събитията от 838 г. (годината на основаването на първата миштекска династия в Тилатонго), и дори още от 692 г. (в кодекса Бодли) до испанското владичество. Един от миштекските кодекси дори описва събитията от началото на испанското владичество до 1642 г. Нито един друг народ в Америка не ни е оставил толкова добре записана и датирана своя история в течение на хиляда години. Най-ценният от миштекските ръкописи — Виенският кодекс — се състои от 52 страници и е дълъг 13 м 50 см. Съхраняващият се в Англия Кодекс Нетол е дълъг 11 м 22 см и се състои от 44 листа. Във всички тези кодекси се отделя особено място на славния миштекски вожд, наречен Осем елена (1011—1063).

И тъй, в пространните, но съвсем не скучни книги на миштеките ние намерихме доказателства за тяхната слава и за високата им култура. Отражение на тяхната култура по своеобразен начин е и културата на по-късните им северни съседи — ацтеките, които научили много неща от миштеките. Най-важното от тях безспорно е писмеността, но също така и художествените занаяти.

Ала преди да се върнем в Мексиканската долина, в царството на ацтеките, да надникнем и в последната област на Мексико, където се е развила една от значителните високи култури в Мезоамерика — западната. На пръв поглед и в сравнение с всички останали части на Мексико, западната област няма с какво да се похвали. И въпреки това още първият вицекрал на Нова Испания Антонио де Мендоса поръчал на един францискански монах да състави сведение за един западномексикански индиански народ, на когото Мендоса отреждал доста важна роля в историята на Мексико. Ставало дума за тараските, народност, която днес населява мексиканския щат Мичоакан. „Мичуакан“, както го наричат индианците, означава в буквален превод „земя на рибарите“. И с право се нарича така, защото гордостта на този може би най-живописен мексикански щат са многото сладководни езера, най-прочутото от които — Пацкуаро, — намиращо се на около 2200 метра над морското равнище, и до сега дава добър улов на хиляди рибари. На бреговете на Пацкуаро е била създадена и столицата на доколумбовата тараска държава — Цинцунцан (градът на колибрите). С него е свързана и най-древната история на тараските, записана от споменатия вече францискански монах. Тараските, както по-късно и ацтеките, според преданията били дошли неизвестно откъде в този прекрасен планински край и с идването си три враждуващи дотогава племена се обединили в едно. Това станало, според тараските, под ръководството на първия им крал Тариакури, чийто внук Цици Пандакуре по-късно разширил владенията на тараските далеч на север и на юг. Неговият син Тангашоан Цинтича бил първият върховен вожд на тараските, който влязъл в контакт с белите. Това станало в Теночтитлан, където той се срещнал с Кортес. По-късната му съдба била сходна със съдбите на множество индиански вождове от времето на испанското владичество — той бил изгорен на клада по заповед на един от най-жестоките конкистадори Нунес де Гусмано, защото отказал да му предаде кралското си съкровище. Но той не е и могъл да стори това, защото още преди години съкровището на тараските било плячкосано от друг испански авантюрист Кристобал де Олид, който дори не се похвалил с него на своите другари.

Фактът, че индианците тараски имали върховен вожд, е показателен за мащабите на процеса на създаване на индианската им държава. Кралят на тараските бил абсолютен владетел. Той сам си избирал приемник, обикновено негов син или племенник. Вождът бил не само върховният граждански и военен предводител, но и най-висш съдия и главен свещенослужител. Израз на „папските“ пълномощия на вожда било това, че единствено той имал правото да охранява статуята на главния тарасকански бог Курикаури. Вождът имал много съветници — министри: по военните въпроси, по съдебните въпроси и по религиозните въпроси. Религиозните вярвания на тараските били доста сложни. Техен център било почитането на огъня, нещо напълно естествено в тая вулканична област. Името на главния им бог Курикаури означава „Великият носител на огъня“. А основното задължение на жреците, наричани още „разпалвачи на огън“ — Курити-Еча, било да издигат клади и да палят огньове в чест на Курикаури. Култът към божествения огън обхващал всички области от живота в тараcканското общество. Например младоженецът имал право да се пренесе в дома на жена си едва когато издигнел и запалел пред него огромна клада. Освен това свещеният огън получавал като жертви военопленниците, които тараските били заловили в битките. Жертвите били украсявани със символите на Курикаури: висока митра и златни слънчеви дискове. Курикаури е бог на небесата — на младото горещо небесно слънце, но също така и на земята — на пламтящата вулканична мексиканска земя. Тараските почитали още Урендеула Векара — богинята на зората, Шаратанга — богинята на луната, покровителка на плодородието, Мимишкоа — бога на юга и Уицнауа — бога на севера, и накрая — богинята на дъждовните облаци, чието име ни е неизвестно. Тържествата в нейна чест събуждали ужас и смайване в първите европейци, попаднали в Мичоакан. Участниците в обредите се събирали край топлите минерални извори, наречени Зинапекуаро, на брега на високопланинското езеро Куицео. Това ставало винаги наесен, когато облаци и мъгли покривали долините на гористия Мичоакан. Вярващите хвърляли в горещите извори жертвените човешки сърца. Ако изстиналите вече сърца успявали да втечнят горещите пари над изворите и се получели капки свещен дъжд в чест на богинята на дъждовните облаци, по-нататъшната съдба на участниците в тържествата щяла да бъде щастлива. В такива случаи всички танцували весело, вдигайки високо над главите си златните си обредни огърлици. Вероятно златните украшения на тараските са били изключително красиви, неслучайно испанските завоеватели толкова силно се стремели да завладеят съкровището на тарасканските вождове. Но авантюристът Кристобал де Олид, откраднал съкровището, наредил веднага след това да го претопят в испански монети. Затова ние знаем твърде малко за златарското изкуство на тараските. Но те били достигнали високо съвършенство не само в областта на златарството, прочута била и тяхната керамика, обработката на обсидиан, съвсем естествена за такава вулканична област, обработката на мед, в която надминали всички останали култури на Мезоамерика. Но най-прочути били със своите мозайки от птичи пера. Въпреки че архитектурата им не достигнала равнището на, да речем, запотекската култура, тараските са ни оставили великолепни монументални паметници на своята култура. Най-типични за нея са т.нар. йакати, издигнати на огромни постаменти: например главният храм в Цинцунцан се е състоял от огромна платформа, дълга 425 м и широка 250 м, до която се стигало по десетки стъпала. На върха на тази постройка се издигали пет йакати — храмове, представляващи свързани помежду си кръгли пирамиди. За разлика от постройките в други високи индиански култури, при тараските храмовете и „правителствените“ сгради са били свързани в един огромен каменен комплекс.

Тараските се различавали от другите индиански племена не само по своята култура и език, но и по външния си вид. И мъжете, и жените много щателно премахвали космите от главите си и от другите части на тялото си. Затова ацтеките ги наричали куаочпанме — „плешивите“. За тази процедура тараските използували метлически пинсети, а жреците — дори златни.

Но да приключим вече пътешествието си из Мексико и да се върнем отново в Мексиканската долина. Част от толтеките, които след разпадането на империята си напуснали Толан—Тула и се пръснали, попаднали край бреговете на Тексколо и се заселили там под името кулуа, основавайки града Кулуакан. Друга група толтеки стигнали чак до Юкатан и Оаксака, а най-голямата част от тях след смъртта на Уемак към края на XII в. достигнали до земите на днешните централноамерикански републики Гватемала, Салвадор и Никарагуа, където под името пипили ги заварили първите испански завоеватели.

„Вакуумът“, образуван на Месета след разпадането на могъщата толтекска държава, бил запълнен от чичимеките (кучия народ). За ацтеките и другите по-късни културни народи чичимеките били това, което били варварите за римляните. Те представлявали няколко примитивни скитащи племена, живеещи първоначално в северните области на Мексико, и около първата половина на XII в. се съюзили и водени от легендарния си вожд Шолотъл, се придвижили на юг. Ударът на чичимеките окончателно ликвидирал и последните остатъци от могъществото и славата на толтеките. Така вече нищо не преграждало пътя на чичимеките към сърцето на Мексико — към мексиканските езера. Първият лагер на нашествениците бил изграден на малък хълм, наречен Шолок — град на Шолотъл. В началото на XIII в. чичимеките създали край езерото нещо като малка държава, чиято столица в последните години от управлението на Шолотъл и по-късно на неговите приемници станал град Тенаиука, намиращ се на западния бряг на Тексsucceeded

Примитивните в началото чичимеки попивали културата на толтеките в течение на няколко десетки години и скоро надминали своите предшественици. Особено силно развитие на културата си те достигнали по времето на владичеството на четвъртия си крал Кинацин (1298—1357). Кинацин (Крещящия) влязъл в историята на чичимеките с няколко велики дела: първо, той преместил столицата на държавата от Тенаиука в Тексkоко, второ, поканил в новосъздадената столица група миштекски „интелектуалци“, за да научат чичимеките да пишат и да познават календара, и трето, изпратил пратеници при войнствените „роднини“ на чичимеките, останали в Северно Мексико, за да ги извикат в Месета, та по този начин да укрепи могъществото на чичимеките. Поканата била приета, част от новодошлите се заселили в Тексkоко, други — в днешната Сиера Невада, където по-късно създали своя собствена държава, наречена Тлашкала. И още една реформа на Кинацин имала важно значение за по-нататъшната история на Мексиканската долина. Чичимекският крал се отказал от родния си език и приел за себе си и своето племе нов език — езика на кулуаканските толтеки. И тъй като той бил диалект на науатъл — езика на ацтеките, дошли последни в Мексиканската долина, тази реформа допринесла за бъдещото сближаване на двете индиански народности.

По време на приемника на Кинацин, чичимекския крал Течолала, единството на чичимекските племена се разпаднало и животът на бившите „същински“ чичимеки, потомци на Шолотъл, се съсредоточили в Тексkоко. Сродните на чичимеките племена, които дошли по-късно в Мексиканската долина, започнали да си създават отделни градове-държави. Най-важният от тях бил Шалкотан — градът-държава на отомите, основан от отомския вожд Чиконкуа на един от езерните острови край северния бряг. Голямо значение придобил и градът-държава на могъщото племе тепанеки, наречен Аскапоцалко.

С тези градове-държави по-късно се сблъскали и индианците, които завършили във всяко отношение триумфално развитието на високите култури в доколумбово Мексико — славните ацтеки.

VII

ВЛАДЕТЕЛИТЕ НА МЕКСИКО

В цяла Америка не може да се намери място, на което индианците от доколумбовата епоха да са посвещавали толкова внимание, както на неголямата територия край бреговете на езерото Тексково, всъщност единственото централно езеро. Край него или близко до него са живели тепекспанският човек, „носителите на средните култури“, теотиуаканите и толтеките.

Така че още преди идването на ацтеките в Мексиканската долина, неголямата крайбрежна ивица вече е била пренаселена. На самия бряг на езерото или малко по-далеч са израснали десетки градове и селища: Зумпанго, Еекатепек, Куатитлан, Шочимилко, Тлакопан, Койоакан, Чалко и много други. Но в по-късната история на ацтеките важна роля играят три от тях — Аскапоцалко, Кулуакан и Тексково.

Всеки един от тези три града представлявал самостоятелен град-държава, управляван от вожда на племето. Аскапоцалко бил център на тепанекската държава, в Тексково управлявали потомците на Шолотъл, тоест чичимеките, а жителите на Кулуакан се смятали, и то с основание, за толтеки, които след западането на толтекската държава и напускането на Тула се преселили на юг, в Мексиканската долина. Следователно всички тези племена, основали градове-държави край езерото, дошли на това място неотдавна, и то от север. По същия път пристигнали през XIII в. и създателите на една от най-прочутите култури на стара Америка — славните ацтеки.

Самите те обаче се наричали мешика, в чест на своя някогашен племенен вожд Мешитли, който ги управлявал по времето, когато те напуснали прародината си Астлан (от там идва и названието ацтеки). Вероятно Астлан е бил остров, намиращ се сред голямо езеро. Там племето мешика живяло до 1068 г. Както разказват легендите, през тази година ацтеките, заедно с осем други родствени племена, потеглили на юг. Всички те подобно на много други племена в Мезоамерика говорели и до днес говорят на диалектите на един и същ език — науатъл. Затова понякога ги означаваме с общото име науа.

И така бъдещите ацтеки, предвождани от Мешитли, тръгнали на път. Преданията разказват, че със себе си те носели статуята на своя бог Уицилопочтли (вероятно това е бил някой предишен техен вожд), която обладавала способността да говори, дарбата да предсказва бъдещето и ги съветвала накъде да поемат. По дългия си път на юг мешика много пъти били принудени да спират, и винаги за не по-малко от година. Те намирали плодородна земя, обработвали я, засявали я, и когато тя давала реколта, а жените родели деца, племето отново поемало пътя си, предвождано от Уицилопочтли.

Според преданията при едно от тези спирания мешика се установили за няколко години в своята втора, също толкова легендарна прародина Чикомосток — страната на „седемте пещери". Вероятно седемте пещери символизират седемте рода, от които било съставено тогава племето мешика. Възможно е обаче Чикомосток просто да е друго название на страната Астлан.

Летописите отбелязват и още едно спиране на мешика, този път в областта, наречена Коатлепек (Змийска планина), където през 1143 г. племето отпразнувало тържествено завършването на петдесет и две годишния цикъл — празника на Новия огън. Три години след това мешика стигнали до необитаваната вече Тула. Там те се установили за повече от двадесет години. И макар че столицата на толтеската държава била мъртва вече над 85 години, съприкосновението с живеещите в околностите ѝ толтеки (които говорели на близък до езика на мешика диалект на науатъл) и с толтекската културна традиция променило полуномадското индианско племе просто до неузнаваемост.

В седемдесетте години на XII в. мешика отново тръгнали на път, за да намерят земята, която виждали в мечтите си. И когато ръководени от съветите на Уицилопочтли, стигнали до най-красивото езеро в Мексико — Пацкуаро, на мнозина от тях се сторило, че няма по-прекрасно място на света, и веднага предложили племето да остане там завинаги. Уморени от продължителния поход, те наскачали в привлекателните езерни води, но останалите, които били по-нерешителни, се допитали до статуята на Уицилопочтли и тя проговорила: „Това все още не е истинската страна!" И наредила племето веднага да тръгне на път. Индианците, които помолили бога за съвет, възразили, че много от техните съплеменници се къпят насред езерото и не могат да тръгнат веднага, но Уицилопочтли държал на своето и заповядал да вземат със себе си дрехите на къпещите се. И когато те излезли на брега, не намерили нито дрехите, нито племето си.

Тъй че били принудени да останат и да се заселят край езерото Пацкуаро, където живеят и до днес. И според чудесните ацтекски предания така се появили познатите ни вече тараски, създатели на друга много интересна, но твърде малко известна висока индианска култура в Мексико.

А онези, които продължили пътя си, най-после намерили такова място, което да се харесва и на боговете им, и на тях самите. През XIII в. те стигнали до бреговете на Текс付ко, в Мексиканската долина, и решили да останат там. Но както вече знаем, край езерото съществували десетки други градове. Племената, които ги били създали, живеели само в тях и плътно около тях и грижливо пазели мястото си на брега и плодородната почва, която и без друго не достигала. И все пак никой не забранявал достъпа до езерото, така че ацтеките безнаказано успели да се появят там като крайно нежелани гости на трапезата в Мексиканската долина.

По онова време техен предводител бил вождът Теноч, от него произхождало третото наименование на племето мешика — теночка. Хората на Теноч се настанили на крайбрежния хълм Чапултепек (Планината на скакалеца), но добре знаели, че въпреки първоначалното привидно „съгласие за пребиваване“ скоро съседите им ще направят всичко възможно да се избавят от новодошлите съперници. Затова мешика се опитали да закрепят положението си с различни „бракове по сметка“. Те избрали за свой нов вожд Уицилиуитъл, който бил син на ацтекска „аристократка“ и един от „принцовете“ на Зумпанго. Но дори това не помогнало, владетелят на Кулуакан наредил да убият Уицилиуитъл.

Теноч и хората му заселили Планината на скакалеца през 1256 г., но дори четвърт век след това ацтеките не успели да подобрят унизителното си полузависимо положение там. Те били принудени да плащат налози на владетелите на всички останали градове, да служат в армията на Кулуакан, когато например владетелят му воювал с града Шочимилко и др.под. Положението им не се променило и след победата, която те завоювали за Кулуакан, точно обратното — през 1325 г. (по времето, когато в Кулуакан управлявал Кошкощтли) жителите на Кулуакан решили окончателно да си разчистят сметките с неканените пришълци и започнали да подготвят нощно нападение срещу ацтеките. За щастие ацтеките навреме узнали коварните им планове и през една тъмна нощ тайно напуснали града на стотици лодки. Дълго бродили те из езерото и търсили безопасно убежище, но бреговете били заети, а преминаването през чиято и да е чужда територия би означавало пълно унищожение за слабите и невъоръжени хора на Теноч.

Тъй че пред ацтеките се изправили две възможности: или да загинат до последния човек, или да живеят буквално върху водата. И те избрали живота. Кръстосвали надлъж и нашир езерото, докато открили малко, блатисто и необитавано островче, на което се заселили. Едва тогава, през 1325 г. (според някои мнения през 1370 г.), започнала истинската история на ацтеките.

Те нарекли островното си селище Теночтитлан. И най-напред, точно в средата на острова, както при всички свои предишни спирания, те издигнали храм в чест на Уицилопочтли. След което разделили острова с четири линии, водещи началото си от светилището, и така определили четирите приблизително еднакви квартала на Теночтитлан — Куепопан, Теопан, Мойотлан и Астакалко. В тях се настанили четирите ацтекски „фратрии“, образуващи племето.

Строителството на Теночтитлан било много трудно. Ацтеките били принудени да купуват строителния материал от своите съседи, защото на острова нямало камъни и дървета. Те плащали с това, което им давало езерото — водни птици, раци, тръстика. Освен това на малкото островче нямало достатъчно плодородна земя. И ацтеките били принудени да я отнемат от езерото. От онова време датира едно от най-чудните открития на ацтеките — чинампа, „плаващи градини“, нещо като изкуствени плаващи острови, направени от сплетени клони и пръти, засипани с плодородна земя. Изкуствените ниви били изключително плодородни и давали много богата реколта. Този начин на земеделие може да се види и до днес в предградията на днешната столица на Мексиканската република — Шочимилко.

Но при това островно изгнание сред необятните водни простори на Текскоко ацтеките чувствували не само липсата на земя, а и на вода за пиене! Те били принудени да построят нещо като „кораб-цистерна“, с който да карат питейната вода, купувана от Чапутепек. Така в крайна сметка ацтеките успели да преодолеят всички трудности, които идвали от негостоприемния остров сред соленото езеро. Естествено силните градове-държави наблюдавали с неудоволствие как в средата на езерото буквално от вълните израства нов град, обкичен вече с множество великолепни постройки и пълен с многолюдно и бързо множащо се население. И понеже островният град се намирал в тази част на езерото, върху която имал претенции градът-държава Аскапоцалко, неговият владетел Аколнауак принудил мешика да му плащат полагащите му се данъци. Така ацтеките в крайна сметка не успели да се измъкнат от зависимото си положение, въпреки че избягали от сушата. Освен това през 1338 г. — 13 години след основаването на Теночтитлан — се стигнало до раздори между отделните ацтекски родове и недоволните напуснали града и се заселили на съседния по-малък и пуст остров, който нарекли Тлателолко. И вторият ацтекски град бил подчинен на Аскапоцалко. Ацтеките от Тлателолко, които нямали свой собствен племенен вожд, помолили новия крал Тесосомок, син на умрелия вече Аколнауак, да им даде за вожд някой от синовете си. Тесосомок изпълнил желанието им и на „трона“ на тлателолкските ацтеки се възкачил Каукаупицауак. Така единното досега племе на мешика се разделило на две самостоятелни групи-градове за повече от сто години. Но основната им част продължавала да живее в много по-големия и по-важен Теночтитлан. Едва петдесет и една години след основаването му ацтеките избрали първия си истински владетел. Дотогава начело на племето стоял племенен вожд от „обикновен тип“. Първият истински ацтекски владетел се наричал Акамапичтли (1376—1395) и изборът му за крал се оказал много щастлив, неговата майка била дъщеря на владетеля на могъщия Кулуакан, а баща му бил ацтек. Този брак осигурил на ацтеките подкрепата на Кулуакан срещу силния град-държава Аскапоцалко и големият данък, който те му плащали, бил сведен до символичното разплащане с няколко риби, когато в Теночтитлан управлението преминало в ръцете на Уицилиуитъл (Перце от колибри), четвъртия син на Акамапичтли.

По съвета на ацтеките Уицилиуитъл се оженил за дъщерята на Айаукиуатъл, а детето, което се родило от този брак, се превърнало в основната причина дядо му да освободи Теночтитлан от унизителните данъци.

През това време споровете между отделните градове-държави по бреговете на езерото се изострили още повече. В единия лагер бил тепанакският Аскапоцалко, а в другия — чичимекското Тескоко. Ацтеките, които сега са център на вниманието ни и които успели за всеобщо смайване да обърнат цялата тази сложна игра в своя полза, били установили роднински връзки и с Тескоко. Владетелят на града Иштлилшочитъл (когото не бива да бъркаме с по-късния му съименник, прочутия индиански летописец) бил женен за една от дъщерите на първия вожд на мешика Акамапичтли и от този брак се родил най-известният след време крал на ацтеките, славният Несауалкойотъл.

Дългата война между двата града завършила с временно примирие, без да донесе победа на нито една от страните.

По същото време в Теночтитлан умрял Уицилиуитъл и мешика избрали за свой крал Чималпопока (Сияещия щит). По време на неговото управление голяма роля играли предимно външните промени, а не нещата, които ставали в самия Теночтитлан. Край езерото отново пламнала война между войнствения, вече стар владетел на Аскапоцалко и града Тескоко, ръководен от Иштлилшочитъл. Ацтеките решили да използуват това, че Аскапоцалко е въвлечен в нова война, и да се опитат да преодолеят водната преграда, която ги отделяла от живота на брега и от крайбрежната земя. Така за кратко време те построили едно от най-великите неща, останали след тях — насип, свързващ Теночтитлан с брега на езерото. Строежът излязъл успешен и за пръв път от много време ацтеките могли да преминат езерото по суша. Освен това стената ускорила многократно доставките на питейна вода за бързорастящата ацтекска столица.

По този начин железният пръстен на изолацията бил разкъсан. И отговорът на предизвикателството не закъснял. Когато войнственият Тесосомок умрял, крал на тепанеките станал по-младият му син Маштла (който дотогава бил владетел на един от тепанекските градове Койоакан). Маштла прибавил към бащината си агресивност и доста необичайните за доколумбово Мексико жестокост и коварство. Той заповядал на своите хора найвероломно да убият до един вождовете на отделните градове, които биха могли да попречат на тепанекските ламтежи. И естествено пръв попаднал под ножа „строителят на стената“, вождът на мешика Чималпопока (1428 г.). Същата участ била определена и за Несаулкойотъл, новия крал на Тексkоко, за владетеля на Кулуакан и др. Но на погребението на Чималпопока се събрали вождовете на всички застрашени градове, и тъй като коварните планове на Маштла не останали скрити, владетелите решили тайно да го изпреварят и да нападнат Аскапоцалко едновременно от няколко страни. По това време ацтеките, пренебрегвайки съветите на града-властелин Аскапоцалко, избрали за свой крал Ицкоатъл (Обсидиановата змия), с което предизвикали силния гняв на Маштла. И още преди той да изпрати войските си в Теночтитлан, ацтеките решили да открият битката срещу него.

Ицкоатъл изпратил свои хора с молба за помощ до всички околни градове. Сега двата ацтекски града отново обединили действията си, защото отхвърлянето на аскапоцалското владичество било от взаимен интерес. Срещу Маштла изпратил войски и Несауалкойотъл, владетелят на Тексkоко. Така потисникът бил нападнат най-неочаквано, и то от три страни едновременно, и след изтощителната битка, продължила два дни и две нощи, Аскапоцалко бил унищожен. Населението на останалите тепанекски градове, и особено на авторитетния Тлакопан, се присъединили към победителите мешика.

Така Теночтитлан не само отхвърлил игото на Аскапоцалко, но и се превърнал изведнъж в един от най-силните градове в Мексиканската долина. И съобразителните ацтеки, усещайки чудесната възможност, която им се открила, преминали от защита в нападение. Решили те да събират данъците, които доскоро били принудени да плащат. Но все още нямали достатъчно сили да се справят с това сами. Затова Ицкоатъл предложил на тепанеките от Тлакопанко и на Тексоко да се съюзят, та хем да се отбраняват, хем да нападат с общи усилия. Така през тридесетте години на XV в. била създадена военна конфедерация, тримата участници в която били равноправни, но под командването на ацтеките. Столица на конфедерацията станал Теночтитлан. Градовете-държави, влизащи в конфедерацията, си запазили независимата вътрешна политика, но решавали съвместно въпросите на външните отношения, особено що се отнася до военните проблеми. Конфедерацията била ръководена от нещо като „върховен съвет“ със седалище Теночтитлан. Той се състоял от представители на отделните градове (произхождащи, разбира се, само от редовете на аристокрацията) и от тримата уейтлатолани — кралете на градовете-държави. Според племенния си произход ацтекският крал се наричал кулуа текухтли (както знаем, кулуа били потомци на толтеките, от които чрез майката на своя първи истински крал Акамапичтли водели произхода си ацтеките), вторият владетел се наричал чичимека текухтли (жителите на Тексоко се смятали за наследници на чичимеките), а третият — тепанека текухтли, защото Тлакопан бил тепанекски град.

Първите трима уейтлатолани си поделили задачите и задълженията във връзка с управлението на конфедерацията и това разпределение на длъжностите се превърнало в закон и за техните приемници. Несауалкойотъл, владетелят на Тексоко, поел отговорността за законодателството и обществените строежи в конфедерацията, Тотокиуацин от Тлакопан приел да се грижи за изкуствата и занаятите, а Ицкоатъл решил да се занимава с външната политика на конфедерацията, със споровете, които биха могли да възникнат между нейните членове, и освен това станал тлакатекухтли, т.е. върховен военачалник на обединените войски на конфедерацията. Така още от самото начало Ицкоатъл, а в негово лице и ацтеките изобщо, станал решаващата сила в тройния съюз. След време Тлакопан отишъл изцяло на заден план, а Тексоко се превърнал в нещо като Париж на Мексико — обиталище на музите, на мексиканските философи и юристи.

По онова време ацтекското общество се състояло от две коренно различни класи, носещи съвсем недвусмислени (противно на традицията в имената на мешика) наименования: текухтли (господари) — така била наричана привилегированата част на обществото, и масеуалли (в множествено число масеуалтин) — буквално преведено „работници“, т.е. простолюдието.

Да започнем с „господарите“, за които кодексите и първите хроники разказват много по-подробно. По-късно името „текухтли“ било давано само на най-висшите управници на Теночтитлан и провинциите. За разлика от обикновените мешика текухтли не бил задължен да плаща данъци. Държавата поверявала на текухтли най-високите постове, за което ги възнаграждавала с луксозни облекла и предмети за украса. А храната, хубавата къща и многобройната прислуга на текухтли били осигурявани от населението на управлявания от него град или село.

Освен това текухтли имали претенцията към името им да бъде добавяна наставката „цин“ (нещо като английската дума „лорд“), която да свидетелствува за тяхната знатност. И например прочутият Куаутемок, героят от съпротивата на Теночтитлан срещу испанските завоеватели, бил наричан Куаутемоцин.

Първоначално тези взаимоотношения на управител и подчинени съществували само извън Теночтитлан. В града на титлата „текухтли“ отговаряла длъжността „калпулека“, тоест, вожд на един от двадесетте ацтекски рода — калпулли. Но през последните сто години от живота на Теночтитлан изборите на калпулека се провеждали съвсем формално и постепенно тази важна длъжност била узурпирана от членовете на отделните знатни семейства и се получило такова положение, при което калпулека можел да бъде само син на аристократ. Така в това отношение Теночтитлан и провинцията се изравнили.

Както личи, знатността при мешика е вече наследствена институция. Затова другото название на господствуващата класа е „пили“ — буквално преведено „синове“, като естествено се имат предвид синовете на знатните. По-късно названието „пили“ било използвано за по-нисшите слоеве на привилегированата класа. Впрочем ако ацтекският текухтли или пили не заемал длъжност в държавната администрация, нямал никаква изгода от своята знатност. Защото при ацтеките не съществувала частна собственост в пълния смисъл на тая дума, знатният получавал възнаграждението си от държавата или от своите масеуалтин. Но това „заплащане“ било възможно само когато той извършвал неща, необходими и полезни за държавата.

Връзката между калпулли (като род) и племето се осъществявала с помощта на тлатоани (тоест „оратори“), които също произхождали изключително от аристокрацията. Всеки род имал по един свой представител в ацтекското „народно събрание“. (Върховният съвет се събирал редовно един път в месеца — тоест, на всеки двадесет дена.) Двадесетте ацтекски рода били разделени на четири фратрии. В Теночтитлан всяка фратрия обитавала по един от четирите квартала на града.

Парламентът тлатокан избирал „от името на народа“ шестимата най-висши сановници на ацтеките. Естествено, още от самото начало главната роля сред тях играел онзи, който се занимавал с външната политика на Теночтитлан, а и на цялата конфедерация, и който — нещо, много важно за такъв воюващ народ като мешика — бил върховен военачалник на ацтекските войски. Изпълняващият тази важна функция носел титлата тлакатекухтли. Такъв бил например Монтесума II и всички негови предшественици. Формално, но наистина само формално, тлакатекухтли била изборна длъжност. На практика тя се била превърнала в наследствена за членовете на знатните семейства.

Още приживе тлакатекухтли си избирал своя приемник, обикновено сред най-близките си роднини. В това отношение традицията в Теночтитлан се различавала от тази в съюзническия град Тексокo, където по закон „тронът" принадлежал на сина на краля, роден от главната кралска съпруга (освен нея кралете обикновено имали и стотина други жени; например за владетеля на Тексокo било известно, че имал повече от две хиляди допълнителни съпруги).

В сянката на могъществото и славата на тлакатекухтли, според европейските представи истинският „император", стоял вторият по важност човек в ацтекската държава — сиуакоатъл, или буквално преведено „жена-змия". Той бил вицекралят на Мексико. Когато тлакатекухтли, начело на войските, потеглял на война, сиуакоатъл ставал владетелят на Теночтитлан. Той бил „главата" на ацтеките по отношение на вътрешните им работи, ръководел също така и върховния съд на ацтеките, в който освен него заседавали още тринадесет знатни мъже.

„Държавният съвет" — най-висшият орган на племето, се състоял от тлакатекухтли, сиуакоатъл и още четирима висши сановници.

На обратния край на обществената стълбица били редовите ацтеки — масеуалтин. Всеки масеуалли, живеещ в Теночтитлан, бил член на един от двадесетте рода — „калпулли". И независимо от войнствения дух на ацтеките, основното им занятие било земеделието, така че почти всички редови масеуалли били земеделци. Родът им заделял част от общата земя, наричана калпоалли, и всеки масеуалли изхранвал себе си и своето семейство.

Основната култура, отглеждана от ацтеките, била царевицата. От нея правели брашно и питки. Царевицата била толкова важна за ацтеките, че дори имала свой собствен бог — Сентеотъл. Освен това ацтеките отглеждали и агаве, бобови растения, чушки, а в колониите си и какао, от чиито зърна приготвяли напитка, наречена чоколатъл. Да, освен многото други неща човечеството е получило от ацтеките и името, и рецептата на шоколада. От тях сме заели също думата „томатъл", както и самите домати. Ацтеките познавали и тютюна и го използували за пушене. Те отглеждали и някои домашни животни, които им давали месо, предимно кучета и пуйки.

Някои автори смятат, че едва с идването на белите индианците познали алкохола, но това не е съвсем вярно. От листата на агавето те правели сок, който ферментирал и се превръщал в ракия, наречена „октли“ (сега мексиканците я наричат „пулке“). Изобщо ацтеките използували много агавето за най-различни неща — от бодлите му си правели игли и карфици, от корените — храна, с листата му си покривали къщите. Основното земеделско сечиво при ацтеките била коа — нещо като дървена мотика.

Второто основно задължение на масеуалли била службата в армията на конфедерацията. Масеуалтин обичали да воюват. И то не само защото за ацтеките войната, битката били най-забавните игри, най-върховното задължение и най-тържествената прослава на боговете, а и защото във войската „работникът“ можел благодарение на смелостта си да заслужи награда, която да му отвори пътя към висшите кръгове на ацтекското общество.

На по-ниско стъпало от „работниците“ стояли групи свободни хора, които обществото по някакви причини презирало. Такива били т.нар. тламатли (буквално „ръка, която няма земя“), тоест, земеделци, които по някакви неизвестни за нас причини били лишени от правото на земя и се наемали на работа при по-щастливите си съплеменници. Още по-надолу от тях били истинските роби — тлатлакотин. На една от илюстрациите към текста на Саахун може да се види семейство роби, чиито шии са впрегнати в ярем.

В Теночтитлан съществували два вида роби. Мексиканците можели да бъдат превърнати в роби или защото са извършили някакво престъпление спрямо ацтекските закони (кражба на дете или ограбване на светилище), или защото са били прекалено бедни и са се продавали в робство на своите по-богати сънародници. След известно време робът можел да се откупи от господаря си, стига да поеме пред четирима надеждни свидетели задължение в даден срок да изплати „цената“ си. Освен това съществувал и друг доста чест начин за освобождаване от робство. Ако собственикът на робите умре и остави след себе си млада вдовица, тя може да даде свобода на роба си срещу обещанието да се ожени за нея.

По-голямата част от робите обаче били от неацтекски произход, те попадали в Теночтитлан като военнопленници. Обикновено пленените чужденци били осъждани на смърт и загивали със стотици по време на кървавите ацтекски жертвоприношения.

По-късно, в края на XV в. ацтеките започнали да схващат какво икономическо значение можели да имат работните ръце на пленниците и превърнали част от обречените на жертва чужденци в безправни работници. По онова време съществували два пазара за роби — единият в Тлателоко, а другият в Аскапоцалко.

По-особено положение на обществената стълбица заемало едно специално, привилегировано съсловие, чието значение нараснало неимоверно много през последните сто години от съществуването на Теночтитлан. Това били търговците, на ацтекски почтека. Техните семейства живеели в специални квартали на Теночтитлан, членовете на това съсловие се женели само помежду си и само техните деца имали право да бъдат търговци.

Ацтекските почтека имали свой бог, който си представяли именно като търговски пътник, наричал се Йакатекухтли. И понеже търговците били богати, в Аскапоцалко през месеца панкецалистли се провеждали пищни тържества в чест на техния бог, по време на които се принасяли в жертва стотици хора. Почтека дори имали свои съдии, независещи от централната власт. Това привилегировано положение търговците си извоювали, тъй като носели много ценни за военачалниците сведения за военното и икономическото състояние на съседните държави, които посещавали непрекъснато. Но освен информацията им, ацтеките високо ценели и приноса на търговията за икономическото развитие на Теночтитлан. От неподчинените на ацтеките области търговците докарвали много ценни стоки — например перата на свещената птица кецал от Гватемала и др. Търговските пътувания на ацтеките били много продължителни, обикновено повече от година. Докато търговците отсъствували, на семействата им били налагани най-различни ограничения, например жените и децата можели да се мият веднъж на 60 дни.

Търговците продавали стоката си на отделните родови пазари и на централния пазар в Теночтитлан. Някои пазари били за определени видове стоки, например в Чолула съществувало нещо като „борса“ за скъпоценни камъни, в Аколман, се продавали кучета и т.н.

Търговците множали богатствата на ацтекската държава. Но все пак основният дял в това отношение се падал на войската, именно тя разнасяла славата и могъществото на Теночтитлан и на цялата конфедерация. Службата в ацтекската народна армия била чест и най-основно задължение за всеки ацтек. Теночтитлан държал само малки войскови части от постоянни войници, основната войскова сила се формирала по време на война. Тогава всички ацтекски мъже ставали войници, стига да можели да носят оръжие. Дори и свещенослужителите били задължени да вземат участие във военните действия. Кортесовите другари определяли приблизителния брой на ацтекските войници на около 150000 души. По онова време нито една европейска държава нямала толкова голяма армия. Войсковите части били образувани от членовете на отделните калпулли, така че ацтекската армия, образуваща същинската сила на войските на конфедерацията, имала двадесет „дивизии“. Всеки ацтекски род от Теночтитлан осигурявал снабдяването на войниците от своята „дивизия“. Всяка една „дивизия“ имала свое име и свой военачалник. Петте „дивизии“ на всяка фратрия образували нещо като армейски корпус. Войсковите части били под командуването на офицери, чието единствено занятие често пъти била именно войната.

Офицерите, наречени тлакатекатъл („този, който дресира хората“), както при всички войнствени народи, ползували многобройни привилегии. В съответствие със своя чин те носели различно облекло, „униформа“, покрита с жълти или зелени пера и украсена със злато. Върховният военачалник на ацтеките (например Монтесума) носел многоцветен плащ от птичи пера, обкичен с нефритови украшения. На гърба на плаща му била изобразена пеперуда с тяло от злато и криле от птичи пера, тя била символ на бога на войната Ицпапалотъл. Редовите войници носели просто памучно облекло.

Войниците и офицерите от незнатен произход можели да заслужат с изключителна храброст и самоотверженост издигането си в аристократичното съсловие. Ацтекските „рицари за заслуги“ се наричали „орли“ или „ягуари“, за да припомнят непрекъснато своя изключителен героизъм, сравнявайки се с тези смели животни. Когато отивали в боя тези куаупипилтин се обличали с кожи от ягуар или с наметки от орлови пера. Освен това се ползували от различни привилегии. Заради заслугите си те дори можели да бъдат издигнати до висши военачалници. Но обикновено най-висшите военни чинове били запазени за „истинските“, наследствените аристократи.

Войната — йаойотъл — при ацтеките се смятала за вид свещенослужение. Тя била задължение на всеки вярващ ацтек. Двата знака — кръв и огън, — с които се означавала тя в ацтекските кодекси и които в съчетание давали израза „атлтлачиноли“, показват, че в представите на ацтеките тя е имала някакъв тайнствен, мистичен втори смисъл.

Естествено воденето на „свещена война“ се подчинявало на най-строги правила. Самото обявяване на война било ужасно сложно. Ако тройният съюз вземел решение да подчини някоя независима досега страна или племе, изпращал до вождовете на неприятелския лагер три делегации, които имали за цел да ги убедят доброволно да се подчинят на конфедерацията. Най-на-

пред при неприятелите се изпращала делегацията на Теночтитлан, предвождана от специален пратеник, който се обръща към върховния съвет на дадения град с предложение доброволно да се подчинят на конфедерацията и да приемат нейната защита, да разрешат достъпа на търговците ѝ на своя територия, да поставят в главния си храм изображение на бог Уицилопочтли, и най-важното — без военни действия да се съгласят на задължението в определен срок редовно да изпращат известно количество предмети като „доброволен дар" (пратеникът предавал също така и списък на предметите, влизащи в състава на „дарението").
Ако градът не приемел предложението, пратеникът поднасял като дар меч и щит, „... за да не кажете после, че сме ви нападнали, без да имате с какво да се отбранявате".

След изтичането на един ацтекски месец (двадесет дни) даденият град бил посещаван от нова делегация на конфедерацията, предвождана този път от пратеник на втората държава от тройния съюз — Текскоко. Пратеникът отново повтарял условията и ако неприятелят пак отказвал да се предаде, след двадесет дни го посещавала трета делегация начело със самия владетел на третата държава от конфедерацията Тлакопан. И едва след като и при третото посещение неприятелят отказвал да се предаде, се обявявало военно положение.

Но дори и тогава военните действия не започвали, защото се изчаквал денят, който бил определен като щастлив от жрецитегададели. Ацтеките не били привърженици на т.нар. „светкавична война", те смятали за крайно непочтено да нападнат неподготвен или лошо въоръжен противник.

Атаката на войските на конфедерацията винаги била подготвена до най-малката подробност. Военните планове на ацтеките се основавали на съобщенията и сведенията от търговците и от действителните разузнавателни служби. Армията на конфедерацията използувала обширна мрежа от „шпиони". Езикът науатъл дори имал специална дума за тях — кимичтин, — което буквално значело „мишки". Кимичтин кръстосвали в съответните национални облекла неприятелските територии и събирали необходимите сведения.

На война, в близък бой ацтеките използували най-често дървени копия с обсидианови върхове, предпазвали се с дървени щитове, покрити с кожа, а на главите си имали нещо като дървени шлемове. За бой на разстояние ацтеките използували лъкове и стрели. Но ръкопашният двубой бил предпочитан начин за водене на битка. В него ацтекът можел да покаже и докаже личната си воинска храброст, която била призната за най-висша добродетел у ацтеките, и освен това можел да залови жив пленник, който се ценял най-високо като военна плячка, защото бил принасян в жертва на боговете. Една от основните цели на войната при ацтеките било именно залавянето на живи пленници, на жертви за боговете.

Ние трябва да разбираме тази груба на пръв поглед цел на войната така, както са я схващали самите ацтеки. Принасянето в жертва на пленения неприятелски войник при тях не било израз на жестокост, нито на омраза към неприятеля. Напротив, между пленника и онзи, който го бил заловил и щял да го принесе в жертва на боговете, съществувало нещо като мистично сродство. Свидетелство за това е изречението, което произнасял щастливият войник, надвил пленника си: „Това е моят любим син.“ А пленникът напълно искрено отговарял: „Това е моят любим баща.“

Пленникът не се противопоставял на участта си и никога не се опитвал да избяга от нея. В първите хроники са описани много случаи, в които по една или друга причина пленникът не бил принесен в жертва на боговете; неговата единствена цел била как да направи така, че да го постигне предопределената му съдба. Ще посочим поне примера на един тласкалски вожд на име Тлауиколе, който многократно показвал изключителната си смелост в боевете срещу ацтеките. Но накрая те го пленили. Само че заради почитта им към човешката храброст и смелост, решили да не убиват Тлауиколе и дори му поверили командуването на част от ацтекската войска. Тлауиколе участвувал успешно в една битка срещу тараските, и когато отделението му се завърнало в Теночтитлан, той поискал да бъде принесен в жертва, както било отредено. И кръвта му обагрила жертвения камък в основния храм на града. Често пъти се случвало пленникът сам да отнеме живота си, за да принесе в жертва на боговете най-ценното, което имал — кръвта си.

Дори и когато ацтеките не воювали с никого, съществувала т.нар. „война на цветята“, която отново имала за цел да осигурява жертви за боговете. Тя представлявала нещо средно между съвременните военни маневри и средновековните рицарски турнири. В тази измислена война се биели „отборите“ на различни невраждуващи градове, например Теночтитлан и Тексококо, и победената страна принасяла в жертва своя „отбор“ (тези войни траели по няколко години).

„Обикновената“ война, водена по общоприетите правила, завършвала в момента, в който войските на конфедерацията превземели основния храм в столицата на неприятеля. Според ацтеките по този начин техният бог на войната Уицилопочтли побеждавал боговете на неприятеля, справедливостта възтържествувала и враждата бивала премахната.

Тогава победените изпращали своя делегация. Според точно установените правила така те известявали на победителите, че „признават вината си“ и молят конфедерацията и боговете ѝ да вземат под покровителство тяхната територия. Като възнаграждение за „защитата“ те предлагали да изпращат редовно в Теночтитлан своите дарове. В този момент свещената война на ацтеките завършвала и триумфиращите рицари мигом се превръщали в жестоки завоеватели. Едва след като победените приемели всички задължения и условия от страна на конфедерацията, отново настъпвал мир.

Вече казахме, че във всяко едно отношение обществото на ацтеките е класово. Но докато при съседните маи например експлоататорските стремежи на аристокрацията били насочени изцяло към собственото им общество, към собствения им „пролетариат“, една от основните характеристики на ацтекската държава било това, че експлоататорските ѝ усилия били насочени главно навън. Богатството на ацтеките съвсем очевидно растяло от военните акции. Полека-лека те се превръщали в неограничени владетели на цяло доколумбово Мексико. С изключение на Тласкалан нямало край тях друго племе, народ или страна, които те да не контролират и да не експлоатират. И за разлика от другата могъща държава в доколумбово Мексико — империята на инките — ацтеките не присъединявали новозавоюваните земи към държавата си като равноправни провинции, а като колонии в истинския смисъл на думата.

В книгите често четем за „обширната империя на ацтеките“. В действителност колониите изобщо не участвували в държавния живот на ацтекската империя. Държавата на ацтеките всъщност обхващала само град Теночтитлан и близката му околност. Всичко останало било смятано от ацтеките за територия, която им принадлежи. Така че е уместно да се говори не за „обширната империя на ацтеките“, а за „обширната територия, завладяна от ацтеките“.

На тази територия съществували 38 държави и държавички с относителна вътрешна независимост, които с основание можем да наречем протекторат. В тях със съгласието на конфедерацията управлявали местни вождове, но в столиците им имало и ацтекски наместници — петакалкатъл, — които се грижели за това, местните управници да провеждат политика, съобразена с желанията на Теночтитлан, но най-вече следели дали протекторатите редовно и в определените срокове (двадесетдневни, осемдесетдневни или половингодишни) изпращат исканите от тях данъци в Теночтитлан, Текскоко и Тлакопан.

За събирането на данъците конфедерацията учредила обширен чиновнически апарат, съставен от т.нар. калпишки — събирачи на налози, които кръстосвали цялата подчинена територия и изисквали от данъкоплатците необходимите неща. В столицата на протектората функционирало нещо като данъчно управление на провинцията, в което освен калпишките работели десетки писари, грижливо водещи книжата по събирането и предаването на данъците.

Общият обем на данъците, които тридесет и осемте протектората плащали на конфедерацията, бил огромен. Във втората част на т.нар. Кодекс на Мендоса можем да видим какво представляват данъчните задължения на ацтекските колонии за половин година. (В обичайните за това време испански мерни единици.) Освен многото други неща колониите били длъжни да предават на града-експлоататор и следното:

Царевица — 140000 фанеги (1 фанега — 55,5 литра)
Бобови растения — 105000 фанеги
Маслодайни култури (salvia chia) — 105000 фанеги
Какаови зърна — 1260 чувала
Сол — 6000 глави
Червен пипер — 1600 чувала
Ракия от агаве — 2400 гърнета
Мед — 1700 гърнета
Мексикански „пури“ — 36000 връзки
Дърво — 5400 товара
Талпи — 5400 парчета
Дъски — 10800 парчета
Бамбук — 18000 връзки
Рисувани тикви (съдове) — 27600 парчета
Рогозки за спане — 12000 парчета
Вар — 19200 товара
Памук — 4800 бали
Птичи пера (украса) — 32800 връзки
Пълна войнишка униформа — 600 парчета
Униформа за висши офицери с богата украса от птичи пера — 65 парчета
Хартия от агаве — 48 000 пачки
Копалова смола за религиозни обреди — 3600 коша
Течна амбра за кандила — 100 гърнета
Топки за обредните игри — 16000 парчета
Особено фини пера, използувани при обредите — 20 чувала.

Всичко това трябвало да бъде платено за една данъчна година на един град-държава от подчинените му индиански племена.

„Подчинението“ на жителите на тридесет и осемте протектората се осигурявало и поддържало от армейски гарнизони на тройния съюз, разположени в стратегически места.

Така населението на ацтекските провинции познавало само трима представители на конфедерацията: наместника, окупационните войски и най-омразните — калпишките. Още Бернал Диас, първият неволен испански летописец на Кортесовата експедиция, описва как надменно и господарски се отнасяли с населението от покорените земи събирачите на данъци. И горко на онзи, който нямал да плати! Войниците на конфедерацията умеели да наказват непокорните.

Началото на това сурово господство на ацтеките — Теночтитлан и неговите партньори Тексколо и Тлакопан — се свързва с времето на Ицкоатъл. Водената от него войска постепенно завладяла цялото крайбрежие на езерото. Градовете, които се опитвали да се противопоставят на завоевателите, често бивали унищожени до основи. И когато през 1440 г. Ицкоатъл умрял, оставил в ръцете на своя племенник Монтесума I, наречен още Илуикамина (което означава „Небесен стрелец“), властта не само над конфедерацията но и над цялата Мексиканска долина (Монтесума управлявал от 1440 г. до 1468 г.)

Единственият съперник на тройния съюз, който продължавал да се съпротивлява в Мексиканската долина — конфедерацията на двадесет и един града с център Чалко, бил унищожен от Небесния стрелец. И когато Мексиканската долина била овладяна изцяло, териториите, управлявани от Монтесума, обхващали всъщност цяло Мексико. Монтесума водел война след война и подчинявал племе след племе. Той искал да отвори на Теночтитлан излаз на море и с успешните си битки в крайна сметка завоювал крайбрежието на Мексиканския залив.

Но Мексико е разположено между два океана и затова Монтесума се стремял да излезе и на Тихия океан. Това станало след победната битка на ацтекската войска край Уашиакако, където ацтеките окончателно сразили обединените сили на миштеките и запотеките.

По този начин войските на конфедерацията се превърнали в непобедима сила, в бич божи за цялата огромна територия на Мексико. Внукът на Ицкоатъл — новият владетел на Теночтитлан, на име Ашиакатъл (1468—1483 г.), продължил завоевателната политика на ацтеките в южна посока. Той достигнал до Теуантепекския провлак, като по този начин обединил теночтитланските ацтеки с езиково родствените им жители на Саконуско. Ашиакатъл обединил и двата клона на ацтекското племе — теночтитланските и тлателокските мешика.

Войните на ацтеките, които вече нямали за цел да завоюват нови земи, а да наказват бунтовниците и непокорните, продължили и при последните ацтекски владетели — Тисока, брат на Ашиакатъл, управлявал само три години (1483—1486 г.), и другия им брат Ауицотъл (1486—1502 г.), продължили и при прочутия ацтекски владетел Монтесума II, наречен още Шокоицин („Младши").

За годините на владичеството на Монтесума II Младши са оставени много подробни сведения в съчиненията на първите летописци. Особено внимание заслужава фактът, че също както в империята на инките, и в конфедерацията непосредствено преди идването на испанците избухнали остри раздори и противоречия. Третият член на съюза Тлакопан изгубил напълно своето влияние и значението на неговия владетел Тотокиуацин било напълно формално. Цялата конфедерация била под абсолютната власт на ацтеките и на Теночтитлан. Докато в Тексконо, другия член на конфедерацията, управлявал Несауалпили, всичко било наред. Но преди смъртта си той не посочил за свой наследник нито един от синовете си, както бил обичаят. И когато през 1515 г. той умрял, в Тексконо се появили огромно число претенденти за трона. Тексконската аристокрация искала за свой владетел Иштлишочитъл, родственик и съименник на автора на двете прочути книги за историята на индианско Мексико. Но ацтеките от Теночтитлан възкачили на трона друг син на Несауалпили, предания им Какама, който освен това бил и племенник на Монтесума II, управляващ Теночтитлан.

Привидно всичко било наред. Но Иштлишочитъл и поддържащата го аристокрация само чакали подходящ момент за изгонването на ацтекската марионетка Какама. Но все още царял старият ред. Ацтеките владеели не само конфедерацията, но и експлоатирали жестоко още десетки подчинени племена из цяло Мексико. И понеже, както е известно, държава, почиваща на експлоатация, е слаба държава, ацтеките не били подкрепени от своите „поданици" в съдбоносната битка с испанските завоеватели и това решило нейния изход. „Inter arma silent musae!"[1] — казвали старите римляни, които в много отношения могат да бъдат сравнени с ацтеките. Но въпреки това в интерес на истината трябва да кажем, че при мешика са „говорили" не само мечовете, ами и музите, че песните са имали свое достойно място в живота на ацтекското общество. Вече знаем, че полудивите някога индианци теночка бързо попивали културата в своя нов дом, поемали са заветите на легендарните толтеки, а освен това по време на военните си набези са познали и много други културни народи на доколумбово Мексико, например миштеките. Музите съпътствували ацтеките буквално от първите години на техния живот. Ацтеките имали нещо като държавно училище, дори два вида. Първият вид — телпучкалли — възпитавал децата на редовите членове на племето. Там се изучавали главно ацтекска история, земеделски работи, занаяти, и както е естествено за един толкова войнствен народ, се поставял акцент върху обучението на децата в боравенето с оръжие. Другият вид училища, наричани калмекак, възпитавали децата от знатни семейства, бъдещите жреци или офицери, или вождове на рода или племето. Основните предмети там били ацтекска религия, организация и история на държавата, писане, четене, смятане, астрономия, астрология, стихоплетство и ораторство.

---

[1] Когато оръжията говорят, музите мълчат! (лат.) — Б.пр.

По същество посещението на тези училища, поне в Теночтитлан, било задължително. В това отношение ацтеките изпреварили с много години европейците, които в началото на XVI в. дошли да ги „цивилизоват“.

Момчетата били приемани в училище едва след пубертета, на 15 години. Начинът на обучение в двата типа училища бил коренно различен. В калмекак, които били създавани край светилищата (оттук идва и неправилното им название „манастирски училища“), царял действително монашески ред. Възпитателите, т.е. жреците, залагали много на безпрекословното послушание, на приличното поведение и проникновено религиозно усърдие. Учебният ден в калмекак нямал край. През нощта се извършвали дълги богослужения. Учениците принасяли жертви на боговете, и особено на Кецалкоатъл, техния покровител, на когото те били обречени. Нощем те се отправяли на усамотени места и палели там малки клади, за да поздравят боговете с ароматния дим. И им принасяли в жертва собствената си кръв, раздирайки кожата си с остри тръни от агаве.

Ученикът в телпучкалли нямал особени шансове за издигане в обществото. По тая причина там децата се приучвали на издръжливост, а не на изтънчени обноски. Учителите им били войници. В тези „народни“ училища децата се учели не само да воюват за империята, но и да работят за нея. Затова част от обучението била работата на обществени строежи, канали, бентове, укрепления.

Но „народът“ има право не само на хляб, а и на зрелища. Затова когато обучението в телпучкалли завършело за деня, момчетата отивали в своите „клубове“, наричани куикакалко („Дом на песните“), за да забравят мъките на учението и да се позабавляват с песни и танци.

Ацтеките отделяли голямо внимание на развитието на науката. Обща база на научното познание била ацтекската философия, която е едно от най-удивителните явления в индианската култура като цяло. С философия се занимавали т.нар. тламатини („мъдри“), които се радвали на голяма почит в ацтекското общество.

Поразителни са също така и постиженията на ацтекската медицина, която е била на далеч по-високо равнище от европейските медицински познания по онова време. Благодарение на многобройните човешки жертви, принасяни в Теночтитлан всяка година, ацтекските лекари познавали много по-добре от европейските си колеги устройството на човешкото тяло и функциите на отделните органи.

Особено положение в ацтекската наука заемала и астрономията. Мешика развили и календарните представи и системи на своите далечни предшественици (толтеките, а очевидно и олмеките). Ацтекската слънчева година — шиуитъл — имала 365 дни като нашата, но била разделена на 18 месеца по 20 дни. Към тях накрая на годината се прибавяли още 5 дни, наречени нещастни. Ацтекската година започвала на 12 февруари от нашия календар и свършвала на 11 февруари. Всеки месец от ацтекската година имал име. По същия начин и всеки ден от месеца имал име или знак. Например първият ден се наричал алигатор, вторият — вятър, третият — къща, четвъртият — гущер, петият — змия, шестият — главата на смъртта, седмият — елен, осмият — заек, деветият — вода, десетият — куче, единадесетият — маймуна, дванадесетият — трева, тринадесетият — тръстика, четиринадесетият — ягуар, петнадесетият — орел, шестнадесетият — лешояд, седемнадесетият — движение, осемнадесетият — нож, деветнадесетият — дъжд, двадесетият — цвете. И името на всеки ден се свързвало с някое ацтекско божество. Така например първият ден от месеца сипактли (алигатор) се свързвал с бога Тонакатекухтли, вторият принадлежал на бога Кецалкоатъл, седмият — на бога Тлалок и т.н. По същия начин и всеки час от деня и нощта, които ацтеките различавали, имал име и бог. „Първият час от деня“ бил на бога Шиутекухтли — бога на огъня, „последният час на нощта“ принадлежал на бога на дъжда Тлалок и т.н.

И за да бъдат нещата още по-сложни, ацтеките имали и втори, явно по-важен календар — „свещения календар на жреците“, наричан тоналпоуалли. Той бил съставен само от 260 дни, разделени на 13 месеца по двадесет дни. Засега произходът и предназначението му остават загадка за нас.

Освен Слънцето и Луната обект на вниманието на ацтекските звездобройци била Венера. Изглежда в по-старо време ацтекската година дори е била равна именно на една обиколка на Венера — 584 дни.

Календарната система на ацтеките свидетелствува за значителни способности за абстрактно мислене и за бързото развитие на някои научни дисциплини. Тя достигала своята кулминация в т.нар. „цикли“, състоящи се от четири по тринадесет години, т.е. 52 години. Накрая на тези цикли мексиканските индианци винаги очаквали някакви страшни природни катастрофи. Подготовката за края на света ацтеките извършвали през последните пет нещастни дни, с които завършвал петдесет и две годишният цикъл. Децата били затваряни по къщите. Всички огнища били загасявани. Всички съдове в къщата трябвало да бъдат натрошени.

Края на „стария цикъл“ (последното подобно тържество е било през 1507 г.) жителите на Теночтитлан посрещали на възвишението, наричано Звездна планина. Той идвал, когато звездата Алдебаран (според други източници Плеядите) достигала зенита си. Тогава кралят запалвал тържествено нов огън и цялата страна, цяло Мексико с пищни тържества прославяло празника на Новия огън: благополучното завършване на стария цикъл и започването на нов. Навсякъде в огнищата отново запламтявал огън, децата можели да излязат навън, а занаятчиите започвали да правят нови съдини.

А сега да кажем няколко думи за литературата на ацтеките. За писане мешика използували или обработена еленова кожа, или специална хартия, получена от агаве. Листовете, изработени от нея, се слепвали един за друг, така че всъщност мексиканските писари, с право смятани за хора на изкуството, създавали нещо като диплянки. Ацтеките използували пиктографична писменост — знаците за различни неща, подредени един след друг, образували нова дума, понятие, което притежавало вече съвсем различен смисъл от първоначалните знаци-картинки, от които било съставено. Ацтеките заели тази писменост пряко от миштеките. По същия начин заели и цифрите. Единицата изписвали като пръст (другаде пък за числата от едно до двадесет използували точки и чертички), двадесетицата — като знаменце, двадесет пъти по двадесет, тоест четиристотин, рисували като горящо дърво (което означавало и „толкова много като космите на главата), а двадесет на трета степен, тоест 8000, изписвали като чувал, т.е. „толкова много, колкото са зърната в чувала с какао“.

Ацтеките имали невероятно богата и развита литература. При тях съществували редица литературни жанрове: научни беседи, драми и прозаични произведения. Но всички те играели второстепенна роля в обществото. За истинска литература ацтеките и останалите племена, говорещи науатъл, признавали само поезията. Ако погледнем в речника, ще видим, че думата „куикани“ има две значения — поет и певец. Защото ацтекската поезия е била предназначена главно за публично изпълнение. А произведенията, намерили голям прием сред обществеността, били предавани чрез устната традиция от поколение на поколение. В стихотворенията-песни поетът често говорел за себе си...

Вижте, ето ме, певец съм, стихове създавам,
блестящи като най-редки смарагди,
като ослепителни смарагди блестящи,
аз властвувам чрез силата на своя глас,
чрез хармоничната песен на флейтите,
чрез бъбренето на звънчетата,
на златните звънчета,
тъй пея аз благоуханната си песен,
прилична на разноцветни съкровища,
песен, блестяща като скъпоценни камъни, сияеща като смарагд,
моя химн на цъфтящата пролет.

Трябва да се отбележи, че гигантското развитие на изящната словесност в древно Мексико станало възможно най-вече благодарение на общия език науатъл, чиито наречия се различавали сравнително малко. Но за широкото разпространение на литературния език и за неговото облагородяване ацтеките трябва да благодарят на една жена, която дори не произхождала от Теночтитлан. Това станало по времето, когато ацтеките още не били завладели цяло Мексико. Могъщият и образован владетел на силния град-държава Тексcoко, на име Тецкотлала (1357—1409 г.), се оженил за дъщерята на владетеля на град Кулуакан и приел от нея кулуаканския диалект на науатъл. След което благодарение на влиянието си успял да го наложи в цяло Мексико. А дори и по времето на най-големия разцвет на Теночтитлан Тексcoко бил нещо като ацтекски „Париж“, център на ацтекската поезия. Особена заслуга за това имал един от най-великите индианци в историята на Америка, владетелят на Тексcoко Несауалкойотъл (1418—1472 г.).

За него може да се напише отделна книга. Той бил пример за владетел и човек. Дарил своя град-държава с мъдри закони, бил философ от такава класа, каквито нямало в доколумбово Мексико, бил може би най-великият религиозен реформатор в стара Америка, освен това издигнал в града си и около него великолепни постройки (и до днес можем да се любуваме на баните, построени в Тексcoцинг), но най-много обичал стиховете. И един от четиримата му министри бил натоварен с грижата за науката и изкуството.

В кралския си двор Несауалкойотъл имал професионални поети, но не толкова за да го величаят и славят, колкото заради самата поезия. И за да подпомогне развитието на изкуствата, владетелят учредил нещо като „държавни награди“, с които отличавал победителите във всенародните поетични конкурси, организирани по негова инициатива ежегодно в Тексоко.

С Несауалкойотъл започва т.нар. „златен век“ на ацтекската литература. По това време възникнали и различните видове поезия. В ацтекската литература съществували стихотворения за цветята, военни стихотворения, стихотворения, посветени на пролетта (винаги изпълнени с философски размишления), т.нар. „чалкоайотъл“, по името на град Чалко, където се пишели най-много и др. Но най-забележителният поетичен вид била религиозната поезия, а най-великолепните ѝ образци — теокикатъл — представлявали религиозни химни, сътворявани и изпълнявани в чест на най-важните ацтекски божества — Уицилопочтли, Кецалкоатъл, Тлалок, Тласолтеотъл и др.

Мешика обичали също така и изобразителното изкуство. Но още по времето, когато дошли първите испанци, ацтеките много добре съзнавали, че предците им само преди някакви си осем, десет поколения са били доста примитивни. И често сами ги наричали „Chichimeca Azteca“ „варварите от Астлан“. Както вече знаем, за ацтеките чичимека били символ на всичко сурово, необразовано, примитивно. А на противоположния полюс в представите на мешика стояли толтеките. По тази причина всичко в Теночтитлан, което било свързано с изобразителното изкуство и художествените занаяти, било наричано толтекско. Дори на науатъл майсторите на художествени предмети били наричани „толтека“, а изкуството им — „толтекайотъл“.

Тук трябва да споменем и влиянието, което оказали на ацтекските занаяти южномексиканските миштеки. Очевидно те подтикнали развитието на златарството в Мексиканската долина. Миштекските златари отседнали в Аскапоцалко, който по-късно се превърнал в най-голямото средище на златарството в цяла Месета. От злато ацтеките изработвали прекрасни накити и различни предмети. За съжаление огромната част от тези неща не е достигнала до нас. Конкистадорите търсели печалби и не обръщали внимание на красотата и изяществото, така че почти всички намерени от тях художествени предмети се превръщали в златни кюлчета. В испанските архиви бил намерен непълен списък на нещата, изпратени от Мексико на испанския крал Карлос V. Сред многото други предмети се намирало златно огледало с формата на слънце, огледало, изработено от чисто злато като глава на ягуар, пет пеперуди, три от които златни и украсени със скъпоценни камъни, череп от чисто злато, златна костенурка, две златни флейти, златен предмет, украсен с пет сърца, три златни ягуара и др.

Днес, уви, от цялата тази красота са останали само сухите описания и списъци. Когато през 1520 г. най-големият европейски художник на онова време Албрехт Дюрер видял в Брюксел част от накитите от съкровището на Монтесума, което Кортес изпратил на Карл V, написал: „В живота си не съм виждал нещо, което да радва сърцето ми повече от тези неща."

Като художествен занаят много разпространено у ацтеките било изработването на тържествени шевици, апликации и диадеми от великолепните, изобилстващи с багри, лекички пера от колибри и други птици. Освен това ацтеките правели хубави грънчарски изделия, макар че по онова време грънчарското колело било неизвестно. Те обичали също така да обработват разноцветни камъни и особено да правят изделия от полускъпоценни камъни. Друга ацтекска забележителност били украсените с мозайка от полускъпоценни камъни човешки черепи, които били предназначени за религиозните обреди. Важна роля в ацтекското изкуство играла и архитектурата. Но до днес са запазени много малко от монументалните строежи на ацтеките: основите на техните храмове в град Мексико, укрепленията в Нейотъл, кръглият храм в Калиштлауака, наскоро откритият храм в Малиналко, който представлява издълбана в скалата ацтекска пирамида.

Гениалният труд на ацтекските архитекти създал великолепната столица на империята — Теночтитлан. На 8. XI 1519 г., когато Кортес и неговите войници влезли в града, там живеели 550 000 жители. Теночтитлан, най-големият град в Америка, а може би и в целия свят по онова време, направил невероятно впечатление на Кортес. И за да бъде действително осезаема испанската победа над ацтеките, впоследствие конкистадорите планомерно и методично изравнили прекрасния град със земята. За щастие сред войниците на Кортес бил Бернал Диас дел Кастильо, записващ всичко, което ставало пред очите му. И от неговите бележки, потвърдени от археологическите проучвания, знаем как е изглеждал най-големият град по онова време.

Теночтитлан бил разположен по средата на соленото езеро, издигнат върху няколко съседни островчета, а някои от постройките дори стояли на стълбове непосредствено върху водата. Градът бил свързан със сушата посредством три насипа. Единият водел до Тепейако, другият — до Тлакопан, третият — до великолепния крайбрежен град Чапултепек. Пред градските стени насипите свършвали с входни врати. Градът бил кръстосан не само от улици, но и от множество канали, така че опитите на испанците да сравнят Теночтитлан с Венеция не били съвсем без основание. Гордостта на града, символ на нарастващото могъщество на държавата, били дворците на владетелите. И понеже

Монтесума II предложил на Кортес да настани членовете на експедицията си в двореца на Ашайакатъл, днес ние имаме поне описанието на тази великолепна постройка. Дворецът се състоял от десетки сгради, направени от камък, но едноетажни. Там спокойно успели да се подслонят седемте хиляди Кортесови войници. А дворецът на Монтесума бил още по-красив. Неговата гордост бил един авиариум (птичарник), в който били събрани хиляди пъстроцветни птици, срещащи се в пищната мексиканска природа. Само за тях се грижели повече от 300 слуги. Освен това Монтесума се гордеел и със своята домашна зоологическа градина. Разбира се, в нея особено внимание било отделяно на змиите. Те били отглеждани в дървени клетки, украсени с шарени птичи пера. Богатият Монтесума притежавал и още една „природна“ сбирка — както събирал редки птици и необичайни животни, така събирал и странни човешки същества, белязани по някакъв начин от природата: джуджета, уроди и др. Показателен за социалните условия в империята е фактът, че много родители сами осакатявали по ужасен начин децата си, за да им осигурят целоживотно пребиваване в онзи тъжен, нечовешки музей на човека.

Монтесума живял като боговете от ацтекските митове. Дори и великолепието на мадридския кралски двор изглеждало на испанците жалко в сравнение с богатствата на всемогъщия владетел. Още на втория ден след пристигането си в Теночтитлан Кортес и неговите другари били поканени на гощавка в двореца. Монтесума бил обслужван от отбрани ацтекски „аристократи“, а личната му прислуга се състояла от млади, красиви момичета, подбирани из цялата ацтекска държава. Монтесума обичал дивечово месо, пуйки, млади кучета, всеки ден получавал прясна риба от Мексиканския залив, пиел чоколатъл от златна чаша. След обяда пушел позлатената си лула. По време на обяда го развличали шутове и най-известните ацтекски артисти. А вечерта дворецът бил осветяван от факли от смолисто дърво, които изпускали приятен боров аромат.

Монтесума имал много жени, но им отделял сравнително малко време. През деня се преобличал няколко пъти, но никога не слагал втори път дреха, която вече бил носил. По време на религиозните обреди носел и златотъкани одежди. Известно е също така, че той се къпел много често и че бил много чистоплътен, като всички свои съплеменници.

Няколко дни след приема в двореца Монтесума показал на испанците и религиозното ядро на Теночтитлан, главния храм — теокали, посветен на племенния бог на ацтеките, бога на войната Уицилопочтли. Храмът представлявал пирамида, висока 30 метра, на чийто връх имало две светилища. В едното се възправяла огромна статуя на бога, украсена с верига от златни и сребърни човешки сърца, а на олтара пред нозете ѝ испанците видели три още топли истински сърца, току-що извадени от гърдите на жертвите. Човешката кръв, най-любимото за боговете дарение, била опръскала целия храм. Второто светилище било посветено на Тескатлипок.

При ацтеките религията имала съвсем основна роля. Мексиканският учен д-р Алфонсо Касо подчертава, че „значението на религията било толкова голямо, че без да преувеличаваме, можем да кажем, че цялото съществуване на ацтеките се въртяло около нея“. Съществувало огромно количество богове и религиозни обреди за тяхното възвеличаване. В това отношение можем да сравним войнолюбивите ацтеки с римляните. Винаги когато завоювали победа над някое мексиканско племе или град, заедно с плячката те му отнемали и боговете, приемали ги за свои и започвали да ги почитат в Теночтитлан.

Ацтеките вярвали във върховната божия двойка — в бога-творец Ометекухтли и неговата жена. Те били смятани за прародители на всички богове и по този начин и за създатели на цялото човечество. Оттук идва и второто название на бога Ометекухтли — Тонакатекухтли („Господар на нашето битие“). Според представите на ацтеките божествената двойка живеела безкрайно далече в Космоса, на най-далечното тринадесето небе, съвсем отделено от хората на земята, без да се намесват в живота им.

Затова в молитвите и обредите си ацтеките се обръщали към боговете, възникнали във връзка с двамата създатели. По времето, по което испанците дошли в Мексико, ацтеките имали три основни божества — първоначалния племенен бог на теночка, кървавия властелин на войната и слънцето Уицилопочтли, основен бог на Теночтитлан; Кецалкоатъл — покровителя на всички високи култури в Мексико, бог на образоваността и жреците, на вятъра и т.н.; Тескатлипок („Димящото огледало“) — враг на Кецалкоатъл, името му идва от обсидиановото огледало, което уж носел навсякъде със себе си и в което виждал всичко, което е станало, става и ще стане по света.

Въпреки че ацтеките били войнолюбив народ, основният поминък на огромната част от тях бил земеделието. Затова след трите главни божества най-почитани били различните богове и богини на плодородието, дъжда, на отделните растения и т.н. На първо място бил Тлалок, богът на дъжда, той бил почитан в Месета още далеч преди идването на мешика, но всяко селище имало свой „местен“ Тлалок. Жена на Тлалок била богинята на реките и езерата Чалчиуитликуе, изобразявана като очарователна млада девойка. Сестра на Тлалок била богинята на плодородието Чикомекоатъл („Седем змии“). Богинята на цветята Шочикецал същевременно покровителствувала и занаятите. Един от най-почитаните богове бил богът на царевицата Сентеотъл. Богинята на безкрайно полезното агаве се наричала Майауел, а нейните четиристотин божествени синове се свързвали с ракията октли. Покровител на октли бил и богът Тепостекатъл, върховен бог на Тепостлан. Вероятно и богът на човешките жертвоприношения Шипе Тотек първоначално е бил земеделско божество. Много интересни били и ацтекските религиозни обреди. Всички те били извършвани от жреци. Най-важната част от ритуала било жертвоприношението, а от всички жертви най-високо се ценяла човешката кръв. Според религиозните представи на мешика човешката кръв била „храна на боговете“. Често в ацтекските кодекси знакът „кръв“ бивал заместван от знака „скъпоценен камък“ или от знака „цвете“. Ацтеките смятали за свое най-висше задължение да предоставят на боговете тяхната „храна“. Свещената кръв, притежаваща такава магическа мощ, можела да бъде дарявана на боговете по капки (знаем например, че учениците в калмекак раздирали ушите си до кръв по време на богослужение), но най-ефикасна от гледище на ацтекските религиозни представи била човешката жертва — ритуалното отнемане на човешки живот. Избраната жертва бивала полагана на кръглия жертвен камък, наречен тичкатъл, и главният жрец разрязвал гърдите ѝ с обсидианов нож, изваждал живото ѝ, пулсиращо сърце и с него напръсквал олтара с кръв. Когато Кортесовите войници дошли в Теночтитлан, видели там повече от 130 000 черепа на човешките жертви, направени в храма през последните няколко години. Тази жестока религиозна страст била една от основните причини за ацтекските военни походи. Ацтеките не се стремели да убият неприятеля в боя, а да го пленят, защото живият пленник струвал много повече, тъй като можел да бъде принесен в жертва на боговете.

Да, колкото повече пленници били довеждани в Теночтитлан, толкова повече кръв можели да проливат жреците в чест на своите богове. Понякога в храма идвали и „доброволци“, които предлагали живота си, за да си осигурят „прекрасно задгробно съществуване“. Хората, които жреците избирали за жертви, били на голяма почит. Особено пленниците, които били избрани за жертва на някой от основните богове. Година преди жертвоприношението измежду пленниците се избирали най-красивите и най-знатните мъже. През цялата година осем жреци обучавали избранника на изискани маниери. Той се движел в тяхната компания, свирел на флейта и хората учтиво го поздравявали. Месец преди ритуала му били избирани четири прекрасни девойки за съпруги. Така идвал денят на смъртта. Обреченият тържествено бил съпроводен в храма. Там се сбогувал с жените си и учителите, които цяла година се грижели за него, го повеждали по широкото стълбище. На всяко стъпало обреченият чупел по една свещена флейта, докато накрая стигал до върха. А там върховният жрец го повалял и изваждал сърцето му... Но такава възвишена смърт имали само най-знатните пленници, останалите били жертвувани с дузини в по-незначителни, „локални“ ритуали и обреди.

Понякога пленниците били принасяни в жертва по начин, който испанците по-късно нарекли „гладиаторио“. Пленникът бивал привързан към тежък камък, но имал достатъчно възможности за движение. Жреците му донасяли дървено оръжие и той трябвало да се бие срещу няколко добре въоръжени и естествено много по-подвижни ацтекски воини. Ако пленникът успеел да ги победи, му подарявали свободата.

Ацтеките много рядко принасяли в жертва жени и деца. Жените — в чест на богинята на земята (за да забравят жестоката си участ, няколко часа преди ритуала те танцували без прекъсване, докато изпадали в нещо подобно на транс), а децата — в чест на бога на плодовитостта Тлалок.

До нас са достигнали и някои не особено ясни сведения за още по-жестоки религиозни обреди при ацтеките. Например в чест на бога на огъня Уеуетеотъл пленниците били хвърляни завързани в разпален огън и били изгаряни в съпровод на специален религиозен ритуал. Освен това ацтеките почитали своите богове и ги възхвалявали и с песни, танци и обредни религиозни драми.

Ацтеките смятали, че след смъртта човешката душа, в чието съществуване те твърдо вярвали, отива в слънчевата империя Тлалокан. Но това се отнасяло само за душите на загиналите в бой, на убитите от светкавица, на умрелите от определени болести и, разбира се, на тези, които доброволно принасяли в жертва, а ;„незаслужилите“ души отивали в т.нар. Миштлан.

Ацтекските жреци били наричани тламакаски и освен това прибавяли към името си и името на бога, чиито слуги били. Например жреците на Тлалок се наричали Кецалкоатъл-Тлалок-тламакаски, като името на Кецалкоатъл се прибавяло, защото той бил покровител на жреческото съсловие.

Остава още да споменем и това, че при ацтеките, или по-точно във втория град на тройния съюз Текскоко, е бил направен единственият известен опит в историята на доколумбово Мексико за целенасочено, съзнателно въвеждане на монотеизъм. Инициатор на това бил споменатият вече философ, законодател и поет, владетелят на Текскоко Несауалкойотъл, който решил да замести множеството почитани богове с вярата в един-единствен бог Ипалнемоуани. Според учението на Несауалкойотъл този бог бил невидим и непознат. Той бил създателят на всичко живо и неживо, той сътворил и човека. Несауалкойотъл издигнал в Тескоко храм на своя бог, който завършвал с десететажна кула. Деветте етажа символизирали деветте небеса, а десетият, украсен отвътре с бисери и злато, вероятно символизирал обиталището на бога. Но религиозната реформа на Несауалкойотъл не намерила широк отзвук сред населението. Култът към Ипалнемоуани останал само в рамките на „кралския двор“. След смъртта на Несауалкойотъл синът му отново се върнал към първоначалните религиозни представи на племената от Мексиканската долина.

VIII

ОТ ЧАВИН ДО ТИАУАНАКО

Първата от двете основни области, в които възникнали и в последствие достигнали до небивал разцвет и величие високите доколумбови култури, била Мезоамерика, а втората — западните части на Южна Америка и най-вече областта на Централните Анди.

Сега ще посветим вниманието си на доколумбовата история на втората област — областта на Андите.

Вече видяхме как в доколумбово Мексико могъщите ацтеки не само ликвидират всички независими индиански държави, създадени от други мексикански култури, не само „поацтечват“ всички географски названия в Мексико, но и се опитват да „поацтечат“ цялата дотогавашна история на Мексико. Всичко, напомнящо предишната слава и величие на доацтекските култури, трябвало да бъде унищожено и забравено. Видяхме, че по същата причина през XV в. ацтеките унищожават хиляди от своите кодекси. Напълно аналогична била и ситуацията в Андите. Когато дошли в тази област, европейците намерили една от най-могъщите индиански империи, съществували някога в Америка — империята на инките. И инките, също както ацтеките, се опитали да заличат от паметта на жителите на империята спомените за дотогавашната история и минало на земите в Централните Анди. Последователните и методични инка достигнали още по-големи успехи при „поинчването“ на андската област.

Един от най-известните американисти, занимаващи се с тази област, Филип Ейнзуърт Мийнс, навремето отбелязал: „Цялата тази област е белязана с неотстранимия отпечатък на инките.“ И затова много от изследователите смятали, че поради силата на този отпечатък доинкската история на областта никога няма да бъде възстановена. За щастие тези мнения отстъпили място на дългогодишните изследвания на редица археолози-американисти и благодарение на това днес ние можем да решим отчасти това уравнение с много неизвестни и да направим поне основен преглед на последователността във времето, на съществуването на доскоро непознатите доинкски високи култури. Преди да надзърнем във вълнуващите дълбини на историята, нека да опишем накратко географските условия на андската област. По-голямата част от нея е заета от Андите или Cordillera de los Andes. Те са разположени на почти 7000 км дължина, широки са от 150 до 900 км. Състоят се от три вериги, които на няколко места се събират, после отново се разделят, за да образуват обширни високопланински плата. При днешната чилийско-аржентинска граница отново се събират и продължават чак до Огнена земя. От цялата област можем да обособим като самостоятелна географска цялост областта на Централните Анди, която обхваща територията на днешно Перу и Боливия, без източните им тропически части, а също така и южната част на Еквадор, северната част на Чили и северозападната част на Аржентина.

Тъй като ядрото на областта е Перу, към което в колониалния период е спадала и Боливия, много изследователи наричат тази област с общото название Перу.

От географска гледна точка същинското Перу се разделя на три напълно различни части — крайбрежната зона, планинско Перу и източните склонове на Андите, наричани заедно с низините край тях с общото име Монтаня.

На територията на днешна Боливия, някога означавана като високо Перу, могат да се разграничат две области — боливийската Алтиплано, високопланинска равнина, простираща се между два хребета на Андите, и източните Анди.

Перуанското крайбрежие, пясъчна ивица, широка около 20—150 км, днес се смята за едно от най-пустинните, а през лятото и най-сухите места на земята. Но на места мъртвата пустиня е пресечена от речни корита, в чиито долини са възникнали повечето от високите култури от времето преди инките.

Но по принцип „крайбрежните култури“ винаги били ограничени именно в долината, в която са възникнали. Реките и потоците, създали оазиси в пустинята, са повече от тридесет. Най-голямо значение за американистиката имат Пиура, Ламбайеке, Пакасмайо, Чикама, Моче, Виру, Санта, Непеня и Касма, течащи през областта, която означаваме като северно крайбрежие. В централната част на перуанското крайбрежие се намират реките и селищата Уармей, Парамонга, Супе, Чанкай, Анкон, Поско, Паракас, Ика и Наска. А имената на повечето високи култури, възникнали на крайбрежието, идват от названията на реките, които са ги дарили с живот.

Във вътрешните части на страната — в т.нар. планинско Перу, между отделните хребети на Андите се намират „басейни“, в които е живяла и живее и до днес огромната част от индианското население на централноандската област.

Ако проследим тези важни за историята на индианците басейни от север на юг, ще попаднем най-напред на кайамарския басейн, след това на реките Кайехон де Уайлас и Санта, на басейна Куско, на южноперуанския басейн северно от Титикака, който се свързва с боливийската долина Алтиплано, намираща се южно от най-голямото южноамериканско езеро Титикака (8400 км^2), на около 4000 м надморска височина. Езерото Титикака е свързано с другото известно боливийско езеро Поопо посредством реката Десагуадеро.

За появата на първите хора в Централните Анди знаем само някои откъслечни неща. Те са дошли в Южна Америка преди около 9500 години. Дошли са по единствения възможен път — през Панамския провлак, покрай колумбийските реки Каука и Магдалена, по еквадорското крайбрежие до Централните Анди. Оскъдните сведения, с които разполагаме, ни позволяват да твърдим само, че те са били ловци, подобни по равнището на своята култура на „фолсъмския човек“ от Северна Америка. Убивали са едрите южноамерикански животни — елени, коне, камили. По северното крайбрежие на Перу, в Пампа де лос Фосилес и най-вече в долините на Чикама и Пакасмайо американистите Джуниъс Бърд и Рафаел Ларко Хойл открили няколко работилници, в които първите обитатели на Централните Анди са изработвали каменните си оръжия.

С помощта на т.нар. пунинска находка ние можем да си представим облика на тогавашния човек. Изригването на еквадорския вулкан Пунин е погребало заедно хора и животни, между другото там са намерени и останки от огромния южноамерикански мастодонт.

Човешкият череп, намерен в Пунин, отговаря по тип на находките, направени през първата половина на миналия век от датския археолог Лунд в пещерите край бразилското езеро Лагоа Санта.

Но най-точните ни сведения за първите обитатели на Южна Америка произхождат от най-далечните южни части на континента — от Патагония и Южно Чили. Най-древните обитатели на Централните Анди са живели приблизително преди 12 000—13 000 години.

Други изследвания на Джуниъс Бърд — проучванията на мидените отпадъци, подобни на „боклукчийските купчини“ на северноамериканските рибари, — проведени по чилийско-перуанското крайбрежие, показват, че по тези места хората са се заселили още преди да е познато земеделието, но те без проблеми са се изхранвали чрез риболов.

В тези области земеделието се е зародило именно в речните оазиси, заобиколени от мъртва пустиня.

Досега на науката са известни пет малки селища, в които преди близо 5000 години са живели уседнало древните южноамерикански земеделци — Пуемапе, Милаго, Серро Прието, Асперо и Уака Приета. Естествено имената са днешните названия на тези места. По последното от тях се нарича и цялата тази елементарна култура — културата Уака Приета. Носителите ѝ са отглеждали тикви, чушки, плодове, наричани лукума, и дори памук. Но царевицата им била непозната. Храната си те допълвали с онова, което им предоставяло морето, предимно мекотели. Те живеели в полуземлянки, с по едно или две помещения. Сечивата им били изработени изцяло от камък, но те вече можели да тъкат памучните нишки.

Периодът на „начеващото земеделие“ в андската област завършва някъде около 1000 година пр.н.е. По това време, също така неочаквано, както и няколкостотин години преди това в Мезоамерика, тук се появява първата индианска висока култура, която подобно на мексиканските олмеки можем да наречем „майка“ на всички следващи високи култури. Но и тук тя ни се представя като развита, зряла рожба на анонимни родители. Нейните творци са неизвестни, не знаем дори името им и затова наричаме културата чавинска по днешното название на мястото, където са открити първите поселища на нейните носители (пълното име на града е Чавин де Уантар).

Но Чавин, единственият по-голям център на тази култура, който ни е известен, не е град в истинския смисъл на думата. Там, където се намира той, в планинската вътрешна част на Перу край река Мосна, няма достатъчно земя, която да бъде обработвана и да изхранва населението на един град. Чавин по-скоро е бил единственото религиозно средище на носителите на чавинската култура и най-вероятно там са живели само жреци и свещенослужители.

Оста, около която се е изграждала чавинската религия, бил култът към едно особено, очевидно много жестоко коткоподобно божество, чийто образ намираме на много места в тази област. В повечето случаи изображенията на „котката“ не показват този хищник в целия му вид, обикновено личат само предните му зъби или налетите с кръв очи. По тази причина ние не можем да кажем определено за какъв хищник от семейството на котките става дума. Вероятно пума или ягуар. Днес в американистиката преобладава мнението, че и чавинците са почитали ягуара.

Освен безбройните изображения на своето основно божество чавинците са ни оставили и своето култово средище, първия подобен „град“ в Южна Америка. Чавинският комплекс, съставен от тераси, места за жертвоприношения и каменни постройки, е увенчан с великолепна триетажна постройка с основа 72×75 м и височина 13 м. Днешните перуанци я наричат El Castillo. Постройката се състои от три етажа, редица общи помещения, двадесет и четири подземни коридора, които не извеждат никъде и съвършени вентилационни шахти. В помещенията на главния храм и в целия комплекс са се съхранили най-старите индиански стели в Южна Америка. Най-интересната от тях е открита в средата на миналия век от археолога Раймонди, тя изобразява по всяка вероятност „човека-ягуар“.

Вероятно от периода на разцвет на чавинската култура датира и странната каменна галерия в Серро Сечин — редица от камъни, украсени с релефи на човешки фигури, които много напомнят „танцьорите“ от мексиканския Монте Албан. Съвсем наскоро беше открит и първият истински град на чавинците, той се намира в долината на река Непеня, в днешното Серро Бланко. Стените на неговите къщи са украсени с рисунки в характерния чавински стил.

Но да се върнем още веднъж в Чавин. Кой и как е построил този „град“? Очевидно строителния материал са донасяли със себе си поклонниците, които идвали тук за провеждането на основните религиозни тържества. Строителните работи извършвали специалисти-каменари, които заедно със своите майстори и с жреците, които се грижели за храмовете, живеели тук през цялата година. Икономически тази първа висока култура се е основавала на истинска революция в земеделието — началото на отглеждането на царевица (вероятно от IX в. пр.н.е.). Заедно с царевицата се появили още много други културни растения. (Американските индианци отглеждали приблизително около сто културни растения, перуанските индианци достигнали една трета от тая цифра.)

По това време кучето вече било опитомено. А също така и ламата, която принасяла най-голяма полза от всички опитомени от перуанските индианци животни. Тя е сродна с африканската и азиатската камила, но е много по-малка от тях. И въпреки това в Америка изпълнявала същите функции: носела товари, давала месо, вълна, освен това в мразовития климат на Андите изпражненията ѝ били отлично гориво. Интерес представлява фактът, че ламата, отглеждана от чавинците, имала все още пет пръста, докато днешната лама има вече само два. Тъй като самата тя била кръстоска, можела да ражда само по едно малко. По тази причина грижата за ламите била едно от най-важните задължения на всяко чавинско селище в Андите. И ако някой пастир с невниманието си причинял загубата на една или няколко лами, заплащал за това с живота си: убивали го с камъни.

Но да се върнем пак при същинските чавинци. Археологическите проучвания показват, че те все още изработвали оръжията си от камък или кост. От металите познавали само един — златото. То им служело за изработката на декоративни предмети и най-вече обици, украсени винаги с изображението на „котешкото“ божество. Освен това плод на чавинската революция било изнамирането на керамиката. Предшествениците на чавинската култура изобщо не познавали грънчарството.

Истинският преврат в икономическите и културни условия, създаден от чавинската култура, ни кара да потърсим произхода ѝ евентуално в друга част на Америка — може би в Мексико. В Тлатилко, недалеч от град Мексико, е била намерена керамика също толкова стара и много подобна на чавинската. По пътя между Тлатилко и Чавин на няколко места са намирани подобни керамични изделия. Освен това ексцентричното „котешко“ божество на чавинците прилича доста на ягуар. Добре известно е обаче, че в Андите този хищник не е живял изобщо. По тези причини изследователите си спомниха за загадъчните олмеки — хората-ягуари, чието културно влияние в Америка е безспорно и при които също така се открива много развит култ към ягуара. Освен това по същото време в Перу се среща сплескването на черепа, така характерно за Мезоамерика. В края на краищата привържениците на възгледа, че тази първа висока култура. В Южна Америка са пренесли олмеките, евентуално някой друг мезоамерикански народ, държат в ръце още един важен факт: по време на появата на чавинската култура в Перу, е започнало и отглеждането на непознато културно растение — царевицата, която мезоамериканците отглеждали вече 2000 години.

Съществуват и обратните мнения. Някои перуански изследователи смятат, че част от чавинците са отишли на север, до Мексиканския залив и са се появили там под новото си име — олмеки. Други пък, например най-големият перуански археолог Хулио Цезар Тейо, смятат, че чавинската култура се е родила отвъд Андите, в Амазония, за което именно свидетелствува култът към ягуара. Засега всичко това са само догадки. И докато новите археологически находки не помогнат за разкриването на загадката, ние трябва да мислим, че чавинската култура е израснала на местна почва.

Великата традиция на чавинската култура се свързва с по-новите андски култури, произхождащи главно от крайбрежните области. Те се различават от нея само по ограниченото си въздействие. Често влиянието им е обхващало само две-три съседни речни долини. Точното датиране на тези култури е много трудно. От всички тях по-специално внимание заслужават културите, които откриваме по южното крайбрежие на Перу. Най-значима е т. нар. паракаска култура, която вероятно също е рожба на чавинската. Най-сигурното доказателство за това е фактът, че на много съдове от най-древния период на паракаската култура като основен мотив можем да забележим котешкоподобния хищник, почитан от чавинците.

Богатствата на паракаската култура станаха достояние на поколенията благодарение на сухия перуански климат, толкова неблагоприятен за човека. На Паракаския полуостров бяха открити две много богати подземни гробници от времето на разцвета на тази култура. Едната всъщност представлява комплекс от свързани подземни килии, издълбани в крайбрежната скала на дълбочина около седем метра, в които грижливо са подредени мумии на древни жители на полуострова, обвити в напълно запазено платно. Във всяка бутилкоподобна килия има десетки мумии (в една от тях — дори 55).

Покойниците са били изпращани на път, съпроводени от най-различни предмети, включително и златни украшения. Както личи от всички находки, обработването на златото е било единственото по-развито нещо от художествените занаяти. Освен чисто злато паракаските занаятчии използували и сплав на злато и мед. Керамиката, намерена в гробниците, все още е много проста, а останалите предмети са изработени от камък или кост (например костени ножове).

Много от намерените мумии имат не само приплеснати, но и трепанирани черепи. Преди американистите смятаха, че пробитите черепи на мумиите са доказателство за войнишкото занятие на погребаните. В старо Перу едно от най-разпространените оръжия била т. нар. макана, напомняща боздуган. От кръглата глава, направена от камък, а по-късно и от бронз, стърчали няколко остри шипа. Затова се смяташе, че именно с такива макани са били пробивани главите на умрелите войници.

Но днес по-популярна е хипотезата, че това са резултати от някакъв особен култ на паракаските индианци. Освен това трепанацията на черепите говори за значително развитие на медицината още далеч преди инките. Паракаските „лекари“ (а може би жреци) можели да отварят черепи и да премахват счупени кости, които притискали мозъка и причинявали парализа. Очевидно за това са им били необходими инструменти. Подобни находки съществуват, и то не само в Паракас. Сред тях има пинсети, обсидианови ножове, истински скалпели, и дори турникети за прищипване на вени.

Черепните кости, пробити при обреди или в битка, паракаските хирурзи покривали със златни пластинки. Хирургическите им инструменти били изработени от камък или кост, но били толкова съвършени, че след тяхното намиране се появила идеята те да бъдат използувани. И двама перуански лекари направили този експеримент — с отличен резултат те провели няколко хирургически операции с инструментите и методиката на паракаските лекари.

От малко по-късно време датира и втората гробница, останала от паракаските индианци. Тя също е открита на полуострова през 1925 г. от Хулио Тейо и представлява малко подземно градче, в чиито постройки от камък и сушени цигли са открити постепенно 429 мумии, подобни на онези от първата гробница. Много от тях са със златни украшения. А някои покойници имат златни накити по всички отворени места на тялото. Освен това мъртвите били погребани с каменни секири, много керамични съдове и хранителни продукти. Но гордостта на гробницата са тъканите, в които са обвити и облечени мумиите. Те са украсени с чудесни цветни орнаменти — стилизирани птици, животни и странни чудовища. Паракаските бояджии боравели съвършено със синята, зелената, жълтата и кафявата боя. Специалистите смятат, че тези тъкани са най-добрите образци на древен текстил в света.

Паракаската култура е пряко свързана със следващата много важна култура — наска (100—500 г. от н. е.), следи от която намираме не само в долината на Наска, а и в долината Ика в Южно Перу, на около двеста километра южно от Паракас. И докато от паракаската култура познаваме най-добре великолепните тъкани, наска са оставили след себе си чудесни грънчарски, керамични изделия. Без да познават грънчарското колело, те създавали съвършени по форма и глазура предмети. Основният тон на керамиката на наска е наситеното червено, но освен него били използувани още десет други цвята.

Индианците, носители на културата наска, не са ни оставили нито пищни дворци, нито светилища, нито пирамиди. Очевидно те са били на първо място добри земевладелци, занаятчии, и не чак толкова добри строители. С името на тяхната култура са свързани две странни открития, които още не са напълно разгадани. Първото от тях е една загадъчна постройка, която днешните перуанци наричат La Estaquerta. По средното течение на река Наска в съвършено безупречни редици стоят десетки стволове от алгароба. Ядрото на странния паметник представлява правоъгълник, образуван от дванадесет редици с по двадесет стълба. Абсолютно сухият климат е запазил чудноватия акропол в абсолютно същия вид, в който той е бил построен преди повече от хиляда години. Археолозите наричат паметника „Дървеният Стоунхендж“, но английският Стоунхендж е свързан по безспорен начин с календара, докато за този от Наска не може да се каже какво е точното му предназначение.

Близо до крайбрежието, в областта Наска, и по-точно в долината Палпа, дълга седемдесет и широка два километра, след Втората световна война е направено най-удивителното археологическо откритие в цяла Южна Америка: цялата долина е изпълнена с различни успоредни линии, образувани от камъни или издълбани в земята, на места успоредните прави образуват фигури или спирали, за център на които служат малки възвишения, хълмчета и височини, срещат се и места, които са с цвят, по-различен от земята в Палпа.

Странните каменни редици и вериги от улейчета в земята накарали изследователката Мария Райхе да се опита да ги види от по-голяма височина, от борда на самолет. Картината, която се разкрила пред очите ѝ, била невероятна. Освен различните линии се виждали гигантски птици, паяци, риби, змии, маймуни, лисици, и други животни. И понеже огромните фигури могат да се видят само от небето, изглежда, техните създатели са ги нарисували именно за живеещите там, т. е. за своите богове.

Вероятно авторите на тази уникална галерия са носителите на културата наска, които са живели в тази област преди хиляда и петстотин години. Освен това начините, по които са изобразени различните животни, изцяло съвпадат с рисунките им по керамиката на наска

Но заедно с гигантските „портрети“ изследователите видели и още нещо — безкрайните прави линии, някои от които са успоредни, други се пресичат, трети образуват огромни триъгълници. Проф. Мария Райхе, която направила първия опит за разгадаването на тази „геометрия“, установила, че 23 линии, очевидно най-важните, излизат от едно и също място — от един квадрат със страна три метра. Една от линиите показва положението на слънцето при равноденствие, други две са свързани със слънцестоенето. Някои линии са дълги едва 26 м, а други — по няколко километра. Но повечето от линиите са дълги точно 182 м. Изглежда, тази пустинна галерия е била и своеобразен календар на жителите на Южно Перу. Но как са успели онези някогашни индианци така точно да нарисуват своите линии? И откъде са могли да се любуват на великолепното си творение, при положение, че наоколо няма нито една наистина висока планина? И кой е ръководел тази работа? Някой гениален астроном? Или пък строители, или жреци, които са почитали животните и птиците, изобразени в долината?

Приблизително по същото време, по което в областта на южното крайбрежие разцъфтявала културата наска, на север, в някогашните земи на чавинците, възникнала нова култура, заслужаваща внимание — културата мочика. Както и останалите носители на високи култури в Перу, мочика живели в няколко оазиса, образувани от крайбрежните реки и отделени един от друг с мъртва пустиня.

Тесните долини, наводнявани редовно също както долината на Нил в древния Египет, имали отлична почва, която раждала богата реколта. Там царевицата давала зърно два пъти годишно. Освен това морето край бреговете на Перу било най-богатото едва ли не в света, то щедро давало на индианците риба и мекотели.

Но мочика оставили след себе си и истински пирамиди. Най-голям интерес представляват две постройки, издигащи се недалеч от днешния перуански град Трухийо. Първата пирамида — „Уака" — била посветена на слънцето и вероятно е била най-голямата индианска постройка на перуанското крайбрежие. Тя е дълга 250 м и широка повече от 140 м. Нейната съседка — „Уака де ла луна" — вероятно е била посветена на луната, както показва и испанското ѝ наименование.

Пирамидата на слънцето е превишавала по размери и новопостроените християнски храмове на конкистадорите. Това, разбира се, не се харесвало на католическите свещеници и те се опитали да я разрушат с вода. За щастие не успели, но водата (това било през 1602 г.) открила под пясъчния слой великолепни сребърни обредни предмети и голяма златна статуя. Но мочика не правели само храмове, а и обществени постройки и строежи. Ще споменем поне пътищата им, които били доста широки, макар че колелото по онова време не било познато. И понеже ширината на пътищата, открити в Чикамската пампа, била точно 9,80 м, а страните на основата на откритите пирамиди била 98 м, можем да смятаме, че 98 см или 9,80 м е била основната мярка на мочика. Ще споменем още и обширната мрежа от канали, с които мочика напоявали нивите си. Например един от тези канали, който черпел вода от река Чикама, е дълъг 113 км, а край Аскопа мочика построили истински виадукт, висок 15 м.

Но освен от строежите вниманието на специалистите било привлечено от великолепната керамика на мочика, и по-точно от прекрасните рисунки върху нея. С основание можем да кажем, че върху керамичните съдове е изобразена цялата разностранна култура мочика. Там могат да се видят рибари и земеделци, войници и танцьори, от рисунките могат да се опознаят облеклата на мочика, музикалните им инструменти, домашните им животни — ламата и кучето, оръжието им, начините за предене и тъкане и др. От керамиката на мочика научихме и, че са отглеждали различни културни растения — царевица, маниока, тикви, памук, чушки и бобови растения, а освен това и картофи.

Керамиката на мочика наистина няма равна на себе си в света. Тя ни дава всичко, което бихме искали да знаем за тази отдавна мъртва култура. Дори и обществените отношения са предадени напълно недвусмислено. Единното неразслоено родово индианско общество за тях е вече минал етап. Керамиката им разказва други неща. На един от съдовете има изобразен роб, който носи на шията си дървен ярем. Върху десетки други съдове намираме сцени от живота на върховния владетел и областните вождове. Например намерени са изображения, разказващи за „пътуванията“ на „краля“ — четирима роби го носят на гърба си в богато украсена носилка, пазят го от слънцето с големи слънчобрани и т. н.

Керамиката на мочика еднозначно сочи, че при тази култура вече е съществувало строго класово разслоение — факт, който е много важен за по-нататъшното развитие на индианските цивилизации, намерило кулминацията си в империята на инките. При мочика на върха е стоял „крал“ (sie guich), по рисунките често изобразяван като юноша. Той бил и върховният военачалник на племето. В отделните долини са управлявали областни вождове (alaec). Към привилегированите прослойки вероятно са спадали и отделни „частни собственици“. За това свидетелствуват рисунките по съдовете, изобразяващи например нещо като тъкачница, в която тъкачите работят под надзора на майстор или „собственик“. На долния край на обществената стълбица при мочика са „служещите“, а под тях — робите. В обществото на мочика е достигната и по-тясна специализация на труда — керамиката ни показва земеделци, рибари, лекари, мъдреци, войници, тъкачи, музиканти и др.

На езика на мочика владетелите, привилегированите се наричали sie. Най-важната част от тях били военачалниците. Като белег на своя чин те носели нещо като тюрбан, украсен с пера от птици, златни полумесеци и др. Освен това „офицерите“ притежавали златни или медни обици и плащове с геометрически орнаменти, които с голяма доза вероятност можем да смятаме за благороднически гербове — за наследствени означения на знатните семейства. Мочика не използували обувки. Но на краката на управляващите винаги има нарисувани някакви чорапи. А простият мочика ходел с обикновена риза, напомняща днешното пончо. Както ни ги описва керамиката, жените също носели обикновени ризи. А робите, военнопленниците, ходели съвсем голи, стига да не са от знатен произход. Мочика зачитали и „класовия“ произход на пленниците-аристократи. На няколко съда намираме рисунки, показващи пленени вражески вождове, носени в носилки. Основното оръжие на мочика били медните брадви и копията с медни върхове. По времето на мочика религиозните представи също започнали да се променят. Старите богове-ягуари, останали от чавинската култура, все още били почитани, но перуанските индианци започнали да търсят новите си божества вече на небето. По-късно инките ще обожествят слънцето. Мочика създали култ към сребърната луна, наричана Si, което е много сходно с благородническите титли на владетелите. Керамиката на мочика разказва и за религията им, и за боговете им. Най-известният изследовател и познавач на тази култура Рафаел Ларко Хойл забелязал и още нещо върху нея — на много от съдовете са изобразени неща, напомнящи бобови шушулки и сякаш изписани с най-различни чертички, кръгчета и точки. Подобни изображения са открити и върху тъканите на мочика. Ларко Хойл смята, че необикновените бобови шушулки са били нещо като хартия за мочика, а различните знаци са зараждаща се писменост. Ако това мнение се потвърди от още факти, то ще докаже съществуването на най-старата писменост в Южна Америка, но днес много американисти го отхвърлят изцяло.

Откровеността, с която мочика са изобразили буквално целия си живот върху своите уникални съдове, прави от тях единствено по рода си свидетелство. Мнозина специалисти смятат, че по своята широта и епичност на изображението керамиката на мочика надминава дори и старогръцката керамика. До нас са достигнали десетки хиляди съдове от тази култура, например най-известният изследовател на мочика Ларко Хойл е проучил над 10 000 екземпляра от тях.

Мочика оставят на своите наследници силно развита култура, която ние с право можем да наречем висока.

След кратко прекъсване, на което ние ще се върнем отново, културата на мочика намерила свои приемници в лицето на империята Чиму. В първия етап от своето развитие тя заемала изцяло някогашната територия на мочика. Но докато мочика и останалите предхождащи я крайбрежни култури били ограничени на неголяма територия — две-три речни долини, а понякога и само една, — империята Чиму на бърза ръка завладяла цялото крайбрежие, дълго около 1000 км — от днешния град Тумбес до столицата на днешно Перу Лима. Възникването на империята Чиму датира от около XII—XIII в. Понякога американистиката нарича този период от историята на андската област — период на строителите на градове. И с право. По времето на разцвета на Чиму по крайбрежието, а и навътре в сушата се появили десетки градове, появил се и най-прекрасният от тях — столицата Чан-Чан. Град Чан-Чан бил построен според точен урбанистичен план върху площ около 17 км^2. Той бил обиколен от крепостни стени и укрепления. Вътре бил разделен на десет квартала, или по-точно — десет комплекса от свързани една с друга сгради. Кварталите на столицата са били еднакво големи (около 450х350 м) и са били отделени един от друг с деветметрова стена. Между тях се простирали ниви, напоявани отлично и даващи храна за населението на града. Всеки квартал имал собствен резервоар за вода и собствено гробище.

Освен изграждането на градове, интерес у американистите будят и другите строителни работи в империята Чиму. На първо място отново са пирамидите. Те не са толкова пищни като пирамидите от старо Мексико, но въпреки че времето ги е повредило доста, са много интересни. В Чан-Чан са открити четири пирамиди, наречени от изследователите на имената на четиримата основни испански управници, завоювали владенията на империята Чиму: Уака дел Обиспо, Уака де Толедо, Уака де ла Роса, Уака де Конча. Най-интересна от тях е пирамидата на Толедо, която вероятно е била гробница на членовете на господстващата династия. Подобно нещо (също както в древния Египет) не съществува другаде в индианските култури.

Безспорно в доинкската история на Южна Америка Чан-Чан е бил най-големият град — в него са живели над 70 000 души. Много интересен е начинът, по който жителите му са украсявали вътрешните стени на къщите си. Рисунките по стените, характерни за мочика, са заместени от отливани релефи. Например в един от кварталите-комплекси бил намерен релеф, дълъг седем метра и широк четиринадесет метра, изобразяващ хора-птици, държащи в устата си-човки риби и раци.

И макар че носителите на културата чиму също не познавали колелото, те правели истински пътища, широки около 5—8 м, които в околностите на Чан-Чан достигали до 25 м ширина. Тук трябва да припомним, че много от монументалните паметници на архитектурата в Чиму са били търсени и откривани с помощта на самолети. От тази перспектива много по-добре се забелязват в пустинята останки от сгради, напоителни съоръжения и др. Така например през 1942 г. група млади американски летци открили цяла отбранителна линия от повече от петдесет крепости, дълга няколко десетки километра. Същата група открила и още едно творение на носителите на културата чиму, което няма равно на себе си в цялата индианска история — гигантска „китайска стена“, широка пет метра, висока около три метра и дълга шестдесет и четири километра. Тя води от брега на морето до един град високо в планините и завършва с голяма каменна крепост.

Освен в строителството носителите на културата чиму достигнали най-голям разцвет в обработването на метали. Те произвеждали различни видове сплави. И първи в цяла Южна Америка открили „правилната рецепта“ за производството на бронз — 10% калий и 90% мед. От бронз и мед те изработвали ножове, мотики, върхове за копия и други предмети. Злато използували за направа на различни култови предмети и украшения. Нещо от съкровищата на чиму се е запазило и до днес — златни обици, маски. Но те обичали много и среброто, което често свидетелствува за обожествяване на луната. И наистина — луната и култът към нея очевидно са играли много важна роля в религията на чиму. Дори и слънчевото затъмнение било празнувано в чест на луната, която била победила в битката си със слънцето.

Но за религията на чиму знаем доста малко. Нямаме сведения и за обществено устройство на империята. Разделянето на Чан-Чан на десет квартала ни кара да мислим, че във всеки един от тях са живеели членове на един род. В империята Чиму също е царяла строга социална диференциация. Начело на държавата е стоял абсолютен владетел, наричан чиму. Огромните строежи на пирамидите, изградени от няколкостотин милиона сушени тухли, на пътищата и други очевидно са изисквали съвършена организация на обществените работи, ръководени от обширен щаб от чиновници и инженери и извършвани едновременно от десетки хиляди работници. Очевидно чиму са приели в наследство от мочика и методичната полувоенна „държавна“ организация.

Чиму — владетелите на държавата — смятали, че също като инките и те са дошли от другаде. Но докато основателите на империята на инките твърдели, че са дошли в Куско от юг, от езерото Титикака, легендата описва пристигането на чиму по съвсем друг път. Чиму били дошли, или по-точно доплували, нейде от север. Тези предания не трябва да се оставят без внимание, защото невеждат изследователите на мисълта да търсят прадедите на чиму, както и на чавинците, в Мезоамерика. За това свидетелствува още един интересен факт. Както вече знаем, из цяло доколумбово Мексико е често срещан култът към змията. В Андите той не съществува. С едно изключение. В Чан-Чан, в приземните помещения на „дворците“ са били открити особени малки „килийки“, които били наречени от изследователите „затворнически килии“ по аналогия с другоземните им събратя. Но те изобщо не се намирали в затвор. Вероятно в тях са били отглеждани свещените змии. И не само това — самото име „Чан“ означава „змия“ в някои индиански диалекти в Мексико. Много е вероятно Чан-Чан, седалището на династията чиму, да е посветен на змията, подобно на много други индиански градове в Мезоамерика.

Всички тези съвпадения, както и сведенията на легендите за първите чиму, не могат да бъдат отминати, защото може би ще помогнат за решаването на „уравнението с много неизвестни". Да повторим накратко легендите. Те разказват за могъщия крал Наймлап, който пристигнал с флотилията си от балс (салове с платна) край устието на река Факисланга и слязъл с жена си Гетерни и с многото си други жени и деца на брега. Кралят бил съпровождан от четиридесет велики мъже, сред които били съветникът на краля Окчокало, „главният готвач" Пита Софи, който освен това оповестявал пристигането на краля, тръбейки с огромна раковина, любимецът на краля Лапчилули, който правел за краля прекрасни украшения от птичи пера. На брега Наймлап съградил град, който нарекъл Чот. А в него построил великолепен „чудесен" храм. Легендите разказват, че след смъртта на Наймлап на трона се възкачил най-големият му син Чиум, който се оженил за красивата принцеса Салсдони и тя му родила дванадесет сина. И легендите, подобно на Библията, разказват за дванадесетте сина Чиум, които тръгнали по света и поставили началото на различни племена. Нор се заселил в долината Синто, Кала отишъл на юг в областта Тукума и т. н. Чиум продължил да живее в Чот, за да пази златния храм. Според легендите след неговата смърт на трона се възкачили последователно славните Ескуняин, Мускуи, Кантипалес, Аласкунти, Нифаб-Неч, Мулумуслан, Ламокоил, Ланипаткум, Акунта и накрая Фемпалек. Нещастният Фемпалек извършил много злини през краткия си живот, докато накрая събудил неприязънта на боговете. И те изпратили в империята Чиму природни бедствия, бедни години, лоша реколта и накрая ужасен глад. И едва тогава жреците и аристократите разбрали, че Фемпалек не е достоен да управлява империята, разбунтували се и удавили нещастния потомък на великите крале в морето. След това Чиму управлявали владетели, за които имаме вече повече или по-малко точни сведения. И знаем как е загинала славната империя Чиму. Тя е била победена от своята могъща съперница — империята на инките. През 1476 г. се е състояла последната битка между тях, в която войските на Чиму, ръководени от последния владетел Чимо Капак, били разбити от добре организираните и по-многочислени войски на инките. Тогава Чиму е било присъединено към империята Тауантинсуйо — инкската държава.

Така от историческата сцена на Южна Америка изчезнала последната силна, добре организирана империя, която единствено била в състояние да даде отпор на непрестанно растящата сила на инките. А те пък с победата над нея си разчистили пътя към създаването на най-голямата и най-обширната доколумбова индианска държава в Америка.

Но преди да се отправим към инките и тяхната империя, трябва да обърнем внимание и на още една висока култура, която сякаш се измъква от последователността на развитието в историята на Южна Америка. Тя носи името на своето основно религиозно средище — Тиауанака, за което се разказват множество легенди и се правят множество догадки. Голяма заслуга за особения чар на Тиауанака има и разположението му. То се намира на едно студено високопланинско плато, на около 4000 м надморска височина, в днешна Боливия, на двадесет километра южно от езерото Титикака.

Религиозното средище (постройки за живеене не са намерени) се състои от четири основни части, разположени на неголяма площ (500x1000м). Първата от тях е Акапана — петнадесет метрова стъпаловидна пирамида. В съседство с Акапана се намира т. нар. Каласасайе — обширен площад, обграден от каменни стълбове. В Каласасайе, което най-известният изследовател на Тиауанака Артур Познански счита за главния „дворец" на светилището, се намира прочутата „Врата на слънцето", изработена от цял андезитов блок, тежащ десетки тонове. В горната си част „Вратата на слънцето" е украсена с богат релеф, по средата на който стои човешка фигура, от чиято глава сякаш излизат слънчеви лъчи, завършващи с изображение на глава на пума. Върху дрехите на тиауанакския бог отново намираме изображения на пуми, а също така и кондори и риби. Безспорно фигурата е изобразявала върховния бог на носителите на културата тиауанака. Може би това е бил Виракоча — по-късно приет от инките като създател на света.

От каменни блокове е направена и следващата постройка в светилището — „Вратата на пумата" (Puma Puncu). Отделните блокове, от които е направена тя, тежат по 150 тона.

Освен основните постройки в светилището, вниманието на изследователите привличат и каменните статуи (вероятно нещо като преход между стелите и истинските статуи), които някога са украсявали Каласасайе — „Монахът", „Архиепископът". Но най-голям интерес предизвикват огромните каменни фигури, най-големите в доколумбова Америка (надминаващи дори и каменните глави на олмеките), наречени на своите откриватели Монолито Бенет и Монолито Понсе Санхинес. Например Монолито Бенет е висок над 7,25 м. Почти правоъгълната глава на статуята е украсена с особена „корона", очите са поставени хоризонтално, от тях сякаш текат сълзи. Ръцете са скръстени на гърдите. Недалеч от тази статуя е намерена главичка на пума със сини очи и червени бърни. Изглежда, и гигантските статуи са били покрити с боя.

Гигантските каменни статуи и каменните блокове, от които е било съградено светилището (на нито един друг строеж по света не са използувани по-големи и по-тежки камъни, може би с изключение на египетските пирамиди) поставят първия въпрос. Как са били пренесени до Тиауанака те, при положение, че най-близката каменна кариера отстои на шест километра оттам? Приблизителните изчисления показват, че един такъв блок, тежащ средно 150 т, би могъл да бъде пренесен от човешки впряг от 3000 души, от най-близката кариера до мястото на строежа за един ден. Очевидно светилището е било строено при съвършена организация на работата на хиляди работници.

Усамотеността на Тиауанака е събудила не една фантастична догадка. Така например Х. С. Белами твърди, че този „Свети град“ е най-старият град в света и е построен преди 250 000 години. А Артур Познански смята, че градът е възникнал преди 17 000 години и че е „люлката на американския човек“. Други учени и фантасти са сравнявали каменните статуи на Тиауанака с великаните от Великденските острови.

Наскоро бяха открити подобни каменни паметници и извън странното самотно светилище — в Солкатит, Чирипа, Ванкани и най-вече в Пукара и Уари, където бяха намерени и обширни подземни галерии. Но оттам до Тиауанака има 510 км, а от Пукара — 250 км. Очевидно Тиауанака не е било усамотено светилище, нямащо равно на себе си никъде по света, а център на обширна култура, чието влияние през втората половина на първото хилядолетие от нашата ера е било завладяло не само планинската част от Перу, но и много крайбрежни долини от еквадорската граница до северно Чили.

Най-убедителното свидетелство за разпространението на тиауанакската култура ни дават текстилът и керамиката на местните индианци от онова време. Навсякъде, почти без изключение, се срещаме с мотиви, използувани първоначално само в Тиауанака, и дори с изображения от „Вратата на слънцето“.

Ние не знаем почти нищо за това, кой е създал тиауанакската култура и я е пренесъл до най-отдалечените места на Перу. Вероятно е обаче това широко разпространение да е било постигнато благодарение на религиозните представи, в основата на които, изглежда, е бил Виракоча, изобразен на „Вратата на слънцето“.

Но и тази култура, достигнала такъв размах и разпространение, е изчезнала след няколкостотин години, за да направи място на други високи култури, например на културата чиму, и на най-великата от тях — културата на могъщите инки.

IX

ИНКИТЕ ИЛИ КАК СЕ СЪЗДАВАТ ИНДИАНСКИТЕ ИМПЕРИИ

> Югът беше златисто изумление.
> Високите плата
> на Мачу Пикчу пред небесните двери
> бяха пълни с песни и елей,
> човекът събаряше гнездата
> на гигантските птици по върховете
> и в новите си владения,
> земеделецът милваше семената
> с пръстите си, наранени от снега.
> Куско се събуждаше
> като трон от високи кули и житници
> и като мислещ венец на света
> беше бледоликата раса,
> в чиито разтворени пръсти трълнеха
> диадемите от благородни аметисти.
> На терасите избуяваше
> високопланинската царевица
> и по пътечките от лава
> стъпваха богове и съсъди...
>
> ПАБЛО НЕРУДА

Да! Индианският Юг е златисто изумление! Златисто чудо, чудо на организацията и реда, доказателство за великолепните организаторски способности на индианците — всичко това е индианският Юг — Тауантинсуйо, империята на инките.

Впрочем още в самото начало трябва да кажем, че инките не са племе или народ. „Инка“ означава преди всичко владетелят на тази империя. В империята са живели и много други привилегировани членове на т. нар. capac ayllu, близки родственици на инка, имащи общи деди, произхождащи от „кралския“ род.

Земята на инките — Тауантинсуйо — е била разположена в югозападната част на Южна Америка, в областта на Андите, пронизана като от огромен гръбнак от тези планини. И в началото на разказа за инките веднага трябва да дадем отговор на един въпрос — какво е това Тауантинсуйо (или по-точно Тау-ан-тин-суйо, „Земя от четири части“)? Самото име показва, че открай време империята на инките е била разделена на четири части — провинции, които вероятно някога са били еднакво големи. От незапомнени времена сърцето на Тауантинсуйо е бил град Куско, на юг, север, запад и изток от него се намирали четирите провинции. Най-голямата от тях — Коласуйо — е била разположена в класическата културна област на Андите, около езерото Титикака. Към нея спадали днешна Боливия, северно Чили и част от днешна Аржентина. Втората провинция — Кунтисуйо — се е намирала на югозапад от Куско. Територията на третата провинция — Чинчасуйо е обхващала северната част на днешната Перуанска република и цял Еквадор. Четвъртата провинция — Антисуйо — се намирала на изток и обхващала и източните склонове на Андите.

Правилното разделяне на империята на четири провинции било приписвано на един от най-старите инки Пачакути Инка Йупанки. По негово време очевидно все още е било възможно територията на неголямата „държава" да се поделя справедливо. По-късно това би станало много трудно, защото по времето на най-големия си разцвет Тауантинсуйо е заемала площ, по-голяма от 950 000 км^2, в която са живели над 7 млн. жители.

Инките не са оставили книги, защото са използували възловото писмо кипу, което не съдържа никакви исторически данни за своя произход. Но в това отношение могат да ни помогнат преданията и митовете, прекрасните легенди, които разказват как е възникнал светът и хората в него и откъде са дошли първите божествени инки.

Всичко според тях се случило така:

Божественото слънце с жалост наблюдавало как живеят хората на земята — като диви животни, че и още по-лошо. Даже не го почитали — него, златното слънце. И ето, веднъж на слънцето му станало много мъчно за хората. И им изпратило на земята своите деца. Сина си Манко Капак и дъщеря си Мама Окло. Те обаче не знаели при кого трябва да отидат. Затова слънцето им дало една пръчка от чисто злато и им заръчало да вървят натам, накъдето ги води златната пръчка. И където успеят без усилие да я забият в земята, там трябва да се заселят. Слезли Манко Капак и Мама Окло в езерото Титикака, излезли от водите му и тръгнали на път. Тръгнали на север и често се опитвали да забият златната пръчка в земята, но земята не ги искала. Чак докато стигнали в долината, наречена Куско („Пъпът"). Там отново се опитали да забият пръчката и този път тя влязла в земята леко и надълбоко.

Тогава Манко Капак казал на сестра си, която му била и жена: „Виж, нашият баща, богът-слънце, иска да останем в тази долина, да се заселим тук, да заживеем и така да изпълним божествената му воля." Така те основали град, който нарекли на долината Куско. А на хората, които живели там, им дали религия, закони и ред. Манко Капак научил мъжете да обработват земята и да добиват редки метали. Мама Окло научила жените да тъкат платове и да водят домакинство. Те застанали начело на държавата, която били създали, като инка и неговата жена...

Така разказват легендите. Те са много. Но всички казват, че основател на империята на инките бил Манко Капак, който за доказателство на божествения си произход се наричал „инка“, и че негова жена била Мама Окло, която също като своите приемнички била наричана на кечуа соуа („кралица“). За своя брат тя била и законна съпруга. По този начин династията на инките водела своя произход направо от божественото слънце. Поради строгата забрана на извънродовите бракове династията на инките не се разраснала много. По времето, когато дошли първите испанци, целият род, заедно с близките роднини, наброявал 518 души. С изключение на първия инка, всички останали са исторически личности. Приемниците на Манко Капак са:

2 инка Синчи Рока	жена му Мама Кока
3 инка Льоке Йупанки	Мама Кава
4 инка Майта Капак	Мама Тукукарай
5 инка Капак Йупанки	Курихипси
6 инка Инка Рока	Мама Микай
7 инка Йауар Уакак	Мама Чикийа
8 инка Виракоча Инка	Мама Рондокайа
9 инка Пачакути Инка Йупанки	Мама Анакуарки
10 инка Тупак Инка Йупанки	Мама Окло II
11 инка Уайна Капак	Арауна Окло
12 инка Уаскар	Чукуй Уйпа.

Тринадесетият, последен и „незаконен“ инка бил нещастният Атауалпа. След неговата смърт, вече по времето на испанците, на трона се възкачили и други инки, последният от които бил Тупак Амару I. Но властта на последните инки, които управлявали непокорените земи в източната част на Андите, след падането на Тауантинсуйо, била много ограничена, затова не можем да ги смятаме за истински инки.

Както вече стана ясно, за доколумбовата история на андската област имаме много по-малко сведения, отколкото за историята на Мексико. За Манко Капак знаем само това, че е основал в долината Куско малка държава. Възникването ѝ можем да датираме приблизително към втората половина на XII в.

Легендата разказва, че когато Манко умрял, се превърнал в камък, който потомците пазели като най-скъпа реликва.

Вторият инка — Синчи Рока — укрепил вътрешно своята държава и предприел първите военни походи. Те били насочени на юг, към езерото Титикака. Завоюването на тези територии продължило и при третия, четвъртия и петия инка.

Шестият инка — Инка Рока — променил посоката на военните нашествия и се опитал да покори областта на тропическите джунгли, намиращи се североизточно от Куско. Но едва седмият инка — Йауар Уакак — успял да постави началото на заплануваното разширяване владенията на империята. Отначало той създал малка, но отлично обучена и професионална войска, която под командването на двама много талантливи пълководци — Апо Майтах и Викакирао — покорила много държави-съседи на Куско.

Приемникът на Йауар Уакак бил Виракоча Инка. С помощта на споменатите вече пълководци той успял да покори окончателно племената, говорещи аймара. И докато инките водели война край езерото Титикака, в съседство с Куско се повела борба на живот и смърт между двете най-силни държави по онова време — в единия лагер било племето чанки, а в другия кечуа. В резултат на това голяма част от кечуа попаднали под властта на инка. Пълководците на инка разбрали, че сега им се предоставя възможност за лесна плячка и принудили онази част от племето кечуа, която не била под тяхно владичество, да се присъедини към Тауантинсуйо. Този факт имал изключително значение за по-нататъшната история на инките. Малобройното племе кечуа говорело на език, който поради своите преимущества и най-вече поради богатия речник инките приели за свой. И с характерната за тях последователност и методичност започнали да го въвеждат не само сред съплеменниците си, но и в цялата си империя. Това станало някъде в началото на XV в. А след сто години на кечуа говорела вече огромната част от населението на Тауантинсуйо.

Племенният съюз на чанки, който нанесъл смъртоносния удар на държавата на кечуа, решил да унищожи и най-силната си съперница в перуанската област — империята на инките. През 1437 г (това е първата точна дата, която можем да посочим в историята на Тауантинсуйо) войските на чанки започнали атаката си. Те побеждавали един след друг военните отряди на инките и скоро вече били пред вратите на Куско. Изглеждало, че градът, а с него и империята, вече стояли пред гибелта си. Виракоча Инка заедно със сина си Уркон и със своите близки избягал от Куско и се скрил в една от своите планински крепости. Но градът не се предал. В него останали двамата вече много стари военачалници, които заедно с другите двама синове на Виракоча Инка, Йупанки и Рока, отбранявали града. По-късно Йупанки поел върховното командуване на войските на Куско.

Чанки започнали да щурмуват града. Но защитниците на Куско показали чудеса от храброст, атаките на неприятеля непрекъснато отслабвали. Изневиделица войските на чанки били нападнати отстрани от специален отряд на инките и били унищожени за кратко време.

Инките отмъстили по ужасяващ начин на своите най-опасни врагове. Заловените чанки били одирани живи. А след това кожите им били пълнени със слама и пепел и били поставяни в „музея на воинската слава“ в Куско. Победата над империята чанки означавала за инките същото, което означавало за ацтеките покоряването на Аскапоцалко.

И след като държавата на кечуа „доброволно“ се вляла в империята, а чанки били разгромени, на пътя на инките не стояли никакви прегради. Настъпили и вътрешни промени. След смъртта на Виракоча Инка на трона се възкачил малодушния му син Уркон. Но брат му Йупанки, победителят на чанки, направил дворцов преврат и с помощта на военачалниците си завзел властта изцяло, като бил коронован за нов, девети инка на Тауантинсуйо и приел името Пачакути Инка Йупанки.

С редица организационни мероприятия Пачакути Инка Йупанки укрепил силата на империята. А неговият син Тупак Инка Йупанки (владетел от 1471 г.) разширил много границите на Тауантинсуйо. Най-напред той предприел поход на север към областта Кита. На връщане от там нахлул в империята Чиму и скоро завоювал цялата ѝ обширна територия. Покоряването на Чиму осигурило на инките излаз на море. Постепенно те завладели цялото перуанско крайбрежие, речните крайбрежни долини и богатите градове и разрушили Чан-Чан, някогашната столица на империята Чиму, като наказание за това, че жителите на града отказали да приемат „слънчевата религия“ на инките.

Скоро след завръщането си в Куско Тупак Инка Йупанки започнал да готви нов поход — най-голямата военна операция, реализирана изобщо в доколумбова Америка. С огромна войска той тръгнал през територията на днешна Боливия към северните области на днешна Аржентина, прекосил отново Андите и навлязъл в безводната пустиня Атакама в северно Чили. След това продължил около 1000 км на юг по територията на днешно Чили, докато стигнал до река Мауле.

Едва тук бил спрян от мъжествената съпротива на чилийските араукани.

Когато през 1493 г. Тупак Инка Йупанки умрял, завещал на сина си Уайна Капак империя, която нямала равна на себе си в цяла Америка. Разстоянието между северната и южната ѝ граница било около 5000 км. Уайна Капак довършил делото на баща си, като покорил племената от джунглите на Монтаня и могъщото племе чиригуани, което през XVI в. нападнало югоизточните граници на империята. Уайна Капак трябвало също така да се погрижи за вътрешните отношения в необятната империя.

Естествено, завоюването на толкова много територии изисквало изграждането на могъща военна сила. В действителност обаче Тауантинсуйо притежавало само един-единствен професионален военен отряд — личната гвардия на инка. Останалата армия се създавала само по време на война. Всеки отделен айлю (род) образувал свой отряд, от тези отряди се създавали по-големи войскови единици в провинциалните градове. Военната повинност се отнасяла за всеки един мъж. Дисциплината била много строга. Войник, който се отклонял по време на поход, бил заплашван от смъртно наказание.

Много от своите победи инките постигнали благодарение на многобройността си. Да си представим само какво впечатление са правели безкрайните тълпи на полковете им у неприятелите на империята, които при това обикновено били много по-слаби. Но ако враговете все пак издържали ужасяващата гледка, на помощ идвало и другото „психологическо“ оръжие на инките — шумът. Цялата тая хилядоглава войска започвала да крещи с пълно гърло срещу неприятеля, да ругае, да тръби с раковини. И ако и това не стряскало враговете, започвал истинският бой. Първи стреляли въоръжените с лъкове стрелци (техните отряди били съставяни от членове на покорени племена от джунглите). След тях обсипвали враговете с камъни стрелците с прашки, а накрая атакувала пехотата, въоръжена с копия и макани. Така че окончателното разрешение на битката зависело от непосредствения ръкопашен бой. От историческата победа над чанки през 1437 г. инките не претърпели нито едно сериозно поражение в бой. Основната причина за това била многочислеността на войската им, благодарение на която в ръкопашния бой често срещу един неприятелски войник се изправяли по десетина бойци на Тауантинсуйо.

Пленените военачалници от вражеската армия инките убивали по странен начин — хвърляли ги в подземията на затвора в Куско, където имало отровни змии. Останалите обикновени военнопленници не били заплашени от нищо. Първоначално те били довеждани в Куско, където пред храма на Златното слънце били принудени да легнат на земята, а синът на слънцето — инка — стъпвал по шиите им. След това пленниците били освобождавани и можели да се върнат в родината си, присъединена вече към земите на империята. Оттогава те вече не били врагове на инките, а граждани на държавата с всички права и задължения, произтичащи от това.

От времето на Пачакути Инка Йупанки Тауантинсуйо единствена от доколумбовите държави в Америка, провеждала колонизаторска политика, която е едно от най-силните доказателства за организационния талант на владетелите на империята. Последствията на тази политика и до днес определят народностните отношения в андските републики. Като начало във всяка новозавоювана територия се въвеждал езикът кечуа, който ставал единствен официален език. Същевременно с това се осъществявала и подмяна на населението. В новоприсъединените към империята области били изпращани говорещи кечуа хора от територии, които са били дълго време в състава на Тауантинсуйо. „Колонистите", наричани mitimae, познавали икономическите и административните основи на империята и моментално им се подчинявали в новата си родина. Така тези земи бързо губели облика си на новозавоювани области и ставали пълноценни части на империята, които изцяло се включвали в стопанския и държавния живот на Тауантинсуйо. Често първоначалното население на тези области било преселвано във вътрешността на държавата и в новото си обкръжение по-бързо се приспособявало към жизнения ритъм на империята. Тази системна политика укрепвала единството на държавата и разширявала непрестанно нейните граници. Десетки съвсем различни в езиково и културно отношение индиански племена се превръщали в пълноправни граждани на Тауантинсуйо, с общи нрави и обичаи и с общ език. По времето на идването на първите европейци вече всеки четвърти американски индианец говорел на кечуа. И до днес този език е най-разпространеният индиански език в Америка. В Перу, Боливия, Еквадор, в северна Аржентина, Северно Чили все още се говори на кечуа. Но да се върнем при Уайна Капак, последния инка, който е управлявал в Тауантинсуйо преди идването на испанците. През тридесет и четирите години на своето властвуване той укрепил много вътрешната мощ на империята. Но през 1527 г. внезапно умрял (в северните области на държавата избухнала ужасна епидемия от чума), без дори да определи кой от синовете му ще бъде негов приемник. В такъв случай тронът се падал на най-големия му законен син — Уаскар.

Уаскар бил коронован в Куско от върховния жрец, но един от доведените му братя, властолюбивият Атауалпа, който по това време управлявал областта Кита, решил да използува внезапната смърт на баща си за своите цели. Затова той заявил, че когато баща му умирал, пожелал да разделят империята на две части — северна и южна, защото една толкова голяма държава не можела да бъде ръководена от едно място. И в северната половина той уж бил наредил да управлява Атауалпа. Така по времето, когато конкистадорите точели своите ножове в Куба и Панама и търсели път към легендарните златни съкровища на също тъй легендарните империи, най-силната от тях била разтърсвана от противоречия, които се превърнали в братоубийствена война. Победител от нея излязъл Атауалпа, на служба при когото били най-добрите пълководци и войските, създадени още от Уайна Капак. Дори и прекратяването на войната не върнало на империята предишната ѝ мощ и стабилност.

Каква структура имала държавата на инките? Основна клетка на огромната „пчелоподобна“ империя бил родът — айлю, който обаче по времето на последните инки вече имал териториална, а не роднинска основа. Всеки айлю обработвал съвместно определена част от земите, във всеки град или селище имало по няколко рода. Няколко села образували „окръг“, управляван от избран от инка чиновник — курака. Всяка от четирите части на империята имала по няколко окръга.

Редовият работещ жител на империята, наречен хатунруна, бил свързан за цял живот със своя айлю — там обработвал земята, оттам го изпращали на война. Освен това в айлю се извършвали основните религиозни обреди, вероятно в древните родови светилища — уака. Мъжът бил задължен да се ожени, и то по възможност за момиче от своя айлю. От общия дял земя всеки мъж получавал строго определена и постоянна част, наречена тупу. За всяко новородено момче семейството получавало още една тупу, за момиче — половин тупу. Земята като цяло била разделена на три части — първата принадлежала на божественото слънце и реколтата от нея служела за прехрана на жреците и за жертвоприношения, втората част принадлежала на държавата и на инка, а третата — на народа.

Основната растителна култура, отглеждана от айлю, била царевицата — сара, в по-неплодородните области — картофите (папа), освен това — бобовите растения (терви), чушките (рекото) и т. н. Най-одомашненото животно в тези области — ламата — не било подходящо за земеделските работи и хората ги извършвали сами.

Обработката на земята започвала през август. Всички земеделски работи били откривани от самия инка със златна мотика на „кралската нива“ в Куско. Понеже в доколумбова Америка плугът не бил известен, индианците използвали за копаене пръчки, дълги колкото ръста на възрастен човек. Земята, разрохкана от мъжете, продължавали да копаят с мотики жените.

В Андите често не достигала вода. Затова съществувала сравнително добра система от напоителни канали. И до днес в Куско са запазени останките от огромен резервоар за вода, с който се напоявало на големи разстояния.

Индианците се борели със сушата и с помощта на т. нар. висящи тераси. В планинската част на Перу почти нямало големи равнини, подходящи за земеделие. Затова индианците били принудени да си „правят“ ниви по склоновете на речните долини. Те ги издълбавали стъпало по стъпало, подсигурявали ги с каменни зидове, за да не ги отнасят силните дъждове и едва след това ги обработвали. Изследователите смятат, че „правенето“ на тези тераси е било предварително проектирано от имперските служители и че империята сама го е организирала. В Тауантинсуйо обработването на земята било първото задължение на всеки обикновен човек.

Освен това и отглеждането на ламите е било общо организирано. Стадата също били разделени между трима основни „собственика“ — слънцето, инка и народа. Основното трудово задължение на жените било преденето и тъкането на платове. Така с всяка измината година милиони хора, трудейки се, умножавали богатствата на огромната държава.

Отличната държавна организация ръководела и складирането и разпределянето на земеделските изделия. Във всяка провинция имало по два огромни склада — „божествен“ и „държавен“. От държавните складове били отпускани облекла и храна за чиновниците, войската, строителите на пътища, крепости, за приближените на инка. От „божествените“ складове се снабдявали многобройните жреци. Но когато настъпвал глад или природни бедствия тези складове се отваряли и помагали на народа да оцелее.

Основните задължения на огромна част от работещото население се състояли в дейност в полза на империята. И понеже тогава не съществували пари, редовият жител на държавата уреждал „данъчните си повинности“ спрямо нея или със земеделски труд, или със служба в армията, или пък чрез т. нар. мита. Мита е едно от най-важните изобретения на империята на инките. Това било задължение на населението да работи на важни за държавата строежи, или пък в държавните мини (не повече от месец), или пък да извършва друга работа в полза на държавата. Мита давало възможност за няколко дни на най-важните строежи да се събират десетки хиляди хора. По този начин с невероятно темпо били построени множество дворци, светилища, водопроводи, канали, мостове, пътища и огромни крепости. Например запазени са сведения, че крепостта Саксауаман край Куско е строена от тридесет хиляди работници наведнъж.

Който не можел да работи — болни, вдовици, — получавал от държавата всичко, което му било необходимо — и най-вече храна и дрехи.

Народът в империята бил разделен на дванадесет възрастови категории. Хората над шестдесет години били освободени от всякаква работа, хората над петдесет години работели много помалко от младите. Така всички граждани на Тауантинсуйо всъщност били еднакво богати или еднакво бедни. Нямало пари, нямало частна собственост на земя. По този начин голямата инкска общност давала и вземала всичко на своите членове. Нямало просяци, не съществували алчност, егоизъм и завист. Дали европейските утописти не са си представяли така своята идеална държава?

Не бива да забравяме обаче, че от труда на народа живеели и жреците, и чиновниците, и самият инка със своя „кралски род". Освен това в империята съществувала и една група от съвсем безправни хора йанакуна, която съвсем не била малобройна. Един от първите испански хроникьори 40 години след падането на империята под испанско владичество наброил повече от 47000 йанакуна.

Начело на империята стоял инка, наричан още сапа („Единствен"). Той бил пряк потомък на божественото слънце и сам бил бог. Оттук идва и другото му наименование Интип Кури („Син на слънцето"). Той избирал своя приемник измежду синовете си. Не винаги такъв ставал първородният син. Докато новият инка заемел поста си, той бил обучаван от кръг от учени, които го „подготвяли за професията му". След това той полагал нещо като „държавен изпит по зрелост". Ако трябвало вече да поеме управлението, той прекарвал три дни в усамотен пост, след което бил коронован тържествено. „Короната" на инките се наричала лауту и представлявала нещо като венец от пъстри вълнени шнурове, намотани няколко пъти около главата му. Инка имал и златен, половинметров жезъл, украсен с три пера от много рядката планинска птица коракеке. Владетелят седял на нисък трон, направен от рядко червено дърво. Когато приемал гости, бил отделен от тях със завеса. Много рядко тя се вдигала и едва тогава посетителят можел да застане лице в лице със самия инка.

Инка носел дрехи, прилични на тези на поданиците му, но от много по-красиви платове, изтъкани от „невестите на слънцето". Той не обличал една и съща дреха два пъти. Храната му се поднасяла на златни блюда, а това, което той не можел да изяде, било тържествено изгаряно от жреците.

Някои инка — особено Тупак Инка Йупанки — пътували много. „Кралската каляска" била дървена носилка, украсена със злато. Обслужвал я специален отряд (носачите винаги били от племето рукана и се обличали в сини прави дрехи). Както вече знаем, инка имал една единствена законна жена — койа, — която била собствената му сестра.

Когато инка умирал, тялото му било мумифицирано, а мумията поставена в двореца, който бил основното му седалище. От този момент дворецът се превръщал в светиня и новият инка си построявал друг дворец. Мумията била поставяна на специален трон. До трона стояла златна статуя на инка в естествена големина. Естествено златните статуи били най-прималивата плячка за испанските завоеватели в Куско. Но се изгубили и мумиите на инките. В една хроника намираме сведения, че в средата на XVI в. мумията на Уайна Капак, двамата негови предшественици и жените им били намерени, но по заповед на губернатора били закопани край стените на болницата в Лима.

Инка бил абсолютен господар на живота в империята. Той бил жив бог, върховен законодател и военачалник. Притежавал всички права, цялата мощ и слава. Но въпреки това инките, за разлика от източните владетели, се опитвали да бъдат добри, мъдри и справедливи синове на земята си.

Към управляващата прослойка освен инка спадали още и други привилегировани групи от населението на Тауантинсуйо. На първо място стояли прочутите раkayoq („Големите уши“), които били кръвни роднини на инка — членове на „кралския род“. Повечето от тях живеели в Куско и заемали високи постове, освен другите и най-важния пост в Тауантинсуйо — длъжността на върховен жрец. Към тях спадали и четиримата управители на провинциите — апо. Белег на принадлежността им към семейството на инка били уголемените ушни висулки (това се постигало с помощта на големи кръгове). По-нисши представители на управляващата прослойка били курака. Те служели за посредници между инка и народа. Курака се различавали според броя на хората, които управлявали, например най-високо звание имал хоно курака—господар на десет хиляди, а най-ниско — пакака курака—господар на сто човека. Курака не само управлявали живота и производителната дейност на своите подчинени, но и редовно провеждали преброяването им и всяка година изпращали в Куско точни сведения за числеността на поданиците на инка, записвани чрез кипу.

Следователно в империята на инките аристокрацията имала своите функции. Високото обществено положение се унаследявало, но то не донасяло само права и имот, а на първо място задължавало члена на привилегированата група да изпълнява определени държавни задачи. Освен това съществували и помощници на курака, които ръководели десет или петдесет човека, те били избирани от самия курака.

Седалището на инка, на повечето от „Големите уши“ и на голяма част от курака било Куско, „пъпът на света“. Вероятно сто години преди появата на Писаро и неговите войници градът е бил преустройван. Така че не знам как е изглеждал много преди това. Преустройството на града се приписва на десетия инка Тупак Инка Йупанки, който на основата на мита събрал на строежите повече от двадесет хиляди души. От това време датират и сведенията ни за първите социални бунтове при индианците.

Шест хиляди души ежедневно пренасяли огромните каменни блокове от каменоломните до Куско. Един ден някакъв блок се откъснал и пребил четиристотин работници. Тогава останалите се разбунтували и убили организаторите на транспорта.

Но въпреки всички трудности преустройството, макар и покъсно, било довършено. Как изглеждало Куско, видяно от очите на първите европейци? Перуанците оприличавали столицата си с тялото на пума, защото почитали пумата заради храбростта и силата ѝ. Главата на пумата била крепостта Саксауаман, а опашката — кварталът Пумап Купан. Куско се разделяло на две доста различни части: Анан Куско (Горно Куско) и Урин Куско (Долно Куско).

Центърът на града се намирал в Урин Куско край централния площад с приятното име Уакапата („Площад на радостта“). От Площада на радостта в четирите посоки на света излизали шосета, свързващи Куско, „пъпът на света“, с четирите световни посоки, т. е. с четирите провинции на империята. Когато дошли първите испанци, край площада се намирали няколко дворци на инка, превърнати в светилища: дворецът на осмия инка Виракоча Инка, широк 30 м и дълъг 160 м, дворецът на Тупак Инка Йупанки и дворецът на последния законен инка Уаскар, в който се намъкнал самозванецът Атауалпа.

Но дворците не били истинската гордост на Куско, това бил великолепният комплекс от храмове, наречен Куриканча („Златен двор“). Той бил построен на мястото, където някога първият инка Манко Капак бил издигнал храм на слънцето и на неговия бог Инти. Очевидно храмът бил предназначен само за инка, който бил пряк потомък на слънцето. Вътрешността му била изцяло от злато. На западната страна стояло изображение на Инти от чисто злато, украсено с огромни смарагди. Изображението — няколкометров златен диск — било поставено така, че да го докосват първите лъчи на утринното слънце. Прозорците и вратите на храма също били украсени със скъпоценни камъни. Вътрешните стени били облицовани със златни листове. Външните контури на храма също били очертани със златна рамка. Таванът на светилището бил покрит с дърворезба, а на земята лежали златоткани килими. Край стените стояли ковчежета, в които имало царевица, отгледана на „кралската нива“ от самия инка. Всички обредни предмети, вази, купи и прочие неща били от чисто злато. Нищо чудно, че когато испанските завоеватели нахлули в храма на Инти, не могли да повярват на очите си.

До Храма на слънцето се намирали няколко други светилища — в чест на гръмотевиците и мълниите, на дъгата, на планетата Венера и на Мама Кили — луната. Навсякъде по земята луната е свързана с жените и женските божества, и тук светилището на Мама Кили било предназначено за „кралицата“ — жената на инка. Друга жена не можела да влезе там. В светилището на сребърната луна се намирали мумиите на умрелите жени на инка. Цялото светилище било направено от сребро. Храмът на Инти и останалите светилища образували вътрешната част на Златния двор и били наричани Интипампа („Слънчево поле“).

Трябва да отбележим още, че през 1534 г. в този великолепен град са живели около две хиляди души. И до днес привличат вниманието развалините на огромната крепост Саксауаман, която е била нещо като специална обсерватория за наблюдаване на слънчевото равноденствие, и руините на Йачауаси, специално училище за възпитаване на децата на аристокрацията. Запазени са и стените на отделните храмове от Куриканча — те са били използувани от доминиканците за направата на техни манастири.

Населението на империята почитало много богове. Върховният бог бил Кон Тикси Виракоча — създателят на света и на всички останали богове. Из градовете на империята стояли много негови статуи от злато. Между боговете, които той създал, бил и най-важният бог на Тауантинсуйо, към когото вярващите се обръщали пряко — Инти, златното слънце, легендарният божествен прадед на управляващия род. Можем да смятаме, че и самото название „инка“ идва от името на този бог. След него идвал Илапа — бог на времето, на дъжда и светкавиците. Хората се обръщали към него с молба за дъжд, защото Илапа можел да изпрати на земята водите от „Небесната река“ (това, което ние наричаме Млечен път). Жената на слънцето се казвала Мама Кили — богинята на луната. Съществувал и култ към Венера и други звезди и планети. Особено положение имала прастарата богиня, майка на земята Мама Пачи (почитана главно от планинските племена), а също така и майката на морето Мама Кочи (почитана естествено най-вече от крайбрежните племена). Освен тези добри същества индианците познавали и много свръхестествени сили и духове. Народът почитал и най-различни места — планини, пещери, скали и т. н., които имали общо име, означаващо вероятно мястото, където по време на живота на родовото общество са се извършвали родовите религиозни обреди — уака. Когато родовото общество се разпаднало, религиозните ритуали вече били извършвани от „професионални“ жреци, начело на които стоял върховният жрец на империята, нещо като папа на инките, наричан уилакуму.

В Тауантинсуйо били организирани редица пищни тържества, разпределени по месеците на индианската година. Перуанската година имала 365 дни и 12 месеца. Но точността на календарната им система не могла да достигне тази на мезоамериканските индианци. Първият месец от тяхната година бил нашият декември, а последният — нашият ноември. И още през първия месец се провеждали великолепни тържества, на кечуа той се наричал капак райми („големият празник“). Тогава се организирали тридневни празненства, посветени на зреенето на царевицата. Останалите индиански празници също били свързани със земеделието. През май — аймориси — имало празник на Мама Сара — майката на царевицата. През юни — инти райми — се организирали големи тържества в чест на божественото слънце, свързани с много жертвоприношения. През юли — кауауарки — по нареждането на Инка Рока, който бил основният строител на напоителните съоръжения в империята, се празнувал ден на водата.

В Куско тържествата се провеждали винаги на централния площад Уакапата. Трябва да кажем, че в сравнение с Мексико религиозните обряди на инките са били много по-хуманни, макар че и там понякога се правели човешки жертвоприношения.

Пряко свързана с религията била и още една институция в империята — акла куна „невести на слънцето“.

В Тауантинсуйо да се ожениш или омъжиш било също гражданско задължение. Ако някой мъж до 25 г. или жена до 18 г. не са избрали своя съпруга или съпруг, отново се намесвала могъщата държава. В определен ден всички неженени трябвало да се съберат в съответния „окръжен“ център, където чиновниците съставяли съпружеските двойки. Този брак не можел да се обжалва.

Освен това всяка година един държавен чиновник посещавал селата в империята и оглеждал местните момичета. Той подбирал най-красивите и зрели девойки (това означава и името им на кечуа акла куна — избрани девици), които моментално постъпвали в манастирите, намиращи се в четирите провинциални столици. Там те били обучавани четири години на държавни разноски, учели ги на различни домашни работи — готвене, тъкане, предене и др. След това избраничките отново били оценявани. Някои били определяни за съпруги на държавни чиновници и офицери, останалите се превръщали в мама куна (майки — жрици на бога на слънцето). Те полагали обет, че ще живеят във вечна чистота. Те извършвали различни „свещени“ дейности — приготвяли храната и питиетата на определените за жертви и др. Начело на жриците стояла койа паска — първожрица.

Естествено най-големият манастир за „невестите на слънцето“ се намирал в Куско. Той бил заобиколен с висока ограда и бил една от най-интересните постройки в империята. Вече говорихме за архитектурата на инките. Трябва да кажем още, че за разлика от древномексиканската, тя не е търсела външната красота, а практичността и функционалността на сградите. Основният строителен материал бил камъкът. Най-запазени са руините на различни крепости, летни дворци и прочие.

Но най-голямото чудо на инкската архитектура е Мачу Пикчу. Щастливият му откривател Хайрам Бигам имал късмет, че повярвал на древните кечуански предания за огромните градове на инките край река Урубамба. Също както търсачите на културата на маите, и Бигам проучвал едно след друго старинните предания и търсел хора, които да са чували от дедите си нещо за тези градове. Докато ги намерил, и като имал вече по-точни сведения, организирал през 1911 г. голяма експедиция, която започнала работа от 1912 г. и постепенно разкрила огромния мъртъв град. Мачу Пикчу се намира на около 120 км източно от Куско в дива, почти необитаема местност край буйната река Урубамба. Градът е основан от инка Пачакути. Но по онова време Мачу Пикчу е бил само една брънка от обширната отбранителна система на империята. Истинската слава настигнала Мачу Пикчу едва след идването на испанците и падането на Куско, защото крепостта се превърнала в център, в който сякаш недокосната от завоевателите, империята преживявала своето „добро и старо време“. Жреците изпълнявали задълженията си и пеели химни, „невестите на слънцето“ му служели вярно, а новите инка водели оттам война срещу завоевателите. Но често мъжете не се връщали от боя, „невестите на слънцето“ не раждали деца, джунглата все по-плътно обгръщала Мачу Пикчу и един ден умряла и последната обитателка на крепостта. И когато четиристотин години по-късно Бигам отново открил града, намерил там само тъжни човешки останки и почти всички скелети били женски.

Инките организирали и много други обществени строежи освен крепостите. Най-удивителни сред тях са пътищата, за които още Александър фон Хумболд казал, че това е най-великолепното дело на човешката ръка. Цялата империя била пресечена от две шосета. Първото от тях, т. нар. „Кралски път“, до началото на нашето столетие беше най-дългото шосе в света. То започвало от северната граница на империята — днешен Еквадор (близо до екватора), и свършвало край река Мауле, на арауканската граница, в централно Чили на 35° ю.ш. Общата дължина на „Кралския път“ била 5250 км. Второто, крайбрежно шосе започвало край Тумбес, продължавало на юг, чак докато се вливало в „Кралския път“ в Чили край днешния град Копиапо. Крайбрежното шосе, очевидно по-ново, било широко 7,5 м по цялото си протежение. Инкските пътища се различавали от нашите по това, че по цялата си дължина били оградени и от двете страни с каменни зидчета. Двете главни шосета били свързани помежду си с много преки пътища.

Тази огромна система от пътища била изградена по няколко причини. На първо място, естествено — по военни причини, защото пътищата давали възможност за по-бързо прехвърляне на военни отреди. Освен това шосетата подпомагали взаимоотношенията между отделните области на империята, а също така и пълното стопанско обединение и др. Инките добре съзнавали значението на пътната си мрежа. И обръщали голямо внимание на изграждането ѝ. Строежите били ръководени от „инженери“ — нещо като технически щаб на управляващия. Те определяли трасето на пътя. Строежът се извършвал от местното население, през чиито земи минавал той. Така на основата на мита шосетата се строяли сравнително бързо и просто.

Пътищата в империята преодолявали най-различни препятствия, изкачвали се на неимоверна височина (дори до 5160 м над морското равнище), преминавали през блата по специални каменни насипи, навлизали и в джунглата. По пътя си те, разбира се, пресичали и множество реки, през тях строителите прекарвали специални мостове, изплетени от влакна на агаве. За висящите мостове също се грижели жителите на околните селища. Най-старият от тези мостове бил четиридесет и пет метровият мост, прекаран над река Апуримак още по времето на Инка Рока.

Край всички пътища на равни разстояния (един ден ход) били построени специални места за пренощуване и складове с храни, наричани тампо. От тампо се ползували пътниците и чиновниците, пътуващи по държавна работа, войските, правещи маневри и др. Пътувало се пеша, товарите се пренасяли на гръб. Само инка, „Големите уши“ и висшите чиновници били носени на носилки. Покрай шосетата имало изградена пощенска служба — друга много важна институция в империята. Там работели подбрани и обучени бегачи — шаски. По всички шосета имало двама готови шаски. Единият почивал, а другият наблюдавал своята част от пътя, която никога не надвишавала три километра. Щом шаски видел тичащ насреща му човек, отивал да го посрещне, пеешком изслушвал устните съобщения или взимал кипу и побягвал към следващия пост. Понеже разстоянията от пост до пост били кратки, съобщенията, изпращани по тази остроумна щафета, стигали много бързо до предназначението си. Максималната им скорост била четиристотин километра.

Пътищата, мостовете, тампо и всичко, свързано с тях, свидетелствували не само за голям технически ум, но и за съвършената организация на империята, за реда, по който тя била изградена.

Най-развита от научните дисциплини била астрономията, която управлявала ритъма на земеделските работи.

Доскоро американистите смятаха, че индианците от андската област не са познавали писмеността. Постепенно обаче тези мнения се променят, въпреки че досега не са намерени писмени паметници, подобни на кодексите на миштеките, ацтеките и други високи индиански култури от Мезоамерика. Вече споменахме за откритието на перуанския археолог Рафаел Ларко Хойле, който проучвайки рисунките по съдовете на мочика, забелязал бобови шушулки с ясни знаци по тях, освен това Хойле намерил и съдове с изображения, на които някакви фантастични фигури или рисуват върху шушулки такива знаци, или пък ги четат. Да си припомним и сведенията на хроникьора Сармиенто де Гамбой, че недалеч от Храма на Слънцето в Куско имало една сграда, нещо като „държавен архив“, където в златни рамки били опънати особени „гоблени“, парчета плат, върху които били записани всички важни събития от историята на империята. Той твърди, че достъпът в тази сграда бил забранен за всички, с изключение на самия инка и няколко избрани летописци. Изглежда, и високите индиански култури на Южна Америка са познавали писмеността (вероятно тя е била пиктографическа), която обаче е била привилегия на инка и няколко негови приближени.

Трябва да отбележим също така, че инка и членовете на „кралския род“ не говорели помежду си на кечуа, а на някакъв таен език, езика на тяхната прародина (вероятно аймари, защото са дошли от езерото Титикака). Освен това в империята на инките за изящната словесност, а вероятно и за писмеността, са се грижели не жреците както при други високи култури на Мезоамерика, а специална група учени, наречени амаута.

Досега няма безусловни доказателства за наличието на истинска писменост в империята на инките. Всеки обаче знае, че те са употребявали „възловото писмо“. Така че преди да отговорим на обичайния въпрос „какво е било инкското кипу?“, трябва да отговорим какво не е било кипу. Кипу категорично не е писменост! То е изглеждало така: за основа му е служело едно главно въже, по което напряко са били навързани много въженца, а на отделните въженца с различен цвят е имало възли. Цветът на въженцата, броят на възлите, а може би и начинът на връзване са съставяли съдържанието на съобщенията. Можем вече да кажем, че кипу е предавало главно цифрови данни. Възлите, направени на равни разстояния, означавали десетици, стотици, хиляди и т. н. Ако е било необходимо да се означи нула, кипукамайока (така са се наричали инкските „писари“) оставяли празно място, където трябвало да направят следващия възел. С кипу се съобщавали главно статистически данни — брой на населението, трудови задължения, по изключение можели да се съобщават и други неща.

Цветът на въженцето означавал за кого или за какво се разказва в това кипу. Червеният цвят означавал войници, жълтият — злато, белият — сребро, възлите на черно въженце показвали колко нощи са минали от времето на събитието, за което се съобщава и т. н. Както личи, кипу било много полезно, но и доста сложно нещо, затова кипукамайока преминавали дълга и грижлива подготовка и били сред уважаваните граждани на империята.

Следователно кипу не е било писменост. Но фактът, че огромната част от населението на империята не е познавала писмеността и не е съчинявала книги, не е спирал развитието на изящната словесност. Съществували са химни и кратки епоси, разказващи за войната срещу чанки, за делата на инка Яуар Уакак, Майта Капак, балади, молитви, а също и драматични произведения. Наистина ние знаем твърде малко за тях, но дори и откъслеците, които са стигнали до нас говорят за силата на поетите от древната империя на инките. Защо обаче ние познаваме послабо словесността на инките, отколкото например литературата на ацтеките? Само защото не са съществували техни книги ли? Защото сред първите европейци, попаднали в Перу, не е имало такъв човек, като монаха Бернардино де Саагун. И всичко, което е стигнало до нас, ни е дадено от милостивата традиция. От всичко, което ни е известно, най-силно впечатление прави прекрасната драма „Олантай“ — едно от най-великолепните произведения в световната драматична съкровищница. Времето на възникване на драмата „Олантай“ не е установено. Вероятно оригиналният текст е бил преразказан наново в периода на испанско владичество, и може би народният разказвач е заострил доста революционното ѝ значение. Но драмата за Олантай, който се влюбил в дъщерята на самия инка и когато бил отблъснат, се осмелил да противоречи на върховния владетел на империята, е била играна и в колониално време. Тя говорела неща, различни от учението на църквата: „Ако си прав, защищавай се! Дори и срещу по-силен враг! Правдата винаги побеждава. Не силата, а човекът и неговото чувство ще победят!“ Така Олантай се превърнал в пример. Впрочем съдбата на самата драма е не по-малко вълнуваща от съдбата на нейния герой. Като всички други индиански произведения тя е била загубена, но народът не я забравил.

В доминиканския манастир в Куско бил открит нейният текст на кечуа. През 1775 г. тя била поставена на сцена (на езика кечуа) от испанския духовник Антонио Валдес. Скоро след това била преведена на много езици. И получила широк отзвук сред културната публика.

Драмата разказва за пълководеца Олантай, който не бил потомък на инка, но се осмелил на нещо нечувано — влюбил се в дъщерята на инка Пачакути Йупанки, красивата Куси Койлур, и ѝ разказал за любовта си. Куси Койлур („Ясната звезда“) не отблъснала смелия младеж, напротив, тя също го обикнала. И понеже Олантай обичал страстно любимата си, а истинската любов може да се реши и на немислими неща, той поискал ръката на Куси Койлур от божествения ѝ баща:

„Ясно слънце, божествени инка! Ти знаеш колко съм ти верен и как винаги съм до тебе, готов да ти служа. Знаеш как заради тебе се бих с враговете. Сега името ми ги стряска до смърт. Заради тебе покорих Високата земя — Уанансуйо, заради твоята слава подпалих със страшен огън земята на чанки и победих на бойното поле храбрия им вожд Анко Уалу край Йауар Пампа. Заради тебе се бих, заради славата ти. И ти, велики инка, добре ме възнагради за това. Шлем от злато положи на вярната ми глава, даде ми оръжие от чисто злато. Направи ме господар на андската земя. Пет пъти по десет хиляди войници ми даде. Всичко това покорно слагам пред нозете ти: своята земя, войници, злато, мощ и слава, за да измоля от тебе най-висша милост... Дай ми, о инка, Ясната звезда! За дъщеря ти те моля — дай ми я! Дай ми я и нейният блясък и прелест и твоята бащина защита ще ме направят още по-смел. Дай ми Куси Койлур, инка, и ще ти бъда още по-верен. И с радост ще умра за теб, о инка...“

Пачакути:

„Знаеш ли се кой си? Олантай! (сърдито)... Ти си обикновен, прост човек — ти си мой роб — ти си по-малко от човек. Тъй върви светът. Всеки трябва да стои там, където го е поставил инка. Ти не си човек, Олантай, ти си роб. И твърде високо се целиш в своята гордост.“

Олантай:

„Тогава по-добре ме убий!...“

Пачакути:

„Не ти, Олантай, ще решаваш! Аз ще определя края на тази история! Не си мислил, Олантай, преди да изречеш молбата си. Махни се! Бягай по-далеч от очите ми...“

И Олантай наистина се махнал. Отишъл при войниците си във „Високата земя“ и започнал да се приготвя за бой. В това време в Куско Куси Койлур родила момиченце и го нарекла Има Сумак (по-късно това име приема прочутата перуанска певица). Разгневеният инка изпратил и майката, и новороденото в манастира на „невестите на слънцето“. Затворил ги там отделени една от друга и малката Има Сумак израснала без да познава никой друг освен приятелката си Пита Сали.

Инка също започнал да се готви за поход срещу дръзкия Олантай, войските му командувал военачалникът Раминяуй. В първата битка Олантай победил войската на инка, а Раминяуй едва успял да се измъкне. Минали месеци и години. Раминяуй отново потеглил към планините, с помощта на клопка заловил своя съперник и го завел в Куско. В това време в манастира се срещнали и разпознали майката и дъщерята. Същевременно старият инка умрял и на трона се възкачил Тупак Инка Йупанки, който трябвало да накаже разбунтувалия се Олантай. Но се случило странно нещо. Когато новият инка разбрал, че собствената му сестра е била затворена повече от десет години в манастира на „невестите на слънцето“ заради любовта си към Олантай, когато научил, че Има Сумак е дъщеря на Олантай и Куси Койлур, той не ги наказал...

Тупак Йупанки:

„Стига! Свалете им веригите! А ти, Олантай, стани и се приближи до мен! Ако искаш, можеш да избягаш. Свободен си като лама в Андите. Искам да усетиш силата на моето сърце — ще те издигна по-високо, отколкото си бил по времета на баща ми. Ти беше военачалник и господар на Антисуйо. Сега те правя свой заместник, заместник на инка. Няма да живееш в Тамбо, ще дойдеш в Куско и ще седиш до трона ми...“

Такъв е щастливият край на драмата за Олантай, простосмъртния Олантай, който се влюбил в дъщерята на самия инка и тръгнал на бой за любовта си.

А сега да се разделим вече със земята на инките Тауантинсуйо.

Писаро и нему подобните успели в края на краищата да завоюват най-голямата индианска империя. Умрели и последните потомци на династията на инките, скрити в удивителния град Мачу Пикчу. Вече никой не прави чудесни пътища, не изпраща по тях бързи бегачи, не строи каменни крепости, не организира на площада в Куско пищни празненства. Никой вече не брои възлите по цветните въженца на кипу, вече не идва апопанака и не избира най-хубавите девойки, няма го вече манастира на „невестите на слънцето“, няма го вече инка, божествения син на слънцето.

Няма ги и Храма на бога-слънце и светилището на сребърната луна. Среброто и златото, претопени в мълчаливи кюлчета, отпътували в каравелите на белите завоеватели. Няма го Тауантинсуйо — „пчелната държава“, странната държава, напомняща ни древния Китай, великолепната държава, която поетът с основание нарича „златистото изумление на юга“.

X

ЗЕМЯТА НА ЗЛАТНИЯ КРАЛ

Поетът е казал, че империята на инките била „златистото изумление на юга“. „Югът“ в историята на високите американски култури са средните Анди. „Северът“ било Мексико и цялата Мезоамерика. Но злато и истинска златна култура били намерени на съвсем друго място, между тези две ключови области на индианска Америка: в планинския североизток на Южна Америка, където днес се намира република Колумбия. Затова понякога тези култури се наричат староколумбийски. Именно някогашните колумбийски индианци са ни оставили великолепните произведения на златарството си (само в Музея на златото в столицата на Колумбия Богота се съхраняват над 75000 златни предмета, рожба на тези култури) и са вдъхновителите на легендата, блестяща и великолепна като тяхното злато, вълнувала още първите завоеватели. В нея се разказвало за златния крал, на испански El Dorado, който от главата до петите бил облечен в злато. Странно, но легендата казвала истината. Златният крал бил владетел на една от малките „империи“ на колумбийските муиска. Но преди да поемем на път към Елдорадо, ще се опитаме да намерим неговите предшественици, предшествениците на културата муиска в древна Колумбия. За тях ние знаем много по-малко, отколкото, да речем, за предшествениците на ацтеките или инките. Най-старите колумбийски култури не са ни оставили злато, а камък — големи и странни каменни статуи на хора с къси крака и доста безформена глава, от чиито уста се подават огромни зъби-резци (може би отново ягуар, както при олмеките и чавинците?).

Първата среща на учените с тези странни паметници била около селището Сан Агустин в горното течение на река Магдалена. Затова и културата била наречена „санагустинска“. Статуите стоят на малки естествени възвишения, наричани на испански меситас (буквално „масички“). Последователно били открити повече от триста статуи. Много от тях имат по тялото си и още една глава — на животното-покровител. (Някои индиански племена вярвали, че всеки човек е трайно свързан с определено животно, с което има обща съдба; възможно е също така във фигурите с една човешка и една животинска глава да е въплътена и представата, че боговете, управляващи света и човешката съдба, могат да приемат и образа на животно.)

Други произведения на санагустинската култура са били намерени край извори и реки, вероятно с многобройните каменни изображения на дъждовници, жаби и попови лъжички неизвестните носители на тази култура са почитали водата, влагата и свързаното с нея плодородие.

По същото това време, когато хората от течението на река Магдалена дялали своите грозни жаби и хора с ягуарски зъби и две глави, в западните части на Колумбия, в централните Кордилери възникнала друга, също безименна за нас култура, която учените нарекли Tierradentro. Това неточно название означава, че земята, в която живели нейните носители, се намира „по средата" — по средата на Кордилерите и между двата известни днес колумбийски града Нейва и Попайан. Всички паметници на културата тиеррадентро се намират в необичайни гробове-шахти. Овалните гробници, често скрити дълбоко под земята, са свързани с повърхността с тясна, наклонена шахта. Гробовете на неизвестните носители на тази култура се разраствали все повече и на ширина, и на дължина. Стените им винаги били украсени с особени черно-червени рисунки. Таваните на гробовете-шахти били поддържани от дебели стълбове. Вътре нямало саркофази или ковчези, а украсени с геометрични шарки урни. Понякога в един гроб имало по сто урни, т. е. сто мъртви заедно.

В един от тези гробове била намерена прекрасна златна маска. Именно от нея — най-стария златен предмет, направен от колумбийските индианци, — започва невероятната златна вълна от произведения на древноколумбийското златарство, която по-късно примамила в Колумбия толкова много хора.

Но обработването на злато не било привилегия единствено на народа на златния крал. Най-прочутите златари били индианците кимбайа, дошли в Колумбия от територията на днешна Венецуела. Шест техни племена били сдружени в мощен съюз и живеели край средното течение на река Каука. Техните съкровища също били намерени от белите в дълбоки до трийсет метра гробове-шахти. Почти всичко, което кимбайа слагали при своите мъртви било от злато — намерени са златни бутилки, златни звънчета, обредни предмети, златни шлемове, златни ризници и прекрасни кухи златни статуетки. Дори и урните, в които бил полаган прахът на умрелите, често били от чисто злато.

Освен кимбайа и муиска известни с обработка на злато били и колумбийските тайрони, живеещи на север, в подножието на днешната Сиера Невада де Санта Марта. Свидетелство за това, че културата им е била действително „златна", е и самото им название, буквално преведено то означава „златари". Но освен в тази област тайрони се прочули и като отлични архитекти и строители, особено като строители на пътища, които свързвали всички техни селища. Пътищата им преминавали и през водните препятствия посредством мостове или широки насипи.

Много градове на тайрони били доста големи, те заемали площ от няколко квадратни километра. Къщите били издигнати върху високи каменни тераси. В центъра на всяко селище стоял храм. Аристокрацията и свещенослужителите били погребвани в богати гробове-шахти. В един такъв гроб например били открити над осем хиляди перли от карнеол, ахат и други редки минерали. И във всички било пълно със злато.

Най-голямо внимание обаче заслужава земята на златния крал и създателите на легендата за Елдорадо — славните муиска.

Те принадлежали към прочутото езиково семейство чибча, чиито членове обитавали обширни територии в северозападна Америка и Централна Америка — днешна Панама, Коста Рика, Никарагуа. Но говорещите на чибча муиска (името им означавало просто „хора“) се различавали от останалите по високото равнище на своята култура и по характера на общественото си устройство.

По времето, когато дошли първите европейци, муиска обитавали планинските плата, високи повече от две хиляди и петстотин метра. Там не било топло, нямало почти никакви гори, но земята била много плодородна, дъждовете — чести, нищо чудно, че именно тези области от незапомнени времена били населени и се превърнали в люлка на високите индиански култури. Това била най-гъсто заселената част на цяла доколумбова Америка — през XVI в. в нея живеели около 60—70 човека на км^2.

Но когато дошли първите испанци, общественото развитие на живеещите там индианци не било завършило своето развитие и завоевателите се срещнали не с една обща държава, а с девет зараждащи се „кралства“ — племенни съюзи. В състава на деветте „кралства“ влизали отделните „княжества“ на муиска, наречени усаке, които били образувани обикновено от населението на една по-голяма долина, по същество хора от едно и също племе, живеещи в 80—100 селища. Начело на усаке стоял наследствен вожд, нещо като княз, който управлявал цялата дейност, труда, а понякога и личния живот на обикновените земеделци муиска. Муиска отглеждали картофи, царевица, батати, кока, домати и тютюн, от животните — само кучета. Освен свободните земеделци, занаятчии, миньори за благото на държавата се трудели и много роби — военнопленници.

Ако простият муиска не бил земеделец, бил занаятчия. Тъчал платове, правел сравнително груба керамика, обработвал скъпи метали или скъпоценни камъни, предимно смарагди. И именно с обработката на злато били прочути муиска, макар че в техните земи злато не се добивало. Муиска имали много смарагдови рудници, част от които съществуват и до днес.

Освен това муиска добивали и сол от изворите със солена вода, намиращи се на много места из земите им. Те наливали водата в съдове, след това я изпарявали, счупвали съда и събирали останалата на дъното сол. Най-голямото „предприятие“ за сол се намирало в Немокона. Муиска били и много добри търговци. На всеки четири дни в големите градове се правели пазари. Продавали се тъкани, сол и най-вече листа на кока. Освен това муиска едни от първите в стара Америка организирали междудържавна търговия. Най-важният продукт на износа била солта, за чието пренасяне муиска построили специален път, водещ от платата на север чак до морето. По този „Път на солта“ по-късно влезли испанските завоеватели. Муиска изнасяли също и прекрасните си смарагди, тъкани и др. От съседите си те купували главно злато.

Муиска единствени в цяла доколумбова Америка изнамерили златните пари. Испанските хроникьори наричали малките златни кръгчета техуелос. Една индианска монета била равна на 6—10 песос.

Но първите испански хроникьори отделят по-голямо внимание на управляващата прослойка в отделните държави, и особено на върховните владетели „златните крале“ или „златните князе“. Когато дошли първите европейци, муиска живеели в девет държави: Сачика, Тинхака, Чипата, Сабойа, Гуанента и Тундана, Ирака, Тунха и Богота. В началото на XVI в. първите шест вече били загубили значението си. Седмото — Ирака, в което се намирали осем големи града, от край време давало на муиска висши духовници. Но действителната власт над всички земи на муиска държали в ръцете си „кралете“ на Тунха и Богота. Кралят на първото кралство се наричал саке, затова понякога неговите владения могат да бъдат означени като „Саке“. Южно от Тунха се намирало „кралство“ Богота. Владетелите му се наричали „сипа“. Когато дошли първите европейци, сипа вече владеел тринайсет големи долини със стотици села и десетки хиляди души население. Отначало заедно с Тунха, а по-късно и сам, той завладявал едно след друго всички кралства на муиска. Някои се присъединявали към него с договор или чрез брак. Така Богота растяла и укрепвала много по-бързо от съперничките си. И ако испанците бяха дошли десетина години по-късно, вероятно щяха да намерят една общонародна консолидирана държава на муиска, управлявана от един общ крал — сипа.

Богота се сблъскала за пръв път с най-силната си съперничка на края на петнадесети век, когато начело на кралството застанал сипа Сагуамачика. Отначало той нападнал две независими до този момент княжества Фусагасуга и Тибакуй и ги присъединил към кралството си. По същото време князът на васалното княжество Гуатавита се опитал да отхвърли владичеството на сипа, търсейки помощта на съседното кралство Тунха. Но сипа успял да се справи с непокорния княз и тръгнал с войските си срещу Тунха. В кървавата битка, в която участвували над петдесет хиляди войници (муиска били въоръжени с копия, прашки и дървени боздугани и изобщо не употребявали лъкове), загинали и двамата предводители — саке и сипа. Така конфликтът останал нерешен. Новият сипа Немекенсе („Кост на пума“) успял да присъедини към Богота нови княжества, но при една битка с войските на Тунха бил ранен и умрял.

Тогава (малко преди идването на испанците) на трона на кралството се възкачил нов сипа Тискесеса. Неговата войска се готвела да нападне Тунха, но дошли белите завоеватели.

Сипа, кралят на Богота, смятал, че произхожда от луната. А врагът му саке, кралят на Тунха, се мислел за потомък на слънцето. Майката на първия саке била индианка, на име Горанчача, а бащата — самото слънце. „Божественият произход“ на кралете предопределял почестите, които поданиците им трябвало да им оказват. Никой муиска не смеел да погледне краля в очите. Кралят приемал само онези, които предварително оставяли в хазната му ценни подаръци. Той пътешествувал като инка на носилка от рядко дърво, украсена със златни пластинки. Дрехите на краля също били украсени със злато, на главата си имал корона и носел великолепен плащ. Кралете живеели в истински дворци, чието великолепие не страдало от факта, че били построени от дърво. Те били облицовани с плочки от чисто злато и украсени с резби и стенописи.

Кралят имал неограничен брой жени. Затова простосмъртните муиска често били принудени да водят дъщерите си в харема му като данък. Другите си данъчни повинности муиска изплащали в земеделски продукти или занаятчийски изделия. Събирачите на данъци били най-важните чиновници в държавата. Те съумявали да изземат неплатените данъци по много необичаен начин, описан в една от първите испански хроники. Данъчният чиновник завързвал за вратата на нередовния данъкоплатец специално обучена пума, а самият той се настанявал да живее в къщата. Длъжникът трябвало да заплати за всеки ден, прекаран от чиновника в дома му, по един топ платно в повече, а на страшната пума трябвало да предлага ежедневно по един чифт гълъби. (Вероятно е ставало дума за друг вид птици, но поради липса на подходящ испански израз хроникьорът ги е означил като гълъби.) Данъците, заплатени от муиска, кралят разделял между себе си, аристокрацията, офицерите и свещениците.

След смъртта на краля на трона се възкачвал синът на най-възрастната му сестра. Съществувал такъв закон, че преди принцът да заеме трона, трябвало да управлява в едно от княжествата — в Чиа. Можем да смятаме, че първоначално сипа са управлявали единствено в Чиа и този обичай отразява по-стари времена. Затова и наследникът на боготския трон често бил наричан „чиа“. Бъдещият крал се подготвял за своя пост шест години. Той живеел в храма, излизал само през нощта, не можел да яде месо, не можел да соли и да подправя ястията си и най-вече трябвало да избягва всякакви отношения с жени.

Ако „коронният принц“ преодолеел успешно дългата подготовка за кралската професия, можел да седне на трона. Коронацията била много тържествена. Дори когато коронованият бил просто княз на някое княжество. Точно с коронацията на князете на Гуатавита е свързана една от най-примамливите за испанските завоеватели легенди — легендата за златния крал Елдорадо. На територията на това княжество се намира езеро със същото име, едно от най-големите езера в земите на муиска. Тук, на златна носилка бил донасян бъдещият княз. На брега на езерото той слизал от носилката и се събличал до голо. И понеже още от Андерсен знаем, че голият крал не е особено достойна гледка, жреците обличали новия княз в истински кралски одежди. Те намазвали бъдещия владетел с благовония и го покривали със златен прах. Така „облеченият“ крал се качвал заедно с жреците на салове и отивал в средата на езерото. И докато леките салове се поклащали на вълните, жреците хвърляли в езерото златни украшения, диадеми, огърлици, пръстени.

Такава е легендата... Но да се върнем към проверените сведения. Поне в продължението на обряда те съвпадат с легендите. Когато салът стигнел средата на езерото и златните предмети били принесени в дар, владетелят скачал във водите, пречиствал се и се връщал при народа си. Така странният обряд приключвал и новият крал ставал законен владетел.

Естествено разказът за златния крал на муиска и за езерото Гуатавита, пълно със съкровища, вълнувал белите завоеватели, които дошли в Америка именно за злато. През четиридесетте години на XVI в. към страната на златния крал поели една след друга три експедиции. И я завоювали. Плячката била голяма.

Но истинското златно съкровище очевидно продължавало да лежи на дъното на езерото. И да примамва всекиго. Първоначално с него се заел един търговец от Лима Антонио Сепулведа. Той наредил в скалистия бряг на свещеното езеро да бъде издълбан канал и така действително част от водите били източени. После той извадил редица златни предмети от тинята на дъното (сега те се намират в Музея на златото в Богота). Но това не му стигнало. Само че държавните учреждения конфискували „улова“ на Сепулведа, а него самия пратили в затвора за длъжници.

През XIX в. в Гуатавита дошъл славният немски учен Александър фон Хумболд. Той направил точна карта на езерото и отново изказал хипотезата, че тинестото дъно скрива огромно количество художествени предмети. Да се надяваме, че след време те ще бъдат извадени и ще станат достояние на световните музеи като едно изключително свидетелство за равнището на великата „златна“ индианска култура.

Очевидно свещеното езеро Гуатавита не е било единственото обредно езеро на муиска. Съществуващите сведения твърдят, че подобни ритуали са били извършвани и върху водите на езерото Фукене или на езерото Сиеча. Впрочем именно от водите на Сиеча е било извадено златно изображение на удивителния коронационен обряд — златна пластика на сал, върху който плува кралят с още десет души, вероятно жреци. Пластиката била закупена от Берлинския етнографски музей, но по време на пожара в бременското пристанище се загубила без следа.

Очевидно коронацията била свързана с религиозните представи на муиска. За тях обаче ние знаем твърде малко. Колумбийските индианци почитали слънцето и луната, които съществували според тях в дълбините на небето много преди да бъде сътворен първият човек. Едва по-късно, когато хората населили земята, от изток дошъл богът Бочика, който имал бяла кожа, светли коси, брада и мустаци и дълъг плащ, осеян с малки дървени кръстчета. Бочика, богът на войниците и кралете, дал на муиска добрите нрави, взаимната почит и любовта. Противник на Бочика бил Чибчакум („Жезълът на чибча“), богът на всички, които имали нещо общо със златото — миньори, златари и търговци.

Религиозните обреди били ръководени от жреци, наричани шеке. Шеке също така се грижели за храмовете, които се намирали във всяко по-голямо селище. Особено големи светилища били изградени в свещените градове Чиа и Ирака и в столицата Богота. В храмовете били принасяни многобройни жертви. Отново злато и смарагди, поставяни в специални жертвени кошове. Но муиска принасяли и човешки жертви. Това били военопленници, а също така и 15—16-годишни юноши от други племена, които били наричани мохас. Те били смятани за посредници между хората и слънцето. Затова били принасяни в жертва на високи хълмове, близо до слънцето, в мига, когато на земята паднел първият слънчев лъч.

Жреците, които извършвали жертвоприношенията в чест на слънцето, приемали в храмовете дарове от злато и смарагди от името на боговете, а също така и организирали най-тържествения обред — коронацията върху водите на свещеното езеро.

Трябва да добавим още, че „златните индианци", племената влизащи в езиковото семейство чибча, живеели и в южните области на Централна Америка — на Панамския провлак, а може би и след него. Миналото на тези земи, на които днес се намират Никарагуа, Коста Рика, Панама и Салвадор, на тези земи, образували моста, по който са преминавали хора и култури от север на юг, от Мезоамерика до Андите, е познато твърде повърхностно на съвременната наука. Известни са само някои култури, съществували на територията на днешна Панама (културата чирики или кокле), познати са също така носителите на културата пипил, говорещи науа, за които се смята, че са дошли от Мексико, и няколко други имена. Но американистиката тепърва трябва да състави картината на тези индиански култури, представлявали нещо като мост между севера и юга, да подреди парченцата от тази безкрайно сложна мозайка на миналото.

XI
МНОГО ПРЕДИ КОЛУМБ

Така индианците живели тридесет хиляди години. Живели, както казват англичаните, в splendid isolation — прекрасно усамотение. В Европа, Азия, Северна Африка се появявали империи, които загивали, възниквали култури, а новите владетели ги унищожавали, край брега на Нил израствали пирамиди, в Китай се прокопавали канали, а в римската империя — пищни градове, възникнало християнството, а по-късно и ислямът, докато индианците (и ескимосите) продължавали да си живеят в Америка, щастливи в самотата си, без дори да подозират, че някъде из света живеят хора.

Но Старият свят също нямал понятие, че съществува и друг континент, на всичкото отгоре и населен с хора. Всички ние знаем още от училище, че Америка — значи и нейните жители, индианците — била открита през 1492 г. от Христофор Колумб.

И въпреки че всички ние повтаряме в един глас, че Колумб е открил Америка, в никакъв случай той не е първият човек от Стария свят, който е попаднал в неизвестния дотогава континент и е видял индианците.

Да, земята ни е голяма и красива. И върху кръглата ѝ повърхност има толкова много пътища. Доста от тях са вече забравени. Но по пътищата са се движели хора, цели култури, народи. И то много преди Колумб!

Колкото и странно да звучи, индианците първи са дошли при нас, в Европа. Това било през 62 г. пр. н. е. На брега на тогавашната Германия, в земята на германското племе суеви (недалеч от устието на Елба) морето изхвърлило странен кораб с непозната форма, на който имало хора, говорещи на съвсем неизвестен език и облечени по чудноват начин. Непознатите чужденци с жестове обяснявали, че бурята ги е докарала тук от другия бряг на морето. Вероятно това наистина са били индианци. За тях съществуват сведения в римската литература. Кралят на суевите подарил необикновените корабокрушенци на римския проконсул в Галия Квинт Метел Келер. Благодарение на този жест ние разполагаме с достоверни сведения за това събитие, оставени ни от ръката на Помпоний Мела и Плиний. Вероятно обаче много такива пътешествия от Стария свят са били предприемани далеч преди Колумб. Съвсем наскоро изследователите започнаха да проверяват истинността на свидетелствата за американските пътешествия на финикийците, древните келти и иберийските жители на Пиренейския полуостров. Освен това сега се проучват и възможностите за китайски експедиции към Америка по времето на династията шанг. Във връзка с Китай трябва да припомним факта, че още през 1761 г. френският синолог Де Гин съобщил в XXVIII годишник на „Съобщения на Академията за надписи и изящна словесност“, че в китайските държавни анали, в които ежегодно били записвани най-важните събития в Китай, е открил обширно съобщение на китайски будистки монах — мисионерът Хуай Шеня — за плаване до земята Фу-Сан, намираща се на изток от Китай. Записката от 499 г. възбудила огромен интерес. И първите американисти се замислили върху нея, защото в много отношения тя свидетелствувала за високите култури на доколумбова Америка, и по-специално на доацтекско Мексико.

Записката на монаха разказва например, че в земята Фу-Сан управлява И-Ки, когото на всяка крачка съпровожда хор от флейтисти, че във Фу-Сан съществуват три групи управляваща аристокрация: Тай-Ли, Малки Тай-Ли и На-Та-Ча. Че хората от тази страна не познават желязото, но познават медта, среброто и златото, че изработват хартия от дървото Фу-Сан (от което водела името си цялата страна) и т. н. Така някои очевидни съвпадения между страната Фу-Сан и доколумбова Америка, и особено с доацтекско Мексико, довели до заключението, че въпросният будистки монах действително е успял да доплава до Америка.

Днес обаче преобладава мнението, че интересното описание на Фу-Сан е изображение на някоя от близките до Китай островни държави. Но с това търсенето на вероятните китайски мореплаватели, достигнали до Америка, не приключва. Тези, които са твърдо убедени в това (например Гордън Екхолм), посочват факта, че около началото на нашата ера в Китай и Индокитай е съществувал доста развит морски транспорт. Известен е например случаят с китайския будистки мисионер Фа-Сиена, който около 400-та година предприел плаване, съпроводен от повече от двеста души, до Ява и обратно. Корабите, които е използувала тази експедиция, безспорно биха успели да достигнат до Америка. Особено ако използуват тихоокеанското течение Курошиво. Но привържениците на „азиатските пътувания до Америка“ не могат да докажат с конкретни факти пътуването на китайци (или кхмери) до доколумбова Америка. В подкрепа на своето твърдение те привеждат различни аналогии в културата най-вече на населението на Южна Индия и високите индиански култури на Мезоамерика. Естествено най-голямо внимание било съсредоточено върху олмеките, чиито нефритови „портрети“ имали много повече

„монголски“ черти, отколкото „автопортретите“ на други носители на високи индиански култури. Сравнявани са също така и стъпаловидните пирамиди от Мезоамерика с монументалната архитектура на югоизточна Азия, и особено с прочутия Ангкорват в Камбоджа или с руините на бирманския Пагана. Но тези съпоставки не са издържани по отношение на времето на тяхното създаване. Камбоджанските храмове са били изградени около X в. от н. е., а паганските дори през XI—XII в. А ние знаем от предишните глави, че пирамиди в Мексико, а и в цяла Америка, са започнали да се строят в началото на първото хилядолетие преди нашата ера.

Напоследък учените разсъждават за евентуални полинезийски пътувания до индианска Америка преди Колумб. Това не е изключено, като се имат предвид отличните мореплавателски качества на полинезийците. Изключено е обаче те да са оказали някакво влияние на носителите на високите индиански култури, тъй като по времето на предполагаемите им пътувания (втората половина на първото хилядолетие от н. е.) те са се намирали на много по-ниско равнище на развитие от индианците в Америка.

Но докато пътуванията от запад, т. е. от Азия, а може би и от Полинезия, са повече или по-малко предполагаеми, то за пътуванията до Америка от изток имаме точни, прецизно датирани сведения. Те ни съобщават как викингите и техните потомци за пръв път открили за Европа Америка и индианците.

И така, първият европеец, който е видял Америка и нейните жители, не е италианецът Христофор Колумб, а исландецът Бьорн Херйолфсон. След него били и други исландци, гренландци и прадеди на днешните норвежци. Но как е станало всичко и как ние научаваме за него?

През VIII в. ирландците открили остров Исландия. Скоро след това той бил заселен от норвежци. През X в. исландците и норвежците открили и Гренландия и се заселили там. Първите селища били основани от легендарния Ерик Рижия, герой на северните саги. А синът му Лейф Ериксон тръгнал на път през хилядната година да търси земята, която преди петнадесет години била забелязана от Бьорн Херйолфсон.

Останките от първите поселища на Гренландия са запазени и до днес. В Ериксфиорд Ерик Рижия основал селището Братолид, чиито следи личат и днес. Ерик все още бил езичник, но синът му вече бил покръстен и по-късно през 1126 г. в Гренландия дори било учредено епископство. Археолозите дори открили останки от гардарска катедрала. Така в началото на нашето хилядолетие в негостоприемната Гренландия вече живеели европейци. В началото на XIII в. от север започнали да идват ескимоси, те почти не влизали в отношения с европейците и през XIV—XV в. в Гренландия загинал и последният потомък на откривателите на острова. За Ерик и сина му, за това, как била открита загадъчната земя Винланд, за странните ѝ обитатели, наричани от северните хора Скраелингяр, за това как северните хора заживели във Винланд, ни разказват великолепните паметници на световната литература, героичните хроники на старите северни народи — северните саги.

Така например в „Сага за Олаф Тригфасон“ можем да прочетем за Торвалд Асвалдсон и неговия син Ерик Рижия, който отишъл отвъд морето, на северозапад и основал селище в Зелената земя. По-нататък сагата разказва за барда (така се наричали северните народни певци на героични саги) Херйолфсон, който съпровождал Ерик до Гренландия, и за неговия син Бьорн, който по пътя си за Исландия през 986 г. подминал южния край на Гренландия и след двайсет и два дни плаване на запад видял непозната земя. Както знаем днес, това е бил полуостров Лабрадор. Бьорн продължил пътуването си на север покрай непознатата земя, видял и днешната Бафинова земя, остров северно от Канада, и се върнал обратно в Гренландия.

Сагата разказва как след завръщането си Бьорн се похвалил на познатите си със своето откритие. Разказът му бил чут и от сина на Ерик Лейф, който по-късно действително пътувал до Америка. Това станало така — Лейф, развълнуван от разказа на Бьорн, след няколко години избрал 35 смели мъже и всички заедно купили отличен викингски кораб. Отначало стигнали до последната земя, която видял Бьорн. Тя била покрита с ледник, само на места се провиждал скалист бряг. „Не е добра тази земя — казал Лейф, — няма да слезем тук, но ще ѝ дам име.“ И я нарекъл Скалистата земя. После продължили пътя си на юг и слезли на бряг, който бил равен, без крайбрежни скали, богато обрасъл с гори. Лейф го нарекъл Гориста земя. Това е или днешната Нова Шотландия, или югозападната част на Лабрадор.

И продължили плаването си смелите мъже на юг, покрай американския бряг. След два дни пуснали котва в малък залив в устието на неголяма река, вливаща се в океана. Един от спътниците на Лейф, наречен Тирк, намерил на брега дива лоза с грозде по нея. Затова мореплавателите нарекли земята Винланд — Земя на гроздето. После според сагата храбрите мъже се върнали обратно в Гренландия...

Но къде се е намирала Земята на гроздето — Винланд? Учените смятат, че това е била част от днешния щат Масачузетс, където наистина е имало диви лози. Но да се върнем при Лейф.

През зимата Ерик Рижия умрял. Изтекла една година и Лейф разказал на двамата си братя за пътуванията си и заръчал на единия от тях — Торвалд: „Вземи моя кораб, братко мой, и иди до Винланд“. И Торвалд наистина тръгнал на път. В Америка той останал няколко месеца. Пътят му е интересен за нас, главно защото от него са останали първите доказателства за среща на индианци и европейци. Това се случило в малък залив, където Торвалд искал да основе селище, първото селище на бели в Америка, първата малка колония. Изведнъж в залива се появили три лодки, направени от кожа. Във всяка лодка имало по трима местни жители. Осем от тях били хванати от хората на Торвалд и веднага били убити, но един успял да избяга. И вечерта, когато европейците заспали, индианците ги нападнали отново. Те атакували кораба на Торвалд, обстрелвали екипажа със стрели, но успели да ранят само Торвалд, който скоро след това умрял.

Въпреки това корабът останал още в Америка. Хората събирали дърва и диво грозде и едва следващата пролет се отправили към дома си. Но не минала и една година след това, и за Америка потеглил и последният син на Ерик Рижия, на име Торстейн, тръгнал за да намери трупа на мъртвия си брат. Но пътуването му нямало успех.

В 1003 г. било предприето най-известното плаване до Новия свят. Става дума за експедицията на исландеца Торфин Карлсевен, който потеглил с три кораба и 140 души, за да се засели в новата земя. Това се случило 489 г. преди плаването на Колумб. За съжаление сведенията за това първо по рода си начинание са твърде оскъдни. Сагите разказват, че Торфин бил син на Торд Конската глава, който живеел в Исландия. На втория кораб се намирал Снор Торбандсон от Алптафиорд, а третият кораб бил съоръжен от Бьорн Гримулвсон от Брейдафиорд и Торнхал Гамласон от Остфиордано. Най-напред корабите спрели в Гренландия, където по време на краткия престой Торфин дори успял да се ожени, след което продължили към Винланд. Слезли на брега на място, което нарекли Страумфиорд, свалили добитъка, който карали със себе си, и започнали да се настаняват. На корабите имало и няколко жени, съпруги на мореплавателите.

След известно време заселниците се срещнали с индианци, които пожелали да си разменят стоки. Индианците искали наймного да получат железни острия, но Торфин не позволил продажбата на оръжие. Според участниците в експедицията индианците били облечени в кожи, оръжието им се състояло от лък и стрели и каменна брадва. Според описанията в сагите можем да смятаме, че през 1003 г. белите са срещнали прадедите на днешните алгонкински индианци.

Но както разказва преданието, приятелството между белите и индианците, „търговските“ отношения и накрая цялата експедиция на Торфин били провалени от един вол! Когато един ден белите мъже преговаряли с индианците, от гората внезапно излязъл един от воловете на експедицията, който мучал ужасяващо. Изплашените до смърт местни жители се разбягали и край на приятелството. След известно време индианците доплували на своите лодки, но приветствените думи на Торфин били посрещнати с дъжд от стрели. Завързала се кървава схватка. Белите също били въоръжени с лъкове и стрели, но имали и железни ножове. Един от хората на Торфин паднал с разполовен от индианска томахавка череп, други двама загинали от стрелите. Така след тригодишно пребиваване в Америка европейците били принудени да напуснат брега. Сагите разказват и за много кавги сред белите, някои от които били за жени, тъй като част от мореплавателите били взели със себе си своите съпруги. Впрочем във Винланд се родили и първите бели деца в Америка.

След всичко това Торфин се върнал в Исландия, заселил се в Глаумбьориланд и доживял до старини, уважаван от своите съграждани. Така завършило първото доколумбово откриване на Америка.

Европа научила за това пътуване. В хрониката на Адам Бременски от 1075 г. дори се споменава името Винланд.

В края на 1961 г. норвежкият американист Хелге Ингстад съобщи, че е открил в северния край на Ню Фаундленд развалини от старо викингско селище. А неотдавна учените от йелския университет публикуваха една средновековна карта на света, в която като остров е изобразен Винланд, т. е. Америка.

През 1898 г., когато вече никой не се съмнявал, че именно викингите, а не Христофор Колумб, са открили Америка, широката общественост била развълнувана от една особена находка, влязла в американистиката под името Кенсингтън Стоун. Близо до Кенсингтън в щата Минесота бил открит малък каменен паметник с полуизтрит рунически надпис, който в крайна сметка бил разшифрован така: „Ние сме осем готи (т. е. шведи) и 22 норвежци и тръгнахме на запад от Виниланд на експедиция. Лагерувахме (край езеро) на един ден път от този камък. Бяхме на път един ден и ловихме риба. Като се върнахме, намерихме девет от нашите мъже без кожа (т. е. скалпирани) и мъртви. Аве Мария, спаси ни от всичко лошо. Десет души останахме от нашата група, плавахме по морето и търсехме на четиринадесет дни от (нашия) остров. В името на бога, лето 1362.“

Откритието на камъка с рунически надпис, свидетелстващ за пребиваването на норвежци и шведи в Северна Америка още през XIV в., предизвикало отзвук из целия свят. Но америкалистите се съмнявали в истинността му. И ето, получило се съобщение от Минесота, че на територията на имението, в което бил открит камъкът, била намерена книга за руническите надписи, издадена през първата половина на XIX в. Собственикът на фермата бил образован човек, интересуващ се искрено от историята на Новия свят. Вероятно в малко по-друг вид се е повторила историята на великите европейски фалшификати.

За плавания, подобни на разказаното в северните саги, пеят и уелските бардове. Според тях през XII в. тръгнал на път синът на галския крал Оуен Гуинъд, наречен Мадок аб Оуен Гуинъд. Стигналите до нас песни на барда Гинделв аб Ливърхеб Левелин от XIII в. и на барда Мередид аб Рийс от XV в. разказват как Мадок открил някъде на запад плодородна и обширна земя, населена със странни хора с особен език и обичаи. Уелските патриоти смятат, че това е била Флорида. Но както разказват песните, малобройните гали не могли да колонизират тази голяма земя, затова Мадок се върнал в Европа. За разлика от доказаните пътувания на хората от северните народи не можем да смятаме разказите за приключенията на Мадок за вероятни.

И още нещо — през 1893 г. по случай четиристотната годишнина на откриването на Америка от Колумб, норвежкият капитан Христенсен построил малък кораб, точно копие на някогашните викингски плавателни съдове. На него Магнус Андерсен и още тринадесет смелчаци преплували северната част на Атлантическия океан от Берген до Америка само за четиридесет дни. Корабът бил копие на онези, с които са плавали Торфин и Лейф, а експедицията имала за цел да докаже, че това пътуване е напълно възможно.

И тъй — доказано е, че до Америка са стигали и много други кораби освен Колумбовия. За тях не са написани книги, подвизите на смелите мореплаватели не са възхвалени от литературата и може би затова са забравени. Но макар и забравени, те остават част от историята на човечеството, част от неговата слава и величие, част от вечния огън на откривателските пътешествия.

Но едно от тези пътувания не е забравено. Пътуването на Колумб. Да, едва след великия генуезец Европа намери ключа за индианския дом...

XII
КЛЮЧЪТ КЪМ ИНДИАНСКИТЕ КУЛТУРИ

Дойде времето да пристъпим към „официалното“ откриване на Америка. Разбира се, то ни интересува по отношение на коренното американско население — индианците. Досега за историята и културата на индианците разказваше авторът на тази книга. Но в тази глава той иска да направи едно изключение и да предостави думата на участниците и съвременниците на вълнуващите събития, свързани с откриването на Америка.

Разбира се, няма да се получи истинска беседа, защото участниците в подобен имагинерен колоквиум едва ли биха се разбрали помежду си. Освен това те биха говорили на различни езици, а мненията и оценките им биха били доста различни. Но въпреки всичко и макар и от своя гледна точка всеки би могъл да ни помогне при търсенето на истината за онова време.

Мнозина са онези, които биха могли да хвърлят светлина върху вълнуващите събития от онзи ключов за историята на индианците период. Но ние ще дадем думата на четирима от тях:

> адмирал Христофор Колумб, чиапския епископ Бартоломе де лас Касас, Микулаш Бакаларж, пълзенски книгопечатар, словак, Америго Веспучи, мореплавател.

През 1492 г. от Европа потеглила нова експедиция, финансирана от испанския кралски двор. Тя поела на запад, през непознати морета. Начело на трите кораба стоял мъж на име Христофор Колумб. Личната му история и неговите пътешествия са толкова добре познати, че тук няма да им отделяме място. Трябва да споменем само, че той, разбира се, изобщо не търсел Америка, а Индия, или по-точно — морски път до Индия — приказната земя с неизброими съкровища и ароматни подправки. И когато на 11 октомври 1492 г. той стъпил на един малък отстров (в днешните Бахамски острови) и застанал лице в лице с непознат народ от Новия свят, нито за миг не се съмнявал, че тия хора са индийци (на испански индиос). Така от грешката на великия мореплавател, от неопровержимата му представа, че пред него са истинските индийци, се родила думата „индианец“.

Смятайки, че се намират в Индия, Колумб слязъл от кораба, забил кралското знаме и заявил, че от този момент островът край вратите на Индия става владение на Техни величества Изабела и Фердинанд... От този ден датират първите писмени сведения за индианците, благодарение на корабния дневник, който водел един Колумбов писар.

„Те наистина са стройни хора. Косите им не са къдрави, а прави, и са дебели като конски косъм. И всички имат много по-широки глави и чела, отколкото съм виждал досега. И имат много красиви и големи очи. Кожата им не е тъмна, а такава като на жителите на Канарските острови. Краката им са много правилни, сякаш са направени от една и съща ръка. Не са дебели, коремите им са прибрани. Ходят съвсем голи.

Доплуваха до адмиралския кораб на лодки, направени от стволовете на дървета; те са продълговати и издълбани всяка от цяло дърво. Много странно са направени за тая земя. Някои бяха толкова големи, че в тях имаше 40-50 човека, други бяха малки, а имаше и за по един човек.

Те гребяха с нещо като пекарска лопата, но се придвижваха невероятно бързо. А когато лодката се обърне, всички скачат от нея и започват да изгребват водата с кратунки, които носят със себе си.

Носеха кълбета от изпреден памук, папагалчета, копия и разни други дреболии, които дори няма защо да споменавам. И даваха с радост всичко това срещу най-незначителния предмет, който им предлагахме. Аз внимавах много и с всички сили се опитвах да разбера дали нямат злато. Забелязах, че някои от тях носят късчета злато в специално пробити дупки на носа. С помощта на жестове разбрах, че ако тръгна в южна посока, или ако заобиколя острова от южната страна, ще намеря там един крал, който има големи златни съдове и изобщо много злато. Опитах се да ги накарам да ме заведат там, но после усетих, че те не ме разбират.“

И тъй с думите на Колумб за индианците настава същински ад. Адмиралът дори не бил сложил ключа в ключалката на индианската къща, но вече с всички сили се стараел да разбере дали индианците имат злато.

Колумб веднага издигнал на острова кръст, украсил го с инициалите Ф и И (Фердинанд и Изабела), а нотариусът на експедицията Родриго де Есковеда съставил официален документ за завладяването на острова и така първата част от Америка станала испанско владение, а индианците — кастилски поданици. В дневника си Колумб описва как за нищожни предмети индианците заменяли ценни вещи: „Всичко, което имат, дават за някаква дреболия, която моряците им предлагат, дори и за парчета от съдове или счупени чашки. Дори видях да заменят шестнайсет гранчета памучна прежда за три португалски сеотис, равни на една кастилска медна монета.“ На друго място в дневника си Колумб се учудва защо заедно с другите неща индианците донасят и „сухи листа“ и не може да разбере защо индианците придават някаква стойност на тия сухи листа. Така той бил първият европеец, видял тютюн.

Индианците от остров Гуанахани (Колумб го нарекъл Сан Салвадор — Светият спасител) се държали много приятелски към испанците. Колумб си спомня в своя дневник: „Държаха се много приятелски към нас...“ На друго място споменава: „Не носят оръжие, и дори не го познават. Като им показах меч, се хванаха за острието и се порязаха.“ Изобщо първите записки на адмирала са много похвални за индианците.

След като експедицията открила Гуанахани (впрочем тук се натъкваме на въпрос, който и до днес не е получил отговор — на кой от Бахамските острови е спряла за пръв път групата на Колумб?), продължила към другите острови. Целта била напълно ясна: да се намери злато! Злато! Четири дни по-късно Колумб собственоръчно записва в дневника си: „Ако намеря злато или подправки в голямо количество, сигурно ще се забавя, за да натоваря колкото мога повече. И именно за да намеря тези неща, аз плавам от остров на остров.“

Скоро след Гуанахани Колумб открива Куба, Хаити и няколко други острова. При следващите си плавания адмиралът достига и до бреговете на Централна и Южна Америка, местата, по които са се развивали онези високи индиански култури, които ни интересуват най-много.

За индианците 1492 г. е точно толкова важна, колкото и за европейците. С нея за тях започва нов исторически период, но не и нова, светла ера, започва ужасът на конкистата. Върху богатствата на Америка, върху индианците се нахвърлят десетки, стотици жестоки грабители, които убиват и обират всичко по пътя си. Числеността на индианците (през 1492 г. в Америка живели около 16 млн души) бързо започва да намалява. Терорът започва още от първите острови на Вест Индия, където беззащитните индианци много скоро измират.

Много по-големи трудности срещат белите конкистадори при завоюването на континентална Америка. Бреговете на Северна Америка били посетени за пръв път през 1497 и 1498 г. от италианеца Джон Кабот, плаващ под английски флаг. А в Южна Америка за пръв път стъпили испанци (през 1499 г.). Пръв бил Алонсо Ниньо. Неговата експедиция успяла да заграби огромно количество редки бисери. Друг испанец Алонсо де Охеда проучил крайбрежието на днешна Венецуела. Той дал и името на тази област от Америка (идва от Венеция), защото Маракаибският залив с индианските селца на дървени колове му напомнял за италианската красавица. През 1500 г. за първи път била посетена и Бразилия, а също така било открито и устието на огромната Амазонка. Макар че откривателят им бил испанец — Висенте Яньес Пинсон, — те станали португалско владение, защото съществувал т. нар. Тордесилски договор, според който папа Александър VI разделил целия свят, дори и неоткритите още земи и народи, между Испания и Португалия. Въз основа на по-късния окончателен договор границата минавала на 370 мили западно от Капвердските острови. Всичко, което оставало на запад от нея, принадлежало на Испания. Но не станало така, защото португалците предявили претенции за Бразилия и се заселили там. Така индианците в Южна Америка живели повече от 360 години не само под испанско, но и под португалско владичество. В историята на откриването на Америка записал името си и още един португалец — Фернандо Магелан. Неговата експедиция около света доказала по безспорен начин, че земята е кръгла и допринесла и за по-доброто опознаване на най-крайните южни части на Америка — Патагония и Огнена земя.

От 1509 г. европейците започнали да се заселват и в Централна Америка, по източното ѝ крайбрежие. И водени от случайността или от фантастични предания и разкази, или пък след специални приготовления и експедиции те откривали постепенно цяла Америка. В този първоначален период извън интересите на първите откриватели останали Северна Америка, с изключение на някои части от крайбрежието ѝ, вътрешните области на Бразилия и Южна Аржентина.

Имало и експедиции, някои от които доста многобройни, които не постигнали целта си, защото търсели най-различни приказни земи и градове, например „Великата Кивиера“, „Северното чудо“, „Седемте сребърни града на Сибола“ (които се оказали каменните градове на индианците пуебло), „Кикора“, „Канеленото царство“, „Маноа“, „Земята на амазонките“, „Южното чудо“ и др. места, плод на мечтите на белите завоеватели. Но реалността изглеждала иначе — през първите двадесет години след откриването на Америка основните интереси на Испания били съсредоточени върху плячкосването на островите от Вест Индия, и особено на остров Хаити, който Колумб нарекъл Еспаньола.

Индианците от Антилските острови имали ужасяваща съдба. Още Колумб бил предложил те да бъдат продавани в робство в Испания. Но това било само началото. Те били принудени да работят в рудниците и нивите на белите заселници, били избивани с хиляди. На Еспаньола се надигнало и първото антиколониално освободително въстание, и то само две години след идването на Колумб. Център на бунта била хаитската област Вега Реал, начело с индианския вожд Гуати Касиа. Но въстанието било потушено. След няколко години на Хаити не останал нито един индианец. Същата участ сполетяла и почти всички индиански племена на Антилските острови. Свидетелство за това ни е оставил един от най-компетентните автори епископ Бартоломе де лас Касас, пристигнал в Новия свят скоро след откриването му. Като очевидец на невижданата кланица той описвал истинно начините, по които били унищожени антилските индианци. Ето според него резултатът от колонизаторските усилия на европейските „носители на вярата“ и образоваността, резултат на няколко десетки години: „Върху мирните и надарени с толкова добри качества от Всемогъщия овчици, като тигри, вълци и най-свирепи лъвове, ожесточавани от дълъг глад, се нахвърлиха испанците и оттогава, повече от четиридесет години не правеха и не искаха да правят нищо друго до ден-днешен освен да убиват по най-различни, невиждани досега и нечувани начини тези нещастни създания, без жал и по най-нечовешки способи измъчвани и терзани, тъй че от три милиона местни жители само на остров Еспаньола едва ли са останали повече от трима. Куба, остров, дълъг колкото разстоянието от Валядолидо до Рим, вече е изоставен и лежи необработван в руини. Остров Свети Хуан и остров Ямайка, и двата големи и някога много плодородни, са опустошени и изоставени. А също и островите, обикновено наричани Великани, пък и други, сред които и онзи, който по плодородието си съперничеше на кралската градина в Испания (въпреки че климатът съвсем не е най-умерен и най-добър), вече са лишени от население; някога по тези краища (преди идването на испанците) живееха по пет-шест хиляди души, които отчасти чрез убийства бяха унищожени, отчасти бяха отвлечени насила, за да работят в рудниците на остров Еспаньола, лишен от местното си население. Когато един кораб дойде на тези острови да събере паберките от коситбата, бяха намерени само единадесет човека и аз ги видях. Останалите острови, на брой тридесет, които лежат покрай остров Свети Хуан, са изцяло ограбени от своето население. По дължина тези острови надхвърлят две хиляди мили и въпреки това са обезлюдени и останаха без население...“

Да — наистина без население. И затова сега сведения за културата на тези араваски и карибски индианци може да ни даде само археологията. Почти не се срещат етнографски записки, правени от свидетели и съвременници на онези събития. И колкото и странно да звучи, едно от първите в света съобщения за индианците в Америка е написано на чешки. Авторът ѝ се нарича Микулаш Бакаларж, вероятно по произход е бил словак, макар че казвал, че произхожда от Унгария, той е бил виден пълзенски книгопечатар и книгата му се нарича „Съчинение за новите земи и за новия свят, за който отначало нито бяхме чували, нито пък знаехме нещо“. По всяка вероятност тя е излязла преди 1504 г., защото разказва за времето на властвуването на кралица Изабела, която е умряла през 1504 г.

И тъй като „Съчинението“ безспорно е първото съобщение за индианците, появило се у нас, и понеже е недостъпно и непознато за интересуващите се, ще цитираме тук части от него.

„В наше време, когато на престола са пресветлейшият крал Фердинанд, крал испански, кателински, португалски и т. н., и Алжбета (Изабела — б. а.), неговата съпруга, се случи щото някои мореплаватели, сведущи и опитни, които познават много добре морските пътища и са виждали всички морски опасности, да извършат необичайно пътешествие по море, чак отвъд Херкулесовите стълбове, оставили указанията на звездите, защото мореплавците се упътват по небесните звезди, и имащи със себе си на корабите прибори, с които да определят дълбочините морски. И като пътували тъй дълго, случи се техният адмирал, тоест найстаршият, който командува всички кораби, да се разболее. Но другарите му, като изпробваха морската дълбочина, оказало се се, че открили земя и пясък. Като видя това, техният старши, който лежеше болен, каза: Надявам се, че оттук недалеч има остров и земя, населена от хора... Тогава те потеглиха с хората натам, а старшият им умря. И намериха там земя голяма и хора безчет на нея. За този народ и за нравите му маршалът на испанския крал, изпратен при тези хора от своя крал, пише така:

„През лето божие хиляда петстотин и първо тръгнахме от испанската земя в четиринадесетия ден на месец май с три кораба, за да огледаме онзи нов свят. И пътувахме ние на юг непрекъснато цели шестнадесет месеца през островите Щастливи, които сега островитяните наричат Големи Канарски острови. След това пътувахме по море на залез слънце към планината, наречена от ПтоломейМоренинска планина, но сега от нашите наричана Зелена глава, а на моренински език Бесегхице. След това с вдигнати платна пътувахме ние с големи мъки и труд и при голяма опасност и страх шестдесет и седем дни. След което всемогъщият Господ реши да ни възнагради и ни показа нова земя. И доплувахме ние до нейните брегове на седмия ден от месец август лето господне хиляда петстотин и второ и пуснахме котва там. И завъртайки се, започнахме да обикаляме към изгрева на слънцето, без да се отдалечаваме много от брега, изминахме около триста испански мили. И като обикаляхме този остров, много пъти слизахме от корабите и приятелски се срещахме с местните хора... И така като навлязохме в тези земи и острови, намерихме толкова много хора, че нямам думи да ги опиша. И тези хора бяха тихи и приветливи. И жените, и мъжете, всички ходеха голи, без да крият нито една част от своето тяло, така както се раждат, така ходят до смъртта си. Телата им са едри и добре сложени, и целите оцветени в червено, защото по мое мнение, ходейки голи, изгарят от слънцето и изглеждат като боядисани в червено, косите им са дълги и черни, сплетени на плитки. Крачката им е бърза и свободна, а лицата им са весели. Но те сами си ги развалят и загрозяват, защото си пробиват бузите, устните, носа и ушите. И не мислят, че малки дупки ще са им достатъчни или че пък една дупка стига, защото аз виждах много такива, които имаха по седем дупки, големи толкова, че във всяка може да влезе пръст, и затъкваха тези дупки със скъпоценни камъни, мраморни кристали и алабастър, изкусно обработен. Който и да видеше толкова необикновена и отблъскваща картина — човек, имащ в лицето си седем дълги и дебели колкото пръст скъпоценни камъка, и в устната си седем, без съмнение ще се учуди на това. Но това лице е мъжко лице, защото жените си пробиват само ушите... Тези хора нямат нищо свое, а всичките им неща са общи. Без крал живеят, всеки един е господар на себе си. Могат да си вземат толкова жени, колкото си искат, могат да се разведат, когато си поискат, без да спазват никакъв ред. Нямат църкви, нямат никакви закони. Но не са и идолопоклонници, нямат букви, нямат книги и не знаят откъде и как са дошли в тези земи. Освен това смятат, че са единствените хора на света. И въпреки всичко вярват, че след този живот ги чака друг, безсмъртен. Но ако някой ги попита от кого чакат това безсмъртие, те отговарят, че не знаят. Говорят освен това, че небето е изпълнено с всякакви блага. При тях няма никакви търговци и никаква търговия...

Земята им е много богата и плодородна, с много планини и долини, с големи и прекрасни реки. Там дърветата без каквито и да било грижи раждат великолепни плодове. Аз видях там много плодове, различни от нашите. Там и растенията и подправките, от които те си приготвят хляба, са различни от нашите. Имат също така и много семена, но пак различни от нашите. Там няма никакви метали освен злато. И ни казваха те, че във вътрешността на тяхната земя има много, много злато. Освен това имат много бисери. Всичките дървета там са ароматни и изпускат масла и смоли. И освен това всички дървета са обърнати на юг...

Тези нови земи или острови са пет на брой. Първия остров нарекохме остров Божи, защото тази земя беше намерена по божията воля, втория остров нарекохме Фердинанд, на името на краля на Испания, третия — Изабела, на името на испанската кралица, четвъртия остров нарекохме Испански на испанската земя, петия остров нарекохме Еспаньола. Това е широка и голяма земя, няколкостотин мили заемаща, и нямат брой хората на нея, защото там никога не се среща мор, който произтича от промяна на климата...“

„Съчинението за новите земи“, почти непознато у нас, по същество представлява превод на разказите на „маршала на испанския крал“, когото можем да идентифицираме с Америго Веспучи — мъжа, подарил на Новия свят своето име. А сега няколко думи за него самия: кой всъщност е Америго Веспучи? И защо всъщност Америка се нарича Америка? Веспучи е роден във Флоренция и произхожда от известен и богат род. Но понеже не получил толкова голямо наследство, колкото неговите по-щастливи родственици, той бил принуден да търси богатство другаде. Намерил го едва в испанския пристанищен град Кадис, където продавал маринирани зеленчуци на корабите, поемащи към откритата от Колумб „Индия“. По-късно, когато Колумб изпаднал в немилост пред испанския кралски двор, Веспучи взел участие в една експедиция до Новия свят, чиято задача била да провери резултатите от пътешествието на Колумб. По време на първото си пътешествие Веспучи посетил бреговете на днешните Хондурас и Коста Рика и ги нанесъл на картата. След това Веспучи предприел още няколко пътешествия, най-известното от които го е довело чак до бреговете на далечна Патагония. Своите пътешествия той описал в писма до приятелите си от Флоренция Лоренцо Медичи и Пиетро Содерини. Очевидно „Съчинението“ на Бакаларж е един от първите публикувани преводи на някои от тези писма. Във Флоренция писмата на Веспучи били публикувани едва след чешкото им издание през 1505 г. под заглавие «Lettera di Amerigo Vespucci delle isole nuonamente tronate quattro sui viaggi» („Писма на Америго Веспучи относно островите, открити наново по време на неговите четири пътешествия“). Цветистият, но малко самовлюбен разказ на Веспучи за новия свят веднага се разпространил из цяла тогавашна Европа като търсен и вълнуващ пътепис. Само след няколко месеца вече бил публикуван немският му превод, а на латински книжката на Веспучи излязла единадесет пъти. Затова не е чудно, че когато през 1507 г. в Сен-Дие излиза известната карта «Cosmographiae Introductio» („Увод в космографията“), нейният автор, прочутият лотарингски картограф Мартин Валдзеемюлер, нанася новооткрития континент под името на Америго! Името Америка се появява отново върху глобуса на Буланже от 1514 г. На картата, изготвена през 1515 г. от нюрнбергския математик Йохан Шьонер, с името Америка е означена континенталната част на Южна Америка, намираща се южно от Антилските острови (днешни Венецуела и Гвиана). И така още приживе на Веспучи му принадлежала поне по име земята, открита от друг. Тази несправедливост възмущавала много хора. Например известният американски философ Ралф Уолдо Емерсън с възмущение пише: „Странно, че великата Америка е принудена да носи името на крадеца, на търговеца със зеленчуци Америго Веспучи, който кръсти половината свят със своето нечестно име.“ Така или иначе, фактите си остават факти и земята на индианците, които нямат нищо общо с Индия, се нарича Америка, макар че не би трябвало да бъде така. Дори и индианците в специалната литература са били наричани с името на Америго, защото някои учени отхвърляли названието индианец и наричали жителите на Америка „америнда“ — „американски човек“.

Ето как се получило името на новия континент, което веднага влязло в употреба (само мадридските кралски институции упорито продължавали да наричат своите американски колонии „Индии“), така били открити и самите индианци. Но нито на един от Антилските острови, нито в Панама, нито в Бразилия, нито във Венецуела или пък на някое друго място от крайбрежието на Америка не е било намерено злато в по-значително количество.

XIII
ЗАВРЪЩАНЕТО НА БЕЛИТЕ БОГОВЕ

Да, златото, истинските златни градове, златните индиански култури не посрещнали своите завоеватели на Антилските острови, а на твърда земя — в Андите и в Мексико. В тези области процъфтявали двете най-големи индиански държави — ацтекската конфедерация и Тауантинсуйо. Тези две държави били толкова силни и толкова огромни, че можели да бъдат завоювани единствено чрез лудост или чрез безмерна алчност. Но Испания, основният участник в завоюването на Америка, имала такива синове: ужасно смели мъже, обичащи свръх всякаква мярка славата, силата и най-вече златото.

По стечение на обстоятелствата всички онези, които потегляли към Америка, за да спечелят слава и богатство, произхождали от Естремадура — една от най-важните испански провинции. По онова време в Естремадура — „майката на конкистадорите“, — бездействували много обеднели рицари, които получили от току-що завършилата война с маврите благороднически титли и слава, но били с празни кесии. По тази причина естремадурските идалго с удоволствие потегляли към новооткритите от Колумб земи, за да си опитат късмета и да си напълнят джобовете.

В град Меделин също в Естремадура бил роден Ернандо Кортес. Тук започва историята, която нито един писател не би могъл да съчини, правдивата история, как една богата и силна държава е била покорена, а след това и унищожена от шепа безогледни колонизатори, тласкани от жажда за пари и слава, шепа безумци, водени от един невероятно смел войник, кръвожаден убиец, хитър дипломат и отличен тактик, човек без чест, но и без страх пред нищо. Това е историята за една от най-могъщите индиански държави, държавата на ацтеките, разказ за малодушния Монтесума и смелия Каутемок, за ненаситните завоеватели и за техния предводител.

Бащата на Кортес първоначално избрал за сина си юридическа кариера — по онова време обучението в университетите започвало на много по-ранна възраст, отколкото сега — и необузданият Ернандо бил на четиринадесет години, когато заминал за Саламанка, с цел да надзърне в тайните на римското, църковното и испанското право. Но правото не успяло да привлече буйния Ернандо и след две години учение той избягал и се върнал при родителите си. Само че и в къщи нямало с какво да се захване и от скука той прекарвал нощите си във весели похождения. И когато веднъж през нощта решил тайно да посети известна меделинска красавица, върху него се срутила стената, през която се прекачвал. Несръчният кавалер бил здравата натъртен и освен болката от раните, която след дългите месеци на лечение все пак изчезнала, той изпитал горчивината на позора. Затова през 1504 г. Кортес напуснал родния си град, запътвайки се към убежището на всички млади испански авантюристи — остров Еспаньола.

Там Ернандо Кортес се запознал с Диего Веласкес и техните съдби здраво се сплели. Седем години по-късно те заедно завоювали съседния остров Куба. Добре въоръжените испанци съвсем лесно покорили индианското население на Куба и Кортес награбил за себе си обширна територия с много жители. Веласкес станал губернатор в Сантяго де Куба, тогавашния административен център на „захарния остров“. Кортес получил и няколко рудника. Всичко това би удовлетворило другиго, но синът на капитан Монрой изрекъл знаменателната фраза: „Аз не дойдох в Америка, за да се ровя в земята като прост селянин. Аз дойдох, за да спечеля злато.“ Да — Ернандо искал много повече, отколкото можел да му даде обширният му имот. Пък и някъде на запад от Куба го чакали нови земи... Към тях още преди Кортес се били отправили две европейски експедиции. Първата била ръководена от Франциско Ернандес де Кордоба, който искал по бреговете на Централна Америка да намери работна ръка за своите кубински плантации, защото местното кубинско население било почти изтребено от испанските кралски чиновници и католическата църква. По време на своя лов за хора Кордоба открил полуостров Юкатан — земята на маите. В състава на неговата експедиция бил и Бернал Диас, за когото ще стане дума по-нататък. Въпреки че експедицията имала трагичен финал — самият Кордоба умрял вследствие на изнурителния път, — Диас се върнал жив в Куба и след една година се включил в експедицията на Хуан де Грихалва. Членовете на тази експедиция били първите европейци, спрели при бреговете на самото Мексико. След това плаване се появило и названието Нова Испания.

Така че първата испанска експедиция била прогонена от бреговете на Мексико, а втората си тръгнала сама...

И само след една година по пътя към Юкатан плавали единадесет каравели начело с честолюбивия, талантливия, но и безогледен авантюрист Ернандо Кортес.

Но в Кортесовата „експедиция на разбойници“ срещаме още един стар познат, това е Бернал Диас дел Кастильо, който като по чудо е преживял всички предишни премеждия и ще преживее и новото, завоюването на Мексико, и след много години към края на живота си, вече като богат и уважаван градски съветник в столицата Гватемала, ще издиктува на своя писар невероятните си приключения, които всъщност представляват цялата история на завладяването на Мексико. Диас публикува своя разказ, наречен просто «Historia verdadera de la conquista de Nuvea España» („Истинската история на завоюването на Нова Испания“), като реплика на издадената през 1552 г. хроника на изповедника на Кортес Гомара. В своето съчинение Гомара приписва всички заслуги и цялата слава на самия Кортес. За разлика от него Диас правдиво и увлекателно разказва за събитията от онова време. Той се възхищава на Кортесовата храброст, но не премълчава много негови коварни постъпки и дори ги осъжда. Диас с любов разказва за своите спътници, но съумява да оцени справедливо личните достойнства на ацтеките. Като цяло „Историята“ на Диас е удивително точно описание на падането на ацтекската империя.

И така в експедицията си Кортес е имал Бернал Диас дел Кастильо, а също и няколко много способни офицери, сред които приближеният на губернатора Хуан Веласкес де Леон. Най-прекият помощник на Кортес е бил брадатият красавец Педро де Алварадо, когото по-късно ацтеките нарекли Тонатиу (или „Слънце“), заради неговата обаятелна мъжественост. Важна роля в цялата тази история изиграли и офицерите Диего де Ордас, Кристобал де Олид и др. Експедицията била съпровождана от свещеника Бартоломе Олмедо, „идеолог“ на начинанието. Освен това Кортес разполагал с около шестстотин испански войници, неколцина ездачи, няколко оръдия и това било всичко. Но в сърцето му горяла жаждата за слава, мощ и най-вече за злато, и именно тя го окрилила за победата над хилядократно по-силния неприятел.

По пътя си експедицията на Кортес се спряла най-напред на остров Косумел (източно от бреговете на Юкатан), населен от индианци, говорещи езика на майа. Тук Кортес най-неочаквано се сдобил с ценен преводач — Херонимо де Агилар, католически свещеник, който преди няколко години след корабокрушение се спасил на Юкатан. Всички негови спътници (с изключение на един) вече били измрели по време на идването на Кортес. Корабокрушенецът Агилар бил приет неохотно от владетеля на един от градовете на маите, но по-късно спечелил доверието му и владетелят дори решил да ожени пленника за девойка от народа си. Но верен на своя монашески обет, Агилар отказал и със сдържаността си, която индианците високо ценели, спечелил искреното възхищение на своя покровител. Поради така засвидетелстваната си устойчивост спрямо женските прелести Агилар бил удостоен с честта да надзирава многобройните „кралски“ съпруги.

И тъй като всичките си трудни задачи испанецът изпълнявал безукорно, владетелят с голямо нежелание го освободил, когато край бреговете се появили испанските кораби. Агилар познавал много добре няколко наречия на езика майа и това свършило хубава работа на Кортесовата експедиция.

Първата голяма битка, която Кортес спечелил, се състояла край бреговете на Мексико, в днешния мексикански щат Табаско. Местното население — племето чонтали, говорещо на един от диалектите на езика майа, — се съпротивлявало отчаяно, но испанците победили, защото притежавали коне. За индианците конят бил ужасно, неразбираемо създание, защото те дълго време смятали, че ездачът и животното са едно цяло.

Победените чонтали се опитали с богати дарове да спечелят приятелството на победителите. Кортес приел даровете и не отхвърлил приятелството. Част от плячката според местния обичай били двадесет млади и красиви робини. Испанците изобщо не подозирали, че една от тях на име Малинче (Малинцин), която те по-късно прекръстили на дона Марина, неколкократно ще спаси живота им.

И преди да започнем разказа за похода към Теночтитлан, трябва да кажем няколко думи за тази Марина, за Кортес вероятно по-ценна от половината испанска експедиция. Тя се родила в Пайнал, в областта Коацауалко. Но баща и, богат вожд на местните индианци, умрял рано и майка ѝ се омъжила втори път. Тя искала да се отърве от Марина, затова продала дъщеря си в робство и същевременно съобщила, че Марина е умряла. Понеже едновременно с това умряло детето на една нейна робиня, тя го погребала, твърдейки, че погребва собствената си дъщеря. Марина владеела науатъл, официалния език на ацтекската конфедерация, а в Табаско научила езика чонтали и някои други наречия на езика майа. Изключителната ѝ езикова дарба спомогнала по-късно Марина лесно да овладее и испански. Но девойката била не само много умна, но и много красива. И Кортес я взел не само за своя преводачка, но и за своя жена. По-късно тя станала майка на сина му Мартин. Марина била искрено предана на Кортес и на испанците.

От Табаско експедицията поела на север и спряла на остров Сан Хуан де Улуа. Тук за пръв път испанците научили, че на запад съществува една велика империя, начело на която стоял славният Монтесума. Скоро испанците се срещнали с първите представители на тази могъща държава. Местният ацтекски „управник“ Теутлила посетил неочакваните гости и се опитал да разбере какво търсят тук. Той бил съпровождан от няколко ацтексги рисувачи, които трябвало да допълнят предназначеното за Монтесума съобщение със своите рисунки. Кортес показал на индианците всичко, което би могло да им направи впечатление — обучени коне, стрелба с аркебузи и оръдия, своите необикновени „водни къщи“. Но Теутлила бил поразен най-много от позлатения шлем на Кортес, който му напомнял шлема на бог Кецалкоатъл. Кортес предложил на Теутлила да вземе шлема и да го покаже на своя владетел, като при това го помолил на връщане да напълни шлема със златен прах от земята на мешика, защото всички испанци уж били болни от тежка болест, лекувана единствено със златен прах. Очевидно в този случай Кортес бил изключително искрен.

Столицата на конфедерацията била много развълнувана от съобщенията на Теутлила. Силно религиозният Монтесума, мнозинството ацтеки и голяма част от владетелите на градовете в конфедерацията виждали в идването на странните хора сбъдването на древната ацтекска — всъщност толтекска — легенда за Кецалкоатъл. Според нея, когато изпълнил своята мисия на земята, Кецалкоатъл се оттеглил на изток отвъд морето, за да се върне в своето Мексико, когато бъде необходимо. Толтекските, а по-късно и ацтекските предания и легенди еднозначно изобразявали Кецалкоатъл като бог в човешки образ, висок на ръст, с бяло лице, украсено с голяма брада.

Всичко съвпадало. Освен това налице били и други доказателства за „божествения“ произход на пришълците, „владеещи гърма и мълнията“, както се казвало в съобщението на ацтекския „чиновник“, смаян от невижданата стрелба с пушки и оръдия, и „съпровождани от огромни животни, подобни на елени“.

И така белите богове се завърнали в Мексико. Сега вече с „божията благословия“ новият Кецалкоатъл — Ернандо Кортес, можел да поеме към Теночтитлан. Но преди да започнем разказа за първите срещи, а след това и за първите сблъсъци на конфедерацията, предвождана от ацтеките, с конкистадорите, трябва да спомена, че освен ценните сведения на Диас съществува и индианска версия за заключителния етап от историята на ацтекската държава, изказана от неизвестен ацтек и записана в дванадесетата, последна книга от монументалния труд на Саахун. Още в началото на своето повествование авторът изброява седем на пръв поглед необясними природни явления, които според вярванията на мешика предвещавали удивителни събития, а впоследствие били свързвани със странните пришълци и още повече потвърждавали свръхестествения им произход. (Едно от тях например било абсолютно необичайното за тези географски ширини и неразбираемо за ацтеките северно сияние.)

Но въпреки че завръщането на „белите богове“ в Мексико било предречено от толкова удивителни знамения, Монтесума не искал пришълците да навлязат в страната му и още по-малко — да попаднат в самия Теночтитлан. Затова той изпратил при Кортес свои пратеници, които предали на испанците великолепни дарове. Испанците били много развълнувани от тях. Позлатеният шлем на Кортес действително бил пълен чак догоре със златен прах. Но още по-невероятни били два огромни диска — единият от злато, а другият от сребро, — които очевидно изобразявали слънцето и луната. Заедно с даровете обаче пратениците предали настояването на Монтесума чужденците да не навлизат навътре в империята. Но ацтекското злато сякаш ускорило решението на Кортес. Той наредил на цялата си експедиция да слезе на брега и основал първия европейски град в Мексико наречен Веракрус. Там го намерили вождовете на племето тотонаки, което било победено и жестоко експлоатирано от ацтеките подобно на много други индиански племена. В лицето на Кортес и неговата експедиция доверчивите тотонаки виждали избавител от ацтекското иго. Кортес с радост уверил тотонаките, че ще им донесе свобода. Горещо приветствуван, той влязъл в столицата на тотонакската област — Семпоала. Там участниците в експедицията си отпочинали, попълнили своите запаси и освен това се сдобили с около хиляда носачи, които мъкнели испанските оръдия на гърбовете си.

По това време обаче сред войниците на Кортес се ширело недоволство. Много от тях били изтощени до смърт и не искали нищо друго, освен да се върнат в Куба, където били заграбените им имоти. И тъй като Кортес искал да продължи пътя си, недоволните войници подготвяли тайно завръщането си в Куба. Но приятелите на Кортес навреме открили съзаклятието. По заповед на предводителя някои от бунтовниците били обесени, на други за наказание им отрязали по един крак, а трети били бичувани. Но Кортес добре знаел, че почти всички биха искали да се върнат. И той постъпил по начин, който винаги ще свидетелствува за склонността му към хазарт, за безкрайната му смелост, която обаче винаги му служела за лично облагодетелствуване. Той — водачът на шепа испанци в чуждата непозната земя, обкръжен от враждебно настроени индианци, отделен от най-близкото испанско селище с огромни морски пространства — взел решение да унищожи всички свои кораби, единствената връзка на експедицията с далечната родина. Сега всички вече имали пред себе си само две възможности — или да победят хилядократно по-силната ацтекска империя, или да умрат.

По пътя към Мексиканската долина пред тях стояло още едно препятствие: Тлашкалската конфедерация, единствената по-голяма държава, която макар и заобиколена от земи на тройния съюз, никога не му се подчинила. Ацтеките водели непрекъснати войни срещу индианците тлашкала, подложили ги на пълна блокада (поради което например повече от петдесет години тлашкала изобщо не били вкусвали сол, защото не можели да я произвеждат), но въпреки това не успявали да ги подчинят.

Но въпреки че испанците били тръгнали срещу вековните им врагове, тлашкала решили да се опитат да ги спрат. Испанците спечелили всички битки, но Кортес не се стремял към пълна победа, а към приятелството на тлашкала. И когато вече не очаквал, че планът му ще се осъществи, тлашкала приели да бъдат негови съюзници. По този начин испанската войска безпрепятствено влязла в празнично украсената столица Тлашкала. Бащата на храбрия пълководец Шикотенкатъл II (Младши) приел испанците в своя дом и заедно с вождовете на останалите три фратрии на града поднесли в дар на Кортесовите офицери своите дъщери. Съюзът с тлашкала, които дълбоко ненавиждали ацтеките, имал изключително голямо значение за испанците. Те си починали в столицата, получили богати запаси от храни и успели без повече загуби да преминат през тяхната земя. Освен това към тях се присъединили няколко хиляди отлично обучени бойци, които познавали до съвършенство военната тактика на ацтеките.

Приблизително по средата на пътя от Тлашкала до Теночтитлан се намирал град Чолула, едно от най-големите религиозни средища на Мексико, посветено именно на Кецалкоатъл, през който испанците трябвало да минат. Жителите на Чолула били съюзници на мешика и приели испанците на пръв поглед дружески, но недалеч от града в пълна бойна готовност чакала двадесетхилядна ацтекска армия, която се готвела тайно да нападне и напълно да унищожи испанската експедиция. Но проницателната Марина разкрила техните планове и Кортес успял да ги изпревари. Под измислен предлог той поканил в своя лагер няколко хиляди жители на града и когато те се събрали, наредил на своята артилерия да открие огън по тях. След това неговите войници опожарили част от града.

След събитията в Чолула по съвета на тексkокския владетел Какама (Какамацин) малодушният Монтесума решил официално да покани нашествениците в Теночтитлан. И така след няколко прекъсвания — в Амекамекан, намиращ се на юг от Чалко, и в Ицапалапан, седалище на брата на Монтесума Куитлауак, — на осми ноември 1519 г. испанците влезли в Теночтитлан. Но с това битките и кървавите авантюри на експедицията на Кортес съвсем не свършили, напротив, едва сега започвали.

Влизането на завоевателите в Теночтитлан било много тържествено. Монтесума забравил досегашните си страхове и организирал пищно посрещане на „белите богове“.

Теночтитлан бил удивителен град, испанските войници за пръв път виждали такова нещо. Ацтекският владетел настанил Кортес и неговите хора в двореца на своя предшественик Ашайакатъл. Днес този дворец вече не съществува, защото завоевателите го унищожили, както постъпили по-късно и с много други дворци и храмове.

Кортес вярвал, че в двореца, който Монтесума им предоставил, са скрити ацтекските кралски съкровища. Монтесума го интересувал именно като ключ към тези богатства. И наистина на третия ден от пребиваването му в Теночтитлан златото вече било открито. Начинът, по който това станало, показва, че в двореца на Монтесума испанците не са се държали както подобава на гости — по време на запознаването с двореца те забелязали една наскоро иззидана стена. И без много да му мислят, я разбили... В обширна зала, която била кралската съкровищница, се намирало съкровището на Ашайакатъл — хиляди златни и сребърни накити, скъпоценни тъкани, златни прибори, драгоценни камъни и много необработено злато. Кортес обаче веднага наредил стената да бъде издигната отново и никой да не споменава нищо за находката. Случило се така, че Монтесума все пак дочул за постъпката на испанците и за да запази репутацията си, сам подарил цялата съкровищница на испанския крал Карлос V.

Междувременно Монтесума под невероятно смешен предлог се превърнал от домакин в пленник на испанците. Но главното било, че съкровището вече преминало в техни ръце и разделянето на плячката вече можело да започне. Испанците определили стойността на огромното съкровище на четири милиона и двеста и петдесет хиляди жълтици. Трудно е да се превърне тази сума в съвременни парични единици, тя възлиза на около милиард чехословашки крони. Войниците веднага разделили всичко помежду си и на всекиго се паднали по тридесет хиляди жълтици. Те не били на себе си от радост. Но Кортес имал други планове: една пета за него (разбира се, тя била много повече), една пета за крал Карлос, една пета за губернатора на Куба Веласкес, една пета за офицерите от гарнизона във Веракрус и за стрелците. Това, което останало от тази подялба, било предназначено за редовите участници в експедицията и вместо по тридесет хиляди на всеки от тях се падали само по сто жълтици.

Но споровете за подялбата не били най-голямата опасност, надвиснала над експедицията на Кортес. Губернаторът на Куба, известният Веласкес, завидял на Кортес за неговите успехи, пък и не му бил простил старите грехове и затова изпратил в Мексико нова експедиция, която трябвало да арестува Кортес и да го предаде на испанските чиновници. Новините били от лоши по-лоши — експедицията, ръководена от Нарваес, се състояла от деветстотин отпочинали и добре въоръжени войници, сто от които били на коне. А от експедицията на Кортес останали живи двеста и петдесет души, които не били особено здрави. И въпреки това Кортес решил да окаже съпротива на Нарваес. Той разделил малобройната си войска на две, така че по-голямата част начело с Педро де Алварадо останала в Теночтитлан, а втората част — седемдесет човека начело със самия Кортес — потеглила срещу Нарваес. За да допълним картината, ще кажем, че по това време нито един Кортесов войник нямал шлем на главата си, но в раниците им звънтяло злато. И именно това помогнало. Отначало Кортес тайно подкупил много от висшите офицери на Нарваес, а после когато по същия начин спечелил на своя страна повечето от простите войници, най-неочаквано нападнал противника си и естествено постигнал лесна победа. Тогава повечето от войниците на Нарваес преминали на страната на победителя. Това било добре дошло за Кортес, защото, докато той се биел извън Теночтитлан, в града против волята на Монтесума избухнало антииспанско въстание...

То било предизвикано от една необичайно жестока постъпка на заместника на Кортес Алварадо. През месец май ацтеките чествували празника на Уицилопочтли. Те се обърнали към Алварадо с молба да им разреши и тази година да извършат свещените обреди. Алварадо им разрешил, но при условие че участниците в богослужението няма да носят оръжие. Ацтеките приели с радост тази уговорка.

Настъпил денят на най-големия ацтекски празник. Събрали се благородници от всички краища на империята, те носели прекрасни златни накити и великолепни наметки от птичи пера. Сред зрителите на празненството имало и испанци, разбира се, въоръжени. И никой от шестстотинте ацтекски благородници не подозирал, че религиозният обред може да бъде прекъснат от тях. Само че испанците го прекъснали — по предварително уговорен сигнал те извадили мечовете си и се нахвърлили върху мирните участници в тържеството. Нито един ацтек не успял да се спаси. Испанците сякаш постигнали целта си — заграбили като плячка много златни накити и скъпоценни камъни и украшения. Но вероломното кръвопролитие сложило край на странното примирие, крепящо се единствено на Монтесумовата слабохарактерност.

Когато Кортес се върнал в града, положението на испанците било много опасно. Безименният ацтекски разказвач описва ситуацията по следния начин: „И мешика се разбрали, че няма да се опълчват срещу им (срещу испанците при връщането им в града), а ще се скрият, ще изчезнат така, сякаш смъртта се е възправила над земята. Никой не продумвал нито дума, но всички наблюдавали улиците през процепите в заключените врати и бойниците в стените. Ако испанците можели да видят колко много войници са се събрали тук, щели да разберат, че мешика се готвят да нападнат.“ И войната избухнала в мига, в който Кортес влязъл в двореца. Следвали атака след атака и въпреки че испанците успели да избягат, силите им отслабнали значително. В този критичен момент Кортес отново решил да използува на своя страна авторитета на мекушавия Монтесума. И вождът за последен път се опитал да спаси испанците — облякъл синьо-бялото си наметало, сложил своята „кралска корона“ и се появил върху стените на двореца. Всички ацтеки паднали по очи пред своя владетел, защото никой простосмъртен нямал право да го погледне. Монтесума проговорил, отново проговорил на езика на предателството. Той призовал ацтеките да хвърлят оръжието си, защото завоевателите щели сами и без бой да напуснат града. Но заедно с камъните и стрелите, срещу него полетели и виковете на свободния народ: „Ти си страхливец, Монтесума! Ти си позор за ацтеките!“ Монтесума бил ранен и скоро след това умрял. Мешика продължили атаките си срещу испанците. Кортес разбрал, че няма да устои пред надмощието на индианците. Той разделил заграбената плячка между своите войници и дал заповед за отстъпление. Било полунощ, 1 юли 1520 г., най-тежката нощ в живота на Кортес. По-късно историята я нарекла с думите на Бернал Диас „noche triste“ — „печална нощ“. Но тя била много повече от печална, била трагична. Насипът, по който бягали испанците, бил разрушен на места и те били принудени да се спасяват с плуване. Златото на ацтеките ги теглело към дъното на езерото. Така плячкосаното злато и индианските стрели погубили две трети от войската на Кортес.

Но бедите на испанците не свършвали дотук. Едва-що бегълците от Теночтитлан успели да се съберат на едно място и преминали първия хребет край Отумба на път за Тлашкала, и се сблъскали с огромна индианска войска. Тогава Кортес разбрал, че е загубил всичко, дори и живота си. Не могъл да избегне битката, единственото, което направил, било да нареди на войниците си да избият колкото може повече индиански офицери (както знаем, те се отличавали от редовите воини по пищното си облекло).

Така започнала „отумбската“ битка. В разгара на боя Кортес внезапно забелязал носилката на ацтекския военачалник Сиуака.

Пищните украшения и бойното знаме на ацтеките показвали, че това е именно той. Безумно смелият Кортес се хвърлил с коня си натам, успял да надвие личната стража и убил върховния предводител на ацтекската войска, след което вдигнал високо оплячкосаното бойно знаме на неприятеля. Той познавал отлично мисленето на ацтеките и знаел, че когато загубели предводителя си, символа на тяхната мощ, те смятали, че са загубили всичко.

По този начин оцелелите участници в Кортесовата експедиция преминали Отумба и след няколко дни, измъчени до смърт, стигнали до тлашкалска земя. Но бягството от Теночтитлан лишило Кортес от много приятели в Тлашкала. Още повече, че самите ацтеки се домогвали до съюзничество с Тлашкала. Те изпратили голяма делегация, която предлагала образуването на нещо като единен фронт срещу белите натрапници. Повечето от вождовете на тлашкала искали да приемат предложението на ацтеките, но дипломатичният Кортес успял да ги убеди, че не испанците, а ацтеките са техните истински врагове и възобновил приятелските си отношения с тях.

По същото време в Теночтитлан станали важни промени. Куитлауак, новият върховен вожд на тройния съюз, заел трона след смъртта на своя по-възрастен брат Монтесума, умрял от едра шарка, пренесена в Мексико от европейците, след като управлявал едва 80 дни. За нов, и последен, върховен вожд на конфедерацията бил избран младият, но много талантлив Каутемок. Той подозирал, че независимо от големите загуби Кортес ще се върне отново в Мексиканската долина. Затова съсредоточил цялата войска, с която конфедерацията разполагала по това време, в околностите на Теночтитлан и започнал да се готви за решителната битка.

А Кортес действително замислял ново нападение срещу Теночтитлан. Силите му укрепнали благодарение на няколкото нови екипажа, които в последно време пристигнали във Веракрус. Този път Кортес решил да подложи на блокада ацтекската столица. Той искал най-напред да подчини всички градове от крайбрежието на езерото, и най-вече Текскоко, след което да унищожи акведукта, който снабдявал Теночтитлан с вода, и едва след това да атакува града направо от езерото. За тази цел той наредил в Тлашкала да бъдат построени тринадесет бригантини. Строежа на корабите поверил на един от най-способните си хора Мартин Лопес, който наистина успял да организира построяването им за няколко месеца, използувайки помощта на хиляди тлашкала. В същото време войниците на Кортес отново навлезли в Мексиканската долина. И макар че търпели и тежки поражения (например при атаката на град Шочимилко Кортес едва успял да се спаси от пленичество), те успели последователно да завоюват всички крайезерни градове. Особено важно било превземането на Тексйоко. Кортес свалил от трона крал Какама и поставил начело на Тексйоко негов роднина, който естествено поддържал испанците във всичко. Така Тексйоко станал основната база на испанците, от която били направлявани атаките срещу Теночтитлан.

По това време Лопес изпратил в Тексйоко тринадесетте бригантини, разглобени на части. Там корабите били сглобени, а носачите от Тлашкала останали като войници в Кортесовата армия. Така в началото на юни 1521 г. блокадата можела да започне, за да подсигури генералния удар срещу най-големия и най-красивия град на Америка.

В много от битките испанците претърпели поражения и големи загуби, но измъчените от глад и жажда ацтекски войници не успели да спрат нахлуването на Кортес в Теночтитлан. Испанците прониквали в града на няколко пъти и го разрушавали систематично и планомерно къща по къща. В това отношение изключително полезни се оказали тринадесетте бригантини. Един ден — 13 август 1521 г. — испански кораб пленил ацтекска лодка, в която бил върховният военачалник на теночтитланските защитници, последният крал на ацтеките Каутемок заедно с младата си съпруга, най-малката дъщеря на починалия Монтесума, и няколко ацтекски благородници.

С пленяването на краля боят за Теночтитлан завършил. Градът бил в развалини, десетки хиляди негови жители били мъртви. Каутемок също искал да умре. Но Кортес не искал само смърт, той жадувал за злато. И когато „езичникът“ Каутемок не казал къде са скрити ацтекските съкровища, бил подложен на мъчения, но дори и тогава не издал местонахождението на ацтекското злато. След време той бил обвинен в бунтовничество и обесен. Тялото му било изгорено, за да не остане и следа от могъществото на ацтекската империя. Но въпреки това мексиканците издигнали великолепен паметник на последния индиански крал върху развалините на Теночтитлан. Никой обаче няма да вдигне паметник на Кортес и неговите хора, никой няма да намери днес смелост, за да каже: „Добре направихте, завоеватели!“

След падането на Теночтитлан експедицията на Кортес се разпиляла. Той се завърнал в Куба като победител, а оттам потеглил към Испания. Имал повече пари от Негово величество Карл V, а с пари се постига всичко — забравени били греховете му, престъпленията му, кралят го удостоил с уникалната кастилска титла „адмирал на Южното море“, назначил го за „маркиз на долината“ (става дума за долината Оаксака в Южно Мексико, която Кортес получил като наследствено владение). Допълнение към славата му трябвало да бъде и жена от знатен род. Вярно, че той бил оставил жена си Каталина в Куба, но парите му разрешавали всичко и той се оженил за Хуана де Сунига, племенница на бехарския херцог, една от най-влиятелните личности в испанския кралски двор. А своята съветничка и преводачка, своята възлюбена Марина, която му родила син, маркизът без свян дал на един от офицерите си.

И въпреки всичко това Кортес не се задоволил само с покоряването на Теночтитлан и ацтекската империя, а организирал още няколко експедиции. В някои от тях — например до Хондурас — той взел лично участие. (Всъщност това била наказателна експедиция срещу бившия Кортесов офицер Кристобал де Олид, който останал в Хондурас и основал там нещо като самостоятелна държава.) Експедицията в Хондурас е важна за американистиката с това, че по пътя си Кортес посетил (първият бял човек) областта Петен, която по това време е била основното огнище на живота и културата на мезоамериканските индианци майа. С друга своя експедиция Кортес — за пръв път в историята на откриването на Америка — се насочил към бреговете на Калифорния. Той организирал още четири експедиции, предназначени за изучаване бреговете на Тихи океан. Но вече не открил нито ацтеките, нито Теночтитлан, защото в Америка оставал един-единствен подобен по великолепие град — Куско, и още една велика империя — Тауантинсуйо, която очаквала друг естрамадурец — Франциско Писаро...

XIV
КАК СЕ РУШАТ ИНДИАНСКИ ИМПЕРИИ

Да тръгнем от Франциско Писаро. Докато Кортес трябвало да стане гордостта на фамилията и родителите му още отрано го пратили в университета на Саламанка, то младият Писаро бил изоставен от всички. Той се родил като извънбрачно дете, а в тогавашна Испания това се считало за много по-голям грях от избиването на сто души индианци. Бащата, висш офицер, не признал сина си, детето било кръстено на майката — Франциска Гонзалес, но и тя се отрекла от него. Така че за разлика от Кортес Писаро изобщо не бил принуден да ходи на училище, защото трябвало сам да се грижи за хляба си. Той станал свинар (един от по-късните му биографи казал за него, без да подозира комизма на думите си: „Той бил способно и храбро момче и затова не обичал своя занаят“). И понеже Писаро наистина „не обичал своя занаят“, скоро избягал в Севиля. Още от времето на първите Колумбови експедиции Севиля била междинното звено между Испания и новооткритите земи. Първото пътешествие на Писаро преминало по обичайния вече ред Севиля — Еспаньола. Остров Еспаньола бил следващото звено, оттам Писаро потеглил за Панама по времето, когато Васко Нунес де Балбоа пресякъл Панамския провлак и открил Тихия океан. Писаро жадно поглъщал всичко, което се отнасяло до по-нататъшните планове на Де Балбоа за поход към „Пиру“ — тайнствената златна страна, намираща се южно от Панама.

По същото време до Панама стигнала новината за огромните съкровища на великолепния град Теночтитлан, завоювани много лесно от шепа конкистадори, предвождани от някой си Кортес. „Щом Кортес е могъл да направи това, защо да не мога и аз?“ — решил панамският „чифликчия“ Писаро и започнал да се готви за поход, който унищожил най-голямата индианска империя в доколумбова Америка. За разлика от Кортес, който бил едноличен предводител и инициатор на завоюването на Мексико, Писаро си потърсил компания. В резултат на това се създало едно общество от хищници, които рано или късно щели да си прегризат гърлата един другиго. Но за това — по-нататък, сега тече първото действие на драмата...

Те били трима, и всичките тръгнали от Панама: Писаро, военният предводител на експедицията и глава на дружеството за ликвидиране на Пиру; мълчаливият, дребен Диего де Алмагро, невежа и жесток войник, но по-почтен и по-изискан от „елита“ на тогавашните конкистадори; Алмагро трябвало да се погрижи за наемането на войници и за екипирането на кораби; и третият — отец Бернардо де Луке, хитър, надарен с търговски талант човек, на когото била възложена грижата за финансите. И именно от парите започнала цялата експедиция. Най-напред тримата посъбрали нещо като „акционерен капитал“, с който да се захванат за работа. Да не забравим и най-важното — преди тръгването тримата се явили пред нотариус, за да подпишат договор, с който се задължавали да разделят на три всичкото злато и изобщо всичко, намерено от тях в онази неизвестна страна. След което се разделили. Луке останал в Панама, за да се погрижи за попълване на запасите и за да брани интересите на експедицията от испанските колониални учреждения. А другите двама се качили на корабите (средствата, които събрали, им стигнали за купуването на два кораба) и потеглили на път. Но търсенето, откриването и завоюването на Перу продължили много повече от Кортесовата експедиция в Мексико.

Началото на експедицията не предвещавало нищо добро. Най-напред на 14 ноември 1524 г. отплавал Писаро, след няколко дни потеглил и другият кораб, ръководен от Алмагро. Писаро достигнал до река Биру, край бреговете на днешна Колумбия. Но тамошният край представлявал тъжна гледка — блата, комари и тропическа жега. И нито един човек. На всичкото отгоре експедицията била връхлетяна от глад. Накрая Писаро разбрал, че се намира в сериозна опасност и взел решение да слезе на брега, изпращайки кораба до недалечните Бисерни острови за храна. Корабът заминал, а гладът все повече нараствал. Заместникът на Писаро Монтенегро се върнал едва след седем седмици. Мястото, където експедицията го чакала, било наречено Puerto del Hambre („Пристанището на глада“). Около четиридесет човека умрели от гладна смърт...

Но въпреки намалелите сили завоевателите продължили пътя си на юг, без дори да са се срещнали с кораба на Алмагро. Те спрели чак на малък хълмист полуостров, където се виждало индианско селище. По-късно то било наречено Пунта Кемада. Писаро решил да остане в него, защото селото било празно. Но още при първата обиколка на околността отрядът, предвождан от Монтенегро, бил нападнат от индианци и много от войниците били убити. След това индианците изпреварили отстъпващите нашественици и нападнали основния лагер на експедицията. И отново няколко испанци загинали, а Писаро бил ранен на няколко места. Но той успял да намери малко злато и вече можел да се върне в Панама (без дори да се е срещнал с Алмагро). В това време пък Алмагро търсел експедицията на Писаро, освен всичко друго успял отново да завоюва повторно заселената Пунта Кемада, но в битката за селото загубил окото си.

Въпреки това решил да слезе още пò на юг. Доплавал чак до устието на една непозната река, която нарекъл Рио Сан Хуан. В устието имало селище на индиански земеделци, които се оказали много по-любезни от северните си събратя. Но понеже не открил и следа от Писаро, Алмагро също решил да се върне „в къщи“, в Панама. В крайна сметка двамата конкистадори се срещнали в Чикама. Но неуспехите, мъртвите и ранените не могли да ги спрат. Те намерили доста злато, особено Алмагро, и вече изобщо не се съмнявали, че някъде там, недалеч от Рио Сан Хуан, се намира онази „златна земя“. Взели решение Алмагро да се върне в Панама, срещу придобитото злато да получи съгласието на губернатора за нова експедиция и да наеме нови смелчаци. В това време Писаро щял да възстановява силите си в Чикама.

Но в Панама Алмагро не срещнал разбиране по отношение на новоподготвяната експедиция, защото Педрариас Давила — губернатор на Панама, имал свои планове, той се канел да потегли към Никарагуа и не искал да загуби един испанец, който би могъл да се присъедини към неговата експедиция. Освен това резултатите от първия поход на Писаро не били особено блестящи. Но адвокатът на тройното сдружение, патер Луке, не се предавал. Той пожертвувал за новата експедиция не само спестяванията си, но и цялото си красноречие, с което в крайна сметка придумал Давила да даде съгласието си за нея. И така на 10 март 1526 г. бил подписан нов договор, според който славата, и най-вече цялата печалба от завоюваните земи отново трябвало да се раздели на три равни части.

Втората експедиция наброявала около 180 човека и отново разполагала с два кораба. Писаро успял да привлече и един отличен мореплавател Бартоломе Руис, кормчия от Андалузия. Този път плаването имало много по-щастливо начало. Двата кораба следвали познатия вече път по устието на Рио Сан Хуан. Там испанците слезли на брега и веднага нападнали най-близкото индианско село, намиращо се край устието на реката. Плячката била великолепна — множеството златни украшения затвърдили у Писаро и Алмагро мнението, че се намират едва ли не на самите граници на „златната империя“. Но те много добре разбирали, че 180 изтощени мъже не са достатъчни за осъществяването на големите им планове и експедицията отново се разделила на две — Алмагро трябвало да се върне със златото в Панама, за да вербува нови войници, а Писаро заедно с неколцина свои помощници решил да проучи брега и устието на реката. Вторият кораб начело с кормчията Руис трябвало да продължи пътя на юг. Най-интересно било плаването на Руис. Най-напред той спрял на малкия остров Гальо (около 2° с. ш.), след което продължил още по на юг. По време на плаването Руис видял в морето странно нещо, днес знаем, че това е била перуанска балса — огромен сал, направен от няколко ствола балсово дърво, с малко навесче и четириъгълно платно. Трябва да споменем, че дотогава никъде другаде испанците не били срещали индиански плавателни съдове с платна. Удивените моряци видели на сала около двадесет мъже и жени, облечени в памучни и вълнени дрехи и накичени със злато, сребро и скъпоценни камъни. Огромният сал очевидно карал много товари, предназначени за продажба или размяна. Търговците от чудноватия плавателен съд без страх се качили на испанския кораб и разказали на Руис за великолепната южна земя, от която идват, за двореца на своя вожд, направен от злато, сребро и скъпоценни камъни, за плодородните ниви на тая страна и за големите градове. Двама от тях били от един такъв голям търговски център — Тумбес. Руис помолил няколко души от пътниците на балсата, в това число и търговците от Тумбес, да останат на кораба му и да разкажат на Писаро всичко за своята страна. След това корабът плавал на юг още няколко дни, докато стигнал до мястото, наречено Кабо Пасадо и намиращо се южно от екватора. Така Бартоломе Руис бил първият европеец, преминал екватора в Тихи океан. След десетседмично плаване Руис се върнал от успешната си проучвателна експедиция. И се върнал тъкмо навреме.

Защото хората на Писаро не се чувствували никак добре в крайбрежните джунгли. Измъчвали ги москитите, враждебността на индианците и най-вече гладът. Оптимистичното съобщение на Руис малко подобрило настроението. Експедицията вече имала конкретна цел — Тумбес. Но докато доплават до приказния град, преживели още немалко трудни дни. Най-напред неблагоприятно време ги задържало на остров Гальо и тук се разделили отново. Алмагро пак заминал за Панама да събере нови сили за завоюване на страната, за която сега знаели много повече отколкото преди три години при образуването на тройния завоевателски съюз. Останалите под командуването на Писаро зачакали на острова. Минал един месец, втори, запасите привършвали, гладът ги мъчел все повече.

А Алмагро, винаги толкова благонадеждният Алмагро, не се връщал. В Панама този път той бил крайно неприязнено приет. Губернаторът не само му попречил да събере нови наемници, но и на него самия забранил да напуска Панама. На остров Гальо бил изпратен кораб на губернатора под командуването на капитан Тафур със заповед остатъците от експедицията на Писаро да бъдат върнати в Панама, ако трябва и насила. По-голямата част от чакащите посрещнали Тафур като спасител. Но все още имало и упорити. Тогава Писаро измъкнал огромния си меч от ножницата, прекарал черта в крайбрежния пясък и казал: „Тук е север. Това е пътят към Панама. Който тръгне на север се връща към лишенията и бедността. А тук е юг — там е Пиру със своето злато и съкровища. Изберете пътя си. Аз избирам юг.“ И прекрачил чертата със същия патос, с който някога Кортес запалил корабите си. Чертата минали също красавецът грък Педро де Кандиа, офицерът Родригес де Виля и други единадесет. И така всички, включително и Писаро, били 14 човека. Това било всичко, което оставало от експедицията — 14 мъже, които се впускали да завладеят най-голямата индианска държава в Америка! Верен на Писаро останал и Бартоломе Руис, който последвал Тафур с кораба си до Панама, за да разкаже за намеренията на Писаро на Луке и особено на Алмагро, от който изцяло зависела понататъшната съдба на експедицията.

Корабите на Тафур и Руис отплавали за Панама, а на отчаяните смелчаци на острова оставили само малко ориз. Сега положението им било още по-безнадеждно. Мъчил ги не само глад, но и страх — та нали отношението към индианците на Гальо било не по-добро, отколкото другаде. Страхът и гладът ги подтиквали да напуснат острова, превръщащ се в техен затвор, но нямали кораб. Накрая построили сал и носени по течението достигнали близкия необитаем остров Горгона. И гордите завоеватели се превърнали в робинзоновци. Направили си прости колиби, преживявали от лов и чакали Алмагро, но той все не пристигал...

Седем месеца прекарал Писаро с тринадесетте си приятели на острова. Накрая след 200 страшни дни от Панама доплавал кораб, изпратен от другите двама члена на триумвирата и командуван от Руис. Алмагро и този път не бил на борда.

Тъй като чест за конкистадора е била нечовешката издръжливост, Писаро с шепата свои верни хора и няколко десетки души от групата на Руис веднага потеглил срещу Тауантинсуйо. Тяхна най-близка цел в огромната империя бил приказният град Тумбес.

И след двадесетдневно плаване те достигнали целта си. Тумбес бил основан неотдавна. Принадлежал към тази част на Тауантинсуйо, която била присъединена към ипмерията от предпоследния инка (южните и западните земи на днешен Еквадор). Градът бил целият каменен, а околностите му добре обработени и напоявани. Когато жителите забелязали чудния огромен кораб, изпратили срещу него балса с воини. Но преводачите на Писаро успели да ги убедят, че белите хора идват при тях „като приятели“! Тогава корабът бил посетен от местния курака, който донесъл много дарове, и от случайно пребиваващия в Тумбес представител на Големите уши, принадлежащ към семейството на инките. Писаро посрещнал приятелски члена на императорското семейство, предложил му вино, което много му се усладило, и му подарил желязна брадва. Това било първото желязо, появило се в Тауантинсуйо. Така Тумбес и експедицията на Писаро взаимно се проучвали. Жителите на Тумбес също поканили испанците на гости. Първия ден Писаро изпратил в града двама от своите хора — Алфонсо де Молина и един негър от Панама. Цветът на кожата на двамата Писарови пратеници и великолепните мустаци на Молина направо омагьосали жителите на Тумбес. Мнозина се опитвали да изтрият от лицето на негъра черната боя, и като не им се отдавало, удивлявали се още повече. Растяло уважението към полубожествените пришълци. Но испанците се интересували повече от златото, отколкото от почестите. И заменяли за злато всичко, което имали. Тумбес бил първият истински успех за експедицията на Писаро. От града отнесли не само злато и скъпоценни камъни, но и провизии, и дори живи лами. Отвели и няколко индианци, които Писаро искал да направи свои преводачи. Един от тях — Филипило, по-късно допринесъл особено много за осъществяване плановете на Писаро.

Експедицията се отправила още по на юг. Отминала нос Агухски и стигнала чак до залива Санта. Едва там Руис обърнал кормилото на 180° и заплавал „към дома“, в Панама. И така след четири години завършило първо действие от великата авантюра на Писаро.

За пръв път експедицията имала действителни успехи. И въпреки това Панама и нейният нов губернатор Педро де лос Риос ги посрещнали по-скоро с удивление, отколкото с радост. Писаро и сподвижниците му отдавна били считани за загинали. Де лос Риос решително се противопоставил на организирането на нова експедиция. Сега положението било още по-заплетено отколкото в началото. Писаро намерил земята, която търсел, но да я завоюва не смеел и не можел. И отново съвет дал хитрият патер Луке — нека Писаро да отиде при самия крал...

Писаро заедно с рицаря Кандиа, няколко лами и главно с купа индианско злато от Тумбес се отправил към Испания, в Толедо при Карл V.

Едва стъпил на испанския бряг, Писаро бил арестуван и затворен за някакви стари дългове. Но самият крал, чул за неуморимите конкистадори, заповядал да бъде освободен и го приел на аудиенция. След това Писаро дълги дни разказвал на толедския двор за невероятните си приключения, показал никога невижданите лами, поднесъл златото, но не получил никаква награда. И накрая кралят заминал. Но все пак щастието се усмихнало на конкистадорите. Кралицата, която в отсъствие на Карлос управлявала държавата, на 26 юли 1529 година издала грамота, с която давала право на Писаро, Алмагро, Руис, Кандиа и другите организатори на експедицията да завоюват Перу.

Писаро, приписал на себе си почти всички заслуги, си осигурил предварително най-големия дял от благата — 725 000 мараведи, пожизнена длъжност вицекрал в „Нова Кастилия“ (така била наречена още незавоюваната земя) и много други титли: върховен съдия, аделантадо, главнокомандуващ на Нова Кастилия и т. н. Алмагро получавал несравнимо по-малко — 300 000 мараведи и губернаторството на град Тумбес, патер Луке бил наречен „пазител на перуанските индианци“, и тъй като тази гръмка титла не носела никаква пичалба, получил и 1000 дуката годишен доход. Руис получил титлата „Велик кормчия на Южното море“, а станалите вече легендарни робинзоновци от остров Горгона били посветени в рицарско звание. И така Писаро отнесъл от Толедо гръмки титли и купища пари, но на хартия, а в действителност не получил нищо, защото парите, за които конкистадорите „можели да имат претенции“, трябвало да получат от бъдещите доходи от още незавоюваните земи.

От Толедо Писаро заминал за своето родно Трухийо. В родното му място за тези двадесет години почти нищо не се било променило, но затова пък Писаро се бил променил. Бившият свинар се завръщал със своя собствена свита и с доспехите на рицар от ордена на свети Яго. Това несъмнено бил най-паметният ден от дългата история на града. Свитата носела Писаровия герб, дарен му от краля. На герба бил изобразен индиански град, лама и кораба на Писаро. Приветствуван бил от почти непознатите му четирима по-малки братя. Трима от тях, също като него, били извънбрачни деца — от страна на майка му (Франсиска Мартин де Алкантара) и от страна на бащата (Хуан-и-Гонсало). Само последният от братята — Ернандо — бил законен син на полковник Писаро. И четиримата му засвидетелствували братска привързаност и се отправили с него „да завоюват Пиру“. Събрал достатъчно хора, Писаро се върнал в Панама.

Но Алмагро, Руис и останалите го посрещнали твърде хладно. Нали уверявал всички и особено Алмагро, че ще получат по равно от благата и високи длъжности, а след това обрал каймака сам. На всичкото отгоре Писаровият брат Ернандо, новак между конкистадорите се отнасял към Алмагро твърде високомерно и с презрение. И минало много време докато отците Еспиноса и Луке, успеят да помирят разсърдените завоеватели.

Едва през януари 1531 година Писаро с двеста човека тръгнал за трети път да завоюва Тауантинсуйо. По-късно експедицията била догонена от два кораба с нови подкрепления — около сто човека предвождани от Ернандо де Сото. А още преди това към експедицията се присъединили и шепа смелчаци, оглавявани от Белалкасар, един от по-късните завоеватели на страната на „златния крал“. Но Алмагро, най-първият съратник на Писаро, вече не бил между конкистадорите. След дълго плаване испанските кораби отново достигнали Тумбес. Но какво разочарование! Някой изпреварил испанците. Прекрасният град бил разрушен, златото изчезнало. Оказало се, че Тумбес бил нападнат от индианците, обитаващи недалечния остров Пуна. И така, подготвеното завоюване на Тумбес пропаднало, а заедно с това и очакваната плячка. Разбира се, това съвсем не разпалвало желание към нови авантюри у редовите членове на експедицията. Писаро разумно решил, че експедицията се нуждае от почивка. Отправил се на юг и при устието на река Чира основал първия европейски град в Перу, наречен Сан Мигел. Тук Писаро получил конкретни сведения за владетелите на страната — инките. И което било поважно — за избухналата гражданска война между двамата претенденти за престола — законния наследник на престола Уаскар и властолюбивия Атауалпа. Уаскар, както знаем, е син на предишния инка Уайна Капак от неговата сестра и съпруга. За разлика от своите предшественици Уайна Капак често бил извън Куско. Негов любим град бил Кито, разположен в най-северните части на Тауантинсуйо. Там в двореца си той държал още няколко жени. Една от тях, дъщеря на вожда на племето кара, му родила син — Атауалпа. Още като юноша Атауалпа проявил военен талант и затова му била определена офицерска кариера. След смъртта на баща си Атауалпа съсредоточил около себе си най-добрите воински части и подготвил „военен дворцов преврат“. Най-напред поискал империята да бъде разделена на две части и на северната той да стане инка. Инката Уаскар отхвърлил тези искания. Атауалпа с помощта на военачалниците си Кискис и Чалкучима нанесъл няколко поражения на Уаскар и накрая в решителната битка при река Апуримак го пленил.

След това избил всички членове на династията, които останали верни на Уаскар, самия инка хвърлил в затвора и се възкачил на трона му. Атауалпа бил вече новият инка, но много от жителите на обширната Тауантинсуйо продължавали да считат за владетел пленения Уаскар. При това Манко, брат на сваления инка, успял да избяга от Куско и се превърнал в потенциална заплаха за новия инка. И така в момента, когато Атауалпа получил първата вест, че в страната му са нахлули чудни хора с бяла кожа, найсилната от индианските държави за пръв път в своята дълга история била разорена и отслабена от братоубийствената вражда. Писаро, чул за гражданската война и спора между двамата инка, решил да ги използува за своите цели. На 21 септември 1532 напуснал Сан Мигел, напуснал надеждните си кораби и започнал настъпление към крайбрежните планини. Цялата експедиция не наброявала и 180 човека. При това някои от участниците предпочели да се върнат в Сан Мигел. Благодарение на своята куриерска служба инката получил първите сведения за неканените гости много скоро. Но тъй като белите хора били много непонятни, сведенията за тях били твърде неверни. Например, в едно от съобщенията, уведомяващо инката за „огромните животни" (индианците тогава още нямали специална дума за назоваване на конете), се твърдяло, че тези животни имат крака от сребро. Грешката очевидно е предизвикана от обстоятелството, че конете са били подковани.

Скоро Атауалпа се срещнал лично с испанците. Инката бил наблизо — лекувал се в Кахамарка, прославена с топлите си извори. От Кахамарка при Писаровата експедиция пристигнал вестител, който предал на чудните бели хора, че Атауалпа ги кани да посетят лагера му. Двамата бъдещи съперници си разменили още няколко послания. Писаро изпратил разузнавачи, едва след това сам преминал Андските проходи и на 15 ноември 1532 година, точно осем години след като първата експедиция за „златната страна" напуснала Панама, шепата смелчаци достигнали Кахамарка.

Отначало в лагера на инката Писаро изпратил само няколко посланика, водени от брат му Ернандо и опитния Ернандо де Сото. Владетелят ги приел дружелюбно, нагостил ги, предложил им да се настанят в жилищата в Кахамарка и обещал на следващия ден да се срещне с Писаро — „пратеника на великия задморски крал".

Пратениците на Писаро не донесли добри новини. Според техните думи, накъдето и да насочели погледи, виждали воини, многохилядна войска, охраняваща инката. Около 30 000 хиляди бойци! Но разказали и за прекрасни златни украшения, за прелестните „невести на слънцето", за младия Атауалпа.

Какво да направят? Сравнявайки силите си със силите на инката, водачите на експедицията пресметнали, че на всеки испанец се падат по 150 индиански воини. Тогава Писаро си спомнил за това, което му разказвали в Толедо за пленяването на Монтесума и се решил на същия дързък план.

Сутринта на следващия ден, 16 ноември, Писаро пристъпил към осъществяване на своя план. Триъгълният кахамарски площад, на който испанците трябвало да се срещнат с инката, бил заобиколен от едноетажни здания с широки изходи към площада. В големите зали на тези здания, предоставени на испанците от гостоприемния владетел, Писаро настанил два кавалерийски отряда, единият воден от Де Сото, другият от Писаровия брат Ернандо. Кахамарската крепост заел Педро де Кандиа и настанил в нея двете оръдия — цялата далекобойна артилерия, която имала Писаровата „армада“. Пехотата се укрила в останалите здания, обкръжаващи площада, а 20 най-опитни войници останали като лична охрана на Писаро. След това духовният ръководител на експедицията Висенте де Валверде отслужил меса, конкистадорите още веднъж проверили оръжията си и били готови за „приятелско посрещане на инката“. Величественият кортеж на владетеля пристигнал в Кахамарка чак вечерта. Отначало се появили няколкостотин слуги, отстраняващи нечистотиите от пътя, по който носели господаря им. Последвали ги разкошно облечените служители на инката, Големите уши, 5000 отбрани бойци — лична охрана на Атауалпа, и накрая божественият син на слънцето, неотдавнашният победител на Уаскар — инката Атауалпа.

Той се спрял насред площада, но испанците никъде не се виждали. Оскърбеният Атауалпа разгневено попитал къде са белите пришълци. И тогава напред излязъл друг герой на тази опасна игра — монахът Валверде. Стоял сам на площада в протритото си, бедно расо, лице в лице с величествения екскорт на инката. В едната ръка с кръст, в другата с библия, той се обърнал с реч към инката. Говорел на нищо неразбиращия Атауалпа за сътворението на света, за Исус Христос, за Света Троица, за папата — божия наместник на земята, и също че са пристигнали със своя командуващ дон Франсиско Писаро като посланици на великия и могъщ испански крал, който царува от другата страна на морето. Той искал от инката да се подчини на великия испански крал и да се откаже от своите „езически заблуди“. Преводачът Филипо превел на инката дългата реч и той страшно се разгневил. Укорил папата, раздаващ земи, които не му принадлежат, отхвърлил бога на белите хора и показал залязващото слънце, единственият истински бог, който съвсем не е разпъван на кръст и продължава да живее на небето. Отказал да се подчини на белия крал отвъд морето. Накрая инката попитал грозния монах, кой му е дал право да говори така. Валведре безмълвно показал Библията и му я подал. Атауалпа неразбиращо я прелистил и я отблъснал.

Тогава Писаро дал знак за атака. Педро де Кандиа стрелял с оръдието, испанската пехота затворила изходите на кахамарския площад и започнала клане. Само инката, седящ на златна носилка, според Писаровата заповед никой не можел да докосва. Дори самият Писаро бил ранен, когато спирал меча на един от припряните си войници. И така испанците пленили Атауалпа. Огромната войска, загубила водача си, се разбягала по планините. Три хиляди индианци били избити от испанците, които нямали никакви загуби. Нито един испанец, с изключение на Писаро, не бил ранен.

Вечерта в едно от зданията, обкръжаващи кахамарския площад, сред неприбраните още трупове, Писаро според обещанието си устроил за инката пиршество. Инката приел съдбата си със стоическо спокойствие. Испанците разрешили да се върнат при него свитата му и любимите му жени.

Атауалпа се боял повече от все още живия си брат Уаскар, пазен в недалечната Андрамарка, отколкото от испанците. Страхувал се, че Уаскар ще избяга от затвора си и ще завземе трона в Куско. И щом Атауалпа разбрал, че испанците жадуват повече за злато, отколкото да обърнат неверниците в правата вяра, предложил на Писаро небивала сделка, каквато едва ли някога отново ще бъде сключена. Срещу свободата си той предложил да напълни със злато до височината на вдигната ръка помещението, в което се намирал. Разбира се, Писаро се съгласил. На височината, до която инката достигнал с ръката прекарал през цялото помещение червена черта и дал два месеца срок. Атауалпа изпратил из цялата империя Тауантинсуйо пратеници със заповед отвсякъде да донесат злато. Когато Уаскар узнал за направеното предложение, той изпратил при Писаро собствен посланик с обещание за повече злато срещу възвръщането на престола си. Предложението на Уаскар развълнувало най-вече Атауалпа. Разбирайки за него, издал тайна заповед брат му по бащина линия да бъде убит и заповедта била изпълнена веднага. Уаскар бил удавен.

Докато в Кахамарка се стичали съкровищата на империята, испанците внимателно изследвали завладяната страна. Писаро например, посетил свещения религиозен център на инките Пачакамак.

В това време в Кахамарка пристигнал с дългоочакваното подкрепление Алмагро. Но дългоочакваното подкрепление било вече нежелан участник в дележа на печалбата, а тя възлизала на 60 центнера злато и два пъти повече сребро. Били необходими месеци, за да претопят великолепните златни украшения в златни песо (4,6 грама). Така прекрасните шедьоври на Тауантинсуйо били завинаги погубени за човечеството. Но конкистадорите начело с неграмотните си главатари оценявали и пресмятали по друг начин. Само Франсиско Писаро получил повече от 300 килограма злато! Брат му Ернандо — 143 килограма. Де Сото — 80 килограма. Всеки конник — по 40 и всеки пехотинец — по 20 килограма злато. Кралската една пета за мадридската хазна била повече от тон злато и два и половина тона сребро. Само Алмагро и неговите войници били „лишени" — на всички тях останало „едва" около половин тон злато.

Атауалпа изпълнил своето обещание, събрал несметни златни съкровища и трябвало да получи свобода, но му била отредена смърт, тъй като неговият живот не можел вече да донесе полза на испанците. Писаро съставил съд, който да съди Атауалпа. И тъй като имало обвиняем, той трябвало да бъде в нещо обвинен. И така завоевателите го съдили за това, че „подготвя въстание против испанците" (въпреки, че бил вече в плен), че „лошо се разпореждал с финансите на своята империя (!)" и т. н. Съдът изслушал последното слово на инката, оттеглил се на съвещание и произнесъл присъда. За всички свои престъпления и най-вече за братоубийство Атауалпа бил осъден на смърт. Присъдата била подписана от патер Валверде и от неграмотния някога Писаро. И така инката можел да бъде убит.

19 август 1533 година. Слънцето току-що е залязло. Кахамарският площад е обкръжен от испански войници с факли в ръце. Присъдата е прочетена публично и едва след това е изведен вързаният Атауалпа. На площада е приготвена голяма клада и на нея трябва да бъде изгорен „идолопоклонникът". И отново, както при първата му среща с испанците, с него говори доминиканецът Валверде. Той за последен път предлага на Атауалпа да се покръсти и приеме вярата — тогава няма да бъде изгорен, а „само" задушен. Атауалпа приема. Покръстват го и тъй като това става в деня на свети Хуан, получава името Хуан де Атауалпа, след което е убит. След няколко часа в лагера се завръща Ернандо де Сото, който трябвало да провери издигнатото обвинение, че инката подготвя въстание и че неговите войски приближават лагера на испанците. Разбира се, Де Сото не срещнал нито един воин от армията на инката.

Така загива последният инка. Но това още не е краят. Хищни грабители, а те са много, пълзват по великата Тауантинсуйо, да търсят още плячка. Писаро стига чак до Куско. Тук братът на убития Уаскар, законният син на Уайна Капак — Манко — се среща със завоевателя. Писаро, който считал, че един нов инка ще му послужи за посредник при ограбването на обширната империя, заповядал Манко да бъде коронован за инка. Но щом Манко поел скиптъра на инка, изчезнал от Куско и се отправил на изток в планините да събира сили за борба против завоевателите.

А самоуверените и самодоволни завоеватели обхождали дворците, светилищата и гробниците на Куско, търсейки нови и нови съкровища. Така бил разграбен и златният храм Инти — на бога на слънцето. Опустошавайки Куско конкистадорите се разпръснали по огромната страна.

Манко, продължителят на династията, се борил срещу белите завоеватели още много месеци, но нищо не успял да промени. Белите завоеватели станали господари на Тауантинсуйо. Сега те можели да събират плодовете на своите усилия. И действително събирали... Не без удоволствие много историци, поборници за справедливост, отбелязват възмездието за проливаната кръв през тези десет години на търсене и завоюване на златната империя. Нито един от конкистадорите не умрял от естествена смърт, нито един не употребил своите приказни богатства. Последните действия от конкистадорската авантюра за завладяване на Тауантинсуйо били най-жестоки... Пръв в бой с въстаналите индианци паднал Хуан Писаро. Диего де Алмагро се отправил за Чили, за страната на арауканите.

Връщайки се от Чили, Алмагро завладява за известно време Куско, но в средата на 1538 година, най-жестокият от семейство Писаро, Ернандо, предателски залавя и осъжда на смърт стареца (по това време Алмагро бил почти на 70 години). Отначало бил удушен в тъмницата, а след това публично обезглавили трупа му.

Достопочтенният монах Висенте де Валверде, вече епископ на Куско, мъжът, който осветил всички престъпления на авантюристите, бил убит на остров Пуна. Жестокият и честолюбив Ернандо Писаро трябвало да се яви в Испания пред краля, за да отговаря на обвиненията, отправени срещу него от привържениците на Алмагро, и въпреки огромните подкупи, които раздавал с пълни шепи, бил осъден на затвор и прекарал повече от 20 години в крепостта Медина дел Кампо. Останали още последните трима Писаро — Мартин, Франсиско и Гонсало. Гонсало опитал откривателското си щастие някъде при Амазонка. Мартин и „маркиз“ Писаро, наместник на Перу, прекарали по-голямата част от живота си в Лима.

Несправедливостите, причинени на Алмагро и неговите последователи, не останали без отзвук. На 26 юли 1541 година в дома на Писаро проникнали синът на Алмагро — Диего, неговият най-близък приятел дон Де Нада и още няколко заговорници. В завързалата се схватка те надделели и убили най-напред Мартин, а след това и завоевателя на Перу Франсиско Писаро. Заговорниците заровили труповете и същата нощ изнесли от двореца намереното там злато.

Но и младият Диего де Алмагро, убиец на убийците на своя баща, не избегнал страшната въртележка на смъртта. Бил хванат от новия кралски пратеник — Вака де Кастро и екзекутиран за „метеж против кралството“. А след това бил тържествено погребан до баща си.

И така останал само един — Гонсало Писаро, стремящ се да добие пълна власт над страната, която заедно със своите братя открил и завоювал. Разгоряла се нова междуособна война, в която участвували няколко враждуващи страни. Победил Писаро със своя помощник Карвахал, необикновено надарен военачалник. В края на 1544 година Гонсало тържествено влязъл в Лима и веднага осъдил на смърт всички свои неприятели. Оставал му само един противник — вицекралят на Перу Бласко Нунес (за нас той е интересен с това, че се е стараел да облекчи жестоката съдба на индианците). Нунес се изтеглил от Лима в планините. Там остатъците от войската му били настигнати от пълководеца на Писаро Франсиско де Карвахал и вицекралят бил убит. Последният от братята завоеватели станал накрая господар на цялата огромна територия на бившата империя на инките. От Еквадор до северната част на Чили заселниците признавали един владетел — Гонсало. По море също — в Тихия океан неотменно господствувала флотилията от кораби на Гонсало. Неговите хора открили в Чукисака (Потоси) ново, необикновено богато находище на сребро и разработили там рудници. Чукисакското сребро всекидневно течало към съкровищниците на Гонсало в Лима. Накрая Писаро разпространил своята власт и над Панама, единствената междинна станция на пътя от Европа за западната част на Южна Америка. А неговият адмирал Уинохосо завладял още и главното пристанище на Панама — селището Номбре-де-Диос.

Мощта на империята си, в действителност почти независеща от Испания, Гонсало Писаро показвал и с блясъка на двора си в Лима.

Сега вече над Испания била надвиснала действителна опасност. Гонсало Писаро бил безспорен владетел на цялата западна част на Южна Америка и нейната врата — Панама. Наистина, той дал на испанския крал клетва за вярност, но Карвахал, главният съветник и помощник на Писаро и мъж с широк политически поглед, го подтиквал да се провъзгласи за крал на Перу и да прекъсне всякакви отношения с Испания. В това време в Парагвай капитан Ирала се обявил срещу Испания. Цяла Южна Америка била отново в пламъци, пламъци, подклаждани от един единствен стремеж — да се владеят и грабят индианците без намесата на испанската корона, само за своя сметка. Кралският двор прекрасно разбирал опасността от подобно развитие на събитията. Разбирал също, че по военен път едва ли ще му се отдаде да сломи мощта на Писаро, затова „Съветът по работите в Индия“ решил да изпрати в Южна Америка не войници, а един обикновен и никому неизвестен свещеник Педро де ла Гаска, който с дипломатическа ловкост успял да осъществи неотдалото се на вицекраля Нунес. Огромната мощ на Писаро постепенно отслабвала. И един ден Гонсало Писаро се озовал сам, напуснат от всички с изключение на Карвахал и няколко последни привърженици. И сам се предал на Гаска.

Тогава свещеникът престанал да проповядва и започнал да заповядва. И първата заповед, която издал, гласяла: Смърт за Гонсало Писаро. Още на следващия ден Писаро и верният му, приятел Карвахал били екзекутирани. Гаска разпоредил главата на Писаро да бъде сложена в дървена клетка с опозоряващ надпис на главния площад в Лима. Дворецът, в който Писаро живеел, бил разрушен, мястото посипано със сол и издигнат стълб с надпис, че там се е намирал домът на „предателя на Испания“ Гонсало Писаро. И така пред очите на учудените индианци най-напред братята Писаро, Алмагро и приятелите му, почтени отци, монаси, маркизи и вицекрале се избивали взаимно, докато накрая от тези, които подготвили и осъществили завладяването на Перу не останал нито един.

Това вече е краят на историята за завоевателите и завоюването на Тауантинсуйо. Но какво станало с индианците? Какво станало с инките? Кръвните роднини и потомци на дописаровите инки живели в Перу още дълги години. След Атауалпа на престола се възкачвали още няколко инки, повечето от които продължавали в източната част на страната борбата против испанските завоеватели.

Съпротивата на перуанските индианци била окончателно сломена от жестокия вицекрал Франсиско де Толедо. В 1572 година, когато индианските войски били напълно унищожени, Толедо се постарал да изтреби и последните останали живи членове на династията на инките. Около 40 представители на рода на инките били изпратени в изгнание и скоро умрели, а последният инкски владетел Тупак Амару бил екзекутиран. И точно името на последния инка — Тупак Амару срещаме в цялата следколумбовска история на андските земи. Неговото име приема всеки вожд на индианско въстание, но за това ще разкажем на друго място.

XV
ТЪРСЕНЕ НА ЕЛДОРАДО

След завладяването и разграбването на великите индиански империи, десетки нови завоеватели, жадуващи богатство и слава, се устремили към нови индиански Теночтитлан и Кахамарка. И най-фантастичните съобщения не изглеждали неправдоподобни. Сребърни градове, извори на младост, кралства, населени само от жени...Но най-много от всичко конкистадорите били привличани от легендата за „златното кралство“ — на испански Ел Дорадо. Въпреки че за индианците чибча още нищо не сѐ е знаело, разказите за Елдорадо, за владетеля му, облечен в злато, не давали покой на завоевателите. И тъй като от откриването на Америка било изминало вече почти половин столетие, претендентите за легендарните съкровища на Елдорадо били немалко. В областите, където се предполагало, че се намира владението на „златния крал“, конкистадорите се опитвали да проникнат от различни страни.

Първата експедиция в тези земи, които папата с Тордесилския договор дал на испанците, колкото и да е чудно, била проведена от немци, оглавявани от Амброзий Ехингер. А как все пак в испанска Америка се озовали немци? Това станало така: Немските търговски фамилии Фугер и Велсер, забогатели преди това от търговия с Изтока по традиционните пътища, започнали да разбират, че след откриването на Америка и плаването на Васко да Гама покрай Африка, старите търговски пътища безвъзвратно губят значението си. И така Фугерови и Велсерови, най-богатите финансисти на тогавашна Европа, се опитват по какъвто и да е начин да вземат участие в испанската и португалска търговия с Новия свят. Португалците устояли пред фугеровските гулдени, но в Испания, особено Велсерови, постигнали своето. По времето, когато испанският крал Карл бил още претендент за трона, му заели огромни суми, благодарение на тях той осигурил пътя си до кралския дворец. За благодарност Карл, възкачвайки се на престола, с договор от 27 март 1528 година предоставил на Велсерови като колония обширна територия от Южна Америка между нос Де ла Вела на запад и нос Кодера на изток, а също и земите навътре в материка, лежащи между тези две гранични точки. Ако погледнем на картата, ще видим, че „частната колония“ на аугсбургските Велсерови включва цялата територия на днешната Венецуела.

Велсерови не забавили овладяването на своята колония. Още на следващата година след подписването на договора, първата немска експедиция, предвождана от гореупоменатия Амброзий Ехингер, хвърля котва в Коро, град, построен от испанците на около 150 километра на изток от Маракаибския залив. По цялото крайбрежие на Венецуела в протежение на 2100 километра съществувало само едно селище на белите. По цялата обширна крайбрежна територия почти не били останали индианци. За някакви си 25 години те почти били унищожени от испанските ловци на роби. На испанците била нужна работна ръка за рудниците и плантациите на Антилските острови, а върху карибите — коренното население на венецуелското крайбрежие — кралската забрана за поробване на индианците не се разпростирала.

Ехингер, неможейки да намери по крайбрежието работна сила за планираната тук Велсеровска колония, се отправил към вътрешността на страната. От първите срещнати индианци той узнал за златоносната страна в Северните Анди и за нейния владетел.

Съобщенията му се сторили неправдоподобни и Ехингер дълго не можел да се реши. А пред него се мержелеело видението на нов Теночтитлан. През 1531 година той напуска Коро с експедиция от 200 немци и испанци и няколко хиляди носачи индианци. Първоначално се отправя на запад. Като преминава границите на Венецуела и навлиза в територията на днешна Колумбия, разказите за „западната страна на златото“ започват да добиват реални очертания. Индианците сами носели на Ехингер злато като подарък или срещу различни дреболии. Но заедно със златото започнали да се появяват и трудности. Показали се първите хребети на Андите. Преходът през Андите донесъл на експедицията ужасни страдания — леденият планински вятър убивал не само носачите—индианци, родени в тропическите низини, но и останалите без сили немски наемници.

Ехингер бил твърде алчен за злато, по-алчен от всички останали конкистадори и гонел своята експедиция все по-високо към дефилетата, без да ѝ дава нито миг покой. За да не губят време, заповядал на индианците, които остават без сили да се режат главите, за да се снемат по-лесно железните нашийници, привързващи ги към общата верига, без да се налага да я разкъсват. Най-после им се отдало да преминат най-високия хребет и да се доберат до сърцето на Колумбия — река Магдалена. Индианците в тази област започнали да оказват съпротива на проникващите в земите им чужденци и в безбройните стълкновения Ехингер губел човек след човек. И въпреки че до границите на „златна империя“ му оставали около 30 километра, той решил временно да преустанови придвижването, а плячката, която достигала над четири тона злато, да изпрати в Коро.

За тази цел той съставил отряд от тридесет човека, възглавявани от надеждния офицер Баскуня. Но срещу експедицията се обърнали и злините, извършени по пътя. Шепата конкистадори не се осмелявала да се върне по пътя, по който Ехингер проникнал в Колумбия. Местните индианци не били забравили за жестокостите, извършени от белите, и на Баскуня се налагало да търси друг път през непознатата девствена джунгла. Скоро от него избягали всички индиански носачи и белите били принудени сами да носят златото. Също както и за войниците на Кортес, златото се превърнало в бреме за тях. Неможейки да продължат, те закопали съкровището под няколко големи дървета, изсичайки по тях знаци и решили, разделени на малки групи по различни пътища, без да влизат в съприкосновение с индианците, да се промъкнат през джунглата и да се срещнат в Коро. Но не се срещнали — загинали всички, с изключение на един — Франсиско Мартин, който бил пленен от индианците, но си спечелил славата на лечител. По-късно бил купен от съседното племе и се оженил за индианка.

Основната част от първата експедиция в страната на чибча също се отказала от по-нататъшно придвижване напред и се върнала „у дома" в Коро, буквално от границите на Елдорадо. В един от сблъсъците с индианците загинал Ехингер, а същата участ застрашавала и останалите. И ги спасила срещата с „индианец", украсен с татуировки, с пера на главата и лък в ръце, „индианец", който за голямо удивление на заблудилите се, заговорил с тях на испански и немски. Да, това бил Франсиско Мартин — последният оцелял от „златния ескорт" на Баскуня. От него останалите живи от експедицията научили за смъртта на Баскуня и за съдбата на златното съкровище. Той им оказал и още една неоценима услуга — в облеклото и с татуировките на „своето" племе, знаейки езика на местните индианци ги превел през племенната територия и в края на ноември 1524 година те се добрали до Коро.

С това опитите на немците да намерят Елдорадо не свършили. През септември следващата година от Коро тръгва нова експедиция, водена от Георг Хохермут, роден в Шпира и наричан от испанците Спира. Хохермут, по-образован и по-човечен от Ехингер, повел хората си в същата посока. Никой вече не се съмнявал в съществуването на страната на чибча. А златните предмети, създадени в земите на златния крал и получени от немците при замяна с индиански търговци, били най-доброто доказателство. Но и експедицията на Хохермут не успяла да достигне страната на „златния крал“. Достигайки главните хребети на Андите, участниците в нея не намерили път, за да преминат през тези, както им се струвало, напълно непристъпни планини. Четири години търсил Хохермут път през хребетите, загубил половината от отряда си, хиляди индианци, по-голямата част от конете. Накрая и той се предал. Върнал се в Коро, а скоро след това умрял.

Да проникне в царството на чибча от юг, се отдало на славния конкистадор Себастиан де Белалкасар. Той знаел за индианските съкровища от собствен опит — бил офицер във войските на Писаро и видял как от всички краища на страната носели в Кахамарка тонове злато, за да̀ спасят живота на своя инка.

Капитан Белалкасар като повечето Писарови офицери бил от Естремадура. Избягал от дома си, се добира до Америка и се присъединява към експедицията на Писаро, а след завладяването на Перу става военен комендант на един от първите испански градове в страната — Сан-Мигел. По-късно се́ отправил към северните области на Тауантинсуйо (в днешен Еквадор), за да завладее района, където е разположена съвременната столица на Еквадор — Кито. Тук вождът Раминяуио събрал за борба с испанците двадесетхилядна армия. Да победи талантливия Раминяуио и неговата изпитана в боевете с испанците армия, помогнала на Белалкасар една от „удивителните случайности“, съпровождащи залеза на индианската независимост в Америка. В момента, в който индианският военачалник се готвел да нанесе съкрушителен удар на изтощените испанци, започнало за пръв път от векове насам изригване на шестхилядиметровия вулкан Котопахи. Суеверните индианци си спомнили „старото пророчество“, че краят на могъществото им ще дойде, когато Котопахи оживее, хвърли бялата си шапка и започне да изригва лава.

Индианците не се съмнявали: Котопахи предрекъл съдбата им. И за няколко часа от армията на Раминяуио, най-голямата в това време индианска армия в цяла Америка, не останало почти нищо. На Белалкасар дори не му се наложило да се бие. Кито и цял Еквадор попаднали окончателно под испанско владичество.

Но за властолюбивия Белалкасар дори властта над Кито не била достатъчна. И когато чул за „страната на златния крал“, разположена някъде на север от „неговото“ Кито, разбрал, че му се отдава още един знаменит случай. Без да губи време подготвил експедиция и потеглил. Въпреки че имал на разположение хиляди индианци, напредвал много бавно. Преминавайки границата на днешна Колумбия, първо завладял земите, наричани по името на главния вожд на местните индианци, Попайан. Тук той основал град със същото име, а по̀ на север, в долината на река Каука, още един град — Кали. Тук той получил и по-конкретни сведения за страната на златния крал.

В Кали Белалкасар оставил част от войската си и с най-издръжливите се отправил на север. Знаейки, че гладът е по-лош и от студа на планинските пътища, и от отровните индиански стрели, той взел припаси за всички придружаващи го войници. Експедицията водела със себе си триста прасета. Разбира се „недисциплинираното“ стадо много забавяло похода на конкистадорите.

И когато накрая се добрали до Богота, видели не само дворците на великолепния град, но и лагер на испански войници. Колко ли пъти Белалкасар е проклинал след това тези триста лениви прасета, лишили го от първенството и от златните съкровища на страната на чибча.

Откъде все пак дошли тези неочаквани победители на златната земя! Белалкасар не се съмнявал: безспорно от север. От изток Елдорадо била защитена от почти отвесните стени на Андите. От запад, по отдавна изследваното Тихоокеанско крайбрежие, пътят през планините бил още по-труден; както писал Белалкасаровия съвременник Андагойа — „от страната на Тихия океан тази страна (страната на чибча) е до такава степен недостъпна, че дори и кучетата се връщат (от пътя през планинските хребети) обратно на крайбрежието, защото не могат да издържат толкова, колкото се налага на хората“.

Пристигналата първа експедиция лишила Белалкасар не само от славата, но и от прасетата. Свинското месо допаднало твърде много на „победителите“, които повече от две години не били яли прясно месо, от майския ден на 1536 година, когато неголям отряд под ръководството на упоритият Гонсало Хименес де Кесада напуснал крайбрежната колония Санта Марта. Духовен баща на победния поход бил Педро де Луго, губернатор на Санта Марта, бивш тенерифски губернатор, пристигнал в Америка с твърдото намерение да открие някакво ново Перу. Наистина, ролята на завоевател на Елдорадо той отреждал за сина си Алонсо, но бащините очаквания били излъгани. Когато през 1535 година от север, откъм Санта Марта, Алонсо се добрал до самите граници на страната на чибча и заграбил немалко злато, той не го дал нито на баща си, нито на другарите си, а тайно напуснал експедицията и заминал за Испания, за да се наслади на богатството си. По такъв начин Алонсо де Луго всъщност излязъл по-умен от своите колеги-конкистадори.

Измаменият баща бил принуден да повери на друг водачеството на „своята“ експедиция за страната, до чиито граници се добрал Алонсо. И избрал своя чиновник, високообразования юрист Гонсало Хименес де Кесада. Кесада повел войниците по същия път, по който се придвижвал и синът на губернатора. В сравнение със своите конкуренти, за които и не подозирал, Кесада имал безспорни преимущества. А освен това знаел поне в първата част на пътя в каква посока да върви — на юг, надолу по течението на река Магдалена. И експедицията си подготвил много по-добре, отколкото било прието по онова време. Всичките припаси и част от участниците в експедицията Кесада натоварил на пет бригантини, които на предварително определено място трябвало да се срещнат с основните сили...

Главното ядро на експедицията се движело в същото направление, но по друг път и на коне. За да защити войниците от отровните индиански стрели, Кесада наредил да се ушият дебели ватени дрехи, от същия материал били направени качулки, надяващи се на шлемовете. Конете също имали ватени чулове. Тъй като конниците и конете били в еднакви по цвят и материя облекла, не е чудно, че за чибча конник и кон се явявали като някакво ужасно, непознато чудовище.

Обвитите във вата конници търпели най-тежки изпитания. В крайбрежните джунгли ги измъчвали безкрайните многомесечни дъждове и липсата на питейна вода. Когато накрая Кесада преодолял планинските дефилета и се добрал до уговореното място, бригантините не били там. Едва по-късно пристигнали други бригантини. Още в устието на река Магдалена буря изхвърлила на брега три бригантини и екипажите им били избити от индианците. Останалите два кораба се върнали в Санта Марта и едва след ремонт, със значително закъснение се отправили към уговореното място.

От мястото на срещата експедицията отново навлязла в джунглата. Цели 200 испански мили, метър след метър трябвало да си проправят път с мачете. И оредявали все повече. Погубвала ги маларията, един бил разкъсан от ягуар, няколко други станали жертва на крокодили.

И когато вече изглеждало, че враждебната природа ще застави експедицията на Хименес да се върне обратно, както принудила да отстъпи и Ехингер, станало чудо. В сърцето на джунглата намерили път — истински път, по който крайбрежните индианци доставяли сол в страната на чибча. Солният път извел Хименес на плато, обкръжено от най-високите върхове на колумбийските Анди — в страната на чибча.

Градовете и крепостите на това плато били обкръжени от огради от колове. Всяко селище изглеждало като европейска крепост със замък, затова испанците започнали да наричат тази земя „Долината на крепостите“. Войниците на Хименес били удивени.

В Сомогосо те видели рудници, където чибча пред очите им вадели от земята огромни смарагди. Пред всеки дом висели златни звънчета, разлюлявани от вечерния вятър. Отначало жителите на „Долината на крепостите" приели испанците много дружелюбно. Един хронист разказва, че веднъж им предложили четиринадесет великолепно изработени сърца от чисто злато. След петмесечно пребиваване на платото (Хименес бил достатъчно умен да не бърза да завладява главното кралство, а отначало да получи добра представа за положението в другите държави на муиските) експедицията се отправила към сърцето на страната на чибча — Богота.

В държавата на сипа конкистадорите срещнали истинска съпротива. След няколко битки — например при преминаването на река Фунса, при Согамоса, където подпалили няколко светилища на чибча — испанците достигнали Богота. Дворците на града ги довели до опиянение. „Нова Кахамарка, нова Кахамарка" — викали те. И наистина, вероятно нямало боготски дворец, богат дом или светилище, където да не намирали злато или зеленеещи смарагди. Самият крал при приближаването на испанците избягал от града, и както разбрал Хименес, укрил огромните си съкровища в някаква крепост, дълбоко в горите. Испанците се впуснали в преследване, но да удържат победа най-много им помогнали конете. Кралят загинал в битката и кралските съкровища останали завинаги изгубени.

След няколко дни при Хименес се явил един от най-близките родственици на владетеля и върховен военачалник на войските — Сакесипа. Той предложил на испанците съюз, ако го провъзгласят за крал на Богота. С благословията на испанците Сакесипа се възкачил на трона. Но щом Хименес разбрал, че от Сакесипа няма да научи нищо за скритото кралско съкровище, самозваният владетел споделил участта на Атауалпа и мъжествения Куаутемок. Бил затворен, измъчван и тъй като и при изтезанията не казал нищо за съкровището, бил убит. А официално Хименес обявил, че последният крал на страната на сипа — Сакесипа — умрял от неизвестна болест.

След това Хименес започнал да се разпорежда в страната на „златния крал" по собствена воля. Но това траяло кратко време. От юг към Богота се приближавала експедицията на Белалкасар. И за да стане съперничеството за наследството на чибча още по-напрегнато, в „Долината на крепостите" се появила и третата експедиция — на велсеровските немци от Венецуела, която предвождана от заместника на Хохермут Николас Федерман, успяла да премине през Източноколумбийските Анди и стигнала до Богота откъм изток. Индианската страна на златния крал била намерена. Шест експедиции стигнали до границите ѝ — три почти едновременно я открили. Как да се раздели богатството на индианската държава, богатство, което може да бъде сравнено със съкровищата на ацтеките и инките? Изглеждало, че над развалините на кралството на сипа ще започне война за наследството на чибча. Накрая победил Хименес чрез ловък дипломатически ход. Той предложил спора кой да владее покорената индианска страна да реши испанският крал. И кралят се произнесъл в полза на Гонсало Хименес де Кесада. Муиските никой и не питал. Те няколко пъти въставали, но без особен успех. През първите години на испанското владичество в планинските области се разгърнала истинска партизанска война, особено в областите около Тауса, Осибита, Синиаса и Субачоке, отделни индиански отряди дълго оказвали съпротива. И едва след три години, в 1541 година, муиските били окончателно победени. А в края на 18 век в централна Колумбия умрял последният говорещ езика на чибча. (За щастие се е запазила поне граматиката на езика на чибча, съставена в 1619 година от Ернандо де Луго).

Заедно с империята на сипа, с тези няколко малки, но мощни кралства в сърцето на Колумбия, загинали и муиските — истинските чибча. Спомените за златните земи живеят още само в трудовете на американистите. А муиските наред с ацтеките, инките и най-прочутите, средноамериканските май, са били най-забележителната, макар и малко позната индианска група, сътворила една от най-високите култури на доколумбова Америка.

XVI
МАИТЕ

В Америка съществувала още една висока култура, най-блестящата и оригиналната — културата на маите. В доколумбова Америка маите живеели без особени контакти със своите индиански съседи. Испанските конкистадори се срещнали с маите още в 1502 година, почти 20 години по-рано, отколкото с ацтеките, и 30 години по-рано отколкото с инките. И въпреки това последният град на маите — Тайасал, бил превзет от испанците едва след 195 години.

С първите маи се срещнал още Колумб. По време на своето четвърто американско плаване спрял на малък остров, разположен на бреговете на днешната република Хондурас. Тук Колумб срещнал индиански търговци, плаващи на голям кораб. Той попитал откъде са, а те, както Колумб е записал, отговорили, че са „от провинция Маиан“. Така и общоупотребяваното име „майа“ също както и названието „индианец“ се оказва изобретение на великия адмирал. Вероятно и името на главната територия от земите на маите — полуостров Юкатан — е възникнало по подобен начин. Когато конкистадорите за пръв път спрели на бреговете на полуострова, попитали местните обитатели за името на тази земя. На всички въпроси индианците отговаряли: „Сиу тан“, което означава: „Не разбирам“. Оттогава испанците започнали да наричат този голям полуостров Сиутан, а по-късно Сиутан се превърнал в Юкатан. Освен в Юкатан, който по време на конкистата бил територия главно на маите, майа са живели и живеят в планинските области на Централноамериканските Кордилери и в тропическите джунгли на така наречения Петен, разположен в днешна Гватемала. На тази територия вероятно и се е зародила културата на маите. Тук били издигнати първите пирамиди и построени първите великолепни градове на маите. Но много по-сложен и много по-важен от въпроса за мястото е въпросът за времето на възникване на тази култура. За щастие маите с пристрастието си към математиката и педантичната си точност за всяко нещо, което се отнася до календара, на всяка стела поставяли точната дата на създаването ѝ, така че паметниците на културата на маите могат да бъдат датирани с точност буквално до деня. Най-старият от известните днес паметници на маите е стелата (каменен стълб, изпъстрен с йероглифи на маите), намерена във великолепния културен център Тикала, с датировка, отговаряща на нашия 6 юли 292 година.

Културата на маите се е появила на сцената на древна Америка очевидно много преди началото на нашата ера. По-късно тя се развивала напълно самостоятелно, въпреки че отначало непосредствено продължила и великолепно развила големите достижения на своите предшественици — олмеките. Олмеките, поне според нашите съвременни познания, били първото стъпало в стълбата на високите индиански култури, маите — последното. По-нататък развитието в древна Америка не е продължило. За това и нашият разказ за маите е едва сега, връщайки се към тях по околния път, който ни водеше през времето и пространството от олмеките, ягуаровите индианци, не само предшественици, но и географски „съседи" на маите, през Централно Мексико, мексиканския юг и изток, през Централните Анди и накрая през земите на чибча, в северната част на Южна Америка — отново на Юкатан и в Петен, в Тикала, където на 6 юли 292 година започва писаната история на маите.

Един от най-добрите познавачи на историята на маите професор Силванус Гризуолд Морли я дели на три основни периода. Първият свършва на прелома между третото и четвъртото столетие и е наречен предмайски. Следва епохата на Старото царство, чието начало може да се отнесе към 317 година. Тя свършва в 987 година по нашето летоброене. След това идва третият период от историята на маите, наречен Новото царство, който се дели на три подпериода. Първият е периодът на „ренесанса на маите" (до 1194 година), следва „периодът на мексиканско влияние" (от 1194 година до 1441 година) и накрая „епохата на упадъка" до 1697 година). Както показва последната дата отделни малки държави на маите продължавали да съществуват и след идването на белите завоеватели...

Според разказа на францисканския сановник Диего де Ланда, за пръв път в Юкатан испанци се появили през 1511 година. Но преди всичко следва да се запознаем с Диего де Ланда, един от най-чудноватите мъже, които някога Америка е познавала. Без неговата хроника „Съобщение за делата в Юкатан") („Relaciòn des las cosas de Yucatàn") ние бихме знаели за маите още по-малко от това, което знаем сега.

Ланда произхожда от старинната испанска фамилия Калдерон. Родил се е, вероятно, в 1524 година. Още тринадесетгодишен бил приет в знаменития манастир Сан Хуан де лос Рейес и станал францискански монах. През август 1549 година, четири години след като в Юкатан се появили първите францискански мисионери, Диего де Ланда пристига на полуострова на маите с четирима свои другари. В същата година той основава и първия манастир там — Сан Антонио. Фанатичният Ланда бил ревностен мисионер. И след няколко години той дочакал наградата за своето усърдие. Когато през 1561 година Гватемалската и Юкатанската провинции на францисканския орден били обединени, Ланда става духовен глава на новата провинция. И едва сега показва какво умее. Решава да изкорени от своята провинция всичко, което е останало от езическата религия, от езическата култура. Затова заповядва да се съберат всички книги на маите, да се натрупат на огромна клада в град Мани и да се изгорят. На всички, които се интересуват от американските индианци е известна фразата от неговата хроника: „Намерихме у тях (т.е. у маите) множество книги. И тъй като в тях нямаше нищо друго освен суеверия и дяволски измами, всичките ги изгорихме." — Всичките ги изгорихме!!! При все това за много от нещата, известни ни за културата и историята на маите трябва да сме благодарни именно на този непримирим испански фанатик. Своята хроника Ланда написва в Испания, където отива, за да се оправдае за жестокостите спрямо индианците, отказали се от католическата вяра. Колко ли жесток и безсърдечен трябвало да бъде човек, предизвикващ с действията си възмущение дори у испанските завоеватели. Тази хроника била отпечатана едва в 1864 година. В нея се разказва за първите испанци в Америка и за завоюването на Юкатан от Мотехо, за историята на маите, за тяхната култура и писменост. Ланда даже помества няколко йероглифа от писмеността на маите, прилагайки и превода им. И както по-късно ще видим, това твърде много помага при опитите за дешифриране писмеността на маите. Хрониката на Ланда е изключително ценна и по още една причина — на много места той почти дословно предава разказите на своя основен информатор — образован индианец, служител на една от най-значителните управляващи династии на маите — династията на Кокомите. Засега толкова за францисканеца Диего де Ланда, към чиито сведения ще се обръщаме нееднократно. Сега да се върнем към неговите предшественици, първите европейци, стъпили на земята на маите.

Първите бели се появили в Юкатан през 1511 година. Това били група испанци, напуснали Дариен, град на Панамския провлак, управляван от Васко Нунес де Балбоа, открил по-късно Тихия океан. В селището се появили раздори между Балбоа и един от съперниците му. Част от испанските заселници, водени от офицера Валдива, решили „да се върнат в къщи", т.е. в Еспаньола, главна база на испанската конкиста в Америка. Носели на губернатора съобщение за събитията в Дариен и 20 хиляди златни песос за краля. Но каравелата на Валдива не доплавала до местоназначението. Недалеч от Ямайка заседнала в плитчина, наричана тогава Змийската плитчина (днес „Педро Кайс“) и не останали нито каравела, нито песос. Нямало надежда да се доберат някога до Еспаньола. Само на 20 щастливци се удало да наскачат в малката спасителна лодка. Но въпреки че имали „спасителен сал“, нямали ни платна, ни кормило. Гладни и отчаяни, дванадесет дена другарите на Валдива се носели по Карибско море. На тринадесетия течението ги изхвърлило на непозната земя. Били оцелели само половината. Но стъпили на суша! На твърда земя! В страната, която още в 1506 година Бартоломе Колумб (брат на Христофор Колумб) нарича в своите „Римски ръкописи“ с името „Майя“. Но и на земята „Майя“ — полуостров Юкатан — корабокрушенците не били в безопасност. Ланда пише (в глава III): „Тези нещастници попаднали в ръцете на зъл касик, който принесъл в жертва на своите идоли Валдива и четирима от неговите спътници и от телата им приготвил за своите съплеменници угощение.“ И така живи останали само петима испанци. Виждайки какво ги очаква, те избягали от плен и се отправили към вътрешността на Юкатан. Скоро били намерени и пленени от друг вожд на маите, който ги превърнал в роби, но ги оставил живи. А неговият наследник дори им върнал свободата. Но трима от тях умрели и от експедицията на Валдива останали живи само двама — Херонимо де Агилар и Гонсало Гереро...

В 1517 година испанците отново стъпили в Юкатан. Историята на това плаване била типична за своето време. За пет години владичество колонизаторите избили почти всички индианци в Куба, но за рудниците там била необходима работна ръка и те се отправили на лов за роби в още „неоползотворените“ области. Експедицията водел Франсиско Ернандес де Кордова. По време на плаването си отначало открил неизвестни дотогава острови и ги нарекъл „Женски острови“ (Islas des las Mugeres /Mujeres/) заради намерените там множество женски идоли, изображения на „богини-майки“. По-късно експедицията достигнала Юкатан при нос Коточ. Но Кордова бил посрещнат по същия начин както и Валдива. Юкатанските индианци, с висока степен на култура и организация, оказали решителна съпротива на ловците на роби. И въпреки че Кордова използувал срещу тях корабната артилерия, непознато оръжие, предизвикващо ужас, те не прекратили атаките си, докато не прогонили нашествениците обратно в морето. Както отбелязва хрониката, самият Кордова получил тридесет и три рани. Двадесет испанци били убити, петдесет ранени. Ловците на роби се върнали в Куба без роби, но пък със злато, което намерили на Женските остови. А златото, както вече знаем, било единствената цел на конкистадорите и затова Диего Веласкес, губернаторът на Куба, организирал нова експедиция. В състава ѝ влизали пет каравели и била ръководена от Хуан де Грихалва, родственик на губернатора. На негово разположение били предоставени 200 испанци. Експедицията няколко пъти спирала на брега на Юкатан, но без особен търговски успех и след пет месеца се върнала в Куба. По това време се готвел да отплава поредният герой от трагичния епилог на индианската независимост, завоевателят на Мексико, Кортес.

Експедицията на Кортес също била в страната на маите. Там Кортес намерил своята незаменима преводачка, съветница и предана другарка Марина, намерил също и един от отдавна оплакваните членове на експедицията на Валдива — Херонимо де Агилар, надживял своите другари.

Но нито кървавият Кортес, нито ловецът на роби Кордова, нито корабокрушенецът Валдива успели да овладеят Юкатан. Завоюването на полуострова е свързано с името на представител на конкистадорската фамилия Монтехо. Основателят на тази хищническа династия — дон Франциско де Монтехо (роден в 1472 година) превъзхождал своите колеги по образование (завършил университета в Саламанка), а също и с лично обаяние и изискани маниери (много години живял в кастилския двор). Като представител на Кортес в Испания Монтехо знаел за съществуването на Юкатан и дълго, целенасочено се готвел да завоюва непокорния полуостров. В края на 20-те години тази била единствената известна и практически недостъпна област на Новия свят, още незавзета от испанците. Резултат от дейността, разгърната от Монтехо в Испания за подготовка на бъдещото конкистадорско начинание, бил типичният за това време „договор" — „Capitulación" между испанския крал Карлос V и Монтехо, задължаващ се „да продължи изследването и завоюването на полуостров Юкатан". За Монтехо и наследниците му кралят предварително отредил титлата аделантадо. Освен това Франциско Монтехо бил обявен за пожизнен губернатор и главен капитан на Юкатан.

Двадесетгодишното завоюване на Юкатан от Монтехо не се отличавало от другите конкистадорски начинания по това време. И той бил толкова последователен и толкова жесток. Може би най-жестокият. Та именно Монтехо имал обичай да храни кучетата си с месо от убитите индианци. Благородният де лас Касас неведнъж споменава за Монтехо и войниците му. Най-напред разказва как Монтехо достигнал Юкатан и как се опитвал да извлече злато от страна, която го нямала.

„В година хиляда петстотин двадесет и шеста друг безсъвестен мъж бил поставен над кралство Юкатан с помощта на лъжи, измами и обещания, дадени на краля, каквито способи използват и други тирани до днешни дни, за да получат длъжност и държавни синекури, и под прикритието на своето положение и на основание на своите пълномощия да могат безпрепятствено да крадат и грабят. Това кралство било гъсто населено поради мекия климат и плодородно поради достатъчната влага, с което превъзхождало Мексико; по богатство на мед и восък то превъзхожда всички известни краища на Индия. Заема пространство от триста мили. *От всички индийци жителите на тази провинция били най-развити.* Този тиран с триста мъже започнал да води война против невинни, живеещи на своя земя и никому злини непричиняващи туземци, което предизвикало гибелта на безкрайно множество хора. И въпреки че този край няма злато (ако имаше, бърз край в рудниците би очаквал обитателите му),за да извлече все пак злато от телата и душите им, душите, за които Исус Христос прие смъртта, in summà[1] всеки на когото не отнел живота, направил роб, напълвал с тях корабите, доведени по тези места от мълвата и слуховете, и пълни ги изпращал, за да замени индианците за вино, зехтин, солено свинско месо, дрехи, коне и друго, което по неговите разсъждения и разбирания, можело да бъде някому потребно. Той предлагал избор от петдесет или сто девици и тази, която изпъквала над останалите, заменял и за най-малкия съд вино, зехтин, оцет или солено свинско и същия избор предлагал за две или три стотици способни юноши. И се случвало момък, вероятно син на вожд, да бъде даден за буца сирене, а сто човека — за кон. И на тези престъпления се отдавал от двадесет и шестата до тридесет и третата си годишнина...“

Но имало и още по-лошо. По-нататъшните действия против маите били възглавени от Монтехо Втори, син на Франциско Монтехо, принуден в 1533 година да се върне в Испания.

Монтехо Втори овладял постепенно почти половината Юкатан. В 1542 година направо върху развалините на индианския град Тио основал първия европейски град тук — Мериду. В 1546 година в голяма битка разбил и последната група съпротивляващи се майа в Юкатан.

В Петен маите запазили независимостта си. Наистина в 1542 година през тяхната територия минала наказателната експедиция на завоевателя на Теночтитлан Ернандо Кортес, придвижвайки се на юг, но този път тя била насочена не против индианците, а против бившите кралски офицери, които започнали да създават в Централна Америка собствени „държави“, почти независими от Кортес и от краля. Тогава Кортес се срещнал с индианците ица, живеещи в град Тайасал, построен на остров сред голямо езеро. Индианците от Тайасал отблъсквали всички нападения на Монтехо и последователите му в продължение на цели 150 години. И едва красноречивият монах, мисионерът Андреа де Авенданьо-и-Лойола, който говорел няколко диалекта на маите и дори разбирал писмеността им, успял през 1697 година, посещавайки града, да убеди жителите му, че по-нататъшната съпротива е излишна. След заминаването му към острова се отправил голям испански кораб под командуването на генерал де Урсуа. На брега на острова започнало последното кърваво клане. И на 14 март 1697 година последният свободен град, населен от творци и носители на най-забележителната древноамериканска култура, паднал.

---

[1] С една дума (лат.) — Б. пр.

В Тайасал завоевателите намерили великолепни дворци, административни сгради и 19 храма. Един от храмовете бил посветен на Цимин Чако („Гръмотевичния тапир“). Този свещен Гръмотевичен тапир бил любимия жребец на Кортес Моросило, тежко наранен по време на похода към Петен. Кортес помолил жителите на Тайасал, които дружески го посрещнали, да се погрижат за врания му кон. Както знаем, конете правели на индианците по-силно впечатление от самите испанци. Маите предлагали на полубожественото създание всевъзможни лакомства, в това число и човешко месо. Но въпреки това конят умрял. И тайасалските майа построили в негова чест храм, в който поместили голяма каменна скулптура на това удивително същество и тъй като не знаели името му, нарекли го Гръмотевичния тапир.

От първата среща на Колумб с търговците майа на хондураския остров до окончателното поражение на тайасалските майа минават цели 195 години. Маите оказали на испанските завоеватели силна съпротива, но тя не била организирана от някаква централна власт, каквато у маите и никога не е съществувала, нито от силните градове-държави, по-голямата част от които били западнали още преди появата на испанците на Юкатан. По време на конкистата на полуострова управлявали не по-малко от пет независими помежду си владетелски рода — Тутул Шиу (или просто Шиу), със столица неотдавна построеният град Мани (преди това седалище на Шиу бил прославеният Ушмал); Кокоми с резиденция в Сотута (преди това в по-малко известния Майапан); Канаки, Чели, със столица Тесом, и накрая Печи със столица Мотул. В педиода на Новото царство (както и в по-малко известния период на Старото царство) маите за разлика от ацтеките и инките нямали единна могъща държава, а създавали само градове-държави, в състава на които влизала столицата (понякога и няколко други културни центрове) и села, населени от полусвободни селяни, снабдяващи града, или по-точно владетеля и жреците с хранителни стоки. Опитите за обединение били рядко явление и довели само до създаването на съюзи между градовете, някаква „тройна лига“, в която влизали най-значителните за своето време градове на Юкатан — Чичен Ица, Ушмал и Майапан. Но и тази конфедерация, създадена през X век, не просъществувала дълго. Достоверни сведения за обществения живот на маите имаме само от последния период на така нареченото Ново царство. Обществените отношения на маите били вече класови с изострени до крайност антагонистични противоречия. На единия край била аристокрацията, от която произхождали и жреците, а на другия край свободни земеделци, но без собственост. Начело на града-държава стоял алач уиник („Велик човек“) с неограничена и пожизнена власт. Властта се унаследявала от първородния син. „Великият човек“ се отличавал не само от „народа“, но и от представителите на господстващата класа на първо място с разкошното си облекло: великолепна огромна корона-диадема, направена от перата на редки птици; цветни сандали, нефритови пръстени и т. н. Лицето му било изрисувано с богата татуировка. И за да има владетелят орлов профил, носът му бил уголемяван с помощта на различни пластични средства, докато се получел огромен орлов клюн. Останалите части на лицето и тялото също били украсени или изкуствено деформирани, за да се подчертае изключителността на „Великия човек“. Зъбите се изпилявали и украсявали с нефритови пластинки. Ушите се пробивали и разтягали с помощта на яйца от пуйка.

„Великият човек“ бил абсолютен монарх, но за някои важни държавни работи се съветвал с нещо като държавен съвет. Този съвет се състоял от най-видните представители на аристокрацията и се наричал ах куч кабоб. Селищата, принадлежащи на един или друг град-държава, се управлявали от батаби — също наследствена длъжност. Батаби се подчинявали непосредствено на държавния глава — „Великия мъж“. В своята община батаби били пълновластни съдии, а по време на война — предводители на войските на общината. Помощниците на батаби се наричали ах кулелоб, те контролирали изпълнението на заповедите, носели сведения и т. н. Длъжностни лица в общината били и ах холпопи, ръководещи обредните танци и песни по време на различни официални церемонии. Всички, с изключение на ах холпопи, са представители на аристокрацията. Знатните майа живеели в прекрасни каменни градове. Занятчиите и селяните живеели в предградията, обикновено в колиби, покрити с палмови листа. Още преди изгрев слънце напускали жилищата си: едни за да строят нови дворци и пирамиди, други за да изработват за владетелите на тези дворци и пирамиди разкошни дрехи, красиво оръжие и украшения, трети — и те били най-много от всички — за да обработват земята.

Културата на маите, която дала толкова много на човечеството, била напълно откъсната от човека. Ученият все повече гледал към звездите и съвсем не забелязвал своя беден „съплеменник“ и грижите му, не забелязвал земеделеца, обработващ земята по същия примитивен начин както предците му преди хиляди години. На учените майа, можещи да определят продължителността на деня и да предскажат лунно затъмнение по-точно от своите европейски колеги, и на ум не им идвало да създадат за селяните по-производителни оръдия на труда.

Трудещите се могат да бъдат разделени на две групи: на зависими, но лично свободни земеделци, строители и занаятчии, и на роби. Лично свободните се наричали ах чембал уиникоб, което дословно означава „низки хора“ или „зависими хора“ и се занимавали главно със земеделие, а земеделските познания били твърде примитивни. Най-напред изсичали с каменни брадви горите, а повалените дървета изгаряли. След това правели ямички и в тях поставяли семената на най-доброто растение, което знаели — царевицата. След като засадят полето, за него повече не се грижели и се връщали едва когато презрелите кочани започвали да изсъхват. При този начин на стопанисване след две-три години почвата напълно се изтощавала, земеделците я напускали, избирали нова гора и всичко се повтаряло отначало. Освен „божествената“ царевица отглеждали памук, боб, тютюн, какао, събирали в горите мед от диви пчели и т. н. Морските води, миещи бреговете на полуострова, им давали богат улов на риба, а от морската вода добивали сол.

Всяко семейство отглеждало пуйки, а понякога и патки. Трапезата си допълвали с лов на диви зайци, агути, броненосци с чудесно месо и гущери. Но въпреки това храната им била твърде еднообразна и се състояла 90% от царевица. Ала и от еднообразната кухня на маите все пак сме взели нещо... дъвката. В горите на Юкатан и Петен растяло дърво, наречено ча, чиито плодове индианските хлапаци събирали и дъвчели. Друго забележително дърво в тукашните гори било „сапуненото дърво“ (Sapindus saponaria), наричано амоле. Корените на това дърво маите използували като истински сапун и се миели с тях преди и след ядене, с тях перяли и дрехите си.

Освен натуралните данъци, които простолюдието плащало на господарите си, то имало и друга повинност — строежът на храмове и пирамиди. Строели и сакбеоб, каменни пътища, свързващи най-важните култови центрове на маите.

Най-ниско обществено положение имали робите — пентакоби. Основната маса от роби съставяли военопленниците, непринесени в жертва на боговете. Техни изображения виждаме на много стели в градовете на маите (например на стела 12 в Пиедрас Неграс) и на фреските в откритите неотдавна храмове Бонампака. Роби ставали не само военнопленниците, но често и служители на града-държава. Робът или се раждал роб, или извършил някакво престъпление (най-често светотатство), бил наказван с доживотно робство, или някой задлъжнял, който не можел да върне заетото му, губел свободата си, докато близките му не изплатели дълга. И на края — в градовете на маите можел да бъде продаден в робство и чужденец.

Щом заговорихме за продажба, следва да припомним, че за платежно средство маите използували какаовите зърна. В едно старинно съобщение например се говори, че „един роб струва сто какаови зърна“.

Маите се обличали в дрехи от прекрасни тъкани, тъкани на станове от памук и влакна на агаве. Краката си обували в кожени сандали (наричани ксанаб), често разкошно украсени.

Огнище на живота на маите в началото на Древния период била територията, съставляваща днес част от Гватемала, през която тече река Усумасинта и притоците ѝ. Тук, в Петен, били създадени много прекрасни градове: Копан, Тикал, Киригуа, Паленке, Йешчилан, Уашактун и други. Във втората фаза от историята на древния период — в V и VI в. в. — нови градове се изграждат и на север в Юкатан. Скоро водеща роля започва да играе градът, основан в 495 година и наречен по името на своите обитатели Ица, а по-късно — Чичен Ица — „При кладенеца (на племето) Ица“.

Всички прекрасни градове при реката Усумасинта съществували кратко време. Следва дълго време, през което без видима причина тази култура прекъсва развитието си. Прекрасните градове на юг умират и в палатите, и по стълбите на пирамидите се възцарява лесът. Нови дати на стелите не се появяват. И пак без никаква видима за нас причина центърът на живот на маите се премества на север в Юкатанския полуостров.

Неочакваното падане на Древното царство не било предизвикано от нападение отвън, причина за падането на много империи. Някои учени предполагат, че е загинало, защото всички близки земи, подходящи за земеделска обработка, били изтощени. Други търсят причината в епидемия, трети обясняват всичко, макар и не много убедително, с промяна в климата, четвърти — със земетресенията.

Но на нас ни се струва, че отговор на този въпрос ще даде най-вече марксисткото учение за класовата борба. Не е неправдоподобно, експлоатираното простолюдие и роби, които по искане на жреците и знатните и в съответствие с календара на маите през всеки пет години, през всеки двадесет години, през всеки петдесет и две години, издигали грандиозни храмове, стъпаловидни пирамиди и тайнствени стели, веднъж да са казали „стига“, да са престанали да изсичат джунглата и да са разрушили старинните каменни паметници. Намерени са редица стели и храмове, които са умишлено повредени, а кой би могъл да ги повреди, когато много от тях били открити едва преди десет години? Преди откривателите в джунглата до тях не са стигали нито испанските завоеватели, нито толтеките.

До конкистата в историята на маите само веднъж се намесват чужденци. Дошли от Мексико и не е необходимо да ни ги представят — това са толтеките, принудени да напуснат Тула. Съгласно преданието тогава в Чичен Ица се върнали и създателите на този град, легендарните ица, които някога заминали оттук, а с тях от Мексико дошъл народ, предвождан от вожда „Кукулкан“ (това е буквален превод на името на познатата ни вече Перната змия — Кецалкоатъл). Смесените потомци на ица и толтеките създават в Чичен Ица нова държава, явно носеща следи от влиянието на мексиканската култура. Мексиканско влияние личи и в почитането на Пернатата змия. Потомците на толтеките учат маите да използуват нови материали: тюркоаз, оникс, планински кристал, а също и метали. Емигрантите от Тула — Толан, които дошли заедно с ица през втората половина на X век на север в Юкатан и в 987 година завладели Чичен Ица, говорели вече езика на маите. Двама видни представители на толтекското воинство, Коком и Шиу, основават по-късно два самостоятелни града-държави. Коком основал Майапан, а Шиу — Ушмал. Градовете бързо се разрастват. В Чичен Ица се издига първата пирамида в чест на новото божество, което идва с толтеките от Мексико, в чест на Кецалкоатъл, наричан вече от маите Кукулкан. Изображения на Пернатата змия, изваяни на прекрасните колони в Чичен Ица, възвестяват, че градът има нов покровител. А Ушмал е построен в стила „ренесанс на маите“, най-ярък образец на който е „Дворецът на кралете“ (според много изследователи това е най-красивата постойка от този вид в доколумбова Америка).

Тези три главни града — Чичен Ица, Ушмал и Майапан — в този първи период на Новото царство, наречен „ренесанс на маите“, в 1007 година образуват така наречената Майапанска лига — конфедерация, която представлява най-високата точка на стремежа за централизация на маите. Възможно е и тази конфедерация да е отглас от конфедерациите на градовете-държави по това време в Мексико. Но колкото повече растяло богатството и великолепието на градовете, толкова повече растяла и завистта и враждата между владетелите им. И в 1194 година се стига до открито стълкновение. Хунак Сееле от майапанската династия Коком с помощта на няколко отряда мексикански наемници напада и завладява Чичен Ица и става неограничен владетел на Северен Юкатан. За да се покаже могъщество, „Великите хора“, владетели на отделните държави на майа, са доведени в Майапан и принудени да живеят там. Дори „Великият човек“ на Ушмал, който не участвувал в междуособната война, трябвало да се установи в Майапан. За военната мощ на този град свидетелствуват градските укрепления — истински крепостни стени. Дотогава в нито един град на маите не е имало външни укрепления.

Владичеството на майапанските Коком над останалите майа в Юкатан трае 250 години. След това избухва въстание против диктатурата на Кокомите, водено от алач уиника на Ушмал Ах Шупан Шиу. Въстанието било успешно. В 1441 година победителите унищожили центъра на самовластие, а заедно с гибелта на Майапан настъпил краят и на единството на юкатанските майа. Оттогава съществуват 18 самостоятелни държави и държавици, от които само пет играят по-значителна роля.

Скоро разрушеният Майапан е изцяло изоставен. Жителите му, водени вече от династията Чел, построяват нов град в Текоа. Идва упадъкът и на славната някога столица Чичен Ица. По неустановени досега причини ица отново напускат своя великолепен град и оглавени от нов вожд се преселват на юг, в Петен, където строят езерната столица Та Ица или известния ни вече Тайасал. И тъй като преселението е всеобщо, преселват се и главните победители, ушмалската династия Шиу (техни потомци и до днес живеят в Юкатан), и основават нов град, назован пророчески Мани, което може да се преведе приблизително като „всичко е загубено“. И действително, всичко вече било загубено. Още преди появата на първите испанци, градовете на маите са опустошени от страшна епидемия (вероятно чума). И веднага след нея на вратата им чука кастилският меч. Шиу (сега вече Напот Шиу) принасят в жертва на боговете стотици хора, за да се избавят от страшното бедствие, но нито жертвуваните най-красиви девици, нито поклонничеството до сенота — свещения кладенец на Чичен Ица, могли да предотвратят нещастието, което носели бледоликите хора, нещастието, предречено от името на последния град на маите. Да, всичко било загубено, боговете се разгневили.

Боговете — кървавите богове на маите. За тях още не сме говорили. А религиозните представи на маите играели изключителна роля в обществения живот на маите

В градовете на маите на север в Юкатан, за които имаме достоверни сведения благодарение на известния ни вече Диего де Ланда, за творец на света жреците провъзгласявали бога Хунаб

Ку. Този бог-творец имал син Ицамна. А Ицамна – господар на небето (вероятно заедно с богинята на плодородието), бил върховният бог в пантеона на маите. Ицамна бил почитан като създател на писмеността и книгите, владетел на деня и нощта. Чак — бог (или богове) на дъжда, имал за селяните голямо значение. В повечето градове били почитани четирима Чак. Всеки от тях владеел една от четирите посоки на света, имал собствен небесен цвят и според него бил назоваван. Чак Шиб Чак (Червеният Чак на изгрева), Сак Шиб Чак (Белият Чак на севера), Еш Шиб Чак (Червеният Чак на запада) и Кан Шиб Чак (Жълтият Чак на юга.)

Други богове били Шуум Кааш, бог на царевицата; богът с име Ах Пуч (бог на смъртта) — божество, на което очевидно се принасяли жертви и което било изобразявано като скелет; Шаман Ек, бог на Полярната звезда, по всяка вероятност бог на пътешествениците и търговците. От женските божества почитали Ишчел — богинята на женските работи и, вероятно, на луната, а също и Иштаб — богиня на самоубийството. Според представите на маите самоубиецът отивал право в „рая“.

С небето у маите работата била много сложна. Небето не било едно, а тринадесет, едно над друго. И всяко владеел отделен бог. Небесата маите наричали Ошлаунтику. И така, според вярванията на маите, на небето имало тринадесет небеса, а под земята — отвъден свят, ад, и то също не един. Този подземен свят също се управлявал от богове (Болонтику). В деветия, най-тъмен и дълбок свят, владеел Ах Пуч. Собствен бог имал и всеки ден от календара. Свои богове имали и всички цифри от единицата до тринадесетицата, а инак и не могло да бъде при такива страстни математици като маите. Собствен бог имала даже нулата.

Религиозният култ на маите се отличавал с невероятна разгърнатост и пищност. Жреците принадлежали към най-висшия слой на обществото. Вероятно религиозният живот на всеки град-държава бил ръководен от първожрец (наричан може би жрец на змията). Първожрецът следял и за възпитанието на децата на висшата аристокрация, и за дейността на подчинените си жреци. Той обучавал подчинените си жреци в религиозни знания, йероглифна писменост, астрономия, астрология и т. н. Блестящите достижения на културата на маите били достъпни само за малцина. Водачите на жречеството се наричали ах кинйах („кинйах“ означава пророкувам). В епохата на владичеството на Майапан имало дванадесет ах кинйахи. На тях било подчинено низшето духовенство — чилани, накоми и чаки. Жреците, за разлика от владетеля и останалите аристократи, носели прости дрехи и висока „митра“.

Основен обред на религиозния култ на маите, особено в последния период, също както в Мексико, било жертвоприношението, и преди всичко принасянето на човешки жертви. За тях многократно свидетелствуват не само хронистите, но стенописите на зданията на маите и женските скелети, намерени в свещения кладенец в Чичен Ица.

Ритуалът на човешко жертвоприношение е твърде подобен на ацтекския. Човека, предназначен за жертва, жреците най-напред намазвали със свещена жертвена боя, а на главата му слагали висока „жертвена" шапка. След това, вероятно с религиозни песнопения, го извеждали на върха на пирамидата. Четирима помощници на първожреца (наречени по името на своите божества чаки), също намазани със свещена жертвена боя, хващали жертвата всеки за един крайник и я полагали по гръб на олтара. След това се приближавал накът — церемониалмайстор — и разрязвал с каменен нож гърдите на жертвата, стремително изтръгвал от разреза на гърдите живото сърце, предавал го на главния чилан и той с кръвта, която пръскало още живото сърце, накапвал изображението или статуята на бога, в чиято чест било извършвано жертвоприношението. Тялото на жертвата чаките хвърляли от стълбите на пирамидата, а долу върху все още потръпващото в конвулсии тяло се спускали други жреци, одирали (буквално) от още топлия ѓруп кожата, главният чилан веднага я навличал и пред очите на хиляди зрители изпълнявал неистов култов танц. След това тялото на жертвата било изгаряно или ако принесеният в жертва е бил мъжествен воин, тялото било нарязвано на малки късчета месо, които благородниците и жреците изяждали (очевидно за да се сдобият с достойнствата на мъртвия).

Наистина, трудно е да си представим до какви жестокости е достигала религията на един иначе миролюбив, културен и благороден народ като маите. Тъй като няма съмнение, че най-гениалните достижения на доколумбовата индианска цивилизация, наука и изкуство са свързани с името на маите, трудно е да се реши кое да бъде поставено на първо място. Трябва, разбира се, непременно да се посочи писмеността и свързаната с нея литература, след това математиката и астрономията, науки, на които се опира във висша степен съвършеният календар на маите, превърнал се в идол и бич, вместо в средство за развитие на обществото.

Да започнем с математиката. Маите първи в историята на човечеството приложили идеята за местоположението при писане на големи числа и хиляда години преди Стария свят изнамерили нулата. Маите използували двадесетична система на броене. Записването на числата било просто. Единицата означавали с една точка, двойката с две точки, тройката с три точки, четворката с четири точки. Петицата пишели като водоравна черта, шестицата — една водоравна черта и над нея точка. Десятката била две черти една над друга, петнадесет с три черти, деветнадесет — три черти и над тях четири точки. Нулата се означавала с образа на морска раковина...

На тази двадесетична система на изчисление се основавала календарната система на отчитане, с помощта на която било възможно да се изрази което и да е число и периоди от време, равни на милиарди дни. Основната единица е „един ден", на езика на маите „кин". Двадесет пъти един ден прави един уинал (продължителността на един месец у маите). И тук следва важна промяна, при която математиците се подчинили на астрономите, измерили точната дължина на годината — 365 дни и $\frac{242}{1000}$ от деня, или примерно 18 уинали. Продължителността на годината се приема за равна на 1 кин x 20 (1 униал) x 18 — и получаваме 360, или у маите 1 тун приблизително съответстващ на една година.

По-нататък математиците-майа смятали така:

20 туна съставят един катун (7200 дни)

20 катуна — 1 бактун (144 000 дни)

20 бактуна — 1 пиктун (2 880 000 дни)

20 пиктуна — 1 калабтун (57 600 000 дни)

20 калабтуна — 1 кинчилтун (1 152 000 000 дни) и накрая

20 кинчилтуна — 1 алаутун, което се равнява на 23 040 000 000 дни.

И така ние можем да изчислим и запишем който и да е ден и което и да е число. Например 1 388 308 по начина на маите се записва така: 9 бактуна, 16 туна, 7 уинала и 8 кина. Както виждаме маите имали високо развита способност за абстрактно мислене.

Астрономията на маите е още по-сложна. По пътя на точни наблюдения маите определили, например, продължителността на годината значително по-точно, отколкото това можело да стане с юлианския и със съвременния грегориански календар. Маите определили също и продължителността на въртенето на луната около земята и го изчислили необикновено точно дори спрямо критериите на нашата електронна ера: 29,53059 дни. Изучили и други небесни тела. Астрономът Уилсън е намерил „табличка" за предсказване фазите на Марс. От останалите небесни тела астрономите-майа обръщали най-голямо внимание на съзвездията Близнаци (Ах Ек) и Плеяда (Цаб). Умеели също така точно да предсказват лунните затъмнения и т. н.

Маите имали два календара. Единият — „свещен" календар имал 260 дни и се наричал цолкин, другият — 365 дни, и се наричал хааб. Месеците и в двата календара се състояли от двадесет дни. Всеки ден от месеца имал свое име и свой йероглиф. Подобно на ацтеките, за определяне на дати по календара цолкин, маите използували редни числителни от 1 до 13. Денят можел да се нарича 12 Акбал, 4 Чуен, 7 Сиб, и т. н. Някои групи майа, например гватемалските какчикели, наричали децата си по имената на деня, в който са се родили по цолкин. „Свещената" година цолкин трае само 260 дни. И досега не е известно защо, въпреки че календарната система на маите привлича интереса на десетки учени. Най-правдоподобно обяснение дава немският учен Леонард Шулце-Йена. Той свързва продължителността на цолкин с нормалния период на бременност (9x29 дни) — времето, което минава от зачеването до раждането на детето.

Другата година на маите, хааб, състояща се от 365 дни, включва 18 месеца по 20 дни и още един „кратък", петдневен, деветнадесети месец (уайеб). Тази „дълга година" започва винаги с месец Поп и с ден, означаван О поп. По такъв начин отчитането на дните в хааба започвало не с единица, а с нула — „нулев ден на месеца".

И така маите ползували две години — хааб и цолкин. А у маите, живеещи под истински диктат на календара, много обряди били свързани с цолкина и хааба в тяхната взаимна връзка. Затова тези два календара били сравнявани с две зъбчати колела, едното с 365 зъба, другото с 260 зъба. При въртене зъбците последователно прилягат един към друг. За да може един зъб от малкото колело да се срещне отново със зъб от голямото колело, трябва да се извършат определено число завъртвания на колелата. А именно 52 завъртвания на малкото колело и 73 на голямото. Ако умножим цолкин на 73 и хааб на 52, то ще получим 18 980 дни. По такъв начин установяваме, че маите използували същите петдесет и две годишни цикли, каквито били приети и у ацтеките. Ацтеките, а вероятно и някои други високо развити култури на доколумбово Мексико, може би са заимствували този голям цикъл от маите. Посредници биха могли да бъдат мексиканските воини, които в началото на второто хилядолетие от новата ера участвували в междуособните войни на маите. Накрая можем да предположим, че маите са познавали и още по-продължителен цикъл от време, включващ пет пъти по 18 980 дни, тоест — и това е любопитно — точно 365 цолкина (от 260 дни) или 260 хааба (по 365 дни). В тази най-висша хипотетична степен зависимостта между цолкин и хааб е напълно очевидна.

Значителна роля в живота на маите, особено в късния период, играе също двадесетгодишният малък цикъл, наречен катун.

Маите имали, както свидетелствува надписът на стела 9 в

Уашактун, определена начална дата, от която подобно на нашия календар „от Рождение Христово“, отчитали всички следващи дни и години. Тази начална дата, записана като 4 ахау 8 кумху, съответствува на 3 113 година преди н. е. Произходът на тази дата не е установен и представлява голям интерес, дори и за това, че 4 ахау 8 кумху, означава не началото на годината, а един от дните на хааба — годината от 365 дни, която все пак винаги, за разлика от цолкина, започвала от един и същ ден, означаван като О поп. Какво събитие е станало на 4 ахау 8 кумху не ни е известно. Нито маите, нито олмеките, за които не трябва да забравяме при изучаване на културата на маите, тогава още не са съществували.

За календара си и за астрономическите си открития, благодарение на които календарът бил постоянно поддържан, майа полагали огромни грижи. Редовно свиквали народни „конгреси“ за астрономията и календара, и на първо място да уточнят вероятно започването на новия хааб — началния ден О поп. Учените са установили, че един от тези всенародни календарни „конгреси“ се е състоял в Копан в 765 година. Заедно с уточняване началото на най-близкия хааб, главна задача на този астрономически „конгрес“ била оправянето на календарните неточности, допуснати в течение на предидущия петдесет и две годишен цикъл.

За да бъде датировката още по-точна, по време на Старото царство към обикновените дати добавяли данни, изчислени или въз основа на въртенето на Луната, или най-често на Венера.

Например до средата на VIII век, за обозначаване на който и да е ден маите използували много сложен начин, изискващ цели десет йероглифа и посочващ, грубо казано, колко бактуна, катуна, туна, уйнала и кина са изминали от началната дата на летоброенето им до този ден. Тази много сложна система на датировка, която се открива преди всичко по паметниците от V—VIII столетие, в американистиката е прието да се нарича „дългите сметки“. За първи път този начин на записване на времето бил дешифриран от Дж. Т. Гудмен.

От средата на VIII век от стелите на маите изчезват дългите сметки и се появява нов начин на датиране, наричан от маите у кахлай катуноб и който днес се означава като „кратка сметка“. Краткият начин бил по-прост. Датата означавала колко дни са изминали от свършването на последния катунов период до момента на записа.

Досега говорихме за двете общоприети години на маите — цолкин и хааб. Но изучаването на една от трите запазени книги на маите, наречена Дрезденски кодекс, показало, че в своите „математически“ религиозни обреди жреците използували и трети календар с година, траеща 584 дни, времето на едно завъртане на Венера. Маите без труд изчислявали, че пет такива години съответствуват на осем хааба. Последният ден от този цикъл, свързан с Венера и Слънцето, жреците отбелязвали особено тържествено. А още по-тържествено било завършването на „големия цикъл на Венера", продължаващ 5 х 13 х 584 дена, или по този календар 65 години, което точно съответствувало на два големи цикъла на хааба, или 104 години. Съществуването на третата година на маите, и сложното съответствие между отделните календарни системи, за установяването на които се трудили астрономи и жреци, убедително показва, че удивително точният календар на маите изцяло е загубил своето първоначално предназначение — да служи на нуждите на земеделието — и се е превърнал в съвършена, но безполезна и самоцелна игра с числа и иреални съотношения. Съотношения, на които религията на маите винаги е приписвала някакво висше, свръхестествено предназначение.

Както в развитието на астрономията и математиката, така и в развитието на писмеността маите изпреварили всички други високоразвити култури на доколумбова Америка. Може да се предположи, че поне в основни черти маите са заимствували йероглифите от олмеките. Но даже и ако не им се признае авторство върху основните принципи на това писмо, не можем да не признаем, че те са ги развили и щедро обогатили с нови елементи. Маите повече от която и да е друга народност в древна Америка са писали истински книги. Благодарение „управлението" на Диего де Ланда и неговите последователи до нас са достигнали само три йероглифни „кодекса" на маите. Освен тези книги в градовете на маите са се запазили и няколко стотици надписи, изсечени върху камък.

Писмеността на маите до неотдавна представляваше един от най-големите научни проблеми на американистиката. Десетки европейски и американски изследователи са се опитвали да го разшифроват. И дълго време напразно. Немският американист Паул Шелхас стига дори до извода, че да се разшифрова писмеността на маите, е невъзможно.

Неотдавна с този проблем се заѐ и съветската американистика. Достигнатите от нея резултати в областта на разшифроване йероглифите на мезоамериканските майа, показват, че скептичността на Шелхас е необоснована. Началото на интензивното изучаване на писмеността на маите в СССР е тясно свързано с името на ленинградския американист Юрий Кнорозов, завършил в 1949 година Московския университет и увлечен още от студентски години с проблема за изучаване писмеността на маите. Още в 1955 година въз основа на проучванията на първо място на Дрезденския кодекс той публикува работата си „Системата на писменост на древните майа“, където, първо, стига до заключението, че йероглифното писмо на маите не се отличава особено съществено от йероглифната писменост на Стария свят, преди всичко китайската и египетската, а второ, посочва, че повечето от йероглифите на маите имат строго определено фонетично значение и представляват сричка. Тези знаци той разделя на четири групи:

1. Гласни от така наречения тип А, които се използуват за записване на начален или заглавен гласен звук в думата.

2. Сричкови от типа „АБ“, състоящи се от гласна, след която следва съгласна (напр. Ах, Ак, Ет и т. н.)

3. Сричково-съгласни от типа „Б(А)“, състоящи се от съгласен звук, след който следва гласна. Най-често се срещат на края на думата.

4. Сричкови знаци от типа „БАБ“, представляващи съгласна + гласна + съгласна (напр. Бел, Тул, Нал и т. н.)

Истинските идеограми, които изразяват цяло понятие, цяла дума, както твърди Кнорозов, са много малко. Така например в йероглифното писмо на маите съществува идеограма за думата „болай“ — ягуар, „йаш“ — зелено, и т. н.

Известни са три йероглифни кодекса на маите: Парижки, Дрезденски и Мадридски, наричани така според местата, където се съхраняват. Дрезденският, намерен в 1739 година, е три и половина метра дълъг и се състои от тридесет и осем листа. В 1859 година между книги, предназначени за изгаряне, бил намерен Парижкият кодекс. Третият, Мадридският, а иначе Трокортесианският, е най-обширен. Дълъг е 5 метра и 55 сантиметра и има 56 листа.

Наред с тези кодекси маите са ни оставили още няколко ръкописа, написани или преписани с латиница в първите години след конкистата. Между най-известните от тях са великите епически произведения на доколумбовата индианска литература — “Попол Вух“ и „Чилам Балам“. Напомняме, че чилам са се наричали жреците-прорицатели на маите. Балам, също балай или болай, е думата на маите за ягуар. Известни са ни няколко „Чилам Балам“ — ръкописи с различни сведения за историята и религиозните представи на маите. Наречени са по имената на местата, където са намерени, например „Книга на пророка ягуар от Чумайел“. Освен това в Гватемала били намерени т. нар. „Какчикелски анали“, ръкопис на езика на маите, разказващ историята на племето какчикел и управляващата го династия Шахила.

И все пак най-известният литературен паметник на маите си остава „Попол Вух“, най-голямото известно епическо произведение на индианците от доколумбова Америка. Този бисер в съкровищницата на световната литература е ценен както за специалистите, така и за обикновените читатели, с това че вярно предава религиозните и философски представи на племето киче, едно от племената на великото семейство на централноамериканските майа.

Оригиналният ръкопис „Попол Вух“ е бил написан очевидно на йероглифно писмо. След идването на испанците в Гватемала ръкописът е преписан на латиница.

Произведението е твърде обширно. Книгата е разделена на три главни, почти самостоятелни части. В първата от тях се описва например сътворението на света от главните божества на киче, възникването на животните, създаването на хората, след това се разказва за потопа и за унищожението на „дървените хора“. Тук повествованието неочаквано прекъсва и започва втората, най-пространната и вероятно най-прекрасна част, твърде много напомняща гръцката митология, разказваща за удивителната съдба на двама герои-приятели Уанапу и Шбаланке, за борбата им с гордия „полубог“ Вукуб-какиш и двамата му сина, слизането им в подземното царство Шибала, където се състезавали с владетеля на подземното царство в игра на топка, за приключенията на двамата герои в „къщата на тъмнината“, в „къщата на ягуарите“, в „къщата на прилепите“ и накрая за победата им над владетеля на подземното царство.

Третата част продължава разказа за сътворението на хората. Божествените създатели, недоволни от първите и вторите свои творения — хората от глина и хората, изрязани от дърво, — отново направили човек, но този път от свещеното растение на маите — царевицата. Този човек се оказал удачен и всички киче са негови потомци. В заключителната, исторически ценна част на Попол Вух е отбелязано обединението на киче, говори се за произхода на отделните племена и за племенните им божества. И накрая в Попол Вух се изреждат владетелите на отделните групи на киче — Нихаит, Кавек, Ахуа, Киче — от „праотците“ чак до написването на книгата. Попол Вух е безспорно най-прекрасното запазено произведение в проза от доколумбовата индианска литература. Трудно е да се реши коя от частите на Попол Вух заслужава да бъде изтъкната пред останалите. Може би тази, която разказва как боговете сътворили света и хората. Как съвсем по „човешки“, истински, боговете на маите се „опитват да сътворят човек“, който да е достоен владетел на живота на земята. Какъв патос има в това многократно сътворяване!

Да си припомним трите велики успеха на тази най-бляскава култура на Стара Америка: писмеността, математиката и астрономията. А архитектурата на маите свидетелствува най-красноречиво за зрелостта на културата им. Философските възгледи, религиозните представи, общественият живот на високите индиански култури, всичко това изследователите трябва да реконструират, да събират като мозайка от откъслечните сведения, които са ни оставили тези отдавнашни обитатели на Америка. А прекрасната архитектура на маите от пръв поглед говори за тяхната висока култура и усет за изкуство. Архитектурата на маите също е най-развита от всички останали високоразвити индиански култури в Америка. За разлика от инките те са познавали свода, макар и стъпаловиден. Познавали хоросана, който приготвяли с вар, познавали и метода за гасене на вар. Освен пирамиди и палати, маите строели в градовете си и астрономически обсерватории, колонади, монументални стълбища, врати или по-скоро някакви триумфални арки. Всички тези архитектурни видове се срещат не само в един или няколко града на маите, а по цялата тяхна територия.

Покрай градовете маите строели и истински шосета, които наричаме „бели пътища“, защото са постлани с бял юкатански варовик. Главният бял път на маите (на техния език — сакбе, множествено число — сакбеоб), дълъг 93,5 километра, свързвал град Коба, който бил важно кръстовище на тези сабеоб, с град Иашуна, намиращ се южно от Чичен Ица.

Това шосе е широко приблизително 10 метра и е като почти всички останали бели пътища от половин метър до два и половина метра над терена. И е забележително с още нещо: съединява, с изключение на малки отклонения към близки градчета, двете средища — двете точки — по права линия и практически без отклонение.

Бели пътища свързват Тихо — днес Мерида — с религиозния център Ицамал и от Ицамал продължават до Пол. Пътищата при маите, както можем да се убедим, служат повече за религиозни цели, отколкото за търговия или като при инките за свързване на отделните части на страната, а за военни цели изобщо не служат.

Но да се върнем в градовете на маите. Тяхната архитектура не само в качествено, но и в количествено отношение превъзхожда всички останали доколумбови високи култури. Каменната архитектура на маите се развива на основата на самобитната им дървена архитектура и в главни линии я повтаря. Най-старият паметник на каменната архитектура — малка каменна пирамида, отнасяща се вероятно към второто столетие — е намерен в Уашактун. За строителен материал е служил предимно варовикът.

Много спорове са се водили относно характера на градовете на маите. По-рано някои изследователи предполагаха, че тези градове са били само култови центрове и в тях не е имало някакви по-значителни групи жители. Днес вече се знае, че маите са строили истински градове. Многочисленото простолюдие, грудещите се живеели в предградията. В самия град са били дворците, „манастирите“, обсерваториите, площадки за „баскетбол“, някакви особени „танцови площадки“ за обредни танци, широки стълбища, великолепни пътища за поклонници и преди всичко храмове, издигнати на високи пирамиди. В покрайнините на тези градове, понякога дословно зад градските стени живеел „народът“. Обикновените жители на градовете-държави живеели в малки домове — по-скоро колиби, заобиколени от градини или огради. Броят на обитателите на тези градове бил необикновено висок. Според мнението на един от най-добрите познавачи на културата на маите С. Дж. Морли, градовете „втора категория“ (американистите делят градовете на маите според запазените архитектурни паметници на 4 категории) наброявали приблизително 50 хиляди жители. Към „II категория“ американистите причисляват 19 града, в това число Уашактун, Коба, Калакмул, Накум, Паленке, Наачтун, Йахчилан, Ецна и др.

Населението на градовете „I категория“ като Копан, Тикал, Ушмал и най-значителния от тях Чичен Ица, според изследователите е било приблизително 200 хиляди жители. И така, градовете на маите съвсем не са били слабо населени. А най-големите от тях по численост и гъстота на населението в първата половина на нашето хилядолетие значително превъзхождали европейските градове от това време — Париж, Венеция, Лисабон и разбира се, Прага.

Да посетим поне главните метрополии на маите Копан и Тикал, отнасящи се към епохата на Старото царство. Копан (разположен в днешен Хондурас) с право е заслужил възторжените оценки на изследователите. Риве започва своето описание на най-значителните градове на маите с разказ за Копан. Морли нарича Копан „Александрия на древните майа“, а Томпсън — даже „Атина на Новия свят“. Всички тези почетни сравнения са напълно оправдани. В периода на Старото царство прекрасният Копан е бил основен център на развитие на науката на маите, и преди всичко на астрономията. Намерените в Копан астрономически таблици превъзхождат с точността си всички други изчисления на маите от този род. Разцветът на науките в Копан е способствуван от факта, че той е просъществувал по-дълго от другите градове на маите (най-старата дата от историята на Копан е 460 година, а последната — 801 година). Градът се е състоял от централна монументална част и 16 крайни „квартала“, един от които е отдалечен от центъра на цели 11 километра. В централната част на Копан се намира т. нар. Копански акропол — комплекс от пирамиди, тераси и храмове, заемащ площ от няколко хектара. Отличаваща се с красотата си е пирамида № 26 (построена в 756 година). Друга забележителност на Копан е Стълбата на йероглифите, на 62 каменни стъпала е изсечен гигантски йероглифен надпис с повече от 2 хиляди знака.

Най-големият от известните досега градове на маите (работата по изследването на тайнствения Цибалчалтун досега не е приключена) безспорно е Тикал, основан в 416 година. Тикал се намира в Петен, на около 50 километра от най-стария град на маите Уашактун, с който го свързва бял път. Отдавна обезлюденият Тикал днес е заобиколен от непроходими тропически джунгли, в които расте махагон и се разхождат ягуари. Центърът на града, разположен на варовикова площадка, се пази от двете страни от оврази. Петте големи архитектурни комплекса на Тикал са свързани помежду си с „булеварди". В четвъртия комплекс се намира най-голямата известна пирамида на маите, висока 70 метра. Исполинският град се слави и с множество стели (83) и олтари (54). Тук са били намерени и първите значителни работи на дърворезбарите майа — рамки на прозорци и прагове с прекрасна дърворезба. Тикал, най-големият от градовете на Старото царство, първи бе реставриран. Тъй както някога Еванс реставрира критския дворец в Кносос, така сега (започвайки от 1956 година), със средства на Пенсилванския университет американистите се опитват да върнат първоначалния вид на Тикал.

Ушмал, чието възникване се отнася към времето на „ренесанса на маите", е бил главният център на обширната област Юкатан, наричана от маите с името Пуук. Тук варовикови хълмове се редуват с широки равнини. Резиденцията на управляващата династия Шиу в Ушмал е най-красивото от всички здания на маите. Около този дворец Шиу построили много други дворци и пирамиди: овалната Пирамида на вълшебника, в която се намират пет малки „светилища", така нареченият Женски манастир, просторна площадка за игра на топка и някакви големи здания с неизвестно предназначение. Главните зали и врати на едно от тези здания са украсени със стилизирани изображения на костенурки и затова то е получило названието Дворец на костенурките.

Най-важният, най-великолепният и несъмнено най-гъсто населеният град на маите е бил Чичен Ица. Този град е изключение сред недълговечните градове на маите. Чичен Ица е основан по време на Старото царство (вероятно 455 година) и напуснат след две столетия (692 година). В 987 година е бил отново заселен от същото племе, върнало се на Юкатан заедно с толтекските завоеватели. В течение на три столетия Чичен Ица е най-значителният град на маите и важен център за поклонение. В 1441 година е отново напуснат. Градът е разположен на абсолютно равно място и представлява почти правилен правоъгълник с дължина три километра и широчина един километър. В доколумбова Америка играел същата роля, каквато в своето време Ур или някой друг от месопотамските градове. Чичен Ица — това е Париж и Лурд в света на маите. Сърцето на Чичен Ица бил свещеният извор или синот, от който градът е получил и името си (в превод „При кладенеца на племето ица“). При този кладенец идвали поклонници от цял Юкатан. От свещения кладенец започвали бели пътища, свързващи града с други важни центрове на поклонничеството на полуострова. Градът е изцяло свързан с идването в Юкатан на толтекско-мексиканските преселници, затова тук следите на толтекското влияние са много по-забележими, отколкото в който и да е друг център на маите. Главната пирамида в Чичен Ица е посветена на Кукулкан, преведено на езика на маите името на общомексиканското божество Кецалкоатл. Тази пирамида (обикновено днес е наричана с испанското ѝ име Ел Кастильо — Крепостта) прилича поразително на пирамидата в толтекската Тула. За толтекската метрополия напомнят и стълбовете, покрити с изображения на Пернатата змия. Толтеките донесли в Чичен Ица и онова лежащо божество с отвор на корема, което маите наричат Чак-моол.

Тази стъпаловидна пирамида, както и много други мезоамерикански пирамиди, представлява нещо като луковица. Ако снемем горната ѝ обвивка, бихме намерили още една, съвсем същата, но с по-малки размери пирамида. Календарът също повелявал — издигни след определено време над вече издигнатата пирамида още една. Не я строй до нея, а я наложи на тази, която стои тук от миналия цикъл.

„Разсъбличането“ на пирамидите е най-увлекателното занимание за учените. Освен това в пирамидата са скрити още няколко помещения, например Залата на ягуара, пазена от статуя на ягуар. Друга гордост на Чичен Ица е така нареченият комплекс Храм на воините. Разбира се, това също е пирамида и пак напомня за толанския Храм на Зорницата. Недалече се намира Храмът на ягуарите и игрище за „баскетбол“. Тази игра се е играела с каучукови топки, много твърди и тежки, на продълговато поле и е имала ритуален характер. На играчите не се разрешавало да докосват топката с длани, да играят можели само с лакти, рамене и хълбоци. Побеждавала групата, която първа вкара топката в кръгло отверстие, направено в каменна стена. Към забележителностите на Чичен Ица се числят и Акаб Циб — „Къщата на черното писмо“, Чан Чичан — „Червената къща“, площадка за обредни танци, наричана сега Храм на Венера.

Още няколко думи за естествения воден източник — сенота на Чичен Ица. Човек, поне малко запознат с природните условия в Юкатан, с основание ще възрази: откъде тук, на Юкатанския полуостров, където за разлика от джунглите в южните територии на маите не тече нито една река или поточе, откъде тук се е появила вода. И все пак има — в т. нар. сеноти. Думата „ценот“ от езика на маите днес неправилно записваме като „сенот“. Но какво представляват тези сеноти? Варовикът, покриващ цялата територия на полуострова, е изключително шуплив, затова в целия Юкатан не съществуват реки. Но дъждовната вода, на хиляди места проникваща през варовиковото покритие, се отцеждала в подземни реки и по целия Юкатан се образували природни водохранилища — сеноти. Сенотите са изключително интересни за нас преди всичко с това, че са били почитани като свещени места. Та нали от водата напълно зависело земеделието на маите. Богът на водата и четиримата богове на дъжда (Чаки) се ползували с изключително уважение и сенотите — единствените водоеми в тази суха земя — се почитали наравно с боговете. Сенотът Чичен Ица бил място на жертвоприношения и поклонничество. Един от даровете, принасяни на Чаките, били човешките жертвоприношения: в сенота хвърляли избрани девици. В книгата на Диего де Ланда има забележка, че ако някъде в Юкатан могат да се намерят съкровища, то това ще е само в свещените кладенци. Археолозите не са отминали тази фраза. Един от тях, Едуард Томпсън, частично изпомпвайки водата от сенота Чичен Ица, чиято дълбочина е 58 метра, заедна с шест гръцки водолази се спуска на дъното и действително намира съкровище — десетки златни и нефритови украшения и десетки скелети на млади момичета. Боговете на дъжда очевидно не са се спускали в сенота за своите девици.

Освен четирите градове-метрополии на маите от „I категория“ — Копан, Тикал, Ушмал и Чичен Ица — постепенно бяха открити повече от сто и тридесет други градове и ние, естествено, нямаме възможност да споменем всеки. И все пак два или три от тях се отделят от общия фон и заслужават внимание. Първият от тях е Паленке, намиращ се в мексиканския щат Чиапас и основан вероятно в 642 година. Паленке се изучава повече от 200 години, но едва в 1951 година известният испански американист Алберто Рус Лууилер направи вълнуващо откритие. По това време Рус Лууилер подготвя реконструкцията на една от най-значителните пирамиди в града — така наречения Храм на надписите, разположен в непосредствено съседство с „двореца“. Изследвайки вътрешността на пирамидата, той обърнал внимание на една от каменните плочи на пода, за която му се струвало, че стои над нивото на останалите. Той забил кирка в пролуката и, повдигайки плочата, с удивление забелязал тясна стълба, затрупана с камъни. Тайната стълба правела няколко завоя и на дълбочина 18 метра стигала до каменна плоча. Вратата, която се оказала зад плочата, била пазена от скелетите на шестима мъже, очевидно живи погребани в това странно помещение. Когато отворил каменната „врата“, ученият се озовал в зала. На пода имало голям камък с изсечен портрет на „Велик човек“ и дълъг йероглифен надпис. А когато с помощниците си вдигнал петтонната надгробна плоча, намерил скелета на погребания владетел на Паленке, украсен с изкусно изработен нефритов нагръдник и нефритови обици. Откритието на Рус имало изключително голямо значение. До 1951 година повсеместно се считаше, че американските пирамиди, за разлика от египетските, не са гробници.

Приблизително по същото време в джунглите близо до река Усумасинта американски фотограф, служител на известната Юнайтед Фрут къмпани, открива неизвестен дотогава град на маите, основан в 541 година, който американистите наричат Бонампак — дословно преведено „Рисунки на стените“, тъй като в едно от зданията на неизвестния дотогава град са открили великолепни фрески от края на IX столетие. В художествено отношение могат да бъдат сравнени с фреските в Кносос. Бонампакските фрески освен изключително високата художествена стойност имат и историческа стойност. Неизвестният автор е запечатал в тях картината на тогавашния обществен живот: владетелят, воините, простолюдието, робите-военнопленници, дрехи, обувки, украшения, музикални инструменти, оръжие, религиозни обреди — възпроизвел е характера и степента на развитие на културата на маите в последната четвърт на IX столетие.

Съдбата на третия и последния от тези забележителни в много отношения градове на маите напомня донякъде съдбата на Бонампака. Той също е открит неотдавна и е кръстен от американистите. Наречен е Цибилчалтун, буквално — „Там, където има надписи на плоски камъни“. Първото съобщение за руини на град, случайно намерени в джунглата, близо до една усамотена юкатанска хасиенда, се появява още в 1941 година. Едва след няколко години тук започва да работи група американисти — експедиция на ню-орлиънския „Тълан Юнивърсити“. Когато под ударите на мачете и брадви гората започнала да оредява, оказало се, че новооткритият град превъзхожда всички очаквания. Първата информация за откриването на Цибилчалтун, публикувана в списанието на Географското общество на САЩ, твърди, че Цибилчалтун е бил най-големият град на доколумбова Америка. Разпростира се на площ, по-голяма от 30 квадратни километра. Но това не е единствената изненада от предварителното изследване на града. Ние вече знаем че като правило градовете на маите са имали краткотраен живот. Разкошният Киригуа например е бил населен само 50 години. А Цибилчалтун, както твърдят първооткривателите му, е единственият от известните ни градове на маите, който е просъществувал 3500 години. Това означава, че е възникнал още в предмайско време. Нещо повече. Животът в него е продължил и след испанското нахлуване, за което свидетелстват развалините на малък християнски параклис. Градът по нищо не се отличава от останалите градове на маите. Централната ос на града е била бял път — трикилометрово шосе, за строителството на което, както е изчислил един от изследователите, д-р Ендрюс, са били употребени 350 хиляди тона камъни. Покрай пътя са се издигали храмове и дворци, в центъра — огромно здание, вероятно резиденция на владетеля на града, от лявата страна в края на пътя — „Храмът на седемте статуетки“, наречен така по намерените в него седем глинени фигурки. Те стояли на пода на светилището. Две от статуетките представляват фигурки с огромни гърбици, друга изобразявала заек, четири имали деформирани кореми. Очевидно тези стетуетки е трябвало да прогонват болести и недъзи, които нагледно изобразявали. В храма — за архитектурата на маите това е изключително рядко явление — има истински прозорци с рамки от дървото сабинче, твърдо като желязо. За да отреже късче от това дърво, един от откривателите на града, д-р Бригс, трябвало да използува пила за желязо. Той изследвал късчето с радиоактивен въглерод C_{14}. Първата проба показвала, че дървото е „умряло“ в 458 година, а втората — в 508 година. По такъв начин въглеродните проби потвърждават древността на града, който, както виждаме, е съществувал на север в Юкатан още по времето, когато животът на обществото на маите е бил съсредоточен далеч на юг. Вече разказахме за сенота в Чичен Ица. Подобен сенот е открит и в Цибилчалтун. Маите го наричали Шлаках — „Стария град“. Този кладенец бил изследван от водолази и на дълбочина 50 метра те намерили кости на множество човешки жертви, останки от флейти, счупени наполовина, на които жертвите са свирили пред смъртта си и т. н. Цибилчалтун е изследван, може да се каже, от горе до долу. Ако някога, преди сто години в търсенето на древни паметници на индианската култура американистите, прониквайки в джунглите, не разполагаха с нищо друго освен с очите си и следователно със своите рисунки, днес американистиката си служи с радиоактивно изследване, камери и десетки други чудеса на техническия прогрес и всички те потвърждават, че маите, тези усамотени жители на Юкатан и тропическите лесове на юг, са създали култура, равна на която няма в цяла доколумбова Америка. Славата на тази култура ще продължава да расте. Ще бъдат намерени нови Цибилчалтун и нови пирамиди. И когато учените съберат всички отломъци на старата мозайка, пред очите на удивения свят ще се открие величествената картина на староамериканските култури, които принадлежат към историята на нашата планета, също както културите на Древна Гърция, Рим, Египет, Израел, Индия или Китай.

XVII
ОТ ОГНЕНА ЗЕМЯ ДО КАРИБСКО МОРЕ

Огънят на индианските култури угасвал. В началото на XVI в. една след друга умират всички велики индиански държави. Продължавайки пътешествието си в света на индианската история, ще посетим всички главни области на Новия свят, всички основни групи на коренното население на Америка, живеещи в границите на някогашните индиански държави. Откъде да започнем това пътуване? Разбира се, с посещение на славната индианска група, която се състои от редица близкородствени племена и която единствена в достъпните тогава земи на Южна Америка успяла да устои с невероятна издръжливост и смелост на испанското проникване. Съседите им и американистиката ги наричат араукани. Те самите се наричат мапуче — дословно „хора на земята“. Тяхна родина било Чили, и по-точно средната му част. По-късно арауканите заселили и обширните пампи в днешна Аржентина. Мапуче били съседи на империята на инките и в културно отношение се усещало влиянието на перуанските индианци. В доколумбово време отглеждали главно царевица, картофи и тикви. От испанците взели коня и станали отлични ездачи, особено ранкелче, араукани, живеещи на изток от Андите.

През цялото властвуване на испанците над Южна Америка арауканите не били покорени. Известният чилийски учен от полски произход Игнасио Домейко казва за тях: „Те са най-благородният американски народ.“ А дон Алонсо де Ерсиля-и-Сунига, испански офицер, пристигнал с конкистадорите в Чили единствено за да победи арауканите, написал за испано-арауканските сражения голяма поема „Арауканите“ („La Araucana“, 1569—1589), в която се казва: „Арауканите са с ахилесовски дух, смелост и сила.“

Тези „Ахиловци на Америка“ успели да прогонят от своите граници дори войските на инките. Те са били най-многочислената група индианци в Южна Америка, живеещи „в границите на индианската империя“. Империята принадлежи на миналото, но индианците и днес живеят на цялата обширна територия на изток от Андите, а също и в крайния юг и север на този субконтинент и на близките Антилски острови.

Освен арауканите в Южна Америка и досега живеят множество крайно разнородни индиански групи, понякога съвсем малочислени. Само тяхното изброяване би заело стотици, а може и хиляди страници. Един от най-добрите познавачи на южноамериканските индианци Олдън Мейсън е преброил, че там живеят повече от пет хиляди племена, говорещи на пет хиляди наречия и самостоятелни езици. Дори големите езикови семейства тук са почти стотина, а в Европа те са всичко три-четири. И тъй като в тази книга ние искаме да обхванем целия индиански свят, трябва още веднъж да погледнем картата на Южна Америка, за да се запознаем поотблизо с някои групи от нейното изконно население.

Да погледнем преди всичко крайния юг на Америка. Това е хладна и изключително влажна област, неподходящо наречена Огнена земя. (Огнена, защото нейните коренни жители винаги носели в лодките със себе си особени съдове за огън, особен вид преносими печки. Пълзящите по морето огньове подсказали на откривателите на този южен край на континента днешното название Огнена земя.) Тези, които запалвали удивителните светлинки, принадлежали към групата на огненоземските племена, а именно она, алакалуф и яган. Яганите били изобщо най-южните обитатели на земното кълбо. Северно от огненоземците и южно от арауканите в Чилийска Патагония живеело вече изчезналото войнствено племе чона, често нападащо арауканското население на остров Чилое. Чоните вземали островитяните в робство, вземали сребро и други метали. Познавали земеделието и на своите малки полета отглеждали картофи, но животът им бил преди всичко свързан с морето. През нощта ловели корморани, привличайки ги със светлина на факли, през деня — тюлени. Ловели също морски молюски и събирали яйцата на морските птици. Обличали се в кучешки кожи. Лицата си украсявали с червена или черна глина, а главите — с традиционната „тонзура“.

Съседи на чоните били алакалуфите, буквално преведено — „западни хора, ползуващи ножове от морски раковини“. Последните няколко десетки от тези знаменити някога морски номади живеят на южночилийския остров Уелингтън. И те набавяли храната си главно от морето, макар че не пренебрегвали месото на уемулите — малки чилийски елени или ламите гуанако, които убивали с копия.

Най-многочислена група от населяващите Огнена земя са били очевидно яганите, делящи се на пет подгрупи и говорещи на диалектите на един общ език. Трудно е да се повярва, но в тези толкова студени и необичайно влажни краища яганите се движели по водните пътища, в това число и през Магелановия пролив (Магелан бил и първият бял, срещнал тези индианци), съвършено голи. Телата си защитавали от студа само с дебел слой тюленова мас, смесена с боя. Лодките им донякъде напомняли венецианските гондоли. Обикновено ги изработвали от брезова кора. Интересно е, че и яганите, и алакалуфите, прекарвали почти цялото време в лодките си и по физическия си строеж били приспособени към тези малки плаващи жилища. Ръцете, които гребели и управлявали лодката, ставали все по-силни. Изобщо цялата горна част на тялото се развивала твърде силно, докато краката, с нищо незаети на лодката, от поколение на поколение ставали все по-слаби и се скъсявали. И когато първите европейци сравнили ръста на яганите със средния ръст на други южноамерикански групи, видели, че огненоземците са несравнимо, почти с цяла глава, по-ниски.

Яганите също се препитавали с лов на тюлени, морски риби, краби, морски таралежи и търсели по брега мъртви китове, които морето понякога изхвърляло.

Съседи на яганите били она, на яганско наречие означава буквално „северен народ“. Те населявали цялата северна част на Огнена земя. За разлика от алакалуфите и яганите те живеели на сушата, но суша твърде негостоприемна. Ловували гуанако, лисици, а също и други зверове с помощта на лъкове. Събирали и диворастящи плодове. Обличали се с дрехи от кожа. Населявали малки селца, понякога с не повече от пет семейства, и крайно примитивните си конусовидни жилища покривали с кожи от гуанако.

При северните граници на Огнена земя започват прославените южноамерикански пампаси, напомнящи северноамериканските прерии. Безкрайна, леко хълмиста равнина и докъдето поглед стига — все трева. Днес тази безкрайна южноамериканска пампа е част от територията на Аржентинската република, а индианци там почти не живеят. Били постепенно унищожени (също както огненоземците) в годините след откриването на Америка. Все пак бихме могли да си представим как са живели индианските обитатели на аржентинските пампаси. Ловували с много оригинално оръжие — „бола“. Бола представлява няколко топки, стегнати в кожи и закрепени на дълги ремъци от животински жили.

Индианците от пампасите (подобно на индианците, живеещи в покрайнините на северноамериканските прерии, примерно сиуксите) взели от испанските завоеватели нещо много ценно за тях — коня. И конят успял да заведе индианските ловци на което и да е недостъпно преди това място на прериите, навсякъде, където имало дивеч. Коня добре овладели и арауканските преселници от Чили (ранкелче), които някъде в XVIII век преминали Андите и станали владетели на обширна част от пампасите. Южните области на пампасите в Аржентинска Патагония населявали индианците пуелчо, а заедно с тях и няколко десетки племена от групата теуелчо, от най-южните — анорикакуа, до най-северните — пайникен.

Областта, където сега се намира столицата на Аржентина Буенос Айрес, в доколумбовата епоха била заета от многочислената етническа група керанда, едно от най-мъжествените индиански племена на Южна Америка. Те живеели до самите врати на Аржентина и още в първата половина на XVI век им се наложило да водят десетки кървави битки с конкистадорите. Първата — против знаменития Педро де Мендоса в 1536 година. Скоро след това керанда били почти поголовно изтребени от един последовател на Мендоса — Хуан де Гарай, сам той паднал в 1583 година в едно от поредните сражения с неустрашимите керанда.

От другата страна на Ла Плата, на цялата територия на днешен Уругвай, живеели чарра — високи красиви хора, с много близка до керанда култура и също славни воини, сражаващи се с копия и звездообразни бола. Тези индианци имали изключително своеобразен начин на броене, основан на числото четири. Например пет при чарра било четири плюс едно, осем четири пъти по две и т. н.

При северните граници на днешна Аржентина, обширните пампаси постепенно преминават в следващата също толкова обширна област — Чако. Това название е взето от езика кечуа и означава „място за лов“. От юг Чако е ограничено от Аржентинските пампаси, от запад — от източните поли на Андите, от изток — река Парагвай, и накрая от север — от бразилското Мато Гросо. Тази вътрешноконтинентална равнина, на север заета от непроходими джунгли и прорязана от няколко реки, най-значителната от които е знаменитата Пилкомайо, в доколумбови времена е била населявана от много различни племена. Също твърде примитивни и твърде войнствени. Най-многобройна група била гаикуру, съставена от редица племена, чиито имена като правило били свързани с населяваните от тях места. Например гаикуру — „Хора на червената земя“, „Хора от водната земя“, „Хора от планините“ и т. н.

Всички тукашни индианци се прехранвали със събирачество, лов и рибарство. Ловували мравояди, броненосци, игуани и тапири. Обличали се с кожите на убитите животни. Живеели в големи общи домове, не познавали тъкачеството, нито други подобни занаяти; някои изработвали доста красива керамика. Чаканските индианци изобщо не употребявали камък и каменни оръдия, не познавали, разбира се, и металите. В боя използували лъкове и стрели, пръчки и тояги. Войната била любимото занимание на мъжете. В някои групи, например известните абипони, мъжете се обединявали — подобно на северноамериканските прерийни племена — в някакви бойни съюзи (по абипонски — ечерио). Воините, също пак като прерийните индианци се украсявали с пера, покривали лицата си с богата татуировка, а победения неприятел — и по това те приличат на северноамериканските индианци — скалпирали и убивали. От костите на убитите неприятели си правели флейти, а от черепите — чаши за пиршества. Жените и децата на победените врагове обикновено пощадявали, а често даже ги приемали като равноправни членове на племето.

Своите обичаи и култура жителите на много области на Чако (Гран Чако) почти не променили чак до края на XIX век. И до днес в тези области коренните жители са мнозинство, докато в пампасите са се запазили само последните остатъци от някога многобройни индиански групи, а в Уругвай единствено от цяла Южна Америка не живеят индианци.

Да продължим нашето пътешествие по източното крайбрежие от Огнена земя до Карибско море. На север от Гран Чако лежи хълмистото Мато Гросо и цялата огромна област, която можем да наречем басейн на Амазонка, тъй като именно тази река и притоците ѝ черпят вода от тук. Племената, населяващи джунглите, саваните и хълмовете на тази част на Южна Америка никога никой няма да преброи. Дори много от тези и досега живеещи племена остават неизвестни, анонимни под прикритието на бразилската джунгла и дори не подозират, че тяхната земя, тяхната част на света са посетени и покорени от хора с друг цвят на кожата. Светът за тези племена на вътрешноконтинентална Бразилия свършва на границата на тяхното село и никой не знае какво се намира по-нататък.

Тази огромна територия може да бъде разделена на няколко области. Първата от тях е южното и среднобразилско хълмисто плато, населено от редица племена, които според езиковата им принадлежност наричаме с общото име жес. Климатът тук е посух отколкото в самия басейн на Амазонка. Годината тук има два периода — сух и влажен. През сухия период племената от групата жес се прехранват, събирайки личинки на насекоми, яйца на костенурки, орехи и различни корени. През влажния период някои от тези племена се занимават с примитивно земеделие — садят главно маниока. Друг важен източник за препитание е ловът с лък и отровни стрели, капани и, разбира се, риболовът. Между племената, говорещи на наречията жес, във вътрешността на Бразилия, са се заселили и номади-ловци ботокуди, говорещи на собствен, съвсем особен език. Името си това племе е получило по своеобразното украшение на долната устна — голям дървен диск (на португалски — „ботоке“), която ботокудите носят през целия си живот. Още една самостоятелна група тук са бороро — ловци на пекари и тапири, живеещи по бреговете на река Арагуайа.

Друга област от тази гигантска южноамериканска територия, границите на която в основни линии съвпадат с днешните държавни граници на Бразилия, това е крайбрежието на Бразилия. Тук са живели множество вече напълно изчезнали племена от тупийско-гуаранийската езикова група. На основата на родствените езици от тази група тук е възникнало някакво местно есперанто, португалците го наричат „лингва жерал“, което значи „общ език“ и на този общ език и до днес могат да се разберат индианци от различни племена.

Тупийските племена, живеещи по крайбрежието, наричат себе си тупинамба. Те били добри земеделци и изкусни риболовци, живеели в оградени с колове селища и, може да се каже, благоденствували. В едно тупинамбско село прекарал дълго време плененият от индианците немец Ханс Щаден, увлекателно разказващ за живота си сред тези людоеди в книга, издадена още в средата на XVI век.

Индианските племена, живеещи в Южна Бразилия и на част от територията на днешен Парагвай, са се слели в една индианска народност — гуарани, съставляваща болшинството от населението на Парагвайската република. Гуарани са запазили своето наречие, станало сега втори държавен език на тази латиноамериканска страна.

Северната половина на днешна Бразилия заема „същинска Амазония“ — непроходими влажни джунгли. Но съдбата на тукашните индианци, начинът им на живот се определя не от джунглата, а от реката. Огромна, широка като море е Амазонка с множеството си притоци. В местните условия тя е единствената транспортна артерия, тя дава на тукашните индианци риба, водни птици и други водни животни, част от които попадат в реката от открития океан, например делфини или краби. Тук се въдят каймани и четириметрови пиракура.

По Амазонка и притоците ѝ индианците се движат с лодки, издълбани или прогорени от ствола на едно дърво, на някои места използуват салове от знаменитото балсово дърво. Съществуват и такива индиански племена (напр. племето мура, обитаващо по река Мадейра), които прекарват на вода целия си живот. Други тукашни индиански групи са се заселили на отделни речни острови (напр. племето карайя, живеещо на остров Бананал, известни със своя сложен култ към мъртвите и с празничните маскаради). Още много племена в Амазония — напр. сириано, живеещи северно от Амазонка — днес водят уседнал земеделски живот, отглеждат маниока, фасул, тютюн и местен вид банани.

Селото на амазонските индианци се състои, като правило, от ред колиби с кръгла или овална форма. Понякога цялото село „се състои“ от един общ „родов дом“ с големи размери. В други села намираме отделни къщи за мъжете, подобни на мъжките къщи в Микронезия и Меланезия. В колибите на тукашните индианци намираме и едно от най-знаменитите им изобретения — мрежа за спане (хамак), която след това хора от много части на света са приели от коренното население.

Селата на амазонските индианци обикновено са на брега на реката или на притоците ѝ. На много места амазонските джунгли стигат до самата река. В джунглите местният индианец отива, за да търси месо за ядене. Ловува същите тези пекари, тапири, маймуни, мравояди, ленивци и разни птици, понякога по твърде странен начин. Например при лов на патици индианците крият главите си в издълбани тикви. Ловуват с лъкове и стрели, с копия и разбира се, с капани. Най-прославеното местно ловно оръжие, особено в крайния изток на Амазония. е тръбата за издухване на стрели, достигаща понякога дължина над пет метра. Острието на малките стрели, които тукашните индианци използват за тръбите си, обикновено е намазано с отрова. Най-известната отрова на амазонските индианци безусловно е кураре — смес от няколко десетки отрови от типа на стрихнина. Alcaloid curarim, който се съдържа в този убийствен коктейл, поразява централната нервна система, и в това число и нервите, от които зависи дихателният процес.

Тръбите за стреляне и използването на кураре са особено разпространени по горното течение на Амазонка и притоците ѝ, в тропическата и гъсто залесена област, наречена Монтана и принадлежаща днес не към Бразилия, а към териториите на Перу и Еквадор. Културата на жителите на Монтана представлява сякаш преходна степен между културата на индианското население на Андите и културата на индианците от тропическите територии на изток в Южна Америка. И тъй като вече говорим за лова, трябва да споменем и едно от тукашните ловни племена — еквадорските хиваро — спечелили световна слава не с ловното си оръжие, а с обекта на своя лов. Те ловуват — в буквалния смисъл на думата ловуват — своите неприятели, отрязват главите им и по сложен начин ги смаляват. Някога се е вярвало, че „тсантсата“ — така наричат изсушената глава — носи на ловеца силата на убития неприятел. Днес малките изсушени главички са търсен, изключително ценѐн сувенир от неразумни туристи и с големите суми, предлагани за тях, те подбуждат хиваро към все нови и нови убийства. Но човешки жертви са търсели и търсят ловци само от няколко малки тукашни племена, въпреки че по-рано тупийските групи често са практикували канибализъм.

Самата дума „канибал“ е възникнала от названието на друга голяма група американски индианци — войнствените карибу, от които толкова са се страхували испанците. „Канибалите“, племената, говорещи карибски, живеели в Амазония, в някои области на Венецуела и Гвиана, а отделни племена са се преселили и на островите в морето, носещо днес тяхното име.

Северът на Южна Америка и островите в Карибско море са били владение главно на друга, основна за тези места индианска група — араваките, заемащи територията между северния бряг на Амазонка и Бахамските острови. Именно те са заселили Антилските острови, но не от север, не от Северна Америка, а от юг. И именно членове на аравакското езиково семейство първи от индианците са се срещнали с Христофор Колумб и неговите другари.

Нито араваките, нито войнствените кариби са се отличавали в културата си от индианците във вътрешността на Бразилия, от тупи-гуарани или индианците от езиковото семейство жес. Съдбата на индианците от Антилските острови е била изключително трагична. Те първи са се срещнали лице в лице с конкистадорите. Завоевателите, съумели да разгромят многомилионните индиански империи, разбира се, успели да се разправят и с аравакските и карибски жители на Антилските острови. Днес антилски индианци са се запазили само в Куба, тъй наречените ятерси в планините на провинция Ориенте. Няколкостотин кариби живеят и на изолирания остров Доминика в Малките Антилски острови.

Следващата група индианци намираме на деветстотин мили северно от Куба, на полуостров Флорида. Но семинолите и тяхната родина Флорида се числят към Северна Америка. А на Северна Америка и нейните индианци ще бъдат посветени други глави от нашето пътешествие във времето и пространството по следите на изконните жители на Новия свят...

XVIII

ИНДИАНЦИТЕ НА ПРЕРИЯТА

Дълго се задържахме в Южна и Централна Америка — при инките и ацтеките, при гениалните майа и храбрите араукани, при безчетните племена на южноамериканския изток и Антилските острови. И едва сега се връщаме там, откъдето започнахме своето пътешествие, при най-популярните днес индианци — индианците на Северна Америка. Преувеличената „популярност“ на северноамериканските индианци е предизвиквала много недоразумения. Много хора днес си представят коренните жители на Америка точно като онези филмови индианци от Северна Америка, още по-точно като индианци от северноамериканските прерии. Но представата, създадена от много „индиански филми“ и „индиански книжки“, е неточна, неясна, а може би и изцяло невярна. Индианците от Северна Америка са само една от няколкото групи коренно население на Америка. И при това най-малобройната. Та нали в доколумбово време северноамериканските индианци са съставлявали само една двадесета част от населението на Америка, а сега са даже една петдесета! 98 процента от всички индианци живеят в Централна и Южна Америка. Най-гъсто населените области в Америка през последните две хилядолетия безспорно са били Мезоамерика и областта на Андите. Следователно в този смисъл Северна Америка и нейните индианци за общата оценка на индианската история и култура преди и след Колумб имат неизмеримо по-малко значение. Но всичко това казваме в качеството на предварителна уговорка. И така, да се отправим към индианците на Северна Америка. И за тях от 1492 година, годината на „официалното откриване на Америка“, започва нова историческа епоха. Въпреки че, както помним, европейците открили Северна Америка и се запознали с обитателите ѝ много преди Колумб, преданията за знаменитите плавания на смелите северняци били отдавна забравени и след 1492 година цялата северна част на индианския континент се изследва наново. В това време, когато Антилските острови, Мексико, Централна и Южна Америка (с изключение на Бразилия) са открити и завоювани почти изключително от испанци, Северна Америка, особено след като става ясно, че тукашните индианци са много по-бедни и нямат злато, е открита, завоювана, а впоследствие и заселена от представители на редица други европейски народи. В периода на завоюване на Северна Америка освен Испания великодържавнически интереси проявяват още Англия, Франция, Португалия, даже Холандия и Швеция.

Първите следколумбови откриватели на Северна Америка и нейните индианци, също както и пет века преди тях скандинавците, опознават най-напред негостоприемния североизток. Първенството тук принадлежи на Себастиан Кабот, венециански мореплавател на служба при английския крал Хенрих VII, завиждащ на испанските и португалските успехи. Експедицията, която била подготвена от англичаните и ръководена след смъртта на баща му Джовани от младия Себастиан, отплавала през май 1498 година и след дълго пътуване достигнала крайбрежието вероятно при днешния Лабрадор. След това поели на север, докато накрая (на 60° северна ширина), арктическите ледове им преградили пътя и Кабот заповядал да се върнат назад. След няколкодневно плаване при брега на Северна Америка открили остров, който нарекли „Новооткрита земя“ — „New Found Land“.Така на двадесет и една години капитан Себастиан Кабот пръв открива за Англия Северна Америка.

Но завиждал не само английският крал. Португалците също искали да се установят в Новия свят. И когато крал Мануел узнал за успешното плаване на Кабот, изпратил своя поданик Гаспар Кортереал, за да продължи изследването на северната част на Новия свят. Кортереал преплавал Атлантическия океан по пътя на Кабот, но достигнал бреговете на Америка значително пò на север. Изучил цялото силно разчленено крайбрежие на Северен Лабрадор и тъй като бил португалец, а Португалия в тези времена забогатявала от търговия на роби, пленил няколко десетки индианци, които смятал в Лисабон да продаде в робство. Само седем от тях издържали обратния път и действително били продадени изгодно. Лабрадорските индианци, особено предшествениците на днешните наскапи, били признати за изключително трудоспособен „материал“, и така неволно дали название и на своята родина; латинската дума „labor“ — работа, и до днес остава в името на Лабрадор.

Испанците, ако не се смята знаменитата експедиция на Хуан Понсе де Леон, за пръв път се появяват в Северна Америка приблизително в 1524 година. Първата испанска експедиция до Северна Америка била с грабителска цел. Мотивът на експедицията, организирана и водена от хаитянския енкомендер Лукас Валкес де Айлон, бил гигантската загуба на индианска работна ръка в Еспаньола и необходимостта да се сдобият с нови роби. Експедицията на Айлон доплувала до брега на днешна Южна Каролина, където въпреки дружеския прием, хванала над сто индианци и ги отвела на робски труд в рудниците на Хаити. След Айлон в Северна Америка пристигнал познатият ни Ернандо де Сото (1539—1542). Експедицията на де Сото открила непознатата до тогава обширна територия на югоизточната част на днешните Съединени щати с многочисленото ѝ индианско население. Де Сото открива също и най-голямата река на американския север — Мисисипи. На нейните брегове той загинал, бил убит от отбраняващи се индианци.

Най-прославена от испанските експедиции на север е експедицията на Коронадо. Най-подробни и точни сведения за нея имаме благодарение на един от участниците ѝ — Педро де Кастенадо, чийто разказ съдържа ценни етнографски данни за индианците пуебло и други племена на северноамериканския югозапад. Експедицията на Коронадо, привлечена в тези земи от фантастични съобщения за „седем (сребърни) града Сиболи“ и тайнственото богато „Кивире“, първи изследвали Аризона, Ню Мексико, обширни територии от Канзас и т.н.

И така, испанците посетили юга на Северна Америка. Португалецът Кортереал и преди всичко венецианският мореплавател на британска служба Кабот стъпили на нейното североизточно крайбрежие. И още един венецианец, Джовани Верадзано на служба на френския крал, спира на брега на днешна Каролина и се среща с живеещите там индианци. Плаването на Верадзано навежда френския крал на мисълта да организира изследване на цяла Северна Америка. Тази задача била възложена на Жак Картие, който през 1534—1535 година изследва областта, в която се намира днес главният център на канадските французи — Квебек. Картие бил първият бял, запознал се с живота на канадските индианци, особено на хироните. След Картие последвали нови френски експедиции, преди всичко експедицията на Де Роберфал. Първите френски заселници в Северна Америка били хугенотите, търсещи в Новия свят спасение от религиозните преследвания.

Англичаните се появяват отново в Северна Америка през 80-те години на XVIвек. Целта на тези нови британски експедиции вече не е да се опознае и завоюва Северна Америка, а да се заселят тук. (Експедицията на Фръбишер, Гринуил и др.) Но едва в първото десетилетие на XVIIвек опитите на англичаните да се заселят в Северна Америка се увенчават с успех. Техен център става Вирджиния. А когато в 1620 година на брега на Северна Америка акостира корабът „Мейфлауър“ със 101 „pilgrims“ — поклонници, преселници, които по религиозни причини напускат Англия, започва истинското заселване на Северна Америка от белите.

На източното крайбрежие европейците построяват първия град. Холандците, за сума, по-малка от 200 днешни крони, купуват остров Манхатън и основават на него малкото поселение Нови Амстердам, превърнало се в най-големия град в света — Ню Йорк. Както виждаме европейското проникване в Северна Америка твърде много се отличава от завоюването на Централна или Южна Америка. То протичало значително по-бавно. Индианците, особено в централните и западни области на Северна Америка. в XVI, а някъде в XVII и XVIII век още не го усещали.

На обширната територия на Северна Америка живеели множество индиански племена, но големи и богати държави, каквито са съществували в доколумбова Централна и Южна Америка, тук не са възникнали. Да се даде пълен етнографски обзор на северноамериканските индианци на няколко страници е невъзможно. Знаем, че по време на първата среща на индианците с европейците в Северна Америка са живеели не по-малко от четиристотин индиански племена, говорещи собствени езици. До днес не съществува нито един изчерпателен научен труд, който да съдържа описание на индианските племена на всичките три части на Америка. В Съединените щати група учени се опита да състави кратък етнографски обзор, характеризиращ индианците поне от едната от тези три части. Получи се труд в 5 хиляди страници, или 7 обемисти тома. Затова в предидущите глави ние дори не се опитвахме да дадем пълния брой на индианските племена в Централна и Южна Америка, а се спряхме само на някои от тях, на най-значителните. Ще използуваме този начин и тук.

И северноамериканските индианци се разделят на първо място според принадлежността им към отделните големи езикови групи.

За основни езикови групи на Северна Америка можем да считаме: атапаската (или атабаската), племената от която живеят предимно на северозапад, главно в днешна Канада; алгонкинската — вероятно най-многочислената (източната част на Северна Америка), и ирокезката, в която, освен шестте ирокезки народности влизат също чероки, хурони и други племена. В югоизточната част на днешните САЩ съседи на ирокезката езикова група били племена, принадлежащи към мускогеанската езикова група (например чоктави, чиксави, флоридски семиноли и др.). На запад в Орегон, Уайоминг, Монтана и частично в Колорадо, Тексас и Ню Мексико живеели множество племена от шошонската езикова група. Най-известната езикова група съставят 68 племена, говорещи на езика сиу, на езика, който е бил роден език на болшинството индиански племена, обитаващи американските прерии.

На индианците от северноамериканските прерии, индианците, за които са написани толкова книги, твърде често съвсем далече от истината, на тях в тази книга ще отделим особено внимание. А след това ще посетим и други значителни групи от индианското население на Северна Америка (при това ще ги разделим не по приведения по-горе езиков признак, а ръководейки се от много по-надеждни и рационални критерии — мястото на разселение и преди всичко начина на водене на стопанство).

В началото на XVI век, когато в Северна Америка се появили първите европейци, на север от Рио Гранде дел Норте живеели около 400 индиански племена. Колкото и да е чудно, индианците от прериите, за които ще говорим най-много, тогава не живеели в прериите. Прериите... Родината на многочислените индианци. Но какво всъщност представляват тези обширни прерии? Думата произхожда от френски език и означава „голяма тревиста равнина“. Френската дума сполучливо предава характера на прериите. И действително тези безкрайни хълмисти равнини били покрити с един вид растителност — истинска кралица на прерията — така наречената бизонска трева. А бизонската трева била основната храна на бизонските стада. Северноамериканските прерии се простират между река Мисисипи на изток и Скалистите планини на запад. На север прериите стигали до средната част на днешна Канада, а на юг — почти до Мексиканския залив. И това огромно пространство индианците, овладели коня, заселили само за няколко години вече в следколумбовата епоха. Тогава се е родил прерийният, или както още го наричат, степният индианец. Следователно културата на прерийните индианци е най-младата индианска култура в Северна Америка. Кои индиански племена могат да се считат за истински прерийни номади? На първо място племената на толкова популярните сиукси (езикова група сиу). Сиукс е френско изопачаване на Nedowes Sioux, възникнало от оджибвейското Nadowe-Is-Iw, което означавало „змии“, „гадини“. С такива ругателни прозвища оджибве кръстили войнствените индианци от прерията. Към голямото езиково семейство на сиуксите принадлежали в северната част на прерията наред с други племена и манданите, индианците врана и асинибоините, след това айова, мисури, ото, оседжите и особено прославените дакоти. Трябва да се има предвид, че нито едно индианско племе от Северна Америка не се е наричало само сиукс. Тези, които европейците наградили с това изопачено френско наименование, наричали себе си „дакота“ — „съюзници“. Освен племената, говорещи „сиукски“, в прерията са живели и много други племена, принадлежащи към други езикови групи например — шайени, ацина, арапахо и три племена от така наречените „чернокраки“ (сиксика, кайнахи, пиеган), отнасящи се към алгонкинската езикова група, знаменитите команчи — към езиковата група на шошоните и т. н.

Целият живот на прерийните индианци бил свързан с две животни. Първото било бизонът. Днес той е на изчезване, но по времето, когато в Америка дошли първите бели, по прерията пасели цели стада бизони. Всякакъв вид стопанства на прерийните индианци се основавали на бизоните. Бизонът давал на прерийните индианци месо, което или изяждали, или правели на „консерви" (наричали ги пемикан). От кожата на бизона индианците правели конусообразни палатки типи (tee-pee), дрехи и обувки.

Докато индианците не познавали коня, не можели да ловуват дълбоко в прерията и трябвало да осигуряват основната си прехрана по друг начин. Например аранахите отглеждали царевица, асинибоините ловували в северните гори и т. н. По това време бизонското месо било желано, но много несигурно допълнение към храната. Ловът на бизони се осъществявал по следния начин: в средата на лятото правели големи заграждения, където гонели бизоните и чак там ги убивали. Основно оръжие на индианците от доколумбовата епоха бил лъкът от рог или твърдо дърво. Освен това прерийните индианци използували за ловуване дълги копия с каменни върхове. Лъкът и копието били техните оръжия за воюване.

В 1541 година, когато в днешен източен Арканзас се появила първата испанска експедиция — експедицията на Де Сото, на индианците най-силно впечатление направили не толкова удивителните белокожи хора — „бледоликите", както ги наричали „индийците" — а конете, яздени от белите хора. Индианците веднага разбрали колко добре могат да се използуват за лов на бизони. И действително индианците скоро се сдобили с коне, купували ги, получавали ги в замяна или ги открадвали. (Чернокраките, живеещи и до днес на канадските граници, пропътували цялата територия на днешните Съединени щати чак до Ню Мексико за коне.) Много коне от испанските скотовъдни ферми се изплъзвали на свобода и подивявали в прериите, и тези диви коне били наричани мустанги. И така в нашия разказ се появи второто животно, оказало решаващо влияние върху живота и стопанството на индианците — конят. Може да се каже, че едва конят е създал действителния прериен индианец. Едва конят е дал възможност на индианците да проникват навътре в непознатите и необитавани северноамерикански прерии. Конят — както бихме казали днес — неизмеримо повишил продуктивността на лова на бизони. С конете индианците настигали цели стада бизони, тези танкове на прерията. Обкръжавали ги и ги убивали. Постепенно индианците изоставят своя предишен начин на живот и стават скитащи прерийни ловци. И когато в началото на XIX век белите „открили" прерийните индианци, те вече имали табуни, наброяващи стотици коне, по цялата прерия. Конят не само подпомогнал лова на бизони, но и улеснил честите преселвания. До появата на коня при преселванията индианците имали само един помощник — кучето. (От двете страни на кучето прикрепяли кожени дисаги.) Появата на коня многократно улеснила преминаването от едно място на друго. Индианците още не познавали колелото, но изобретили носилката. Това било много просто приспособление: съединявали две еднакво дълги върлини от единия край и ги закрепвали на гърба на коня, откъм съединените краища. Конят влачел това отворено ветрило. Двете страни на триъгълника се съединявали с напречна върлина и на тази основа се разпъвала кожа. И индианската „транспортна кола“ била готова.

Още при първата среща степните индианци удивили белите с облеклото си. Всичките дрехи на мъжете и жените се изработвали от обработена бизонска кожа. Основното мъжко облекло било набедрена превръзка и особени „гамаши“, закриващи крака до над глезените. Мъжете и жените се обували в мокасини, богато украсени с игли от таралеж. Жените употребявали дълги дрехи от бизонска кожа, особени „наколенници“, съединени с мокасините в някакви прилягащи към крака „калцуни“. Прочутите бойни ризи, украсени със скалпове, носели само вождовете и прославените воини на племето. Към това празнично облекло принадлежал и плащ, често украсен с изображения на геройските подвизи на притежателя му. Но най-великолепното украшение на прерийните индианци била превръзката от орлови пера през челото. Всяко от тези десетки птичи пера означавало някаква мъжествена постъпка на носещия го. Перата били оцветени и нарязани по особен начин, и всеки цвят и начин на нарязване имали свое значение. Така че в тези времена превръзките през челото били нещо като орденски ленти. Освен това бойците се украсявали с огърлици от ноктите на мечка гризли. И въпреки че превръзката през челото и празничните дрехи са принадлежали на воини, прерийните индианци не са били някаква особено воинствена група от индианското население, макар че често са сравнявани с някои войнствени народи от Стара Европа или Азия. Първата действително голяма война, при това отбранителна, те започнали едва когато белите вероломно нарушили сключените договори и започнали да лишават индианците от последните принадлежащи им земи. Дотогава военните действия на отделните племена се водели само от няколкостотин бойци. Предпочитали внезапните нападения, и то съвсем не с цел да убият врага, а да му вземат скалпа и коня, за да докажат по този начин храбростта си. Затова в такива боеве имало малко мъртви. Основно оръдие за лов и оръжие на прерийните индианци бил лъкът, предпочитан от тях дори пред огнестрелното оръжие. В боевете се предпазвали с щитове, изработени от кожата на лос или бизон.

Най-малката обществена единица на индианците бил родът. Индианецът принадлежал или към рода на своята майка (както е например у индианците врана), или към рода на бащата. Няколко рода съставяли племе, начело на което стоял „съвет на вождовете“, представляващ по-скоро разпределителен орган, отколкото изпълнителска власт. Мъжете били обединени в особени „мъжки“ общества. Едно от тях — най-често се наричало „Кучета“ — при някои индианци изпълнявало службата на особен вид „племенна служба за реда“.

Ако вождовете по правило не притежавали някаква особено значителна власт, то магьосниците, шаманите се ползували с особено уважение. Главно тяхно задължение било общуването с духове, което им давало право да лекуват болни, да ръководят религиозни обреди, да предсказват бъдещето, да прогонват лошото време и т. н. Техни основни „работни инструменти“ били, както обикновено, шаманският барабан и звънчетата. Магьосникът се готвел за своята „професия“ още от появяването си на бял свят. Така например дакота вярват, че преди раждането си магьосниците живеят на небето сред гръмотевиците, от които получават познанията си. Гръмотевицата дава на избраника на духовете знак кога и в кое време трябва да стане шаман.

Според сънищата си магьосникът определял също какви субстанции трябва да влязат в „магическата превръзка“ — „свещения възел“. Този „свещен възел“, съпътствуващ прерийния индианец буквално през целия му живот, се състоял от птича кожа, цветни камъчета, листа от тютюн и много други, понякога твърде необичайни предмети, на които шаманът отдавал вълшебна сила. Този амулет, скрит в кожена торбичка, индианецът носел винаги със себе си. Индианците вярвали, че шаманът е носител на свръхестествена магическа сила, наричана на езика хидатса ксупа, на дакота — уаконда, у племената от алгонкинската езикова група — манито или манидо. От манито някои автори на „индиански романи“ сътворили върховен бог на прерийните индианци или някакъв си „Велик дух“.

Тези съобщения за върховен бог на прерийните индианци са погрешни и отразяват монотеистичните представи на християнството. Прерийните индианци почитали майката земя, могъщия гръм и особено слънцето. На слънцето било посветено и най-голямото религиозно тържество на индианците — „танца на слънцето“, за чието изпълнение всяко лято се събирало цялото племе.

Всеобемащата свръхестествена магическа сила (на алгонкински манито) според представите на прерийните индианци може да се намира в птица, риба, дърво, трева, цвете или билка. С тази тайнствена мощ можело да се общува или в пълно уединение, или по време на сън. Това уединение изисквало абсолютна чистота; телесна — затова индианците дълго се къпели и постели цяла седмица, и душевна — която се постигала с пълно откъсване от хората. Виденията се явявали на прерийните индианци найчесто в периода на полово съзряване. Изобщо сънищата имали изключително голямо значение за живота на тези индианци. С видените насън орнаменти жените украсявали типи и празничните пояси. Юношите, бъдещите воини на прерията (например у племето омаха) вярвали, че „божественият сън“ често предвещава изменение на дотогавашния живот. В тези сънища съзряващите юноши били посещавани от луната, носеща им в една ръка лък и копие, а в другата женски дрехи. Юношата може да избере. Избира, разбира се, знаците на мъжеството — оръжията. Но ако луната не му ги дава и вместо тях му подава женските дрехи, за съзряващия прериен индианец не остава нищо друго освен да облече женски дрехи и да се свърже с някой от бойците на племето.

Така живеели прерийните индианци — между съня и действителността. Но преживели така недълго. Същинската прерийна култура — повтаряме пак — се ражда едва когато индианците, живеещи дотогава само в покрайнините на безкрайните зелени тревисти равнини, се сдобиват с коня в началото на XVIII век. А още в края на следващия век тази най-млада от индианските култури загива. Тогава, когато прериите се завземат от съвсем друга култура, културата на „белите мъже“. Но за тези най-тъжни дни от историята на прерийните индианци ще говорим по-късно.

XIX
ОТ АЛЯСКА ДО ФЛОРИДА

Прерията — тези четири милиона квадратни километра земя между Мисисипи и Скалистите планини — не е цяла Северна Америка. И прерийните индианци, сиукси или шайени, не са единствените индианци в Северна Америка. Както целият юг и центърът на американския континент, така и северът, от студена Аляска до слънчева Флорида, е бил заселен от отделни индиански групи. Ще ги разделим по местоживеене и начин на живот.

Да започнем от крайния север.

Там ще срещнем най-напред единствените американски туземци, които не са индианци — американските ескимоси. За тях в нашата книга няма да говорим, защото е посветена на индианците. Ще напомним само, че името си ескимосите дължат на индианците, по-точно на оджибве; на езика на оджибве тази дума означава „ядящи неварено месо“.

В съседство с ескимосите, в Аляска и Канада, вече намираме първата голяма група от индианското население на Северна Америка — номадите ловци в горите на американския север. Принадлежат към атапаската езикова група. Самите те се наричат дене. Те са ловци, живеещи от лова на дивия северноамерикански лос (карибỳ) и елени. Дене обитавали жилища, направени обикновено от дървесна кора. Рядко оставали дълго на едно място. По големите реки и канадските езера плавали в канута от кора. През зимата се придвижвали със ски, влачени от кучешки впрягове, или с широки кънки. Поради еднаквите природни условия, при които живеят дене и ескимосите, материалните им култури много си приличат. Днес много от атапаските племена в Аляска и Канада са изцяло изчезнали, а останалите живи са на измиране, събрани в няколко резервата.

Културата на атапаските племена в Канада твърде много прилича на културата на индианците от Големите езера и съседните области. Тези номадски племена (например оджибве, меномини и др.), влизат в алгонкинската езикова група. Основната прехрана на тези племена, живеещи при големите северноамерикански езера, се е състояла и до днес се състои от събирания диворастящ воден ориз. Алгонкински говорещи племена прониквали още пò на изток от Големите езера, чак до морето. Достатъчно е да споменем племето крики, канадските крайморски рибари микмаки в Нова Шотландия и малесита в Нови Брънзуик.

На север, или по-точно на северозападното крайбрежие е живеела и живее друга основна група от индианските племена на Северна Америка. Американистите са отделили на тази група много внимание и са ги означили като северозападни индианци. Към тях принадлежат племената тлингит (от Купър Ривър), хайда — (на островите Кралица Шарлот), бела кула, нутка и северните им съседи цимшиан (в Британска Колумбия), така наречените крайбрежни салиши (в американския щат Вашингтон), и чинук, живеещи на границите на Вашингтон и Орегон. Тези племена не са от една езикова принадлежност, а принадлежат към няколко различни езикови групи. Всички тези племена се прехранват от риболов, и то риболов в открито море. От индианците на трите Америки, доколкото американистиката ги познава, северозападните индианци са били най-свързани с морето. Те ловели треска, калкан и най-много ценената от тях риба — сьомгата. Ловели както с мрежи, така и с кошове. Освен това северозападните индианци ловели и морски видри, тюлени, даже и китове — отивали на лов за китове в големи лодки. Липсващата растителна храна замествали с водорасли. Земеделието, с изключение на отглеждането на тютюн, не познавали. Освен море и реки, тези индианци имали още едно богатство — гората. Тези индианци обработвали дървото с изключително съвършенство. Строели не само дървени къщи (понякога те били огромни — например в близост до днешния американски град Сиатъл в 1855 година още се издига къща, дълга 160 метра на племето салиши), не само дървени лодки (те също често били необикновено големи — например в китобойните лодки можели да се побират до 60 човека, те достигали 22 метра дължина), но от дърво изрязвали и обредни маски и други ритуални предмети, в това число и тотемни стълбове, чиято родина е именно тук. На стотиците украсени с резба стълбове, които северозападните индианци забивали пред къщите си, те изобразявали своите „предци“ — врани, орли, делфини и китове, а също и починалите вождове на племето. Индианците от северозапада са прославени не само с обработката на дърво, но и с тъканите си. Като суровина им е служила или козината на кучето (на юг), или вълната на планинските кози (на север). Най-известните изделия на тлингитските и куакиутските тъкачи са така наречените чилкати. Образци за рисунките правели мъжете индианци за своите жени, а те само ги пренасяли на тъканта. На тях като правило също били изобразени тотемни животни.

Чилкатите и тотемните стълбове на северозападните индианци остават вечен паметник не само на оригиналното изкуство, но и на обществения строй. Ще напомним, че северозападните индианци са били по-богати от голяма част от другите индиански племена в Северна Америка. Но това богатство вече не принадлежало на всички. За пръв път в Северна Америка тук се появява частният собственик, чието имущество се наследявало само от собствените му потомци, а не от цялото племе. От богатството постепенно се създала наследствена аристокрация — вождове и шамани. Членовете на тази родова аристокрация се женили само помежду си. Богатството водело и до възникване на обмен, широко развит у северозападните индианци. Изнамират и „парите“ — платежно средство били плочки от чиста мед. Накрая, още една характерна черта на вече разлагащото се родово общество, забелязана от първите бели, посетили тези места, било съществуването на първобитно робство. Робът, като практически безправна работна сила, бил много ценен. Често го продавали или заменяли за други ценни предмети. За роби също са се водели войни, много кръвопролитни, въпреки че главната цел била не да се убие неприятелят, а да се хване и превърне в роб. Войните се водели не между племена, а между отделни села. Тъй като нападението често ставало откъм морето, северозападните индианци строили своите села на високи, непристъпни чукари. Основно оръжие били лъкът, стрелите и дървеното копие с меден връх. Главата била защитена с дървен шлем. Понякога дървени доспехи защитавали и други части на тялото.

Южно от северозападните индианци се намира друга самостоятелна група от индианското население на Северна Америка. Ще ги наречем калифорнийски индианци, но тези „калифорнийци“ живеят и в друг северноамерикански щат — Орегон. Тази група е съставена от множество различни, езиково твърде отдалечени и днес малочислени индиански племена. Калифорнийските индианци са принадлежали и принадлежат към най-слабо развитата част на северноамериканското аборигенно население. Сега те са от изчезващите групи индианци в Северна Америка. От няколко десетки калифорнийски индиански племена, принадлежащи практически към всички северноамерикански езикови групи би трябвало да споменем поне маиду (на Беър Ривър), уинтун, миуок и йокут, които обитавали средната част от земите на калифорнийските индианци, костано в областта на днешно Сан Франциско, Сан Хуан и т. н., помо, прославени плетачи на кошници, яна — жестоко преследвани при калифорнийската златна треска и други.

Калифорнийските (и орегонски) индианци преди пристигането на европейците изобщо не познавали земеделието. Основен начин за прехрана било събирачеството, ловът (главно елени с помощта на лъка, а на остров Света Барбара само с копие) и, разбира се, риболовът. Калифорнийските индианци събирали жълъди от дървото pinus sabiniana, кестени, корени, различни горски плодове, див овес и др. До срещата на калифорнийските индианци с белите, мъжете ходели често напълно голи, жените носели само къса набедрена превръзка. В доколумбовата епоха калифорнийските индианци живеели предимно в землянки. В общата съкровищница на цивилизацията на американските индианци калифорнийските участвуват със своето известно кошничарство. Също и грънчарството, при очевидното влияние на източните им и южни съседи, достигнало значителен разцвет. Обработвали и камъни, растителни влакна, птичи пера и морски раковини, които в Калифорния били познати като платежно средство.

Калифорнийските индианци се отнасят към индианците, най-пострадали от проникването на белия човек в Северна Америка. В XVIII век те станали обект на интереса на францисканските мисионери. Но тази „загриженост" им донесла само страдания. Златната треска от 1849 година довела в Калифорния хиляди авантюристи, които унищожили не само самобитната култура на калифорнийските индианци, но и самите индианци. А това, което не успели да отнемат от калифорнийските индианци нито мисионерите, нито златотърсачите, им било отнето от измамническия договор за „отстъпване на земята" и от резерватите. Днес калифорнийските индианци живеят затворени в 116 резервата в Калифорния. При това най-малкият от резерватите е два акра. И понеже мисионерите и златотърсачите са посетили калифорнийските индианци преди изследователите, за тях знаем твърде малко. Твърде малко знаем за социалната организация и религиозните представи на тези индианци от времето на пристигането на първия бял.

Съседен на Калифорния е американският щат Аризона, а на Аризона — Ню Мексико. Тези два щата са област, в която живее другата главна група от индианското население на Северна Америка, така наречените югозападни индианци. На тази географски единна територия живеят две в културно отношение значително различаващи се групи. Към първата принадлежи преди всичко племето навахо, днес най-многочислената, 150-хилядна индианска народност в САЩ, живееща днес в относителна изолация в най-големия от съвременните индиански резервати. Техни съседи са апачите, близкородствени с навахо. В средата на XII век тези племена живеели в северозападната част на днешна Канада. Под напора на все нови вълни от преселници те отстъпвали и били изтикани на няколко хиляди километра на юг. За апачите и навахите ще говорим по-късно. За друга индианска група, живееща на югозапад, за индианците пуебло, вече говорихме във встъпителния раздел на книгата.

И така, преминахме през Северна Америка от субполярната тундра до знойното Ню Мексико. На север в Америка се запознахме с ловците атабаски, на северозапад с хайските и тлингитските рибари и китоловци, на запад с първобитните калифорнийци, в прериите — с дакота, на юг — с пуебло. От четирите страни на света в индианска Северна Америка първите бели, естествено, опознали най-рано изтока, където по време на тяхното пристигане живеели много различни индиански племена, в това число и ирокезите.

Но преди това за другите жители на изтока на съвременните Съединени щати... По време на идването на първите европейци това са били, също както и в Канада, главно различни племена от алгонкинската езикова група — пенобскоти, памлик, илинойс, майами, кикапу, които се отличили във въстанието Текумсе, и, накрая, нашите добри познати — мохиканите, чийто най-известен вожд Ункас става по-късно герой на много „индиански романи“. Даже беглото изброяване показва, че алгонкинските племена винаги са играли важна роля в историята на североизточната част на северноамериканския континент. И до днес алгонкински наименования носят десетки градове и даже щати на САЩ, започвайки от Манхатан в Ню Йорк и завършвайки с най-известния курорт на западното полукълбо — град Майами във Флорида. От алгонкинските езици са взети също названията Чикаго, Мисисипи, Мисури и др. От алгонкински произход са и болшинството всеобщи известни индиански думи като томахавка, вампум, вигвам, скуо, мокасини, тобоган и т. н.

От алгонкинските племена на американския изток, живеещи южно от ирокезите, особено внимание заслужават делаварите. Те били едно от първите индиански племена, с които белите влезли в контакт; с делаварите знаменият Пен, чието име носи американският щат Пенсилвания, сключил „договор“ (1682 година). Делаварите били едно от първите северноамерикански индиански племена, които още преди идването на белите създали свое собствено пиктографско писмо.

На това писмо е написана Валам Олум („Червената хроника“), която съдържа основните алгонкински легенди от сътворението на света и потопа, с разказ за него се срещаме у много индиански племена из цяла Америка, до идването на индианците при река Делавар. Хрониката е написана с 284 знака на дървесна кора с червен цвят. Вероятно е служила като предговор за проповед.

Наред с делаварите (те самите се наричали лени ленапе, буквално „истински хора“) най-важна роля в следколумбовия период от историята на алгонкинските племена от тази част на изтока на Северна Америка играли членовете на така наречената конфедерация Поухатан, обединяваща в XVI и XVII век алгонкинските племена в днешна Вирджиния. Американистите нарекли тази конфедерация на името на върховния вожд на вирджинските племена Поухатан, по време на чието управление за пръв път се осъществяват широки връзки между алгонкинските индианци на Вирджиния и британските поселници. Конфедерацията на Поухатан тогава била толкова силна, че англичаните били принудени сами, по собствена инициатива (изключителен случай в историята на колониална Америка) да признаят правата на Поухатан да владее Вирджиния и като символ на признание дори му изпратили от Лондон кралска корона. По-късно Лондон се запознал с дъщерята на могъщия Поухатан — прекрасната Покахонтас, която индианският крал дал за жена на британски брагородник. Покахонтас, първата индианка от благороден произход, която живяла в Англия, предизвикала с чàра си възхищение в светските среди на Лондон. С нейната смърт свършило и примирието между вирджинските алгонкински племена и англичаните. Воините на конфедерацията, водени вече от новия крал Опеканкануг, участвували в много битки, но накрая съюзът на алгонкинските племена бил победен и конфедерацията се разпаднала.

В борбата срещу колонизаторите се е отличило още едно алгонкинско племе, живеещо в тази част на днешните Съединени щати. От това племе произхожда и прославеният вожд Текумсе, вероятно най-известният герой от освободителната борба на северноамериканските индианци.

На югоизток, при бреговете на Мексиканския залив и във вътрешността на континента, главно по долното течение на Мисисипи, намираме важна група индиански племена, която американистите понякога обозначават с термина югоизточни индианци. С тези племена, принадлежащи към мускогеанската езикова група (племената крики, чоктави, чикасави) се срещнали първи французите и англичаните, посетили американския югоизток. Вниманието на първите европейци те привлекли неслучайно. Препитание им давали добре обработени полета, на които те отглеждали царевица, бобови растения, тикви и тютюн. Събирали гъби и кестени и особено обичали птичите яйца.

Югоизточните индианци живеели в големи, добре построени села, обкръжени с ограда (първите европейци често говорели за тях като за градове). В центъра на такъв „град“, състоящ се от няколко десетки така наречени „дълги домове“, имало площад, където се намирало местното „кметство“ и три други „административни сгради“. Този централен площад, тази индианска „агора“, играла значителна роля в живота на „града“ на югоизточните индианци. Тук ставали всички важни съвещания, тук се извършвали всички публични религиозни обреди и, разбира се, най-важният годишен обред — „Танц на зелената царевица“, продължаващ или три, или цели осем денонощия.

Въпреки че основната единица на обществена организация у югоизточните индианци като правило е селото, още в исторически времена те създават конфедерации, най-значителната от които е била така наречената Крикска конфедерация, възникнала в средата на XVIII век. До изгонването на племената на криките от Мисисипи тя обединявала 50 „града“ с шест различни езика на югоизтока.

С културата на югоизточните индианци американистиката е запозната само в най-общи черти. Още до XVII век тези индианци се опитвали да ги изтребят най-напред французите, а след това и англичаните, а когато се образували Съединените щати, всички мускогеански племена били прогонени от териториите си и преселени далече на запад. Ще отбележим също, че освен земеделските племена на мускогеанската езикова група, първите бели, появили се на югоизток, забелязали и други, отличаващи се в езиково отношение племена — например племето тимукоа във Флорида, читамача в днешна Луизиана и др. Можем да предположим, че индианците от тези племена са потомци на коренното индианско население на югоизтока, което е било победено от мускогеанските преселници. В полза на това предположение говори и фактът, че всички мускогеански племена от югоизток в преданията си разказват, че някога са напуснали своята древна родина на северозапад, отвъд голямата река, и след дълги странствувания се добрали до югоизточните територии.

На югоизток първите френски пътешественици забелязали друго удивително индианско племе — натчезите. Индианци, които се отличавали от всички останали племена на Северна Америка с политическото си устройство. Начело на йерархията стоял владетел, наричан „Слънце“, следвала родова аристокрация и частни собственици (мичмичгупи). За тези толкова „нетипични“ индианци на югоизтока на Северна Америка можем дълго да говорим. И, разбира се, между югоизточните индианци трябва да споменем още едно племе, за което също ще говорим в отделна глава — чероките, живеели някога на териториите на днешна Вирджиния, двете Каролини, Джорджия, Източен Тенеси и Северна Алабама. Те принадлежали към ирокезката езикова група.

Но сега все пак да погледнем към братовчедите на чероките, към „истинските“ ирокези, които привличат нашето внимание не само като една от най-големите групи индиански племена, живеещи на изток в Северна Америка, но и като индианска група, въз основа на която най-големият изследовател на обществения строй на индианците и един от най-известните етнографи Морган е изучил историческия развой на обществените отношения в първобитното общество. Ето защо и за нас, за нашата книга ирокезите са пример за обществената организация на северноамериканските индианци.

Преди всичко няколко думи за този класик на световната американистика, за който Енгелс писа, че той „по своему отново открил материалистическото разбиране за историята..." и че трудът му „има за първобитната история същото значение, каквото има еволюционната теория на Дарвин за биологията...". Морган е роден на 21 ноември 1818 година в щата Ню Йорк, графство Орора. Тук е живял до двадесет и първата си година, следвал в местния „Юниън Колидж", тук започнал и да пише. Първата негова страст била литературата. Основал даже някакъв клуб с твърде тайнственото име „Гордиев възел", където четял и първите си литературни опити, които изпращал до нюйоркския „Никърбокър". Литературният му псевдоним бил Аквариус.

Но в живота на Морган настъпила важна промяна. На двадесет и една година той заминал за Рочестър. Там следвал право и започнал адвокатската си практика. Също като Стивънсън и много други юристи, чиито имена са записани със златни букви в историята на американистиката, Морган се интересувал повече от индианците, отколкото от параграфите на законите. Интересът му към индианците събудил случаен познат от студентските години — ирокезкият студент Е. Паркър. Разказите на Паркър открили за Морган нов, непознат свят. Светът на индианското племе сенека. Светът на ирокезката конфедерация. Светът на славното бойно минало на ирокезите. И при това свят, който бил твърде близко, за да бъде приказка. Морган се отказва от поетическите си амбиции, променя и характера на своя клуб. Тайнственият „Гордиев възел" се превръща в общество с недвусмисленото название „Орден на ирокезите" (По замисъла на Морган този орден трябвало да се занимава с изучаване социалната организация и култура на ирокезите, да излиза в тяхна защита и т. н...)

И така почти двадесет и три годишният Морган използувал всяка свободна минута, за да отиде до индианския резерват (тогава, както и днес индианците ирокези живеели в самия щат Ню Йорк). Започва да публикува първите си съобщения в областта на американистиката. Но дори и ограничената територия на индианските резервати не била застрахована от интересите на капиталистическото общество. Някъде имало качествена дървесина, другаде нефт или въглища. В 1847 година обект на интереси била обработваемата земя. Някаква търговска компания окрала земите на индианското племе сенека в областта Тонаванда. Морган решително се намесил. Като адвокат той можел да се обърне към най-висшите инстанции във Вашингтон и заграбената земя на племето сенека била върната. Така Морган станал „човек на сенека“. Племето дори го осиновило. Бил приет в рода на Ястреба и получил ирокезкото име Та-Иа-Да-К-Ву-Ку („Този, който съединява“ — обединява индианците с белите).

Като член на племето Морган можел да провежда своите изследвания съвсем основателно. И резултатите скоро били налице. В 1851 година, след четири години, Морган издал своето първо изследване „Лигата на ирокезите“. Но повече от организацията на лигата, Морган се интересувал от друго явление. Установил, че много роднини у ирокезите се наричат по друг начин, отколкото у белите. По-късно намерил съответствие на откритието си и у други индиански племена в Америка. Това безспорно важно обстоятелство го заинтересувало дотолкова, че в сътрудничество с държавния департамент той изпратил до всички дипломатически представители на САЩ зад граница обширен въпросник, за да се изясни как различните родствени отношения се обозначават в терминологията на различните езици. Резултати от изследването на този материал публикувал в обширен и много важен труд „Система на кръвните и роднински връзки в семейството“ (1870 година).

Седем години по-късно излиза основният труд на Морган „Древното общество“ — с пълно име „Древното общество или изследване за пътя на човешкия напредък от дивачество през варварство към цивилизация“.Във фундаменталния си труд Морган дели историята на първобитното общество според степента на икономическо развитие на дивачество и варварство. Всяка от тези две епохи от човешката история той дели на три степени. Голямо внимание отделя на рода, преди всичко на ирокезкия, изучава историята на семейството и брака и т. н.

Своята научна дейност Морган завършва с публикуването на монографията „Домът и домашният живот на американските туземци“ (1881 година). Тласък за написването ѝ дават отново изследванията на Морган и „неговите“ индианци. В годината на издаване на последния си труд Морган умира. Умира великият мъж, но не може да умре великото му дело, въпреки че мнозина и то най-вече в родината на Морган го отричат.

Ирокезите живеели на територията на днешните щати Пенсилвания, Охайо, Ню Йорк, около Големите езера — Онтарио и Ери, по бреговете на река Свети Лаврентий. Били земеделци. Отглеждали царевица, тютюн, бобови растения, тикви, слънчоглед, занимавали се също с риболов и лов. Ловували главно елени, лосове, видри и бобри. От кожите на животните и най-много от еленска кожа си шиели дрехи. От металите познавали медта, от нея изготвяли ножове. Грънчарското колело им било непознато, но въпреки това ирокезкото грънчарство може да се определи като развито.

Ирокезите живеели в села, заградени с огради. Селата се образували от няколко десетки „дълги домове", които били и основната единица на социална организация. В помещенията на тези дълги къщи живеели отделни семейства, всяко със свое огнище.

Най-висша форма на обществена организация била Лигата на ирокезите — конфедерация на пет ирокезки „народа": онондага, кайюга, мохок, онейда и сенека. Идеята за създаване на конфедерацията на „великия мир", както често наричат лигата, дал ирокезкият пророк Дегандавид. В 1570 година я осъществил вождът на племето онондага Хайауата, името на този вожд прославил големият приятел на индианците, поетът Лонгфелоу. И въпреки че със своята поема Лонгфелоу направил твърде много за северноамериканските индианци, не трябва да се премълчава и това, че „Песен за Хайауата" е фикция, която няма нищо общо с ирокезите. Самият Лонгфелоу бил вдъхновен за написване на поемата от легендите на племето чипева, принадлежащо към алгонкинската група, и по история и култура твърде много отличаващо се от ирокезките племена. Конфедерацията на „петте народа" още преди идването на европейците става най-силният индиански съюз в Северна Америка. И ако белите не бяха попречили на нейното развитие, то след няколко поколения несъмнено би завладяла значителна част от територията на Северна Америка. Целта на конфедерацията била достигане на Не-Скен-Нон, „великия мир". Целта и структурата на Лигата били твърде подобни на мисията на днешната Организация на обединените нации. Достъпът до тази северноамериканска индианска Лига на народите бил свободен за всички племена. В 1722 година от тази възможност се възползувало едно от племената на ирокезката езикова група, живеещо тогава по̀ на юг, в Северна Каролина, племето тускарора. Тускарора напуснали родните си места и се преселили на територията на Лигата. Оттогава Лигата станала съюз на шест племена. Към конфедерацията се присъединили и други индиански племена от изтока на Северна Америка. Племената, непринадлежащи към Лигата, плащали данък. Естествено, някои се противопоставяли на нарастващата мощ на ирокезката конфедерация, на първо място войнствените хурони, които в езиково отношение били роднини на ирокезите. Но могъщият съюз на „шестте народа" сразил силното племе на хуроните.

Как е било организирано това най-значително обединение на индианците от Северна Америка? Всяко племе в рамките на конфедерацията било независимо. Конфедерацията се ръководела от петдесет „сачеми“, представители или нещо като посланици на всяко от петте (а по-късно и шест) племена на Лигата. Никакъв върховен, а още по-малко наследствен владетел не съществувал, но имало двама равноправни военачалника. В Съвета на Лигата, съставен от петдесетте „сачеми“ всеки важен въпрос се решавал чрез гласуване. Изисквало се единогласие. Всеки от „шестте народа“ на конфедерацията имал право на вето.

Основната, най-малка обществена единица на ирокезите била „овачира“. Всички членове на овачира, били обитатели на един „дълъг дом“ и водели произхода си от една прародителка. В живота на един „дълъг дом“ жените играели много по-важна роля от мъжете. Начело на всяка овачира стояла най-старата от жените. Тя избирала между мъжете на „дългия дом“ нов сачем, ако старият е умрял. Преди да оповести своето решение, „матроната“ го съобщавала на останалите жени от овачира. Но новият сачем официално встъпвал в длъжност едва когато получел еленските рога — символ на сачемството. Голямата роля на жените в ирокезкото общество се обяснявала с това, че те обработвали полето почти без участието на мъжете. Мъжете ходели на лов, ловели риба и най-вече се упражнявали в бойно умение.

Няколко овачири съставяли ирокезкия род. В едно ирокезко племе влизали от три до осем рода. Няколко рода от едно племе се обединявали във фратрия. Родовете от една фратрия се наричали братски, членовете на родовете от различни фратрии в едно и също племе се наричали братовчеди. Бракът между членове на рода и фратрията бил най-строго забранен.

Всеки род имал свое име, получено от тотемното животно на рода. Например шестият „народ“ тускарора имал осем рода: Сив вълк, Мечка, Голяма костенурка, Бобър, Жълт вълк, Бекас и Малка костенурка. Тези осем рода, обединени в две фратрии, съставяли ирокезкото племе. Тази схема на обществена организация (овачира-род-фратрия-племе) била някога обща за почти всички индианци на Северна Америка. Но само няколко племена създали, подобно на ирокезите, конфедерации.

И така, завършихме нашия изключително кратък и непълен преглед на няколкостотинте индиански племена на Северна Америка с разказа за ирокезите. И не само защото ирокезите са били безусловно най-значителната и най-многочислената индианска група в Северна Америка, но и за да можем да се запознаем с обществената организация на индианците чрез най-изразителния пример.

Но все още не сме сложили последната точка в главата за индианците на Северна Америка. В края на нашия разказ ще се спрем на моравските индианци. За тях почти никой не знае, а за някои могат да се окажат най-интересните от всички индиански племена в Северна Америка. Колкото и да е странно, в числото на индианските групи, живеещи и до днес в северноамериканския континент, ще намерим индианци, които сами се наричат моравяни. Това са индианци, които са приели учението на моравските братя — църквата, която основали потомците на последователите на Хус и Коменски. Център на тези емигранти от Моравия станал саксонският град Херенгут (на чешки — Охранов). От този град, превърнал се в нещо като Рим за моравските братя, към много страни на света се отправяли мисионери. За пръв път моравските братя дошли при индианците от Северна Америка в 1740 година в мохиканското село Шекомеко (в днешния щат Ню Йорк). По-късно те били изгонени оттам и се преселили със спечелените за тяхната вяра индианци в Пенсилвания. Но стопанските успехи на моравските индианци предизвикали гнева на белите колонизатори и те отново изгонили „моравяните“. И така на моравските индианци им се наложило да се преселват няколко пъти, докато накрая в 1791 година се заселили извън границата на САЩ, в Канада, където основали свое „моравско“ село. Но и тук техните стопански успехи не давали покой на белите им съседи и в 1812 година върху селото на последователите на Хус било извършено предателско нападение, по време на което болшинството от жителите загинали. Останалите отново се преселили още по-навътре в материка, където живеят и сега. В началото на нашия век индианците в Канада, които наричат своето племе моравяни, наброявали триста четиридесет и осем. Болшинството от тези индианци първоначално са принадлежали към делаварската фратрия манси, обединяваща три рода: Вълк, Костенурка и Пуяк.

Сега вече бихме могли да завършим краткия преглед на основните индиански групи в Северна Америка и макар и бегло да спрем поглед на материалната култура на северноамериканските индианци. В следващата глава ще разберем какво в действителност означават онези много популярни думи, които индианците от Северна Америка или книгите, разказващи за тях са предали и на нашия речник.

XX

СКАЛП, СКУО, ВИГВАМ

Езиците на северноамериканските индиански племена, и особено принадлежащите към алгонкинското езиково семейство, са обогатили нашия речник с множество изрази. Най-много, разбира се, са навлезли в английския език. Например голямо число географски названия в днешните Съединени щати и Канада са от индиански произход. От 48 щата, ако не се брои Аляска и Хавайските острови, половината — 23 щата — имат индиански названия: например Мичиган, Уисконсин, Минесота, Дакота, Небраска, Орегон, Юта, Айдахо, Алабама, Делавар, Оклахома, Канзас и т. н. Всички главни северноамерикански езера и до днес носят своите предколумбовски индиански имена: Хурон, Ери, Онтарио, Онейда, Сенека, известното Мичиган и т. н. И реки също: названия от индиански произход носят и река Потомак, течаща покрай Белия дом, и Охайо, и Уобаш, и „бащата на водите“ Мисисипи. Така можем да продължаваме безкрайно. Но да отворим нашия малък речник на най-известните индиански думи. И може би трябва да започнем с обещаната томахавка...

Думата „томахавка“, както и повечето названия на индиански предмети, произхожда от алгонкинските езици. На делаварски звучи „томахикен“, на масачузетски „томехоган“, на мохикански „туммахакан“ и т. н.... В световния речник е попаднала явно чрез първите английски колонисти във Вирджиния, на които самият предмет е причинил немалко беди. Предшественица на истинската томахавка, такава каквато я видели първите европейци дори и в следколумбовата епоха, е била дървена тояга с каменна глава. Но скоро, още след първите контакти с белите, това каменно оръжие било сменено от истинските „томахавки“ с бронзово или най-често железно острие.

В различните области на Северна Америка индианските томахавки се различавали по форма. Например във Вирджиния те напомняли много завит сърп, на други места приличали повече на сабя. Но във всеки случай, щом томахавката станала истинска бойна секира, то тя била много страшно оръжие при близък бой. Разказите на първите американски заселници за нея са се запазили и до днес, предавани многократно в хиляди индиански приключенски книги и стотици филми.

Друг известен предмет от индианския бит е лулата на мира или калуметът.

Самата дума „калумет“ за разлика от другите думи в нашия речник не е от индиански произход. Названието на лулата на мира дали френските пътешественици, забелязвайки приликата ѝ с дървена свирка (на френски chalumeau — шалюмо). Самите индианци нямат общо название на лулата. Например оджибве казват „опвахгун“. Лулата на мира играела изключително важна роля в обществения живот на много индиански групи в Северна Америка. Пушели я участниците в „парламента“ — племенния съвет, пушенето на лулата на мира било основна съставна част на много религиозни обреди, особено у прерийните индианци и т. н. Племенната лула на мира се пазела в специална шатра, наречена „шатрата на свещената лула“. Тази постройка била винаги на най-видното място в селото.

С лулата индианците пушели тютюн, който както вече знаем е един от даровете на доколумбова Америка за останалия свят. Някои индиански племена се снабдявали с тютюн чрез размяна чак от Мексико. Някои племена не пушели чист тютюн, а смесен с черничеви листа. И накрая някои племена използували не тютюн, а смес за пушене, наречена кинни-кинник.

Покрай свещената лула на мира индианците ползували и обикновени дървени лули, завършващи с червени глави от така нареченото „дърво за лули“, или катлинита. Всеки индиански пушач носел лулата си в специална торбичка, заедно с богато украсена кесия за тютюн.

Разбира се, свещената лула на мира привлича вниманието много повече, отколкото тези „светски“ лули. Калуметът е възпят и от Хенри Уодзуърт Лонгфелоу още в първата песен на великолепната поема „Песен за Хайауата“ — това най-прекрасно поетическо произведение, посветено на северноамериканските индианци.

В поемата на Лонгфелоу Маниту събира с дим от лулата на мира на брега на реката много воини от различни индиански племена и им казва:

> Окъпете се в реката,
> бойните бои измийте
> и петната кръв махнете,
> закопайте боздугани,
> пръст вземете от скалите
> и лули си направете,
> откъснете си тръстики,
> със пера се накичете,
> заедно за мир пушете
> и живейте като братя![1]

---

[1] Стиховете са в превод на Сидер Флорин, „Песен за Хайауата“, библ. „Панорама“, Издателство „Народна култура“, 1979 г., София (Бел. ред.)

Великият поет точно е предал ролята на калумета. Обикновената лула била издигната от северноамериканските индианци до символ на взаимното разбиране, сътрудничество, осъждане на войната. Казват, че когато била създадена Организацията на обединените нации, индианците предали на представителите на великите държави калумети. Добре би било, ако всички пушеха от тях! И ако лулата на мира се превърнеше в основен работен инструмент на държавниците в целия свят и преди всичко в нейната родина в севера на Америка. И ако навсякъде действуваше заветът на Хайауата:

Мен додеяха кавгите,
вашите войни и кърви,
вашите за мъст молитви,
спорове и разправии.
Силата ви е в съюза,
слабостта ви е в раздора;
мир завинаги сключете,
заживейте като братя![1]

Следващата дума в нашия речник ще бъде „манито“ или „маниту“, както се е писало в някои книги. Това понятие принадлежи не толкова на северноамериканските индианци, колкото на белите, които, привикнали към своя един християнски бог, приписвали и на индианците религиозни представи от подобен характер. Думата манито произхожда от алгонкинските езици (на масачузетски — Манитто, на нарангасетски — Манит) и по-скоро означава тайнствена, но обективно съществуваща сила, подчиняваща на своето влияние живота на отделния човек. Това съвсем не е бог или „велик дух“, както са си го представяли авторите на първите книги за северноамериканските индианци.

Пемиканът, станал известен благодарение на полярните изследователи, а може би и на ескимосите, също е продукт на културата на индианците от севера на Америка. Самата дума произхожда от езика на криките и означава „преработена мас“.

Пемиканът се използува като много богат на калории и дълго запазващ се хранителен продукт, като индианска „консерва“.

А как се приготвя пемикан? Еленско месо се нарязва на малки парчета и добре се изсушава на слънце. Когато месото изсъхне леко се опушва на открит огън. След това на две части сушено месо се прибавя една част сланина. За подобряване на вкуса могат да се прибавят някакви плодове или боровинки. И накрая слагаме пемикана в кожен чувал, внимателно завързваме и можем да сме сигурни, че храната ще запази хранителните си качества поне четири години. Наистина хубаво откритие.

---

[1] Преводът също е на Сидер Флорин (Бел. ред.)

Пейотл или пейот е много интересно нещо. И при това е по-малко известна от останалите думи в нашия северноамерикански „индиански речник“. Думата пейот идва от езика науатъл. Пейотл е малък, на пръв поглед с нищо незабележителен кактус. Европейците се запознали с неговото действие едва в 1888 година от трудовете на немския химик Левин. Етнографите — още по-късно, благодарение на американския етнограф Джеймс Муни. А някои северноамерикански (и още повече мексикански) племена познавали пейотл и неговата сила още преди много столетия.

Първите известия за пейотл имаме от Мексико от известния Бернардин де Саахун. Той описва употребата на пейотл, която по време на обреди продължавала по няколко дена. Католическите свещеници по това време считали пейотл за измислен от дявола. Толкова по-удивителен е фактът, че една от първите мисии на северноамериканската граница се наричала Ел Санто Номбре де Хесус Пейотл!

Един от последователите на Левин открил, че в сушените връхчета на кактуса се образуват четири алкалоида: лофофорин, аналодин, аналодинин, и накрая, мескалин. И сега вече сме при корените на тъй често споменаваното пейотлово зло. Това, което придава на невзрачния кактус без бодли дяволска мощ, е мескалинът. Сушените връхчета от кактус (т. нар. „mescall buttons“) се употребяват или стрити на прах, или се пият с ракия.

Употребата на този наркотик носела на индианците приказни изживявания, великолепни цветни пластични видения, еуфория.

По времето, когато племената на прерийните индианци преживявали дълбока криза, свързана с окончателната победа на белите, индианският пророк Вовока създал някаква особена религия, основана на употребата на пейотл с обредни и екстатични танци. Учението на месията Вовока, явяващо се непосредствена реакция на критичното положение на северноамериканските индианци, получило широка популярност. В течение на няколко години употребата на пейотл се разпространила в повече от четиридесет индиански племена. Може би не е имало резерват, където да не се танцува „танцът на духовете“ (Ghost Dance).

Този танц бил изцяло свързан с предшестващата го употреба на наркотика пейотл (мескалин). И така възникнала нова индианска религия Ghost Dance Religion. Въпреки че дълго време била забранена от правителството на Съединените щати, тайно Танцът на духовете практически се танцува и до днес в индианските резервати. Някои индиански племена са познали и приели употребата на пейотл съвсем неотдавна: племената от Невада между годините 1929—1936, криките в Канада в 1936 година, а други канадски индиански племена едва в 1950 година.

Сега бившата Ghost Dance Religion на северноамериканските индианци се нарича Национална американска църква или Църква на американските туземци. Учението на това индианско религиозно общество е смесица от християнски представи — например вяра в бога отец, син и свети дух, вяра в ангели и дяволи — и вяра в свръхестествени същества от древни индиански поверия.

В областите на САЩ, където живеят голямо число индианци (например в Оклахома), Националната американска църква дори е построила собствени храмове.

И още едно понятие — езика на жестовете. Език на жестовете! Индианците от северноамериканските прерии, говорещи на десетки различни наречия и дори принадлежащи към различни езикови групи (не само към така нареченото семейство на сиукските езици), с този език се разбирали помежду си. Известието, което прерийният индианец искал да съобщи на член на друго племе, се предавало с помощта на жестове на едната или на двете ръце. Тези жестове, движения, точният смисъл на които знаел всеки индианец не само в преириите, но и в съседните с тях — от Канада до Северно Мексико — давали възможност да се предаде доста сложна информация. Дори договорите между отделни племена, чиито представители не разбирали езиците един на друг, се сключвали посредством езика на жестовете. Ще приведем поне един пример: типи — палатка — индианецът изразявал нагледно с езика на жестовете кръстосвайки показалците на лявата и дясната ръка.

Следващата дума в нашия малък северноамерикански речник е скалп. Скалп — дума, която от филмите е известна на всички.

Както знаем това е жесток военен обичай, при който от главата на убития неприятел (а понякога даже от главата на още жив пленник) се одирала кожата с косите. Скалпът бил доказателство за убиването или обезвреждането на неприятеля и затова бил високо ценено доказателство за смелост, ценен военен трофей. Скалпирането на победения противник имало и друго, още по-голямо значение, свързано с религиозните представи на северноамериканските индианци. Скалпиращият бил убеден, че сваляйки скалпа на неприятеля, той отнема от него и „всеобщата магическа жизнена сила“, която според поверието се намирала именно в косите. Прието е да се счита, че скалпирането е обичай само на северноамериканските индианци. Но това съвсем не е така. Първо, скалпирали не всички северноамерикански групи, а само някои, например ирокезите и прерийните индианци. Второ, скалпирането съвсем не е някакво „чисто индианско изобретение“. Още античните автори отбелязвали този обичай у южноруските скити.

И така, скалпирането, безспорно, съществува. И то отдавна възбужда интереса на хронисти, откриватели (в Новия свят пръв се заинтересувал от него Франсиско де Карей), изследователи и редица читатели на уестърни. Впрочем широкото разпространение на скалпирането било подтикнато от самите европейци. Та именно първите бели търговци поръчали в Европа стоманени ножове за скалпиране и след това ги предлагали на индианците. Естествено, индианците проявили изключителен интерес към това европейско „изобретение“. И така с помощта на „бялата техника“ скалпирането било изключително улеснено.

Европейците поддържали скалпирането по още един начин. Отделните европейски държави, които се борели за господство в Американския континент, плащали огромни суми за скалп на вражески войник или на индианец, сътрудничещ на другата страна. Най-добре плащали англичаните — дванадесет фунта стерлинги за един френски скалп. Французите, които винаги са били по-бедни, плащали твърде скромно. Френските колониални власти в Канада подтиквали своите съюзници индианци да скалпират ирокези — съюзници на англичаните, които като силен във военно отношение племенен съюз, били за французите най-опасни.

Собствен платежен курс за скалпове на неприятелски индианци установявали и отделни английски селища в източната част на Северна Америка.

Индианецът, разбира се, искал да запази колкото може по-дълго скалпа, този ценен трофей. Затова „свежите“ скалпове найнапред били обтягани на рамки, премахвали им се мазнините и се изсушавали. След това „готовият скалп“ се украсявал с рисунки и пера. Скалповете или части от тях, особено косите, войнът носел на дрехата си като свидетелство за мъжество или окачвал на своя вигвам.

Друга широко известна индианска дума е скуо. То произхожда от нарагансетски език и означава просто „жена“. Например популярното съединение на индианска и английска дума Squaw-valley заедно означава „Долината на жените“. Американците явно обичат такива езикови съединения. Познати са Squaw-flower (цвете), Squaw-fish (риба) и др.

Типи (tee-pee) е другата дума с „т“ в нашия речник. Произлиза от езика дакота. Това е пирамидална шатра от бизонска кожа, срещаща се у всички прерийни племена. За типи се грижели и дори се считали техни собственици изключително жените.

Типи е обикновеният дом на прерийния индианец. Селото се състояло от няколко десетки конусовидни типи. Те, като правило, се нареждали в кръг, самостоятелните участъци — секторите на кръга — заемали типи на отделните родове. В геометричния център на кръга се издигали типи на старейшините на селото. Лулата на мира се пазела също в специално типи, стоящо в някое „почетно място“ на селото.

Типи служели за дом на прерийния индианец през цялата година и затова били доста високи обикновено 4—5 1/2 метра и приблизително толкова широки — 5—6 метра в диаметър. За направата на такава шатра били необходими 7—10 бизонски кожи. Кожените стени се украсявали с рисунки. Шатрата имала особени приспособления (индианците ги наричат „уши“), с които може да се регулира циркулацията на въздуха и преди всичко да се изкарва димът от шатрата. Естествено, във всяко типи имало огнище, разположено в центъра. С типи често се бърка друго жилище на северноамериканските индианци — вигвам. Тази дума произхожда от алгонкинските езици на индианското население на източната част на днешните САЩ и означава просто „постройка“. Ако типи не са се различавали твърде едно от друго, то вигвамите на отделните алгонкински племена са били съвсем разнородни. Играели са роля различните климатични условия на северноамериканския изток, достъпността на различните строителни материали и др. Вигвамът се поставял върху основа от дървени греди. Покривали го с подръчни материали, най-често дървесна кора. Вигвамите са били толкова характерна черта за културата на алгонкинските племена на изтока на Северна Америка, че някои автори, например Оливър Лафарж нарича тези индианци Wigwam People (народ на вигвамите).

Друга индианска дума от нашия речник е „вампум“. И тази дума произхожда от алгонкинските езици на коренните обитатели на изтока на Северна Америка. Вампуми се наричат или връвчици с нанизани на тях костени или каменни мъниста, или най-често широки пояси (така наречените вампумови пояси), на които се прикрепяли тези нишки с мъниста.

Тези пояси у алгонкините и особено у ирокезите имали много функции: били украшение на дрехите, служели за разменна единица, и главно с тяхна помощ се предавали различни важни съобщения. Такива вампуми у ирокезките племена обикновено получавали особени пратеници — носители на вампум. Развитието на вампумовите записи навярно би довело до развитие на собствено писмо.

Дълго време договорите между белите и индианците се оформяли изключително чрез вампуми. Запазен е например вампум, на който е „записан“ вече споменатият договор за „вечно приятелство“, сключен между прославения Пен с неговите квакери и делаварите, с който делаварите отстъпвали на квакерите обширна част от територията на своето племе. На този вампум е изобразен индианец (представляващ тук племето на делаварите) и бял (т.е. Пен и неговите квакери), държащи се символично за ръце. Но вампумите служели не само за предаване на съобщения и сключване на договори. С най-прости условни символи на тях се изобразявали най-важните събития от историята на племето. По тези „записи“ старците, владеещи изкуството „да четат“ вампуми, запознавали новите поколения воини с племенните традиции. Доколко важно се считало съставянето и разчитането на вампуми у някои алгонкински и ирокезки племена на северноамериканския изток показва фактът, че името на легендарния Хайауата, създател на най-значителния съюз на северноамериканските индианци — Лигата на ирокезите, означава буквално „Този, който съставя вампуми“. Скоро след идването на белите търговци индианците престанали да правят вампуми от раковини и започнали широко да употребяват стъклени мъниста, внасяни в Америка от Северна Чехия.

С вампум нашият малък речник на най-известните индиански думи, които сме приели от „индианските книги“ и които всеки знае, завършва. Но да оставим този път на тези книги и последната дума. В тях се пише често: „Когато индианецът завърши това, което иска да каже, той казва „хау“ — „аз казах всичко“. Ето, че и ние можем да кажем „хау“. В тази глава ние казахме всичко.

XXI

СМЪРТ НА МИСИСИПИ

След първите бели заселници в Северна Америка идват все нови и нови колонисти. Колонизацията, която северноамериканските индианци почувствували на гърба си, с нищо не била по-поносима и по-човечна от испанската или португалската колонизация. Точно обратното. Северноамериканските индианци познали още една черта на белите завоеватели — нечестността, непочтеността. Индианците просто не можели да си представят, че може да не се удържи дадената дума. А белите нарушавали всеки договор, сключен с индианците, и им отнемали свободата и земята.

И така, скоро след като в началото на XVII век започва интензивната колонизация на източните земи на Северна Америка, за пръв път въстават местните индианци, за да бранят с томахавка и лък своите земи. В XVII век сред прославените индиански вождове се откроявал сачемът на племето вампаноаг Метаком (белите му дали прякор „Крал Филип“). Метаком обединил всички индиански племена на Нова Англия в могъща конфедерация, която оказала решителен отпор на британските колонизатори. Скоро привържениците на Метаком преминали от отбрана към настъпление. От деветдесетте града на белите, съществуващи тогава в британска Америка, две трети Метаком се е опитвал да превземе. Дванадесет от тях превзел и разрушил до основи. Изглеждало, като че индианците ще си възвърнат цяла Северна Америка. Но в непредвиден сблъсък през август 1675 година Метаком бил убит, а индианската войска останала без вожд.

Победилите преселници тържествено отрязали главата на мъртвия Метаком и в продължение на двадесет години тя била изложена за всеобщо назидание в новоанглийския град Плимут.

През XVIII век делото на Метаком било продължено от великия обединител на индианците, вождът на отавите Понтиак. Понтиак дълги години подготвял въстанието. Заедно със смелата си дъщеря Пакита той преплувал на кану от канадската граница до Тенеси. Вечер, край огъня на съвета, той убеждавал индианците от племената, които посещавал, в необходимостта от обединяване на силите и подчинение на единно ръководство в борбата против английските колониални сили. И действително, Понтиак не само подготвил въстанието, но и създал от представители на всички индиански племена на северноамериканския изток нещо като генерален щаб, който ръководел цялото въстание. За общоиндианско въстание по това време съществували благоприятни условия. Никога необявената и продължаваща повече от 60 години англо-френска война се разгоряла отново. Силите на англичаните били ангажирани с военната мощ на Франция в Канада. Понтиак считал французите за свои надеждни бели съюзници. Той вярвал, че френският крал ще изпрати в Америка голяма армия не само да изгони англичаните, но и да „върне Америка на индианците". Дори мъдрият, реалистично мислещ Понтиак се поддал на илюзиите, които изкусно поддържали сред индианците двете воюващи колонизаторски страни, за да привлекат на своя страна силите на местното население при решаване спора за Американския континент. Нова война, наречена от американските историци „френската и индианска война" избухнала в 1754 година. (Това означава, че по времето, когато Понтиак е насрочвал всеобщото въстание на северноамериканските индианци, през първата половина на 1763 година, войната продължавала вече девета година). Все пак Понтиак недооценил някои важни обстоятелства, благоприятни за англичаните. Първо, към въстанието не се присъединявала като цяло най-важната индианска сила в Северна Америка — Лигата на ирокезите. Стотици, дори хиляди ирокези взели участие във въстанието, но Лигата като цяло с бойната си сила, с целия си авторитет, с целия свой голям военен опит не се присъединила към въстаниците. И още нещо: Понтиак знаел колко много французите ненавиждат англичаните. Но той познавал само американските французи — ловци и трапери. А не знаел и не би могъл да знае нищо за тайните сили, обединяващи Лондон и Версайл, сили, които няколко месеца след избухването на въстанието, принудили Англия и Франция да сключат мир.

С изключение на Лигата на ирокезите, към въстанието на Понтиак се присъединили всички индиански племена от изтока на тогавашна британска Северна Америка. В края на април 1763 година въстанието трябвало да започне. Планът на Понтиак бил прост. Свободната още индианска територия на Северна Америка била отделена от британските селища с редица от крепости, които били главният щит на европейските колонисти. Според плана на Понтиак по даден сигнал всяко индианско племе да нападне най-близката крепост и да я завладее. След завземането на всички крепости индианците трябвало да се обединят и да започнат да се придвижват на изток към морето. Ключова позиция в този пояс от крепости заемал град Детройт. Затова нападението над Детройт трябвало да се проведе от най-изпитаните в боевете индиански отряди, предвождани от Понтиак. В това нападение освен няколкостотин войни от племето на Понтиак отава, взели участие и около хиляда потаватоми и виандоти, към които по-късно се присъединили 370 воини оджибве. На 2 май 1763 година главната атака против желязната верига от британски крепости започнала. Почти всички крепости паднали. Но най-важните — Детройт, Форт Пит и Форт Миканау — устояли на първото нападение. Индианците продължили да щурмуват Детройт, но всички атаки били отблъснати. Както се изяснило по-късно, планът за нападението над Детройт бил разкрит на началника на британския гарнизон на града майор Гладуин от индианската му прислужница Катерина. Ситуацията постепенно се изменяла. Докато индианците не овладеели Детройт и Ниагарските водни врати, всички останали техни военни успехи нямало да имат никаква стойност. Обсадата била непривична форма на военни действия за индианците, тя изморила сподвижниците на Понтиак дотолкова, че представители на някои племена, особено виандотите, започнали масово да напускат лагера. Освен това английски части разбили в Източно Охайо една от най-главните части от войската на Понтиак, съставена от шони и делавари. На всичко отгоре французите сключили мир с англичаните. С този мир с англичаните Понтиак загубил съюзника, на който най-много разчитал. И тъй като Детройт, ключът към тогавашна британска Америка и главната цел на Понтиак, устоял на атаките на общоиндианското въстание, устояла всъщност и цяла британска Северна Америка. На 12 август 1767 година вождът на една от най-многочислените оджибвейски групи поискал от името на своето племе мир. Към него се присъединили потаватомите, виандотите и други обсаждащи Детройт племена. Накрая Понтиак останал пред Детройт сам със своите отави. За победа, за превземане на града вече не можело и да се мисли. С последните останали му верни воини той заминал в земите на майямите и там великият обединител на индианците преживял последните години от живота си. Пак там при неизяснени и досега обстоятелства, бил убит от индианци от своето племе.

След смъртта на Понтиак в източната част на Северна Америка много неща се променили. Най-важното от тази нова действителност било народната американска революция. В 1783 година със сключването на мирния договор във Версайл Британия признала Американските съединени щати. Всички единични опити на канадските французи да възстановят френската власт в Канада се оказали неуспешни. Канада окончателно станала британска колония, както било и съгласно Парижкия договор, сключен няколко месеца след избухването на въстанието на Понтиак. Новата република Американски съединени щати започнала срещу индианците по-решителни действия от британските колониални сили. Американският генерал Уейн принудил в Грийнвил редица алгонкински племена да се откажат от обширната си територия в Охайо и част от земите си в днешния щат Индиана. Делото на Понтиак, борбата против колонизаторите продължил великият вожд Текумсе („Летяща звезда“).

Вождът Текумсе произхождал от семейство, жестоко пострадало от белите завоеватели. Бащата на Текумсе загинал в бой с отряда на Ендрю Луис, когато момчето било едва на шест години. Неговият по-голям брат бил убит от американски колонисти в 1789 година. Друг от братята му загинал в бой с войниците на генерал Уейн в 1794 година. След смъртта на бащата и двамата по-големи братя за възпитанието на младия воин се грижел третият брат Чисикан. Когато Летящата звезда навършил 13 години, заминал с брат си при племето чероки, което в това време трябвало да устоява на натиска на белите, и тук, в югозапада на Северна Америка, в постоянни стълкновения с белите прекарал три години. По време на своето странстване Текумсе видял десетки племена, слаби и беззащитни, и като Понтиак решил, че ако те се обединят ще станат непобедими. Започнал да замисля ново обединение на всички северноамерикански индианци, и то не само военно. Искал да създаде истинска индианска държава, „индианска уния“ в противовес на Северноамериканската уния. Вярвал, че изгонените от Северна Америка англичани ще му помогнат. За своите планове той се стараел да привлече и действително привлякъл всички североизточни и източни индиански племена. Текумсе бил изключителен оратор, бил, може да се каже, първият истински държавник на следколумбовите северноамерикански индианци. Най-горещи разпространители на политическите идеали на Текумсе станали двамата му братя Лалаветика („Могъщия глас“) и особено Тенскватава („Отворената врата“), който бил „пророк“ и лечител.

Държавническата мъдрост, смелостта, неведнъж доказани в бой, неговият дружески, но изпълнен с достойнство начин на общуване привличали към Текумсе все нови и нови последователи. След срещата на представители от всички индиански племена от американския изток, свикана от Текумсе в 1807, идеята за индианска уния започнала да се осъществява. Индианците за пръв път заявили, че ако Съединените щати желаят да придобиват нови индиански земи, в бъдеще трябва да водят преговори не с отделни племена, а само с представители на целия индиански народ! На следващата среща през 1811 година във Винсън тази тенденция се проявила вече съвсем ясно. Когато генерал Херисън упрекнал Текумсе, че е създал „уния на индианските племена“, Текумсе отговорил, че индианците не протестирали, когато северноамериканците създали своя федерална държава. Кой тогава има право да пречи на индианците да се обединят по същия начин? Но Текумсе не се ограничавал с идеята за създаване на индианска федерация. Искал да изгони белите, ако не от цяла Северна Америка, то поне от част от земите ѝ, за да може „индианската уния“ да има обширна и единна държавна територия. И затова искал да започне борба. След призива на Текумсе воини от десетки племена се събрали на уговореното място в Типенканое, където в близост била разположена и войската на Харисън. Текумсе продължавал да подготвя въстание, посещавайки племената, които още не се били присъединили към индианския съюз.

Въстанието, толкова години премисляно и подготвяно от Текумсе, наистина би могло да измени до известна степен съдбата на северноамериканските индианци. Но отново всичко било погубено от нетърпението. Братът на Текумсе, пророкът Тенскватава, вероятно в транс, повел част от войската на Текумсе, очакваща в Типенканое своя предводител, в безразсъден предварително обречен на поражение бой с генерал Харисън. И генерал Харисън, пред дулата на чиито оръдия Тенскватава изложил отрядите на Текумсе, спечелил победа, а не след дълго тя му открила и пътя до Белия дом. Харисън заминал за Вашингтон, Тенскватава за Канада, а по-късно на юг, към Мисисипи, където с него се срещнал най-известният от художниците, рисували портрети на северноамерикански индианци — Джордж Кетли. А Текумсе? В 1812 година, когато избухнала войната между Англия и САЩ, той се присъединил към англичаните, които му дали звание (заедно с униформа и заплата) бригаден генерал.

В деня, в който Текумсе трябвяло да извоюва за англичаните своята най-страшна битка, 5 октомври 1813, отишъл в бой не с парадната униформа на английски генерал, а с облеклото на индиански войн, с риза от еленска кожа и с индиански знаци за отличие. И така, като прост индиански воин, в битка на канадската река Онтарио, в битка, водена за чужди интереси, на 45 години, той загинал. Текумсе бил, безспорно, най-забележителният индиански водач в цяла Северна Америка в периода между идването на първия бял в Северна Америка и времето на Седящия бик и смелите апачески вождове.

След Текумсе вече никой не успял да обедини индианците от Северна Америка. През първата половина на XIX век, белите преселници вече били толкова силни, че не само притискали северноамериканските индианци, завладявайки земите им, но се опитали напълно да изменят народностната карта на индианска Северна Америка, стремейки се към пълно прогонване на коренните жители на тези земи. Този стремеж през първия етап на първата половина на XIX век бил насочен против индианците, живеещи на изток от Мисисипи, особено против индианците от югоизточната част на днешните САЩ. Една от първите жертви на тази нечовешка, жестока политика, превръщаща индианците в изгнаници, станало племето чероки.

В началото на XIX век много индиански племена, особено в източната част на Северна Америка, прекратили въоръжената съпротива срещу европейските колонизатори. Така и от страна на американското правителство настъпила известна промяна в отношението към индианците. През 1824 година в Съединените американски щати било създадено ведомство по индианските въпроси. Но в кое министерство — в Министерството на войната! За първи пълномощник „по индианските дела" тогавашният американски министър на войната Джон Калхун назначил полковник Маккени (в 1832 година).

Правителството на Унията и особено управленията на отделните щати подготвяли и издавали съответни закони, официален израз на „стремежа" за мир с индианците. Но тези, които приемали този мир, получавали странна награда. Тя се наричала Indian Removal. Какво представлявало Indian Removal? Докато, макар и твърде малочислени, индианците били по родните си места, винаги съществувала опасност, че ще въстанат срещу постоянното заграбване на земите им. И тъй като по това време, през 20-те години на XIX век, основната територия на Съединените щати се простирала на изток от Мисисипи, правителството решило да изсели индианците от тези земи и да ги пресели в пустинните, тогава още непривличащи заселници райони на запад. На такова принудително изселване били подложени пет от най-големите индиански племена от югоизточната част на САЩ, между тях и едно от най-значителните — чероки.

Тези чероки, също като сенека, онейда, тускарора и други известни ни вече членове на „конфедерацията на шестте народа", били ирокезко племе. И то най-голямото и многочислено от племената на ирокезката езикова група. И въпреки това чероките никога не са били членове на Лигата на ирокезите. Чероки, за разлика от своите смели и войнствени северни родствени племена, били твърде миролюбиви. Приблизително до края на XVII век чероки живеели в днешна Вирджиния, двете Каролини, Алабама и главно в Джорджия, в широк пояс от планините до морето. След 1721 година преселниците започнали постоянно да завземат все нови и нови територии от земите на племето.

В 1791 година, когато чероки били загубили вече по-голямата част от своята територия, правителството на САЩ сключило с тях договор, според който земята, останала на племето, се провъзгласявала за неприкосновена. Но само три години след сключването на „вечния договор“, той бил нарушен и правителството наложило на племето нов договор, с който отнемало по-голямата част от останалите им земи. Но чероки — племе с изключително чувство за важността на дадената дума и спазване на закона — приемат и този договор. И точно го спазват. На малката територия, която им оставала, прекратили всякаква въоръжена съпротива.

Годините на мира чероки използуват за укрепване и развой. В земите си открили собствени училища, нивите им били по-добре обработени от нивите на европейските преселници, а имали и значителни постижения в областта на културата. От племето произхождат редица известни просветни деятели, в това число и вождът Секвоя, създател на азбука за чероки. В резултат на дългото си общуване с белите Секвоя стигнал до извода, че в основата на могъществото и силата на европейската цивилизация стои писмеността. Азбуката създадена от него имала 84 знака. За всички знаци използувал букви от латинската азбука. Например буквата „А“ се чете в черокското сричково писмо като „Го“. Предводителите на черокския народ — например Елиас Бондино — приели това първо съвременно индианско писмо изключително възторжено. Скоро след това, в 1828 година бил основан първият черокско-английски вестник „Черокски феникс“, а след него и други, вече само на черокски език — например „Cherokee Messenger“ (1844 година), „Cherokee Almanac“ и др.

Ако на расистки настроените заселници в Джорджия през началото на XIX век пречел отпорът на тези индианци, то техните стопански и културни успехи направо ги влудявали. Местното управление в Джорджия и съседните щати поискало от федералното правителство във Вашингтон да изгони индианците от тези земи. В 1828 година, когато президентското кресло във Вашингтон било заето от яростния индиански противник Ендрю Джексън, действително станало така. Първи жертви станали тези, които повярвали на дадената дума и сменили оръжието с плуг — племето чероки.

Чероки първи сред северноамериканските индианци си съставили собствена конституция и заменили старите племенни съвети с изборен парламент с две камари! Създали и свои закони, които обединили в няколко законника. Но администрацията на САЩ и на щата Джорджия отменили тези черокски закони, а племето трябвало да бъде изгонено. Предводителят на чероки Джон Рос се обръща към президента на Съединените щати и към Върховния съд на САЩ. Но всичко било напразно. Чероките владеели още 7 000 000 акра прекрасно обработена земя, а това за индианците било „лошо“. На всичко отгоре в техните земи било намерено злато! И така, властите подготвили договор, според който чероки продавали цялата своя земя на правителството за 4 милиона и 500 хиляди долара. Акър земя за половин долар! Но това не било всичко.

Чероки не получавали пари за земята си, те се внасяли в държавната хазна! Самите власти разбирали, че това не биха приели даже най-изостаналите племена, например тези, които живеели в Калифорния, а какво остава за чероки — най-културното американско племе по онова време. Затова организирали „общоплеменно“ събрание, на което присъствували само 400 от 17 000 члена на племето. И това „общоплеменно“ събрание одобрило договора.

Впрочем, чероки не признали този измамнически договор. Но след три години усетили силата на „закона“. Срещу многобройните черокски земеделци потеглила голяма, добре въоръжена американска армия, предвождана от генерал Уинфийлд Скот. Завземайки едно след друго черокските села, той изпращал индианците във военнопленически лагери и когато всички чероки били събрани, войската подгонила племето от Джорджия към новата „индианска територия“ — в пустинния тогава американски запад отвъд река Мисисипи.

От 14 000 хиляди участници в този поход на смъртта загинали 4 000 хиляди, предимно деца. Пътят към Мисисипи траял повече от половин година.

Подобно на чероки отвъд Мисисипи били прогонени и други индиански племена, живеещи в югоизточната част на САЩ: крики, чоктави и накрая смелите семиноли, които също произхождали от племето на криките.

Криките живеели в южните щати на днешните САЩ (по басейните на реките Рalануса и Чатахучи). От областта на тези две реки част от криките още след откриването на Северна Америка от европейците се преселили във Флорида (тогава още испанска) и смесвайки се с остатъците от местни индиански племена, образували ново племе — семиноли.

Въпреки че Флорида била колония на Испания, в 1818 година североамериканските войски под командуването на генерал Джексън нападнали семинолите. Във Флорида мистър Джексън не само избил една трета от индианците, но и успял да внуши на испанските власти, че „би било по-разумно“, ако Испания продаде Флорида на Съединените щати. Така и станало. По-късно САЩ принудил семинолите (в 1823 г.) да подпишат договор, според който се отказвали от по-голямата част от своята територия.

Но тъй като при подобни „нерушими“ „свети“ и „вечни“ договори с индианците бялата страна променяла своето становище почти всяка година, този договор издържал само девет години. В 1832 г. Съединените щати нарушили договора. Заповядали на семинолите да напуснат Флорида и да се преселят отвъд Мисисипи. Семинолите за разлика от чероки не се подчинили и започнали борба. Осем години войските на САЩ нападали малочислените семиноли, обединили се с флоридските негри. Семинолите предвождал един от най-прославените индиански воини, смелият вожд Оцеола. Малобройните семиноли на няколко пъти извоювали победа изцяло в свои ръце. Във Форт Кинг те убили върховния правителствен пълномощник генерал Томпсън, нападнали и унищожили наказателния отряд на майор Дейд и т. н.

Но накрая били победени. Оцеола бил пленен и затворен отначало в Чарлстон, а след това във Форт Молтри. Но човекът, който така силно обичал свободата, не можел да живее без нея. Един ден взел от тъмничаря своето воинско облекло, нахлузил примка на шията си и сам сложил край на живота си. А семинолите заедно с чероките и други източни племена били преселени в Индианската територия — днешна Оклахома.

Оклахома трябвало да стане вечно, неприкосновено убежище на индианците, изгонени от югоизтока. Дори името ѝ, дословно преведено от чоктавски, означава „Земя на червения мъж“. Но и Оклахома не останала завинаги земя на червения мъж. Идвали все нови и нови заселници и в началото на XX век Земята на червения мъж се превърнала в един от щатите на Американската уния.

Оклахома и днес има най-висок процент индианско население от всички американски щати. Земята на червения мъж може да се гордее с още една важна за историята на индианците забележителност. Това е единственият щат в САЩ, в който за коренното население не е бил създаден резерват. Но въпреки това и тук трагедията на „червения мъж“ продължава. Съдбата на чероките посочихме само като един пример, сходен с много други. И в Оклахома от чероки била отнета значителна част от новите им земи. И така проследявайки съдбата само на едно от по-големите индиански племена в Северна Америка, можем да установим, че постепенно от чероки са били отнети общо 81 200 000 акра обработваема земя. До 1866 година те били принудени да се подчинят последователно на двадесет и четири договора за отстъпване на земята, всеки от които бил „окончателен и сключен завинаги за двете страни“! Същото е станало и с други четири големи и известни индиански племена — семиноли, крики, чоктави и чикасави, които били изгонени от югозападната част на САЩ в Индианската територия отвъд Мисисипи.

XXII

СЕДЯЩИЯ БИК И АПАЧИТЕ

И така, индианците от цялата източна половина на днешните САЩ били изгонени отвъд Мисисипи. И въпреки че актът за преселение (Removal Act) се отнасял главно до племената от северноамериканския югоизток, изгнанието не избегнали и много други племена, между тях шони, отави, делавари и други. В първата половина на XIX век територията на Съединените щати се простирала до Мисисипи. Но и отвъд голямата река имало още огромна територия, на която, както било обещано от толкова договори и толкова правителства, индианците били единствени и пълновластни стопани. Тук била безкрайната прерия, и сега, след като в източната част на Северна Америка почти не останали индианци, тук живеела главната маса индианско население в Северна Америка (около 280 000 души). Тук, в прериите била и родината на единствения източник за живот на индианците от Далечния запад — милионните стада бизони. И така оптимистите сред северноамериканските индианци мислели, че все още не всичко е загубено, че макар и да са загубили половината от своите земи, но другата, западната половина на милото им отечество ще остане в техни владения. Толкова обещания, толкова честни думи им давали бледоликите... По-късно прославеният вожд на северноамериканските индианци Седящия бик казал на американската правителствена комисия: „Белите хора не изпълниха нито един от договорите, сключени с нас.“ Но в първата половина на XIX век много индианци още вярвали. А между Мисисипи на изток и Скалистите планини на запад имало още много свободна, индианска земя.

Първите бели хора, проникнали отвъд Мисисипи, били траперите, авантюристи, забогатяващи от търговия с кожи. Първата търговска компания, проникнала в прерията, предимно в канадската й част, привличана от бизонските и вълчи кожи, била известната Hudson's Bay Co — Компанията на Хъдсъновия залив. Но истинското хищническо избиване на елени, бобри и предимно бизони започва чак в 30-те и 40-те години на XIX век. Врата за проникване в прериите е все още Мисисипи, а главният търговски център, седалището на „Американската компания за търговия с кожи“, е Сейнт Луис.

От Сейнт Луис траперите с големи лодки стигали чак до горното течение на Мисури. И навсякъде установявали търговски връзки с индианците. Тук, на Мисури, компанията основава други търговски поселища, „фортове“, където траперите изкупували кожите от индианците срещу ракия или оръжие. Докато компанията имала монопол над търговията с индианците, „всичко било наред“. Но на Мисури се появили трапери-агенти, работещи за друга фирма и привлекли на своя страна няколко индиански племена, преди всичко „чернокраките“. И компанията решила да накаже „неверните“ индианци. В 1839 година управлението на компанията изпратило с параход до търговското поселище Форт Юниън човек, заразен от едра шарка. Управляващият поселището извикал във Форт Юниън петдесет от най-добрите индиански ловци, продаващи кожите си на конкурентната фирма, и им била вкарана кръв от болния. След това управляващият се сбогувал с тях. За две седмици цялото племе било заразено. Запазен е разказ на управляващия поселището Форт Маккензи, посетил едно от селата на „чернокраките“ за да изясни как действува инфекцията. И видял — сред вигвамите лежели стотици трупове. И само две все още живи индианки пеели погребални песни. Компанията не само отмъстила на „чернокраките“, но и успяла да спечели от жертвите си. Агентите на компанията снели от мъртвъците дрехите, ушити от отбрани бизонски кожи, и ги изпратили в магазините на фирмата в градовете на бледоликите.

Компанията, нейните агенти, траперите и индианците, снабдяващи компанията с бизонски кожи, изтребили около милион бизони. Наистина огромно число. Но около 1850 година в прериите живеели още около 50 000 000 бизона. Те били изтребени едва през втората половина на XIX век...

В 1862 година правителството на Американската уния издава знаменития закон за „заселването на Запада“. Всеки, който се засели отвъд Мисисипи, която до този момент е била „The Last Frontier“ — „последната граница“, получава от правителството на САЩ безвъзмездно 160 акра добра земя за постоянна собственост. Да, земята действително била добра. Но не принадлежала на правителството на Унията, а на индианците и никой не давал право на това правителство да раздава индианска земя на преселниците. И така, накрая и Мисисипи престанала да бъде последна граница. 160 акра земя... Безземлените бели от американския изток, хиляди и хиляди преселници от Европа преминават Мисисипи и се отправят със своите закрити коли, да завладяват Далечния запад. И това са онези нови заселници от пионерските времена, които са изобразявани в толкова филми от Далечния запад. Но „Far West“ и 160-те акра земя имат още законен владетел — индианецът. И ето новият заселник-пионер, бил в Европа може би феодален полуроб, помага с оръжие да се отвоюва от индианците Далечният запад. И понеже е по-просто и по-лесно вместо да се прострелят 280 000 индианци, да им се отнеме прехраната, белите завоеватели на Далечния запад се нахвърлят на бизоните. В прерията има още 50 000 000 бизона. Значи са достатъчни 50 000 000 изстрела и индианците ще умрат от глад. И така понякога с ясна умисъл против индианците, а понякога само заради долара, плащан за една бизонска кожа, започва пълно изтребление на бизонските стада (месото на бизоните, тези милиони и милиони тонове месо, било оставено за храна на птиците). Някои от ловците на бизони задълго остават в паметта на съвременниците си и на потомците. Например мъжът, който носи името на бизона в прославеното си прозвище, точният стрелец, за който разказват толкова романи за Далечния запад — Бъфало Бил — с истинско име Уилям Коди. Сам Бъфало Бил прострелял десетки индианци и, както се разказвало, повече от един милион бизона. А после, когато в прериите нямало вече по кого да се стреля, с какво ли се е занимавал мъжественият Бъфало Бил? След като отнел на индианците отечеството и прехраната, отнел им и достойнството. Избрал между гладуващите индианци няколко десетки особено кръвожадни на вид и с тях пътувал по света и давал представления... „Жестоките“ индианци нападали добрите бели пионери, крещели и изобщо държали се така, както е описано в „уестърните“. След това в мига на най-голямата опасност се появявал божественият Бъфало Бил, спасявал заселниците от „скалпиране“, прелестните заселнички от „насилия“ и с няколко изстрела се разправял с всички зли индианци. И настъпва края на комедията, индианците се правят на мъртви, а полковник Коди събира овациите на дамите. С този расистки пасквил „мъжественият“ Бъфало Бил пътувал и в Европа.

Но да се върнем към бизоните... Стадата, които успели да преживеят изстрелите на полковник Коди и подобните на него стрелци, не успели да се спасят от друга опасност. Керваните от преселници, тръгнали да завоюват Далечния запад или Дивия запад на Северна Америка, се движели със закрити коли. Но нима не помним каква голяма роля играе във филмите и романите за Далечния запад първата тихоокеанска железопътна линия? Нейното строителство, безсъмнено, принадлежи към пионерското време от историята на САЩ и представлява достойна прелюдия към по-късния гигантски технически прогрес на Съединените щати. Но за индианците отвъд Мисисипи тя представлявала безкрайна опасност. Завършената в 1869 година тихоокеанска железопътна линия пресичала прерията и минавала през Скалистите планини. Но разделена била не само прерията. Бизоните също били разделени на две големи стада. Припомнете си: 1840 година — 50 000 000 бизона, а в 1870 година, една година след завършването на тихоокеанската линия, на юг от железопътната линия в прерията няма нито един бизон. И в 1900 година в прериите на САЩ от милионите стада са останали осемдесет последни бизона.

Индианците от прерията — на първо място племената на така наречените сиукси (истинското им име било дакота) — останали без своите бизони. Но все пак им оставала земята и свободата. Но за индианската земя се появявали все нови и нови претенденти. А расисти от типа на генерала с тъжна слава Къстър искали и военна разправа с индианците. Отбранителната борба на прерийните индианци е най-засилена през седемдесетте години на XIX век. Тя е предхождана от опити за физическо унищожение на някои по-малки групи прерийни индианци. Така например майор Чивингтън в 1864 година коварно напада лагер на шайените и избива всички, които са били в лагера. Белите нападатели от Чивингтъновото отделение скалпирали дори индиански деца и жени. Няколко години по-късно изтреблението на шайените е довършено от ново коварно нападение на река Уошит, по инициатива на генерал Джордж Армстронг Къстър. Къстър избива не само индианците, но и всички техни коне.

Унищожението на прерийните индианци ставало не само по военен път. Неопровержимо е доказано, че факториите продавали на индианците одеяла, заразени с черна едра шарка. Немалко индианци били погубени и от знаменитата „огнена вода“ — ракията. Но най-бързо все пак било, индианците просто да се застрелват.

Гладуващите прерийни племена, косени от епидемиите на непознати за тях болести, се стопявали като пролетен сняг. И тогава военните власти решили да се разправят с най-силните от тях — мощните сиукси или дакоти. Дакотите също били многократно мамени от правителството. Най-напред в 1837 година източните дакоти били изгонени отвъд Мисисипи. Правителството на Унията заселило изгнаниците в Минесота. Оттук те пак били изгонени и им било посочено ново убежище — Черната планина. Но за беда след няколко години в Черната планина било намерено злато! И отново прозвучало: „Дакоти, махайте се!“. И пак онзи известен генерал Къстър, популярен „герой“ от войната между Северните и Южните щати, осъществил прогонването на индианците.

С Къстър и неговите елитни войски се срещаме след няколко години отново при дакота. На 25 юни 1876 година войниците на Къстър се готвели да разграбят полунапуснатото дакотско село на река Литъл Биг Хорн, когато от гората внезапно се появила индианска конница, изпратена от вожда на дакотите Седящия бик (Sitting Bull). От младини Седящия бик бил прославен с храбростта си. Не само като ловец на бизони, но и като храбър боец срещу завоевателите. Когато племето оглала от сиуксите, под ръководството на славния вожд Червения облак, започнало война против строителството на железопътната линия през земите им, в тази война взел участие и Седящия бик. За смелостта си той бил избран за върховен военен вожд на обединените дакота. В битката на река Литъл Биг Хорн Седящия бик трябвало да докаже, че с право носи това гордо звание. И доказал — за няколко часа елитната войска на героя от гражданската война била напълно унищожена. В тази битка загинал и самият генерал Къстър, а заедно с него и седемнадесет офицери, и няколкостотин войници. При река Литъл Биг Хорн Седящия бик спечелил най-славната битка в отбранителната война северноамериканските индианци. Но немногочислените и зле въоръжени индиански отряди не можели постоянно да надделяват над силите на федерацията. Поголямата част от дакотските воини, най-силните от прерийните индианци, предвождани от Седящия бик се преселили в Канада, където се заселили с разрешение на британските власти. Друга част от дакотите, водена от Лудия кон, се укрила в планините в района Йелоустоун. Но гладът и студът принудили вожда Лудия кон да приеме „мира“, предлаган от новия командващ американските противоиндиански войски полковник Милс. Дакотите се подчинили. А наградата? След няколко месеца Милс решил да изпрати в затвора Лудия кон.

Останалите дакота, така наречените миненкондж-дакота, начело с вожда Куция елен, водели още дълго време партизанска война. Но накрая и миненкондж-дакота били победени и затворени в резерват.

Борбата продължили само най-мъжествените — смелите апачи. Освен последните непобедени апачи, съпротивата продължавали и малки индиански групи, и малки отряди, и дори отделни храбреци. Те използували познаването на местностите и се стремели да унищожат завоевателите с отделни стремителни нападения.

Такава борба водел и вождът на малочислените модоки, самостоятелен клон на орегонското племе кламат. Модоките живеели на границата на Орегон и Калифорния. Вождът им се наричал Кинтпуаш, а американците му дали прякора Капитан Джек. Модоките били всичко четиристотин души. И при това живеели в земя, не твърде привлекателна за белите по това време. И въпреки това някакъв орегонец Бен Райт повикал модоките на съвет, за да обсъдят „различни важни проблеми“: „срещата“ била добре подготвена. Щом невъоръжените индианци дошли на срещата, били нападнати от Райт и другарите му и с изключение на петима избягали, всички били избити. Бил убит и бащата на Капитан Джек. Според представите на индианците убийството изисква отмъщение. И така Кинтпуаш стъпил на бойната пътека. Това станало в 1856 година. И оттогава Кинтпуаш, сам или с двама свои другари, наречени от американците Черния Джим и Бостънския Чарли, безброй пъти нападал белите.

Срещу неуловимия и непобедим Кинтпуаш, към когото се присъединили около четиридесет мъже от племето модоки, накрая бил изпратен цял армейски полк и няколко гаубични батареи. По време на дългия поход загинала почти цялата наказателна експедиция, а от модоките нито един! И едва след като тримата най-смели — Капитан Джек, Бостънския Чарли и Черния Джим — убили американския генерал Канби, някакъв протестантски мисионер и ранили тежко друг един офицер, полковник Месчън, били хванати. На 3 октомври 1873 година тримата били обесени в крепостта Кламат в щата Орегон. Един американски автор от това време Банкрофт тогава писал: „Мъжествената борба на модоките за земя и свобода в много отношения е най-забележителната страница от историята на подложените на унищожение американски туземци.“

И между другото... Още първата нощ след изпълнението на присъдата някакъв надарен с търговски нюх американец от Ирека откраднал тялото на Капитан Джек от бесилката, мумифицирал го и след това го показвал по панаирите в цял Орегон и Калифорния.

Но вече са забравени и геройската борба на малочислените модоки, водени от Кинтпуаш — Капитан Джек, и героичната история на може би най-мъжественото от индианските племена на Северна Америка — апачите, въпреки че благодарение на „индианските романи“ това име е много популярно. Мъжествените апачи последни прекратили съпротивата. Те се сражавали още дълго след като останалите индианци от прерията сложили оръжие. Щом говорим за апачите, трябва да си припомним, че те самите са се наричали Н'Де или Инде, което означава „хора“. Името „апачи“ възникнало от дума от езика зуни — апачу, което означава враг. По отношение на своята култура апачите, както и съседите им навахо, заемат междинно положение между индианците от прерията и групата племена от северноамериканския югозапад — пуебло. Навахите са близко родствени на апачите в езиково отношение. И двете племена принадлежат към найюжния клон на атапаската езикова група. Атапаски говорещите племена живеят, както вече знаем, предимно на север в Америка, в Канада и дори чак в Аляска. Тук, в студения север на Америка била също и прародината на апачи и навахо. Но много преди идването на първите европейци предците на апачи и навахо напуснали студената родина и се отправили на юг. И стигнали до самия югозапад на днешните САЩ. Там с тях се срещнали и първите европейци в 1540 година. Това била експедицията на известния Франсиско Васкес Коронадо, съставена от триста ездачи на бели арабски коне и търсещи легендарните седем сребърни града. Но намерили само обикновени пуебло и войнствени апачи.

Апачите не искали да воюват нито с Коронадо, нито с наследниците му. Но непрекъснато повтарящите се опити на белите да превърнат земята на апачите в своя колония, принудили апачите да окажат съпротива. От испанците приели само едно: умението да яздят коне. Щом се сдобили с коне, те станали непобедими. И така апачите, подобно на чилийските араукани в Южна Америка, запазили напълно свободата си по време на цялото испанско владичество. По-късно, когато в резултат на неудачната война от 1846—1848 година Мексико било принудено да отстъпи на Съединените щати цялата си северна територия — Аризона, Ню Мексико и други земи, принадлежащи днес на САЩ, апачите попаднали под властта на Северноамериканската уния. И тя се опитала, след като покорила всички останали индиански племена на Северна Америка, да победи и последните свободни — апачите. По това време апачите живеели от двете страни на границата в Мексико и в САЩ. Самите апачи отначало ненавиждали повече мексиканците. Когато мексиканското правителство се опитало да упражни натиск над апачите, една група от апачите, така наречените „мимбренос", започнала война. Тя била предвождана от неуловимия апачки вожд Хуан Хосе.

Мексиканците отначало искали да победят Хуан Хосе със силата на парите. Те обявили, че за скалпа на всеки убит апач-мъж ще плащат сто долара, за жена — петдесет и за дете — двадесет и пет. Намерили се много негодници, които носели скалпове, но как да се познае от кого е снет скалпът. Властите на мексиканския щат Чиуауа наели северноамериканския ловец Джеймс Джонсън, който по това време поддържал мирни отношения с индианците и дори се преструвал на приятел на Хуан Хосе. С група северноамериканци Джонсън се отправил към непобедимия вожд в планините на апачите. Той му поднесъл подаръци и се отдалечил, „за да могат индианците да разгледат подаръците". Стекла се цялата дружина на Хосе. И тогава Джонсън започнал да стреля с полево оръдие, което американците донесли разглобено и го сглобили в прикритие. Джонсън и приятелите му избили оцелелите от снарядите индианци. До сутринта „приятелите на апачите“ избили четиристотин индианци. А Хуан Хосе бил убит лично от Джонсън, който искал да спечели обещаната награда.

Но на американците им се наложило да плащат за тази Джонсънова сделка, от тази година (1855) апачите воювали както против Мексико, така и против САЩ. На мястото на мъртвия вожд на мимбренос застанал нов — Мангас Колорадас. Първоначално апачите отмъщавали на американските ловци, които се полакомили за долари и убили Хуан и четиристотин индианци. След това Мангас Колорадас. опустошил градовете Санта Рита и Пинос Алтос, защото много от жителите им се били превърнали в ловци на скалпове на индианците апачи. Мангас Колорадас скоро разбрал, че ако малобройните апачи искат да опазят земите си от обединените военни сили на такива мощни страни като САЩ и Мексико, трябва също да се обединят. Това станало по много особен начин. Някога, преди много години, по време на едно пътуване в щата Сонора апачите на Мангас намерили в една напусната хасиенда креолка с изключителна красота. Тя толкова се харесала на Мангас, че той я взел за жена, въпреки съпротивата на другите си съпруги. Дъщерите, които му се родили от този брак, той дал за жени на вождове на други групи на апачите: първата — за вожда на апачите от Белите планини, втората — за вожда на така наречените маскалерски апачи и третата — за вожда на последната известна група апачи, така наречените чирикауаски апачи — Кочисе.

Войната продължавала месеци и дори години. Апачите завладели цялата обширна северна част на Мексико, американските щати Аризона и Ню Мексико и околните области от други щати на Унията. Били непобедими. Те отлично познавали местностите, умеели да разгадават най-незабележимите следи, сигналите, с които поддържали връзка помежду си, били практически недостъпни за белите. И така — оставали само парите и предателството. Графство Аризона (County of Arizona), както се наричал тогава този голям и известен днес щат, вече предлагал по 250 долара за скалп на апач. Но докато Мангас Колорадас бил жив, всичко било напразно. И отново било използувано коварство. Войниците повикали вожда на апачите в лагера си за преговори. Мангас отишъл сам и невъоръжен. Но едва пристъпил в кръга на войниците, те се нахвърлили върху него и го вързали. След това му нанесли смъртоносна рана с нажежен щик и го доубили с няколко пистолетни изстрела. Така, също като Хуан Хосе, в 1863 година загинал и великият вожд на апачите Мангас Колорадас. Вождът Кочисе продължил борбата и едва след осем години накрая се съгласил апачите да сключат мир с американците и да се върнат към спокойно обработване на земята.

Най-добри земеделци били апачите от групата на вожда Ескименсино, отседнали в Камп Грант. Но знаем как джорджийските заселници загубили спокойствието си, когато индианците доказали, че могат да бъдат също толкова добри стопани, колкото и белите. И стопанските успехи на апачите, отседнали в Камп Грант, разорявали заселниците в съседния Тусон. Когато една вечер мъжете апачи отишли на лов, белите заселници връхлетели индианското село и всички жени и повечето деца били избити. Само 29 деца преживели страхотното убийство. Нападателите ги отвели със себе си и ги продали в робство някъде в Латинска Америка. Това станало през 1871 година! Шест години след като в Американската гражданска война победили противниците на робството!

А след това бил нанесен последният удар. Заповед, която гласяла: „Всички апачи в резервати!“ Новият командуващ американските войски, водещи военни действия против апачите, генерал Крук събрал всички групи на апачите в посочените резервати. Само че Крук съществено се отличавал от повечето американски офицери, които воювали с апачите. Разбирал нуждите на индианците и се стараел да създаде възможно най-добри условия за живот в резерватите, където трябвало да ги затваря. Но в 1875 година Крук, наречен от апачите Сивия вълк, бил отзован. Основаните от Крук резервати били разрушавани един след друг, а апачите били отведени на нова територия, в горещата пустиня Сан Карлос в Аризона. Замисълът е ясен: в пустинята няма какво да се яде. И така апачите скоро ще измрат от глад. Но апачите са свободолюбив народ. В 1877 година, скоро след като били затворени в резерват, групата мимбренос, водена от последователя на делото на Мангас и бивш негов съратник Викторио, напуснала резервата. Той, а след неговата смърт помощникът му Нана, се превърнали в отмъстители за индианците апачи. И тежко гомува, който им се изпречел на пътя. И тогава започнала легендарната, но за съжаление малко известна последна война на апачите. Последната въоръжена съпротива на индианците срещу грабителите на земите им.

Само един пример. Когато Нана навършил 80 години, заедно с четиридесет апачи започнал преход на северната част на Мексико и югозападната на САЩ. Три месеца отрядът на беловласия вожд кръжил из двете държави, избил десетки войници и полицаи, сдобил се с няколкостотин коне и без да изгуби нито един човек, се върнал в планините на апачите.

В 1881 година от ненавистния резерват Сан Карлос избягала друга малка група от апачите. Предвождал я Гойатлай, познат в американистичната литература под испанското преиначаване на името си като Херонимо. Установили се в Мексико, в планините Сиера Мадре, и оттук често извършвали нападения в югозападните Съединени щати. И тогава в Аризона и Тексас отново си спомнили за Сивия вълк — генерал Крук, който „умеел да се справя“ с апачите. Крук отново се опитвал да подобри положението на апачите в резерватите, но едновременно с това се готвел за военни операции против тези, които напуснали резерватите и се установили в мексиканските планини. В 1883 година Крук навлязъл в Мексико и тръгнал към Сиера Мадре — главната твърдина на апачите. Генералът разполагал с повече от 5 хиляди редовни войници, няколко мексикански полка и стотици индиански следотърсачи, които „търсели“ апачите. А против тях били само няколкото десетки апачи на Херонимо. И какво станало? Армията на Крук загубила над хиляда войници, докато апачите погребали десет свои воини.

Но накрая Херонимо се подчинил на Крук и се върнал обратно в резервата.

След известно време постоянните стълкновения с управляващия резервата, принуждават индианците към ново бягство. Този път американската войска, преследваща бегълците, била водена от генерал Майлс. Преследването, проведено от Майлс, било безрезултатно. Апачите преминавали като вятър през Мексико и югозападните САЩ и американските войници просто не успявали да ги настигнат. И не само това — тази последна малка индианска бойна част често се разделяла на малки дружини, някакви индиански „comandos“, които не бягали, а нападали. Трябва да се отбележи едно почти невероятно нападение на Херонимовите индианци над щатите Ню Мексико и Аризона, при което единадесет апачи победоносно минали през двата огромни щата, многократно се сражавали с американските войници, убили около сто от тях, отвлекли триста коня и загубили само един човек.

Мексиканските американисти съобщават още един невероятен пример. Мексиканци простреляли един от Херонимовите апачи, минаващи през някакво мексиканско селище. Останалите апачи продължили пътя си. Седемдесет мексиканци обкръжили леко ранения индианец. Той се скрил зад един голям камък и постепенно убил единадесет от нападателите, а останалите обърнал в бягство. И след това през нощта, въпреки че вече нямал кон, успял да се присъедини към Херонимовата група.

Едва след много време 38 апачи (мъже, жени и деца), последните свободни индианци на Северна Америка през XIX век, се предали на стократно по-силен противник. Но и след това не могли да се примирят с робството. Въпреки че били пазени, скоро трима мъже и три жени успели да избягат и да се върнат в Сиера

Мадре. Останалите били изпратени от генерал Майлс с товарен вагон за 28 години в изгнание във Флорида.

Със залавянето на славния Херонимо завършила въоръжената съпротива на индианските племена в Съединените щати. Съдбата на апачите или сиуксите последвали само малък брой смелчаци от различни индиански племена, които за да могат да запазят личната си свобода и да могат да живеят според своите собствени представи, бягали в непристъпните планини на американския запад. Най-известният от тези „чимарони“, както някога са им казвали, бил Иси, последният жив представител на племето яхи. Той се крил в калифорнийската пустош цели четиридесет години. И едва с неговото пленяване свършило покоряването на дотогава свободните индианци на Северна Америка.

Накрая на този разказ за индианските войни в Северна Америка още една последна забележка. Историята на тези борби е толкова обширна и сложна, че авторът на тази книга ѝ е посветил самостоятелна работа — „Индианци на бойната пътека“, която допълва тази глава от нашия преглед на историята на американските индианци.

XXIII

ЧУЖДЕНЦИ В СОБСТВЕНАТА СИ СТРАНА

След военната победа над прерийните индианци вече било възможно безпрепятствено да се очисти Северна Америка — „индианския материк“ — от индианците, да бъдат изгонени те в малки затворени места, където, както някои се надявали, да измрат изцяло. Още в самото начало на тази глава трябва да припомним едно обстоятелство, което допускало и като че узаконявало всички тези жестокости в отношението към коренното население на страната. В САЩ, за разлика от всички латиноамерикански републики, индианците не били признати за граждани на държавата, според законите на Съединените щати те се считали за чужденци. Чужденци, които от формална правна гледна точка нямали какво да правят в своето собствено отечество. И така за тези „чужденци“ са определени областите, в които те могат да живеят. Ще напомним също, че още преди възникването на резерватите „принудителното пребиваване“ в предварително посочени области било наложено на племената, изгонени от югоизточната част на САЩ, и преди всичко на споменатите по-рано пет големи, развити в културно отношение племена — чероки, чоктави и др. Те били заселени в областта отвъд Мисисипи, получила названието Индианска територия. Първоначално тук живеели само тези пет племена. Но когато по-късно се изяснило, че и отвъд Мисисипи земята е плодородна, Индианската територия била лишена от „неприкосновеност“ и границите ѝ били отворени за европейските преселници, така в 1906 година от тези земи бил създаден щатът Оклахома. Главата, която посвещаваме на последното столетие от историята на северноамериканските индианци, започва именно тук, в Оклахома, единствения от американските щати, където индианците не живеят в резервати и където индианските племена, на първо място отново чероки, още в момента на преселването си в Индианската територия са достигнали значително ниво на икономическо и културно развитие. И досега тези племена принадлежат към числото на най-развитите индиански племена в САЩ. Затова американските власти, а често и американистите, наричат тези племена „петте цивилизовани племена“ („Five Civilized Tribes“). Под цивилизация се разбира бяла, европейска цивилизация. Дали обаче собствената относително високо развита индианска цивилизация, съответстваща на естествените природни условия на тази страна, не отговаряла повече на потребностите на индианците от Северна Америка от цивилизацията, която им наложили? И освен това цивилизацията на белите хора не оказвала на „петте цивилизовани племена“ толкова благотворно влияние, колкото се предполагало. В резултат на първото преброяване на населението в Индианската територия се оказало, че от 18 827 чероки над десетгодишна възраст 3 487 не могат да четат и пишат, от 9 296 чоктави не умеят да четат и пишат 2 445 от индианците над десетгодишна възраст. При крики процентът неграмотни бил 40, а при последното от „петте цивилизовани племена“ бил дори 55!

И освен това в резултат на разпродажбите на общинските земи на отделните „цивилизовани племена“ най-добрата част била заета от бели заселници със своите черни земеделски работници отначало роби. И вече дори и в „неприкосновената“ Индианска територия индианците не били болшинство! От 178 098 жители на Индианската територия повече от 100 000 били бели, 18 600 негри и само 55 000 индианци. Освен това разпродажбата на земята способствувала за разлагането на предишния демократизъм на племенния строй, унищожила равенството на индианците, отслабила съзнанието за принадлежност към племето и създала 50 000 нямащи „частна собственост“ и няколко индиански богаташи, какъвто бил например чоктавът Уилсън Н. Джонс, притежаващ 17 хиляди акра земя, 5 000 глави добитък, въглищни мини, магазини, 75 коня и т. н. Но тези индиански богаташи били, разбира се, много рядко изключение.

Индианската територия била първата фаза на затваряне на коренното население на Северна Америка в ограничени, определени от държавата пространства. Друга значително по-честа и жестока форма били прословутите резервати. И днес все още в резервати живее повече от две трети от индианското население на САЩ. Някои автори на тази политика създавали резервати с откровеното намерение да довършат унищожението на индианците, да разрушат тяхното национално и морално единство. Резерватите обикновено се създавали на земи, които имали твърде лоши условия за земеделско производство. Гладът, владеещ в пренаселените резервати през първите десетилетия от тяхното съществуване, осъществявал най-добре ликвидаторските цели на политиката на резерватите. Неголемите финансови средства, които Бюрото по индианските въпроси изплащало като компенсация за отнетата земя, разбира се, не премахвали нуждата. Гладът имал много надеждни помощници — преди всичко много лошата или по-точно никаква медицинска помощ. А тези индианци, които не умирали в резервата, трябвало поне да загубят националното си самосъзнание. Резерватите били създавани според стария, но и сега надеждно действуващ девиз: „divide et impera“; в резерватите били смесвани представители на различни племена и дори на различни езикови групи. Събрани от различни племена, неразбирайки езика на своите „съквартиранти“ в резервата, индианците били принудени при общуване да използуват английски език. И обратно, племената, чиято сила до преди по-малко от сто години ужасявала индианофобите, били разделени и разселени в различни резервати. Така могъщите някога дакота, народът на Седящия бик, живеят в единадесет резервата в два щата, а племената, съставяли славната някога Лига на ирокезите — в девет резервата. Картината на създаването на резервати от края на XIX век, която рисуваме, е твърде черна, но вярна. Но и намеренията на тези първи расисти, създатели на резервати били твърде черни. За пример ще цитираме изказване на човека, най-авторитетен по този въпрос, федералния пълномощник по индианските въпроси, човека, който най-много от всички в държавата трябвало да се грижи за постигане на разбирателство с индианците. И този господин година след приемане на закона за резерватите в отчет на своето ведомство за 1872 година дословно така характеризира целите и идеалите, които си поставяла официалната „индианска политика“: „Необходимо е ясно да се съзнава, че в отношенията между цивилизована държава и диваците (!) не може да се поставя въпросът за честта на нацията. С дивите хора трябва да се отнасят като с диви животни. Това значи да се държат така, както в дадената ситуация е по-просто и по-изгодно: да се воюва, да им се нанесе поражение или обратно, да се спасяват от тях с бягство. Индианецът е длъжен да се чувствува в резервата до такава степен добре, а извън неговите граници до такава степен лошо, както това е угодно на правителството. Тези от тях, които се окажат послушни, ще получат храна и осигурена държавна охрана. А тези, които се държат лошо, трябва незабавно да бъдат наказвани или унищожавани...“

В XX век безусловно нещата в резерватите са се изменили към добро. Рузвелт, правителството на Кенеди, а след неговата смърт и приемниците му, осъществиха различни полезни мероприятия. Но и до днес в Северна Америка съществуват резерватите. И продължават да отразяват расистката идеология на създателите си.

Антииндианският расизъм е тъжно нещо. Има отдавнашни корени. Ние, които живеем в Европа, познаваме само тези отровни видове от расистките извращения, които са се разпространявали тук — антицигански расизъм, антисемитизъм, антиславянска ненавист и дори расистки настроения против негрите. Но всяка ненавист към друг човешки род е расизъм. В името на „нашата свята, чиста, висша раса“ белите в различни краища на света избиват например ирландците, защото са католици, а не протестанти, в османска Турция арменците, защото не са мюсюлмани и при това са образовани, тасманците, защото са черни и т. н.

Същата ненавист против индианците се ширела и сред белите расисти. За индианците се разгласявало, че са „зли“, „кръвожадни“, че „са равнодушни“, „не подлежат на образование“, „невероятно лениви“, че са „коварни“, „нечистоплътни“ и т.н. Да, нито една лоша черта не са забравили да им припишат расистите. Немската изследователка Липс е намерила на старинен немски език от XVII век една подобна „характеристика“ на индианците: „Индианците почти всички са глупави и груби или заслужаващи презрение, бавни, тъпи и нищожни хора, както и самите евреи.“ („Die Indianer seynd fast allesampt schlechte und gemeine oder verachte, langsame, tölpishe, einfältuge und elende Leute, als die Jude selbsten.“) Старият немски расист казва същото, което казват за индианците в САЩ някои хора през просветения XIX век. В републиките на Централна и Южна Америка макар и да е съществувал антииндианският расизъм, никога не е деклариран официално, а още по-малко под каквато и да е форма узаконяван. Трудно би било да се осъществи това в страни, където лицата от индиански произход съставят повече от 90% от населението. В северната част на Америка, още от времето на колонизацията положението е било съвсем друго. Колониалните власти нерядко обявявали индианците за непълноценни езичници. Дори създаването на демократичната северноамериканска република не донесло на безправните индианци някакво съществено подобрение. За това свидетелствува и обстоятелството, че повече от 150 години индианците не са считани за граждани на Съединените щати, и федералните власти и властите на отделните щати съвсем безцеремонно се разпореждат с тези „чужденци“. Характерен за тази атмосфера е следният невероятен факт: Законодателното събрание на щата Колорадо съвършено сериозно е обсъждало проектозакон, според който се предлагало на територията на щата да се изтребят всички скункове и индианци. Съгласно този проект добрите ловци на скункове и индианци трябвало да получават дори определено парично възнаграждение. Тази официална антииндианска идеология напълно завладяла съзнанието на много бели американци. Запазено е например писмо на един от първите заселници в Калифорния: „... Аз често споря с Худ за индианците. Худ мисли, че трябва да се убива всеки мъж и юноша, но индианките да се оставят живи. Но на мен ми беше ясно, че трябва да убиваме и индианските жени...“

Чак до края на XIX век расистите (например майор Уилям Емъри) излизали в печата с искания за незабавно и пълно физическо унищожаване на всички северноамерикански индианци. Наистина, това искане не намерило широка подкрепа в САЩ. За щастие, заедно с екстремистите антииндианци по това време в Северна Америка живеели и хора, които носели в сърцата си светлите идеали на Абрахам Линкълн...

И така, индианците били изпратени в резервати. Те били лишени от свобода и земя. Впрочем, не от всичката земя: тази малка част, която се намирала на територията на резервата, все още принадлежала на индианските племена. И неприятелите на индианците нанасят още един, последен удар, с цел да ги лишат и от тези последни остатъци обработваема земя. На 8 февруари 1877 година Конгресът на Съединените щати приема закон, който влиза в историята на северноамериканските индианци под името „General Allotment Act“. По-късно бива наречен „Закона на Дос“. Законът дословно (в §I) казва: „Ако индианското племе... живее в резерват, президентът на Съединените американски щати има право да раздели поземлената собственост на резервата на дялове и да разпредели тези дялове между отделни индианци.“ По този начин последните остатъци племенна земя били разделени между отделни „частни собственици“ и понеже право на собственика е да продава собствеността си, индианците продават и последното, което все още им оставало — частта си от общинската земя. На индианците, някогашните господари на Северна Америка, вече не оставало наистина нищо. Сякаш на тази земя и на този свят за индианеца вече няма място. И тогава естествено отражение на този дълбок упадък, предизвикан от военното поражение, изпращането в резервати, а след това и пълното разоряване на индианците, става религията, заедно с употребата на пейотл. Според общия обреден танц, влизащ в ритуала, новата религия се нарича „Танц на духовете“. Създател на тази нова фантастична, екстатична религия бил пророк Вовока, индианец от племето паюте, наречен от белите Джек Уилсън (роден в 1856 година). Вовока проповядвал, че на този свят ще дойде някакъв индиански месия, който отново ще върне властта на индианците над тяхната страна. В северната част на Америка такива месиански представи, възникнали като отражение на дълбоката и голяма индианска криза, се появявали твърде често. Да споменем поне известния индиански пророк — Тенскватава, брат на храбрия вожд Текумсе. Но нито едно от предшествуващите учения на индианските пророци за възвръщането на изгубения рай не е намирало такъв широк отглас между индианците като учението на Вовока. Екстатичният „Танц на духовете“ скоро бил танцуван от почти всички прерийни племена. Но и тази религия не помогнала. Дори напротив — нещата се влошили.

По онова време индианците не можели да напускат резерватите. И когато по всички резервати вече се танцувал „танцът на духовете“, този танц им навлякъл още една беда, послужил като повод за масова кървава разправа с прерийните племена. През коледните празници на 1880 година, недалече от границите на резервата при реката Ундид Ний, американските кавалеристи избили без причина над четиристотин беззащитни мъже, жени и деца от сиукското племе оглала, които се били събрали да изпълнят ритуалния си танц. И точно Ундид Ний станал най-трагичният символ за тъжната съдба на северноамериканските индианци през втората половина на XIX век.

След Ундид Ний положението започнало постепенно да се променя. Кървавата баня предизвикала протестите на болшинството от народа на Линкълн. Скоро станало ясно, че повечето жители на Съединените щати, които доскоро воювали за премахване на робството и признаване гражданските права на негрите, не били съгласни същите тези права да бъдат отказвани на тези, които били единствените истински коренни американци.

В началото на XX век, на 3 май 1901 година „петте цивилизовани племена“, живеещи в индианската територия, получили граждански права. Друг закон признавал гражданските права на индианките, които „имали щастието“ да се омъжат за гражданин на САЩ. Но унизителната забрана да се напускат резерватите оставала в сила. От резерватите индианците излезли фактически едва в годините на Първата световна война, когато Америка се нуждаела от войници, дори „червенокожи“. Те били изпратени край Вердюн и на белгийските граници да защитават свободата на своето „отечество“. На индианците ветерани от войната, които преживели ужасите ѝ, Конгресът заедно с медалите и инвалидните пенсии признал и американски граждански права (закона от 6.II.1919 г.).

След Първата световна война във връзка с нарастване богатството на победилите Щати, нещичко от златния дъжд паднало и в индианските резервати, особено когато в няколко резервата били намерени богати находища на нефт и нефтените компании били принудени да плащат на индианските племена за използуването на техните земи (например на оседжите).

През тези години се развива и най-значителното обществено движение на индианците от Съединените щати. На 22 ноември 1922 година в Санто Доминго се събрали 123 делегати на всички индианци пуебло от щата Ню Мексико — вождове и жреци на двадесет местни племена. Този общоиндиански конгрес на пуебло, свикан за пръв път след 242 години, бил характерен с това, че за пример се позовавал на най-известното и най-масово въстание на индианците от Ню Мексико — на великото въстание на пуебло в 1680 година, което върнало властта в ръцете на индианците за много години. Пуебло искали подобряване на положението си по парламентарен път. Обърнали се към американския сенат, изпратили делегация при президента и т. н. И въпреки че успели да получат някои отстъпки от сената, земята си възвърнали едва когато в Белия дом влязъл Ф. Д. Рузвелт.

Но още преди идването на Рузвелт индианците спечелили още една значителна победа. На 2 юни 1924 година Конгресът приел следния закон: „Всички индианци, които досега не са получили американско поданство и които живеят в границите на САЩ, с този закон се обявяват за граждани на Съединените щати на Америка." Самият закон, разбира се, не подобрявал тежкото икономическо и културно положение на индианците в щатите, но поне погребвал недостойната теза, че северноамериканският индианец е чужденец в собствената си родина и не може да има никакви претенции към САЩ.

Но съществено изменение към по-добро настъпва едва в 1933 година, когато президент на Съединените щати става Франклин Делано Рузвелт. При идването на нов президент в Белия дом се извършва пълна подмяна на заемащите ръководни длъжности. Победилата партия разполага с пълномощника по индианските въпроси. По времето на Рузвелт на тази длъжност е Джон Колиър, може би най-известният от всички пълномощници. Колиър заедно със сътрудниците си подготвя за Рузвелт закон, който година след заемането на президентското кресло е приет.

Този закон ИРА (Indian Reorganization Act) приема за индианци тези жители на Съединените щати, които са членове на някое признато от правителството племе, а също и всички техни потомци, които считат себе си за индианци и живеят в пределите на резерватите (следователно и метисите). В осемнадесет члена този закон провъзгласява редица основни положения. В това число новият закон предвиждал за индианските племена:

1. Право на политическо и икономическо самоуправление.
2. Право на племенен съд.
3. Прекратяване на по-нататъшното разделяне на общинската земя между „индиански частни собственици".
4. Създаване на индиански производителни и потребителни кооперации, за да се освободят индианците от властта на белите посредници и т. н.

Повечето параграфи от законопроекта на Колиър (получил името „Wheeler-Howard Act") били приети и одобрени. Еднovре менно с това правителството на Рузвелт увеличило финансовата помощ за индианските резервати. За сметка на държавната хазна на индианците се възвръщала част от отнетата земя, увеличавал се броят на отглеждания от индианците добитък, а също и площта на обработваемата земя.

След това започва Втората световна война. 25 000 млади индианци отново отиват да воюват за Съединените щати. Много от тях по време на войната стават народни герои на САЩ (например крикът Ънист, Чайлдърс, поручик Джек Монтгомери от племето чероки, Айра Хейс от племето пима и др.) Но най-голям принос за Съединените щати, а това означава и за победата на съюзниците им, имат навахите, един от най-големите индиански народи. Те били отделени в самостоятелни бойни подразделения и воювали в Тихия океан срещу японците. Служели в частите за свръзка и предавали на родния си език заповеди и съобщения.

Радистът навах просто ги превеждал на родния си език и ги предавал. Японското разузнаване и служба за подслушване до последните дни на войната се опитвали да разшифроват уловените текстове и никой не се досетил, че съобщенията не са на някакъв изключително сложен таен език, а на абсолютно непознатия им език на индианското племе. Много индиански войници загинали на фронта през Втората световна война. С края на войната завършил и много краткия, но изключително важен период от най-новата история на северноамериканските индианци — двадесетгодишното управление на правителството на Рузвелт. За тези години индианците в резерватите достигат големи успехи, но успехи, които могат да се считат за прогрес само в сравнение с предшестващите бедствени десетилетия.

Но Рузвелт умрял, а Колиър бил заменен във ведомството по индианските въпроси от друг човек. И така в първите следвоенни години положението на индианците значително се влошава. Те отново губят земята си. От 138 милиона акра земята отвъд Мисисипи, останала на индианците до момента, когато започнало разделянето на общинската земя между „индиански частни собственици“, към 1947 година те вече били загубили 86 милиона акра. И запазилият се неголям земеделски и горски фонд на индианските племена продължавал да намалява. Така например в 1947 година президентът Труман подписал закон, според който някакво акционерно дружество получило права върху обширна територия от земите, принадлежаща на едно от индианските племена в Аляска. В Южна Дакота самото правителство на САЩ отнело от дакотите значителна част от посевните площи и ги превърнало във военен полигон. Формално, „според закона“, отнетата от индианците земя трябвало да бъде незабавно заплатена. Но само според закона. Когато в 1856 година земята на калифорнийските индианци била отнета, тя била оценена на смешно ниската изкупна цена 5 милиона долара. И това било в 1856 година. Но и до днес калифорнийските индианци не са получили нито цент!

А след това настъпва нова — да се надяваме последна криза. Започва с идването на новия ръководител на ведомството по индианските въпроси Дилън С. Майър в 1950 година. По време на войната Майър бил чиновник в Държавния департамент и неговата главна задача била създаването на лагери за японците, живеещи в САЩ, за да не могат да помогат на Япония с шпионаж и диверсии. Със задачата си Майър се справил успешно. Войната свършила. Хората започнали постепенно да я забравят. Но не и Майър. Заел длъжността правителствен пълномощник по индианските въпроси, той приложил спрямо тях същите методи, каквито използувал и против интернираните потенциални врагове на САЩ. А резултатите? Да погледнем само в резервата на „чернокраките" в щата Монтана. Пълномощникът Майър назначил в този резерват за полицейски началник един бивш служител от лагерите за японци. По това време в резервата имало 4 500 индианци, които преживявали изключително от доходите от не твърде плодородните си земи. Годишният доход на един индианец от този резерват по времето на Майър бил 355 долара — четири пъти по-малко от официалния жизнен минимум на гражданин на САЩ. При това агентите на ведомството продали пасбищата на резервата на „чернокраките" на единадесет компании. По такъв начин за една година „чернокраките" загубили още 105 хиляди долара.

Дилън С. Майър, чиновникът, който ръководел през петдесетте години „индианската политика" на Американските съединени щати, е авторът или по-точно съавторът на така наречената терминационна и релокационна политика, намерили израз в Терминационния акт (Termination act) и Акта за преселване (Relocation act) (1952—1953 г.). Първият от тези закони прехвърлял „грижата" за резерватите на властите на отделните щати. Майър казвал на индианците: „Избавяйки се от опеката и надзора на федералните власти, ще станете значително по-свободни." Но действителната цел на тази политика била не освобождението на индианците, а освобождението на „индианските въпроси" от контрола на общественото мнение на страната. След като грижата за „работите на индианците" била възложена на властите на отделните щати, местните фирми получили възможност — „в местни мащаби" — да разполагат преди всичко с минералните богатства, открити на териториите на някои индиански резервати

Индианците толкова единодушно се обявили против този закон, че по време на президентството на Джон Фицджералд Кенеди се наложило практически да се откажат от терминационната политика.

Друго „откритие" на Майър била „релокацията", т. е. преселването на индианците от резерватите в градовете. То също демагогски било представяно като стремеж да се освободят индианците. В този случай — да се освободят икономически. Майър припомнил отдавна известния факт, че в многочислените резервати (досега в тях живеят над 500 000 индианци) индианските племена живеят в голяма бедност. Индианците щели да се избавят от нищетата, ако напуснели резерватите и се преселели в градовете. По времето на Дилън С. Майър Ведомството за въпросите на индианците въз основа на акта за преселване (Relocation act) заплащало на преселниците от резерватите пътните разноски и помагало на главите на индианските семейства да си намерят работа в града. Но щом индианецът получел каквато и да е работа в града, ведомството го зачерквало от своите списъци и той преставал да съществува за правителствения пълномощник по въпросите на индианците и за ръководеното от него учреждение! Не е трудно за досещане каква работа може да намери в града неграмотен, неквалифициран индианец, често и незнаещ английски език. Разбира се, най-тежката, временна, ниско платена, за каквато в САЩ наемат изключително „цветни" — неквалифицирани негри и особено порториканци.

И така нововъведенията на Майър по никакъв начин не допринасяли за решаването на индианския проблем в САЩ, а напротив, правели положението на индианците още по-тежко. В 50-те години се задълбочило разслоението между самите индианци. И в резерватите, и зад пределите им. Възникнала малка прослойка от предимно дребна индианска буржоазия — собственици на магазини, богати фермери. Като изключение в следвоенните години индианците достигали и до кръга на едрите собственици. Например вождът на племето чероки У. У. Килър, който станал вицепрезидент на големия американски нефтен концерн Филипс петролеум къмпани. Тези случаи са, разбира се, изключение. Срещу малката групичка индианска буржоазия стои болшинството бивши техни съплеменници, живеещи в оскъдица. Главното занимание на днешните северноамерикански индианци в резерватите е земеделието и скотовъдството.

Най-бедните от всички индианци в резерватите са тези, от които в доузвелтовото управление са били отнети всички земи. Те са принудени да напуснат временно резерватите, търсейки работа като сезонни работници при фермерите. Така например индианците от щата Айдахо работят при почистването на хмела, повече от една трета от членовете на канадското племе микмак припечелват от събирането на картофи при фермерите в северноамериканския щат Мейн. Могъщите и богати някога чероки, живеещи днес в Оклахома, са отвеждани на работа в памучните плантации на Арканзас. Куакиутлите от Британска Колумбия в рибарския сезон се използуват като помощни работници в местните консервни фабрики и т. н.

Много индианци започват да използуват растящия интерес на американците към отечествената „екзотика“ и полусерийно изработват различни занаятчийски изделия, които намират добър пазар. Друго, много по-лошо следствие на този интерес, е превръщането на част, за щастие малка част, от индианците в артикул на туристическата промишленост. Индианците, често според инструкциите на служещи в различни туристически компании, представят на туристите разни „бойни танци“, обличат се не в носията на своето племе, а според представите, изградени от стотици холивудски сериали, разпъват за туристите вигвами, устройват за тях празненства, играят театър и правят бог знае още какво.

В следвоенните години някои индианци работели и в Холивуд, където в стотици „уестърни“ играели сами себе си. Но не според действителността,а според желанията на градската публика, търсеща силни изживявания. Такова е било положението на индианското население на Съединените щати в годините на „новата индианска криза“, по времето, когато начело на Ведомството за индианските въпроси стои Дилън Майър.

Но този път индианците решили да се противопоставят. Найостро се противопоставила срещу постоянното осиромашаване Лигата на ирокезите (особено в щата Ню Йорк). Не вдигнали томахавки, а се обърнали към Организацията на обединените нации. На 23 октомври 1950 година представители на Лигата на ирокезите излезли с обръщение към ООН, в което се казвало:

„В същото време, когато Съединените щати и други така наречени западни сили показват с пръст държавите в Източна Европа и Близкия изток, самите САЩ налагат с насилие своето господство над индианците от шестте народа. На миналото заседание на американския Конгрес бяха предложени три закона, които, в случай че бъдат приети, ще означават унищожаване на конфедерацията на шестте племена. Тези закони насилствено ще бъдат наложени на народ, който няма свой представител в правителството, което приема такива закони, народ, който и няма желание да бъде представян в такова правителство.“ (!)

Лигата на ирокезите се обръща с жалба и към народа на

Съединените щати: „Преди няколко години победихте в голямата война. И ние воювахме на страната на вашите генерали. Тогава ни казваха, че воюваме за демокрацията, за правата на малките народи. А защо сега се опитвате да нарушите старите договори? Ваши спекуланти идват при нас, за да ни измамят и ограбят. Нас – ирокезите, някога велик и могъщ народ...“

Така говорели северноамериканските индианци, обръщайки се към най-авторитетната аудитория в света...

След 1955 година, когато икономическото положение на северноамериканските индианци започва отново да се подобрява, движението на индианците от САЩ среща вече по-голямо разбиране в тяхната собствена страна. За това имат принос и някои нови, важни факти. На първо място неоспоримите резултати от официалното преброяване на населението, свидетелствуващи, че броят на индианците в САЩ (а също в Канада и на Аляска) постоянно нараства и че днес в САЩ живеят два пъти повече индианци отколкото в началото на столетието и четири пъти повече отколкото по времето на най-голямата им криза, последвала бойните поражения на сиуксите, апачите, модоките и други племена. При това естественият прираст на индианците е два пъти по-висок отколкото при другите жители на САЩ. Твърде съществено се променя и отношението на обществеността в Съединените щати и Канада към индианците. Постепенно от края на петдесетте години започва да възниква някакъв общонационален комплекс за вина за неправдите, причинени на „червените братя“, на коренните жители на Новия свят. Например Кастър, героят на антииндианските войни, дори в очите на обикновения американец се превръща в масов убиец. Израз на този комплекс за вина е и стремежът към изкупването ѝ. Неочаквано се появяват много желаещи да помагат на индианците, като се започне с американските църкви и се свърши с американските президенти.

Но индианецът иска сам да намери изход от създаденото положение, сам да реши своя „проблем“. Затова пред тази друга, неиндианска Америка той най-напред трябва да декларира своите възгледи. Наистина изразявал ги е вече многократно, започвайки с изявленията на великия Текумсе и завършвайки с постановленията на ежегодните, редовно провеждащи се конгреси на върховната и засега най-масова организация на индианците в САЩ Национален конгрес на американските индианци (National Congress of American Indians — NCAI). Но първата наистина общонационална и в същото време напълно реалистична изява на индианците в САЩ беше общоиндианската конференция, наречена от участниците в нея „Гласът на американските индианци“. Тази важна по своето значение конференция се състоя не само по инициатива на самите индианци, но и по инициатива на Чикагския университет, едно от най-авторитетните висши учебни заведения на Съединените щати, и по личната инициатива на Сол Такс, един от световноизвестните етнографи и председател на световното сдружение на етнографите (а също и издател на най-обширното международно етнографско списание).

И така конференцията била дело не само на индианците. Но нейните делегати за разлика например от Пацкуарската конференция, която поставя исканията на индианците от Латинска Америка (за нея ще говорим по-нататък), били изключително индианци от САЩ. Официален организатор бил също Народният конгрес на американските индианци. В Чикаго били поканени почетни делегации от всички индиански племена в Съединените щати. Но тъй като организаторите на конференцията се стремили тя да бъде максимално представителна и да отразява всички съществуващи оттенъци във възгледите, а такъв род събрание по числото на участниците си по-скоро би напомняло олимпиада, отколкото работно съвещание на най-високо равнище, Националният конгрес на американските индианци в сътрудничество с Чикагския университет провел в деветте основни индиански области на САЩ (Изтока, Юга, Оклахома, областта на Големите езера, Югозапада, Южните и Северните прерии, Северозапада и Калифорния) местни конференции, които трябвало да подготвят предложения за главната среща в Чикаго. На тези, които не можели да вземат участие и в предварителните конференции, било предложено да изкажат писмено мнението си за съвременното положение на индианците в САЩ и възможните форми за решаване на индианския проблем. И такива писма се получавали. И всяко от тях (по-късно някои били публикувани) красноречиво отразява неудовлетворителното икономическо и културно положение на болшинството северноамерикански индианци и на цели племена.

На 13 юни 1961 година, в благоприятната атмосфера, създадена от Дж. Ф. Кенеди и правителството му, се открива Чикагската конференция. Делегатите я наричат „Глас на американските индианци". И с право. Без съмнение това е най-значителната и представителна среща на коренното население на Северна Америка през цялото съществуване на САЩ. На нея се събират 476 индианци, представящи 90 главни индиански общини. Чикагската конференция, продължила осем дни, отново потвърждава основните искания на индианците — политически, икономически, искания в областта на здравеопазването, просветата и културата. Заключителната декларация на конференцията само с други думи повтаря основните положения на програмния документ на Националния конгрес на американските индианци, в който политиката на федералното правителство (стремежът му да разпръсне индианците в „обществото на американските граждани“ и по този начин да повиши жизненото им равнище, лишавайки ги, в резултат на тази „интеграция“ от националните им особености и въобще от всички „индиански черти“) е наречена направо „нереалистична и разрушителна“!

Участниците в конференцията заявяват: „Ние не искаме от Съединените щати нито благотворителни мероприятия, нито покровителство. Не искаме дори добра воля. Ние искаме само да бъде разбран характерът на нашия проблем и признаването на неговата специфика да стане изходна точка на всяка политика, на всяко мероприятие.“ И по-нататък индианците казват: „Нашият свят (Америка на индианците — М. С.) изчезна. Останаха ни само последните отломки от нашата страна. Но нашето намерение е да запазим и развиваме даже тези отломки с такава грижа и честност, с каквато би направил това всеки друг малък народ, всяка етническа група, която иска да запази своята идентичност, своето народностно съществуване.“

В заключение може да се каже, че Чикагската конференция вече не отделя главно внимание на икономическите или социални проблеми. Не иска на първо място възвръщането на индианците на толкова и толкова хектара земя. Така както не поставя (за разлика от предшествуващите конференции) на първо място искане американското правителство да увеличи икономическите и социалните помощи за индианците.

Това най-значително общоиндианско събрание в цялата история на Съединените щати преди всичко подчертава факта, че северноамериканските индианци представляват самостоятелна националност със собствени исторически традиции и култура. Едва бъдещето ще покаже до каква степен делегатите на Чикагската конференция и словата на тяхната заключителна декларация имат право. За читателите на индиански книжки, за любителите на индиански филми може би тези „нови северноамерикански индианци“ изглеждат твърде неочаквано. Внуците на Винету, Херонимо и Седящия бик естествено се отличават от своите деди. И борбата за бъдещето, борбата, която ги чака след Чикагската конференция, ще бъде различна от сраженията, които водят героите от индианските книжки. Но това ще бъде борба толкова справедлива и толкова оправдана, колкото и отбранителните боеве на техните предци. Тази убеденост в правотата на собственото дело прозвуча на 13 юни 1961 година в Чикаго особено силно. Първото изречение на Заключителната декларация на „Гласа на американските индианци“ отчетливо заявява: „Ние вярваме, че индианският народ, тъй както всички други народи в света, може, има право да расте и се развива...“

XXIV

ПОД ИНДИАНСКИ ФЛАГ

Чикагската конференция и до днес е най-известната обществена проява на северноамериканските индианци през двадесети век. От провеждането на конференцията до днес все пак измина известен период от време. Да видим какъв път са изминали индианците от САЩ през това време. И тъй като през това време авторът имаше възможност неколкократно да посети северноамериканските индианци, при писането на тези редове може да изхожда и от собствени наблюдения. Някои факти трябва да отбележим още в началото. Първо, Чикагската конференция беше внушителна обществена, и при това прогресивна проява на представители на почти всички северноамерикански индианци и на техните становища по решаване на проблема, становища, между някои от които около 1966 година се появяват резки различия. Най-общо има три основни течения. Първото, най-пасивното, очаква и занапред подобрение на икономическото си положение преди всичко от помощи на различни институции. Втората група не проявява особен интерес към подобна благотворителна форма на помощ, а се старае на територията на резерватите по най-различни начини с производствена и друга дейност да подобри икономическото развитие на своето племе, на своя резерват.

От края на 60-те години на сцената на индианската история се появява и радикално настроена индианска младеж, преди всичко индиански студенти, които с ред драматични акции се стараят да привлекат вниманието на цялата общественост на Съединените щати, а при възможност и на целия свят, върху положението на американските индианци, върху „индианския проблем“ в Северна Америка.

На тези, първите, които очакват и занапред каквато и да е помощ от институции или филантропични организации — църкви и дружества, няма да се спираме. Те не внасят нищо ново в историята на индианците в резерватите. По-интересен е стремежът на много индиански племена да решат в духа на Заключителната декларация на Чикагската конференция собствените си проблеми със собствени сили. (Без при това тези групи решително да отхвърлят кредитите за развитие и други форми на помощни инвестиции.) Такива племена, които поне до известна степен „успяват да си помогнат сами“, в САЩ и Канада има вече няколко.

Да започнем с апачите, които днес са се превърнали в преуспяващи производители на месо и мляко, и да свършим с различните племена от Средния запад, които от наем за използуване на богати находища на полезни изкопаеми в земите на племето създават различни промишлени предприятия, в които намират работа стотици, а понякога и хиляди членове на племената. Така частично се подобрява положението на чероки, племето за чието трагично изгонване отвъд Мисисипи разказахме в една от предходните глави на книгата. Вождът на племето, Уилям Кийлър, сам мултимилионер, президент на компанията „Филипс Петролеум", издейства от правителството на САЩ големи обезщетения за земята, отнета някога от това племе. Всеки чероки получил дял от тази компенсация, а за останалите два милиона племето построило голям индиански културен център в оклахомската община Талека. Главната част от този капитал чероките все пак употребили много разумно: заели го на редица фирми, при условие, че ще построят на земите, населени от чероки, промишлени предприятия и че в тях членовете на племето ще получават редовно работа и квалификация.

Но все пак най-добрият пример за тези „нови индианци", които се ръководят от принципа „помогни си сам", е най-многочисленият северноамерикански народ навахи, живеещ в най-големия индиански резерват в целите Съединени щати. На този изключителен експеримент, тази илюстрация на северноамериканския „индианец без томахавка" трябва да отделим повече внимание.

Резерватът на навахите се състои от 25 квадратни мили. Разположен е на териториите на американските щати Аризона, Ню Мексико и Юта. В 1974 година на територията на резервата са живели 140 хиляди навахи. Главният град на резервата е Уиндоу Рок (Скалата-прозорец). Племето се ръководи от четиридесет и седем членен „парламент", възглавяван от Питър Макдоналд.

От втората половина на 50-те години племенният съвет постоянно работи за развиването на общите икономически условия на племето на негова територия. Основните капитали са вече не от средствата на Ведомството по индианските въпроси, а най-вече от наемите за право на използуване на земен газ, въглища и уран. Така събраните средства племенният съвет може да раздели между всички свои членове. Но все пак се стигнало до друго решение. Използувани били за построяването на няколко промишлени предприятия на територията на резервата. В тези предприятия работят изключително или почти изключително навахи. А някои от тези предприятия племето дори експлоатира само. Например големият дървообработващ комбинат в планово построения град Навахо (първото планово построено селище на северноамериканските индианци в следколумбово време). Но все пак повечето от тези предприятия племето дава под наем на различни фирми, при условие, че там ще работят само навахи, с изключение на няколко тясно специализирани професии. Най-удивителното от тези предприятия е построеният от навахите завод, който изработва например интегрални схеми, специални транзистори и предимно суперминиатюризирана електроника за космически кораби. Този фантастичен завод племето дава под наем на фирмата Феърчайлд Семикъндъктър, и в него работят над осемстотин навахи. Работниците във фабриката са без изключение членове на племето. И само около двадесет техници не произхождат от навахите. А тридесет от тридесет и четиримата майстори на завода са индианци. Овладяването на такова ултрамодерно производство, разбира се, отначало е създавало много грижи на навахите. Първата от тях е езикова. В езика на навахите естествено са липсвали думи за различните термини от електрониката. Трябвало най-напред да бъдат създадени. Така например алуминият на навахски се нарича „лъскав метал“, а на осцилатора бил отреден навахският израз за тунел. Невероятно е, че микроскопичните изделия на членовете на индианско племе, занимавало се допреди двадесет години само с пастирство, са помогнали на първия човек да достигне Луната.

Друго голямо предприятие в земите на резервата е каменовъглената мина в Кайенто. Тази мина е давала над пет милиона тона качествено гориво годишно. И от 1976 година на територията на резервата е открита друга огромна шахта, която увеличава тази продукция повече от два пъти. Работниците и миньорите навахи имат естествено несравнимо по-високо жизнено равнище от своите бащи и деди. Най-ярко доказателство са градовете и селищата, които израстват в съседство с тези навахски заводи, и са планово построени от племето. Най-забележителни от тях са новият град Навахо в Ню Мексико и новото селище в Шипрок.

Тези навахи, които живеят от пастирство и земеделие, не са облагодетелствувани от промишлените предприятия на племето. Но племето инвестира част от така осигурените средства за проект на напоителна система. А Конгресът на Съединените щати отпусна значителни средства за прекарване водите на река Сан Хуан до северните области на „Навахоланд“.

Икономическото положение на племето се подобрява с всяка измината година. Вождовете на навахите вече не посещават Ведомството по индианските въпроси с молби за нови и нови помощи. Икономически успяха да си помогнат сами. И вярват, че и в бъдеще положението им ще продължава да се подобрява. Вярват дотолкова, че са се обърнали към американското правителство с искане за в бъдеще, като на първо индианско племе в резерват, да им бъде разрешено сами да се разпореждат със средствата (единадесет милиона долара), които племето дотогава получава от Вашингтонската (федерална) хазна посредством Ведомството по индианските въпроси. До този момент ведомството само е решавало как да се разпореди с парите, дали да ги отпусне на навахите, или не. В 1974 година племето успява да извоюва тази промяна, революционна за северноамериканските условия. От този момент навахите сами се разпореждат с икономическите си въпроси. Но не само с икономическите. „Най-концентриран израз на икономиката е политиката.“ След извоюването на икономическа независимост, навахите искат независимост и в останалите области. Успяват да си извоюват правото на собствено законодателство. Днес вече в резервата на навахите, чиято по-голяма част е на територията на щата Аризона,с изключение на транспортните разписания не важи нито един от законите на този щат. Всички са заменени с навахски закони. Нещо повече. Племето е извоювало право да създаде собствена полиция. Навахската полиция се състои от двеста човека и е първата въоръжена единица, управлявана от индианци, в Навахоланд. А днес вече племето има и собствени пълномощия за правораздаване. Собствени съдии и прокурори. Само четиринадесет най-тежки престъпления (убийство, търговия с наркотици и т. н.) са извън юрисдикцията на навахите.

Естествено племето отделя голямо внимание и за издигане културния уровен на навахите. В резервата живеят 60 хиляди деца на училищна възраст. По-голямата част от тях са посещавали училища-интернати под ръководството на Ведомството по индианските въпроси. Учебен език в тези училища е бил английският. Но напоследък племето е взело няколко училища под собствено ръководство и води обучението на навахски език, с английски език само като втори. Едно от най-важните от тези навахски училища е „експерименталното училище“ в Ръф Рок, което се опитва да приспособи както учебния процес, така и учебните предмети към индианските традиции. Характерно за това училище е, че в него се изучава дори индианско магьосничество, че към хоноруваните учители принадлежат и шест народни лечители, които предават на учениците своето умение.

В 1946 година навахите вече издават собствен вестник, отпечатан на азбука, съставена за тях въз основа на латиницата от етнографите Ла Фард и Харингтън. Вестникът се наричал „Адаоониигии“. Най-връхна точка на културните достижения на навахите е основаването на първия в цяла Америка университет за индианци „Колеж на навахската общност“ в общината Мени Фармс. Този колеж, който сега има около седемстотин студенти, е основан и в по-голямата си част финансиран от самото племе. Неговите около двеста абсолвенти годишно ще занесат и до най-отдалечените кътчета на Навахоланд истинска културна революция. До този момент на племето е липсвала важна съставна част от възраждането на всеки народ — многобройна собствена интелигенция. Дотогава навахите имат само един свой лекар, който ръководи болницата в Шипрок, в северозападната част на резервата. Председателят на племенния съвет е инженер, предишният председател на племенния съвет е работел преди заемане на длъжността като говорител на предаванията, излъчвани на навахски.

Броят на навахската народна интелигенция бързо се увеличава. Расте и броят на членовете на племето (до неотдавна средната възраст на индианеца в САЩ беше четиридесет и пет години, сега средната възраст на навахите е шестдесет и три години, докато средната възраст на останалите американци е седемдесет години.) Безспорно икономическите сили на племето нарастват. А какво ще бъде след това? Много от досегашните промени в конкретната ситуация на индианците в САЩ са повратни. Но най-революционното от всичко е, че за пръв път изобщо някое племе в резерватите само определя съдбата си и решава само как да употреби средствата, отпуснати му от федералната хазна, без участието на Ведомството по индианските въпроси.

След икономическата независимост идва ред и на „политическата“. По-точно казано промяна в статута на самия резерват, на самото племе. Авторът на тази книга, който е пребивавал при навахите по-дълго, отколкото при която и да е друга индианска група в САЩ, е чувал много различни предложения. Едни препоръчват Навахоланд да стане нов, петдесет и първи член на Унията. Други дори настояват за провъзгласяване на пълна независимост на Навахоланд и създаване на самостоятелна навахска държава със статут, подобен на Порто Рико.

В този конкретен случай индианците в резервата са в по-добро положение от индианците извън резерват (оклахомските), например от многобройните и преуспяващи чероки, които нямат собствена, точно определена територия. Навахоланд има точно определени граници. Земите в тези граници са (според договорите) само на навахите и единствено от тях зависи какъв държавен статут ще си отредят. Но това ще реши едва бъдещето. Във всеки случай „експериментът навахо“ със своята разгърнатост и всестранност е най-добрият пример за резултата от онзи, втория, от трите варианта за решаване на индианския проблем в Северна Америка. Повишено е също така жизненото равнище на индианците, напуснали резервата още преди прилагане на преселническата политика, и които, особено по време на Втората световна война, когато САЩ изпитват остра нужда от работна ръка, получават не само квалификация, но и постоянна работа в промишлените заводи и работилници. Въпреки всички клевети северноамериканските индианци показват изключителни способности при усвояването на ред промишлени професии. Особено добре индианските работници се проявяват в металообработващата промишленост.

Съвсем особено положение сред индианската работническа класа заема многочислената група на индианците от американския североизток. Някога, още преди началото на войната, в тази област бил построен голям стоманен мост, който трябвало да свърже двата бряга на река Свети Лаврентий. На единия бряг мостът свършвал на територията на резервата на мохоките. Строителите на стоманения гигант предложили на мохоките да им помагат при монтажа на височинните конструкции. И местните индианци проявили изключителни способности за монтажна работа на големи височини. Придвижвали се по стоманените конструкции с такава поразителна точност, че ръководството на фирмата, строяща моста, веднага предложило на много от тях дългогодишни работни договори. Много от тях приели, напуснали резервата и заминали за новите строежи. Техният пример бил последван от много други индианци от различни племена на американския североизток. Сега при монтажите на височинни конструкции по всички строежи в целите Съединени щати работят представители преди всичко на ирокезките „шест народа“. И тъй като здания с голяма височина се строят най-много в най-големия човешки мравуняк на света — Ню Йорк, то най-голямата група ирокезки работници се труди именно тук. И така индианците отново се върнали в града, чиято територия преди триста години продали на холандските търговци за няколко метра плат. Индиански работници са взели участие в строежите вероятно на всички огромни небостъргачи в известния Бруклин, Нейви Ярд, който приветствува всеки, пристигащ в Ню Йорк с кораб. Ирокезките работници в Ню Йорк дори са създали в Бруклин свой „индиански квартал“ със собствена църква, където богослужението е на езика сенека.

Покрай индианските работници и индианските студенти през последния период от историята на индианците в Северна Америка, период, който смело може да бъде наречен „индиански ренесанс“, резерватите напуснали и много художествено надарени представители на отделни индиански племена, особено от племената на американския югозапад. Те отивали в Академията на индианското изобразително изкуство, основана в американския град Санта Фе. До неотдавна изделията на индианските занаятчии, както знаем, служеха като забавни сувенири за любителите на екзотика, посетили резерватите. Академията в Санта Фе започва да проявява сериозен интерес към съвременното изкуство на индианците и преди всичко се старае да развие художествения талант на най-надарените индиански младежи и девойки. От академията е излязла цяла плеяда днес широко известни индиански майстори на изобразителното изкуство. Да споменем поне най-известия от тях — наваха Тсинаджини. Но интересът към произведенията на съвременните индиански художници не се ограничава само с вниманието към творчеството на завършилите тази академия.

Голям отглас получиха например картините на Паблита Веларде, таоска индианка от пуебло Санта Клара, и фреските на Ма-Пе-Ви от пуебло Сан Илдефонсо, гравюрите на художника-самоук от племето кикапу, и рисунките на индианеца потаватоми Уди Крамба. Отново оживява славата на резбарите от различните племена от американския северозапад, особено от куакиутлите. Високо се ценят днес и кошничарските изделия на калифорнийските индианци и грънчарските изделия на индианците пуебло. Тези образци на индианското изкуство сега са изложени в много музеи (например излагат се изделията на съпрузите Мартинес от пуебло Сан Илдефонсо, които са носители на наградата на Американския институт за художествена архитектура, на френската награда „Palmes Académiques“ и др.).

Съвременното изобразително изкуство на северноамериканските индианци безспорно е най-яркото свидетелство за стремежа им да създадат своя нова, съвременна култура, излизаща извън рамките на старата, традиционна култура на отделните племена. При това съвременното индианско изобразително изкуство, както и другите форми на новата култура на северноамериканските индианци, в много по-голяма степен отколкото традиционната стара индианска култура се ориентира към днешните потребности на индианците и особено към онези въпроси, които засягат тяхното бъдеще. Тази обща тенденция е най-добре изразена в думите на индианския художник Лойд Кив, произхождащ от племето чероки, взел участие в първия конгрес на индианските художници, състоял се през 1959 година в град Тусон: „Бъдещето на индианското изкуство е именно в бъдещето, а не в миналото. Крайно време е да престанем да се оглеждаме назад при търсене на образи за индианската художествена продукция.“

Принципа „да престанем да се оглеждаме назад“, да се престане с използването на традиционни решения приемат за свой и представителите на онази трета група „решаващи индианския проблем“ в Северна Америка — младите войнствени индиански радикали. В началото на шестдесетте години те вече изигат глас, перифразирайки лозунга на афроамериканците за черната сила, с искане за червена сила — „Red Power“. Тази червена сила все още не е съвсем точно определена. Но след няколко години тази войнствена индианска младеж ще привлече вниманието на цяла Америка и на цял свят, но вече не с лозунги, а с делата си.

Всяка история започва някога и някъде. Истинска борба тези групи започват съвсем неотдавна — в 1969 година на остров Алкатрас. На читателите — този път на читателите на детективски случки — този остров е познат като място, където се е намирал затворът за най-големите престъпници в цяла Америка. Негостоприемният къс земя от всички страни се мие от водите на санфранциския залив — Златната врата. В 1969 година американските институции решили да разрушат затвора, а острова да оставят на съдбата и лошата му слава. И тогава няколко десетки индианци, сдружени в организацията „Индианци от всички племена“ („Indians of All Tribes“), си спомнили за един от договорите, сключен в 1868 година между сиуксите и федералното правителство, според който неупотребената земя се връща отново на индианците. Освен това се информирали, че Алкатрас никога не е бил откупуван от живеещото някога там калифорнийско племе хукуеко. И така след основна подготовка заедно със своите семейства те отново населили острова. Издигнали над него индианския си флаг и започнали да осъществяват първите си планове. Собствени планове за възраждане на индианска Америка.

За разлика от навахите и някои други племена в резерватите, тези млади индианци от „нов тип“ не обръщат най-голямо внимание на икономическото преуспяване на своя народ, на подобряване на социалните и стопанските условия със собствени сили. За своя основна цел те считат възраждането, „пречистване на индианците“ от наносите на индивидуалистичното общество. Търсят — ако може така да се каже — връщане към самите себе си. Стремят се, както се изразява един от водачите на алкатраската акция, към „запазване душата на индианския народ“. Но и този лозунг, също като лозунга за червената сила, звучи неконкретно. Но на своята отново спечелена част от Америка те веднага преминават към дела. Характерно е, че най-напред отварят детска градина и народно училище. Първото наистина индианско училище в Америка.

В тези училища се набляга на изграждане на чувство за пълна принадлежност към колектива. Срещу ценностите на американското общество на свободни условия и частна инициатива са противопоставени традиционните идеали на индианската етика. Във всички класове се изучава също история на Америка от индианска гледна точка, история на индианския фолклор, индианските познания върху природата и природното лечение и не на последно място индиански езици.

Първото дело е последвано от друго. На острова индианците изграждат собствена радиостанция. Три пъти седмично излъчват предавания за индианската история и култура и излагат своето мнение за същността и решаването на индианския въпрос. Тези необикновени предавания — безспорно сензационни за американския слушател, скоро били приемани от половината от всички радиостанции в Съединените щати. Благодарение на тях индианците от острова получават огромна популярност. Освен това Сан Франциско, най-красивият град в Съединените щати, е посещаван от безброй туристи и всички те носят по целия свят вестта за чудната колония под индиански флаг.

Но и след това „Индианци от всички племена" продължава да работи. Тяхната акция не само предизвиква общоамериканска проява на солидарност, но им носи и материална подкрепа от хиляди симпатизанти. На острова се получават значителни суми пари. И индианците замислят да ги употребят за осъществяване на следващия свой план. Искат да основат на острова собствен университет, индиански не само с учениците си, но и с учителите си, със своите концепции и със своята философия. В това училище отново ще се учи историята на Америка от индианско гледище, ще се развива традиционната индианска философия, основана на тясната връзка между човек и природа, неговата жизнена среда. Тези „екологични" проблеми изобщо заемат в акциите на алкатраските индианци много важно място. Този университет трябва да носи името Университет на птицата буревестник — приказната птица от американските легенди. Разходите за неговото създаване няма да надхвърлят 5 милиона долара и индианците искат да използуват собствени средства. Искат също така на острова да създадат собствен голям информационен център „Канцелария по печата на американските индианци", да сформират редакция за общоиндиански вестници, да отворят индианска библиотека и т. н. И накрая и фара, който заедно със затворническите бараки е останал на острова, искат да преправят на индианска „статуя на свободата".

Грандиозните планове на „Индианци от всички племена", за разлика от предхождащите акции на индианските радикали, не бяха приети само като „гърмежи на неузрели младежи". Точно обратното. На острова започват да пристигат не само пари от индианци, но и самите индианци. През 1969 и 1970 година посетителите на острова надхвърлят двадесет хиляди. Някои индианци идват от най-отдалечените кътчета на САЩ и Канада. Алкатрас са посетили делегации например на семинолите от Флорида и наскапите от далечния северен Нови Квебек. В знак на симпатия пристигат пратеници от десетки индиански племена и народи, живеещи в целия континент, от арауканите в Южно Чили до ескимоското население в Северна Канада.

Значителна популярност в цяла индианска Америка спечелват и водачите на акцията: Ричард Оукс, мохок, стоманолеяр от канадско-американските гранични райони, Джон Трудъл, произхождащ от едно сиукско племе, Карол Уилямс, от калифорнийското племе юрок, и Грейс Торп от племето сауки, дъщеря на най-известния индиански спортист победителя от Стокхолмската олимпиада Джим Торп.

На Алкатрас индианците със семействата си живеят почти две години. Едва след като те отхвърлили компромисното предложение на острова да бъде създаден индиански парк, украсен с музейни експонати, федералната полиция ги прогонила от Алкатрас. Но Алкатрас се превръща в символ на нов вариант за решаване на индианския проблем. А също и пример за нов начин, по който трябва да се покаже същността на този проблем, по който може да се привлече вниманието на широката общественост.

Не е трудно да се предположи, че примерът на Алкатрас предизвиква верижна реакция от други подобри акции на индианците. Достатъчно е само да прелистим американските вестници от началото на седемдесетте години, и почти с изненада ще открием, че не е изминавал и месец без нов „Алкатрас“. Още в 1970 година индианците от племето пайалуп завземат подземието на напуснатата крепост Форт Лоутън и се укрепяват там. Отново се налага намесата на полицията, за да напуснат индианците Форт Лоутън. Редица от акции започват една след друга на напуснатите по някаква причина острови в Съединените щати. Индианците искали да заемат и известния сега необитаем Елис Айлънд в покрайнините на Ню Йорк, на който по времето на трансатлантическите пътешествия с параходи са пристигали в Съединените щати милиони преселници. Примерът на Алкатрас три години подтиквал към нови и нови „завръщания“ на индианците към загубената някога земя. Но нито едно от тях не е получавало такъв световен отглас като акцията в Ундид Ний.

Ундид Ний, селище в северноамериканската Дакота, е може би най-трагичното място в историята на индианците в САЩ. На 29 декември 1890 година войниците от Седма кавалерия избили без каквато и да е причина почти четиристотин сиукски мъже, жени и деца и вожда им Големите крака. Почти осемдесет години

Ундид Ний е бил символ на онова най-тъмно време от историята на Червенокожия човек и паметник на неговата най-дълбока криза. И затова точно в Ундид Ний младите войнствени индианци искали да кажат: „Ние сме още тук. Връщаме се в своята Америка. Дори Ундид Ний не е унищожил сиуксите, индианците.“

Организатори на акцията Ундид Ний са младите борбени индианци, организирани този път в „Движение на американските индианци“ (American Indian Movement), начело на което стои младеж от племето оджибве, Върнън Белкърт от Минесота. Самата акция в Ундид Ний, намиращ се в съседство с резервата Пайн Ридж, населяван от сиукското племе оглала, се води от други членове на „Движението на американските индианци“ — Денис Банкс и Ръсел Мийнс. Заедно с тях на 27 февруари 1973 година няколко десетки индианци връхлитат върху сегашното селище, обграждат го заедно с територия от шестнадесет хектара, вземат единадесет заложника, които след два дни пускат, и се укрепяват в Ундид Ний.

Индианците от Ундид Ний поставят безкомпромисни изисквания. Искали да бъде разпуснат съветът на племето оглала, ръководен от реакционния Ричард Уилсън, американският сенат да преразгледа триста седемдесет и един договора, които федералното правителство евентуално е нарушило, а също така сенатът да преразгледа дейността на Ведомството по индианските въпроси. Но в случая с Ундид Ний тези искания били второстепенни. Основното било демонстративното връщане на сиуксите и другите индианци по местата на най-жестоките оскърбления. И тази акция получава световен отглас.

Индианците задържали дакотското селище цели седмици и през това време тяхната акция била главната тема на новините на радиото, телевизията и вестниците от цял свят. Водачите от Ундид Ний били повикани направо във Вашингтон, за да изяснят исканията на индианците, а водачът на Движението на американските индианци и при генералния секретар на ООН.

Акцията завършила много по-драматично, отколкото в Алкатрас. Селището било обкръжено от служители на федералната полиция, от танкове, а над селото прелетял боен самолет от Американския военновъздушен флот.

Скоро след акцията „Ундид Ний“ главният представител на Движението на американските индианци Върнън Белкърт бил застрелян от неизвестен нападател. (Много тежко бил ранен също от анонимен нападател и водачът на алкатраските мохоки Ричард Оукс.)

И накрая водачите на акцията в Ундид Ний Мийнс и Банкс заедно с десетки други индианци били изправени пред съд.

Обсадата на Ундид Ний е върхната точка в кратката история на радикалното индианско движение. Едва бъдещето ще покаже кой от двата пътя (единия, посочен например от навахите, а другия — от Алкатрас) води до пълното освобождаване или по-точно „обновяване“ на индианците в Северна Америка.

Когато говорим за Северна Америка, не бива да забравяме, че макар и значително по-малко, но индианци живеят и в Канада (а също и на крайния север на континента — в Аляска). В Канада кризата на индианците през XIX век нямала толкова трагичен характер като тази на индианците в прерийните области на САЩ. А също и съвременното движение за възраждане на канадските индианци и тяхната цивилизация няма такива драматични изяви и такива конфликтни ситуации, които да могат да се сравнят с Алкатрас или с Ундид Ний. И тук също действуват радикални индиански водачи като образования индиански теоретик Харолд Кардинъл, автор на книгата „Несправедливото общество“. И тук се е стигнало до първите сблъсъци на индианците с полицията, например в земята на канадските ирокези близо до Корнуол на моста на река Свети Лаврентий.

Интересно е положението на индианците и при техните роднини ескимосите в Аляска. На тази дълго забравяна земя в крайния север, която някога царска Русия продала на Съединените щати за жалки седем милиона долара, бяха намерени едни от най-богатите залежи на нефт в целия свят. На кого все пак принадлежи това огромно богатство, за което казват, че било равно на залежите в Персийския залив?

В 1958 година, когато Аляска става един от щатите на Унията, се обявява, че се зачитат правата на индианците (а също така на ескимосите и алеутите) за всяка земя, която в момента е заета от тях. Тогава все още студената земя на американската Арктика няма никаква стойност. След откриването на огромните залежи нефт за една нощ индианците в Аляска стават милионери, но на книга. И на нефтените компании им се налага, искат, не искат, да общуват с индианците. Още повече, че индианците в Аляска вече са си създали редица твърде борбени организации („Kodiak Area Native Association“, „Tanana Chiefos Counsil“ и др.), обединени днес в обща Аляска федерация (Alaska Federation of Natives), която издава прогресивния вестник „Тундра таймс“ („Tundra Times“).

Значи индианците в Аляска трябва да станат най-богатите индианци в Америка. Какво все пак правят те със своето богатство? Дали ще го инвестират в собствени промишлени предприятия като навахите, или тези милиони и милиарди ще се поделят, за да живеят индианците в сладко безделие? Тук трябва отново да припомним, че повечето индианци не споделят американския идеал за лично материално благополучие, за максимално благосъстояние. По това, а ние често не го осъзнаваме, се отличават от останалите цветнокожи групи в САЩ. Например от негрите, чиито борби също привличат вниманието. Докато много негри се борят да станат водеща сила в своите градове, да спечелят за негрите места в Конгреса и в американския сенат, да станат водачи и първенци, да завоюват и някои други челни места в обществения живот, да навлязат в американската дипломация, да завоюват, като американския негър Ралф Бънч, дори място на заместник на генералния секретар на Обединените нации, а също и да достигнат икономически успех — да живеят в квартали, където преди това са живели само бели американци, да си строят луксозни къщи и дори суперлуксозни басейни, по-голямата част от коренното население на Америка не признава за свой този идеал на потребителското общество. Този идеал се основава на увеличаване на собственото богатство. Но традиционната философия на северноамериканските индианци е предимно колективистична. При северноамериканските индианци най-почитан е бил този, който най-много раздава, а не този, който най-много е събирал. Индианците винаги са се стремили към най-голяма хармония с природата, със средата, която ги заобикаля. Индианецът винаги се е считал за част от тази природа, толкова равноправна и толкова ценна, колкото и другите ѝ съставни части като дървото или реката. И този „екологичен" идеал за хармония, съзнание, основано на необходимостта от съзвучие с жизнената среда живее в повечето индианци и досега.

Много северноамерикански индианци все още вярват в тази своя философия. И вярват също, че тази философия е по-добра и по-хуманна от философията на индивидуалистичното общество на съвременна Америка. И затова често стигат до идеята (например съвременният индиански теоретик, сиуксът Вайн Делориа), че съвсем не днешна Америка би трябвало „да цивилизова" индианците, а индианците (въоръжени със своята традиционна философия) — Америка!

Вайн Делориа, а заедно с него и канадският индианец Харолд Кардинъл, професор Стан Стейнър и много други се замислят по какъв път трябва да вървят днес индианците на Северна Америка. По кой път да стигнат до третото хилядолетие? Отговор ще даде едва бъдещето. Засега 50-те години са върхът в историята на северноамериканските индианци — с Чикагската конференция, която обедини индианците и очерта различните техни гледища, а през шестдесетте и началото на седемдесетте години се засилват стремежите към възраждане на индианския живот в Северна Америка. Но вече е ясно, че по-нататък към бъдещето индианците ще вървят не по един, а по няколко пътя. Но и навахи, и чероки, и „Индианците от всички племена“ от остров Алкатрас, и членовете на „Движението на американските индианци“ от Ундид Ний крачат вече под собствен, индиански флаг.

XXV

КОЛОНИАЛИЗМЪТ СРЕЩУ ИНДИАНЦИТЕ, ИНДИАНЦИТЕ СРЕЩУ КОЛОНИАЛИЗМА

И така, в Северна Америка повечето индианци се срещнали с първите бели хора значително по-късно от 1492 година. А много индиански групи, както вече видяхме, са били победени едва във втората половина на XIX век. В Южна и Централна Америка, където и днес живеят над 95 процента от всички американски индианци, положението е съвсем друго. Испанските (и португалски) конкистадори вѐднага след официалното откриване на Америка от Христофор Колумб се стремят да завладеят всички практически достъпни области от тази част на „индианския дом“.

В средата на XVI век в цяла испанска Америка само арауканите не са покорени. Тези „Ахиловци на Америка“ не са и няма да бъдат покорени от испанците. Но конкистата била завършена. Колониалните държави, и преди всичко Испания, под чието владичество от XVI до XVIII век се намират 90 процента от всички американски индианци, се стремели да получават все повече богатства от експлоатацията на Новия свят. Главният интерес на Испания е насочен към златото и среброто, които от първите дни на владичеството ѝ са главната част от стоките, изнасяни от индианския континент. Тази „жажда за злато“ отразявала общоприетата по това време представа, според която златото и среброто са единствените източници и единственото мерило за богатство. Но съкровищата, заграбени от конкистадорите в Америка, били разпилени. А за да се сдобият с други, трябвало да накарат обезправените индианци да работят за тях.

Първият такъв опит бил направен още от Колумб. В първата американска колония на Испания — в Еспаньола — през 1495 година той въвел своеобразен „златен данък“. Всеки индианец трябвало на три месеца да предава пълен със злато каскавел (нещо като малък звънец). Но този данък не оправдал очакванията, тъй като по-голямата част от индианците на Таити не само нямали злато, но и не знаели как се добива. Тогава католическото кралско семейство, за да въведе ред, заповядва на Колумб да окачи на шията на всеки, който е длъжен да плаща златен данък (това означава на всички индианци над 14 години), плочка, на която да бъде записвано колко са платили и колко още остава.

Но организираната, обмислена „икономическа“ експлоатация на индианците е свързана не с името на Колумб, а с името на

Николас Ованда. От 1503 година, когато Ованда става губернатор на Еспаньола, започва нов период от индианската история след официалното откриване на Америка. Първият се нарича поражение, вторият, за който ще говорим в тази глава, би трябвало да се нарече поробване. (И когато поне по закон испанската корона още в първата половина на XVI век забранила за в бъдеще индианците да бъдат поробвани, индианците и испанските колонии — формално — не били роби).

Ованда (а след него и приемниците му) използува нов способ за експлоатация на индианците. Индианците заедно със земята си се прикрепват към испанските заселници, по-голямата част от които са обеднели кастилски идалго. Тези индианци формално се считат за свободни — не са собственост на заселника, — обявени са за васали на испанската корона, която ги поверявала на грижите на енкомандора. Енкомандорът бил задължен да се грижи за своите васали и особено за тяхното религиозно възпитание (за което трябвало да му помагат специално назначени духовници). За тези грижи индианецът бил задължен да работи за своя енкомандор и да му оказва лични услуги. Първоначално енкомандор се назначавал пожизнено или както се казвало тогава „за един живот“.

Под властта на енкомандора живеело абсолютното болшинство от американските индианци. Испанското законодателство недвусмислено забранявало поробването на индианците, но енкомиендата била своеобразна форма на робство в латиноамериканските земи. Индианецът нямал право да напусне работата си, нямал право да откаже да служи на своя енкомандор и т. н. При това енкомиендите на някои от тези неофеодали достигали огромни размери. Например енкомандорът Хуан Харамил в Нова Испания „се грижел“ за 130 000 индианци!

В испанска Америка съществували и немногочислени групи индианци, за които „не се грижел“ енкомандор и които живеели в така наречените редуционес. Това били индианци, които отказвали да приемат уседналия начин на живот и да работят в полетата или шахтите на завоевателите. Испанската колониална администрация насилствено ги събирала в съществуващи или найчесто новоосновани селища, под надзора на специален чиновник, който се наричал корехидор де пуеблос индиос. По наименованието на този чиновник такива индиански селища по-късно се наричали обикновено корехименто. Всяко такова селище притежавало общински владения — ресгуардо. Всяка година земята се разделяла на три части. Първата била за индианците и те я разделяли на парцели за частно ползване. Втората била пасбище. Доходът от третата част бил за плащане на някои данъци и финансиране на каха де ла комунидад, важна институция, съществуваща почти във всички индиански селища от колониалната епоха и изпълняваща ролята на особен вид „застраховка“ на членовете на общината. Каха помагала на вдовиците и сираците, подпомагала финансово синовете на касиките, които постъпвали в светски или духовни училища.

Животът на болшинството индианци от незапомнени времена до наши дни е бил свързан със земята. Затова въпросът за поземлена собственост е имал първостепенно значение през цялата следколумбова история на американските индианци. Част от земята, която индианците „владеели“ в доколумбовата епоха, им била отнета чрез енкомиендата въпреки всички кралски законодателни постановления. Голяма част от обработваемата земя отнели от индианците общините на църквата, която в много области на испанска и португалска Америка към края на колониалната епоха станала най-големият земевладелец. Друга част от земята завзела непосредствено короната. Индианците, индианските общини фактически владеели само редукциите. И когато енкомандоро и църквата решили, че отнетата от индианците земя повече или по-малко се е превърнала в тяхна собственост, те, а заедно с тях и всички дошли на индианския континент с новите вълни преселници от XVII и началото на XVIII век се нахвърлили на единствената земя, останала на индианските общини — на ресгуардо. Особено непримирима борба за своята земя водили в колониалния период индианците от Нова Гранада (днешна Колумбия). Борбата на индианските общини за земя била особено затруднена от обстоятелството, че испанската колониална администрация правела формални владетели на тази земя вождовете на отделните индиански редукции и те, следвайки примера на испанските си съседи, нерядко гледали на общинската земя като на своя собственост.

И тези индианци, живеещи извън енкомиандите, индианците в редукциите, били товарени от колониалната система с много повинности. Основната от тях било задължението да плащат трибут. Тази данъчна повинност се отнасяла за всички пълнолетни индианци между 18 и 50 години. От този данък се освобождавали само индианските вождове и синовете им, а в Перу — и все още съществуващите ианакуни, и накрая от този данък дълго време били освободени и всички тлашкаланци за услугите, оказани на конкистадорите при завоюването на Мексико. Но най-тежката повинност за индианците била принудителната работа. В колониална Америка принудителната работа обикновено се наричала мита — това име ни е познато още от времето на инките. Но каква голяма разлика имало между мита в Тауантинсуйо и мита в колониална Америка! Имало различни видове мита. Имало пастирска мита, мита, която принуждавала индианците да работят в домовете на кралските чиновници, но най-страшна била мита в рудниците. Тези индиански рудничари били най-жестоко експлоатираната група от населението в това колониално време от индианската история...

Двамата довереници на испанския крал (Хорхе Хуан и Антонио Улоа), които по негова заповед в първата половина на XVIII век пътували в американските колонии на Испания, за да съставят тайно съобщение за действителното положение там, пишат, че „колониалната администрация на основание на мита праща индианците на принудителна работа до 300 дни в годината". И за тази безкрайна каторга индианецът получавал четиринадесет-осемнадесет песос! Около едно песо за един месец работа! И от тази „заплата" колониалната администрация удържала 8 песос данък и три песос за работни дрехи. По този начин за целогодишния си труд и най-работливият индианец не получавал и пукната пара. Обратно, "повинностите" му често превишавали целогодишната му заплата и той трябвало да изплати „дълга си" с нова работа. И така трябвало да работи непрестанно. Испанските хронисти от това време нееднократно разказват, че индианците от определените села, щом разберат, че трябва да бъдат отведени на работа въз основа на мита, предпочитат веднага да напуснат жените и децата си, да избягат в горите и да се укриват там. Дори гладът и студът на андските върхове не ги плашели така, както робският труд в рудниците.

Но да се върнем към енкомиендите. Когато след години те били отменени, собствениците успели да ги превърнат в хасиенди – огромни чифлици. И не само това, отдавало им се, отдава им се и до днес на някои места да задържат индиански полуроби. Но най-добре това ще покажат цифрите. След 1810 година, когато свършило испанското владичество над бившето вицекралство Нова Испания, на огромната му територия имало само 4944 големи селскостопански владения: 3749 хасиенди и 1195 скотовъдни ферми. Очевидно е, че тази земеделска собственост е възникнала директно от енкомиендите, простиращи се на хиляди хектари. Трябва да си припомним, че освен от енкомандорите, част от индианците били експлоатирани направо от кралските колониални власти. „Кралските индианци" били задължени да работят от 15 до 60 години. Работели главно в рудниците, при строежи на шосета и мостове, на държавни здания и т. н. Тяхната работа била ръководена от местния корехидор.

И тъй като вече споменахме за корехидорите, уместно би било накратко да разкажем за организацията на испанската колониална администрация, която безусловно оказвала влияние върху съдбата на широки групи индианско население. Вицекралство Нова Испания било създадено в 1535 година. В последните години от испанското владичество то се простирало на територията на днешните Мексикански щати и южната част от територията на днешните САЩ — щатите Тексас, Калифорния, Ню Мексико, Невада, Юта, Аризона и частично Колорадо, Уайоминг и Орегон. Друго главно испанско вицекралство в Америка било Перу, образувано в 1542 година. Значително по-късно в тогава по-маловажните области на испанска Америка били създадени още две вицекралства: Нова Гренада (днешна Колумбия и Панама) в 1718 година, и Ла Плата (днешна Аржентина и Уругвай) в 1776 година.

Вицекралят имал широки пълномощия: той бил личен наместник на краля в колониите, главнокомандуващ всички войски, назначавал католически свещеници от предлаганите от епископите лица.

В някои райони на испанска Америка намираме и особени, самостоятелни в административно отношение колонии, но без да се ползват от правата на вицекралствата — така наречените „генерални капитанати“ (например генералният капитанат Гватемала, който управлявал територията на Централна Америка, генералният капитанат Венецуела, генерален капитанат Чили и т. н.).

През колониалната епоха индианците живеели не само в селата, но и в градовете. След стогодишното управление на испанците в Америка имало около 250 истински градове. В тях съществували органи на местно самоуправление, наречени кабилдо. Кабилдо се състояло от градски съветници (рехидор), ръководени от „алкалде“. Зданието на кабилдо, заедно с църквата и резиденцията на кралските чиновници, образували каса реал — центъра на града. Сред 250-те нововъзникнали американски градове заслужават да бъдат споменати Мексико, Лима, Буенос Айрес, Кордова и някои други. Но на един от тези градове трябва да се отдели особено внимание. Това е Потоси.

Потоси! Град, чийто баща е неукротимата алчност, а майка — блестящото сребро. Град, който за няколко години става най-големият от всички тогавашни градове. Град, край който имало истинска планина от чисто сребро и който бил случайно открит няколко години след завоюването на Тауантинсуйо от индианец на име Вилароел, на служба при завоевателите. Нещастните съплеменници на Вилароел, натикани по-късно в сребърните рудници на високопланинския Потоси, хилядократно проклели първооткривателя. Крал Карлос V, който дал на града гордото название „Императорски град Потоси“ („Villa Imperial de Potosi“), получавал ежемесечно оттам тонове сребро от неизчерпаемата планина.

Двадесет години след основаването си Потоси имал 120 хиляди жители, а в 1580 година — вече 160 хиляди. Още тогава той бил най-многолюдният и най-богатият град в цяла Америка. Главният площад на Потоси по това време отчасти напомнял Пето авеню в Ню Йорк, отчасти — парижките Елисейски полета. А в покрайнините му — за да не отнемат от блясъка на сребърната метрополия — в 139 наскоро построени села водели мизерно съществувание индианци, натикани тук от испанските чиновници на основание на мита. Страшната високопланинска зима, вечният глад, многочасовата каторжна работа в шахтите и накрая и разреденият високопланински въздух ежегодно съкращавали броя на жителите на индианското гето в Потоси. Но липсата на работна сила била бързо наваксвана посредством довеждането на нови работници. Само едно поддържало индианските миньори — коката. От сутрин до вечер дъвчели кока, а опиатът в листата ги възбуждал, но и убивал.

В тези бедствени за тях години индианците от Южна и Централна Америка се сблъсквали не само със „светския“ колониализъм. Скоро те се запознали и с римо-католическата църква, с нейните духовници, монаси, мисионери, с нейната идеология. Дейността на католическата църква в испанска (и португалска) Америка можем да разделим на три периода, които ще се осмелим да наречем по имената на отделните ордени, играли във всеки от тези периоди главна роля в мисионерската активност на църквата. Първият — доминикански, вторият — йезуитски, третият — францискански.

Най-голяма търпимост проявявали първите — доминиканците. Именно между тях се оказали няколко „бели врани“, които не взимали участие в ограбването на коренното население на Новия свят и се опитвали според силите си да помогнат на индианците (като мичоаканския епископ Васко де Кирога), или се интересували от индианската култура (Бернардин де Саахун), или дори защищавали интересите на индианците (Бартоломе де Лас Касас). Благородните доминиканци били също автори на плана за построяване на католически мисии в Америка. Тази идея била дадена от Педро де Кордова, който осъждал (й безсъмнено с пълно право) създаването на енкомиенди и препоръчвал организирането на мисии, където индианците под надзора на братята ще обработват земята и ще се възпитават в святата вяра. Там би трябвало и всестранно да се грижат за индианците. Първите пропагандатори на мисиите, хора с възвишен дух и чисто сърце, действително се стремили да организират своите мисии в такава хуманистична насока. А първата мисия в Америка се опитал да създаде най-добрият от добрите — Бартоломе де лас Касас. Още повече, че по това време много домникански монаси били под влияние на идеалите, изложени в „Утопията“ на Томас Мор и вярвали, че в своите мисии осъществяват идеала на великия мечтател. Но американската действителност се нуждаела от реалисти, а не от мечтатели. И действителността дошла при индианците с йезуитите.

В 1540 година папа Павел III утвърдил ордена на Христовите братя. И йезуитите веднага се заели за работа. Отначало отстояват интересите на църквата в Европа, подкрепят засилването на папската власт на събора в Тридент, а след това се разпръскват из Европа. Но за новия, изключително динамичен орден Европа се оказва малка. И ето че всеки месец от Кадис (а също и от Лисабон) потеглят кораби с нови и нови мисионери. Отначало испанските йезуити пазели за себе си правото да основават мисии, но по-късно вратите на Новия свят се отварят и пред някои други йезуитски провинции.

Йезуитите не се задоволявали като доминиканците с основаването на отделни мисии, а от самото начало се стараели да завладеят на различни места в Америка цели области, които биха управлявали сами. Първия опит да създадат такава държава в държавата йезуитите провели в Боливия, а след това, с голям успех. в централната част на южноамериканския континент, на огромно пространство, включващо територията на днешен Парагвай, Северна Аржентина, Уругвай и дори бразилския щат Рио Гранде и Парана.

Когато в 1767 година йезуитският орден бил изгонен от Испания, а следователно и от колониите, мястото му било заето от францисканците. Започва третият период от мисионерската дейност между индианците. За средище на тази дейност францисканците избрали Калифорния, една от земите, които били отдавнашна част от испанска Америка — отначало вицекралство Нова Испания, а по-късно Мексиканската република. За основател на калифорнийските мисии е прието да се счита францисканският мисионер Хуниперо Сера.

И тъй като францисканските мисионери по това време съсредоточили своите усилия в една не твърде обширна област, то, взимайки ги като пример, можем най-добре да се запознаем с дейността на католическите ордени сред индианското население и с реакцията на индианците спрямо тази мисионерска дейност. Този пример е съвсем нагледен и защото Калифорния и индианците там били напълно завладени от францисканците, също както някога индианците от континенталните области на Южна Америка се намирали изцяло под властта на йезуитите. А и всички значителни съвременни градове на Калифорния и в съседство с нея първоначално са били францискански мисии и до днес носят началните си названия: Сан Франциско, Лос Анжелес, Сан Диего, Санта Барбара, Санта Клара, Санта Фе, Монтерей и други.

Интересно е, че отделните мисии си съперничили в борбата за индиански души. Така например се е запазило писмо на францисканец, който прехвърля вината за своя неуспех в обръщането на индианците в правата вяра на някой си патер Сарио, който му бил пречел при привличането на индианци от племето тулари. В друго запазено писмо от 1819 година патер Аморозо пише, че в мисията Сан Рафаел му се удало да покръсти 100 индианци от областта Тамал. И това били тези, които „преживели конкистата, водена против тях от мисията Сан Франциско“.

Условията на живот на индианците във францисканските мисии били много по-лоши, отколкото по време на йезуитите или доминиканците. Индианците трябвало да се занимават с тежка земеделска работа, а францисканците им оставяли само жалки трохи от реколтата. Съвременният американски изследовател професор Кук се е потрудил да изчисли колко калории са се съдържали в храната, давана на индианците в отделните калифорнийски мисии от 1783 до 1834 година. Тук няма да повтаряме всички данни, а ще се задоволим само с главните пунктове:

Мисия:	Калории на ден:
Сан Диего	955
Сан Фернандо	1420
Санта Барбара	1115
Сан Мигел	865
Сан Антонио	715
Ла Соледад	1535
Санта Клара	1165
Сан Хуан	1080
Монтерей	650

При това е общоизвестно, че на занимаващ се с тежка работа земеделец дневно са необходими поне 2500 калории, значи поне два пъти повече от това, което индианците получавали от францисканците.

Освен от глада индианците, затворени в мисиите, били погубвани от различни инфекциозни болести, често донесени от Европа. Отново даваме думата на точните цифри. Те са потресаващи. Така например през 1806 година от хиляда новородени индиански деца умрели 365. Според друго съобщение детската смъртност в мисията Санта Клара няколко години по-късно била 542 новородени на хиляда, а в мисията Сан Хуан дори 577! Глад, болести, робство, тежка работа — какви биха могли да бъдат резултатите? Ето ги: когато около 1770 година в Калифорния идват първите мисионери, там живеят 135 хиляди индианци, а в 1823 година вече само 100 хиляди, в 1884 — 88 хиляди. Три години по-късно 73 хиляди! През следващите пет години измрели една четвърт от останалите индианци. За следващите пет години — следващата третина. След като Мексико загубва войната със Съединените щати, заедно с другите свои „провинции“ загубва и Калифорния и започва упадъкът на францисканските мисии. Прекратява се и всякаква тяхна дейност сред индианското население. Католическата и много протестански църкви влияели на индианците и в полуколониалната епоха, но за това по-късно. Засега трябва само да констатираме, че от икономическа, социална, културна и медицинска гледна точка влиянието на църквата върху американските индианци имало толкова отрицателни последствия, колкото и влиянието на „светските“ колонизатори.

Всички въпроси, свързани с трагичното национално и социално положение на коренните жители на Америка, е прието да се наричат „Индиански проблем“. В отделните страни на днешна Латинска Америка индианският проблем възниква в деня, когато испанските (а в Бразилия португалските) конкистадори установили своята власт над индианците и въвели в новите си владения свои икономически и политически порядки. Конкистата, колониалното господство и дори републиканското управление носели антииндиански характер. Основната част от индианското население в тези страни, както видяхме, е била превърната в безправна маса, върху която упражняват своята власт политическите, икономическите и социалните институции. Всеки, който се е занимавал или се занимава с решението на индианския проблем (разбира се, решение, поне напоследък, в полза на индианците) в специализираната литература е прието да се нарича „индигенист“.

Първият предшественик на индигенистите, първият, който още в Еспаньола се обявил в защита на индианците, безспорно е бил доминиканският монах Антонио де Монтесинос. „Индигенистките“ възгледи на Монтесинос намерили израз в знаменитата му проповед, произнесена в последната неделя преди Коледа през 1511 година в една провинциална църква на Еспаньола. Тази проповед, получила широк отглас, е запазена от по-късния последовател на Монтесинос и най-известния от защитниците на индианците епископ Бартоломе де лас Касас в книгата му „История на Индиите“ („Historia de las Indias“).

В проповедта си, започваща с цитат от Библията: „Аз съм глас, вопиющ в пустиня“, Монтесинос публично и изключително остро обвинявал испанците, че се отнасят прекалено жестоко с индианците и ги принуждават на най-тежък труд. Той казал на испанците: „На какво основание водихте една толкова несправедлива война против миролюбивите и кротките?.. Нима те не са хора? Нима те нямат душа и разум?“ и т. н.

Речта в защита на индианците предизвикала крайно остра реакция у събраните испанци. Разгневени, те се обърнали чак до губернатора на острова — сина на Колумб Диего Колона. В резултат била изпратена жалба до самия крал, в която се казвало, че доминиканският монах Антонио де Монтесинос отрича правото на негово величество да постъпва с индианците както намери за добре.

Тази и следващите проповеди на Монтесинос, а също и жалбата на заселниците, изпратена до испанския крал, принудили кралския двор да се заеме по-сериозно с индианския проблем. До проявата на Монтесинос индианците били третирани като абсолютно безправни същества, по-точно не били зачитани за хора. А самият кралски двор три години след откриването на Америка (със заповед от 12 април 1495 година, адресирана до епископ Фонсека) наредил да бъдат продадени в робство всички доведени в Испания индианци.

Защитата на Монтесинос променила положението дотолкова, че короната била принудена да се заеме с юридическия статут на американското коренно население. За решението на този въпрос кралят назначил комитет, за членове на който били определени и духовници, и най-големите испански прависти от това време.

Първите американски колонисти, съчувстващи на индианците, противници на робството, и би могло да се каже, проиндиански настроени, били представени в този комитет от францисканеца Алонсо де Еспинал и доминиканеца Антонио де Монтесинос. Комитетът се събирал над двадесет пъти.

Въпреки противопоставянето на повечето от членовете му, изхождащи от Аристотеловата теза, според която на света съществуват висши и низши творения и „низшите“ по силата на своята природа трябва да служат на „висшите“, Монтесинос успял да издейства за индианците признаване на правото на лична свобода и човешки отношения.

Това и други основни положения залегнали в основите на така наречените „Бургоски закони“ („Leges de Burgos“), които представлявали първото законодателно постановление относно индианците в цялата история на Америка. Те били подписани от краля на 27 декември 1512 година.

По време на своето приемане „Бургоските закони“ се отнасяли само за индианците от Антилските острови и преди всичко за коренните жители на остров Еспаньола. Но само след седем години Испания организирала конкистата на „твърдата земя“ — материка. И първа нейна цел били обширните земи на другия край на Карибско море — Мексико.

В 1521 година завоюването на Мексико е завършено. По времето, когато Кортес избива последните защитници на Теночтитлан, Бартоломе де лас Касас, може би най-прославеният защитник измежду испанците и духовниците, вече започва борба за правата на индианците. Личността и идеалите на Касас са толкова известни, че не е необходимо тук отново да припомняме за тях. Но нас повече от главния труд на Лас Касас „Кратко съобщение за разорението и изтреблението на индианците“ („Indianum devastationis et excidii narrativo brevissima“) ни интересуват предприетите от него опити за практическо решение на индианския проблем.

Убедил краля в справедливостта на своето гледище, в 1520 година заедно с няколко други доминиканци той отива в Кумано на тогавашния Бряг на перлите. Планът на Лас Касас е прост — да създаде някаква независима индианска територия, в която достъпът на белите да е забранен, доминиканските монаси да обучават индианците да обработват земята, да изработват плугове и други земеделски оръдия и т. н. За осъществяването на този план кралят предоставил на Лас Касас земите на Брега на перлите. Кралят удовлетворил и друга молба на Касас — строго забранил на белите, без каквото и да е изключение, да влизат в мисията.

И въпреки това проектът на благородния доминиканец се провалил. В малкодостъпния Кумано никой не приемал сериозно кралската заповед. Обратно, когато Касас се намира в своята „мисия“, в неприкосновената земя нахлува експедицията на Гонсалес де Окампо, който залавял роби за мините и плантациите, намиращи се на недалечните Антилски острови. Касас отива при губернатора да иска вмешателството му и в това време в мисията се стига до нов сблъсък с индианците, които накрая са избити от наказателна експедиция на Кастелано. Така е унищожен и планът на Касас — първият опит за практическо разрешаване на индианския проблем в Америка.

След завладяването на Мексико в новата колония — вицекралството, наречено Нова Испания — пристигат хиляди нови преселници — светски и духовни.

Светлите идеали на Бартоломе де лас Касас дълго време не намирали никакъв отглас у тях. Едва с пристигането на доминиканеца Васко де Кирога настъпва и известна промяна. Когато пристига при индианците Васко де Кирога е вече шестдесетгодишен. Той разгръща дейност сред народа тараски в селището, днес град Пацкуаро на брега на едноименното езеро. Кирога е първият, който в Нова Испания се стреми да разреши индианския проблем в полза на индианците.

Главният принцип на Кирога бил наистина революционен за своето време: „Длъжни сме да издигнем жизненото равнище на индианеца до равнището на европееца.“ За достигане на тази цел Кирога предлагал редица индигенистки мерки. Още тогава той отдавал най-голямо значение при решаване на индианския проблем на поземлената собственост. Препоръчвал да се запази общността и неделимостта на земите, които били владение на индианските общини. Изключително решително Кирога се обявява против енкомандорите, които се стремели да завладеят земята на тарасканските общини.

Кирога отишъл още по-далеч. Ратувайки за общото обработване на земята, стигнал до идеята за нещо като индиански кооператив. По такъв начин Кирога става първият предвестник на земеделските сдружения в Латинска Америка.

Кирога разбирал, че повишаване жизненото равнище на индианците непосредствено зависи от културата на обработване на земята. И затова препоръчвал индианските земеделци да бъдат организирано записвани в курсове, където да се запознаят със земеделските техники, употребявани в това време в Европа.

С работните условия на индианците е свързано друго искане на Кирога, имащо наистина революционно значение. Той предлагал продължителността на работния ден за индианците да има максимална граница шест часа!

Както виждаме пацкуарският духовник Васко де Кирога с исканията си е изпреварил своето време с цели четири века. Но това не е всичко. Индигенистките идеали на Кирога засягали не само икономическата страна на индианския проблем. Той се замислял и над неговите социални и педагогически аспекти. Първи в цяла Америка, Кирога започнал да строи за индианците така наречените оспиталес, които не били, както може да се реши по името им, само болници, а на първо място здания, в които се помещавали органите на индианско самоуправление (не забравяйте, че става въпрос за XVI век), а също и общински „кооперативни“ работилници. В оспиталес на Кирога имало и детски домове за индианските деца.

Кирога нямал такъв дар слово като Бартоломе де лас Касас и оставил съвсем незначително „литературно наследство“, затова и за него днес се споменава рядко. Безспорно той изпреварва всички свои съвременници (в това число и Бартоломе де лас Касас), с това че поне частично осъществил своите индигенистки идеали (построените от него оспиталес и досега стоят в Пацкуаро), и в това, че пръв преодолява чисто благотворителния характер на обикновените индигенистки акции, поставяйки на първо място при решаването на индианския проблем икономически въпроси, и преди всичко поземления въпрос. По такъв начин Васко де Кирога става първият истински индигенист в историята на Латинска Америка.

Видяхме, че скоро след завладяването на главните групи от индианското население от белите, скоро след зараждането на индианския проблем, в Америка и Европа се появили хора, отначало само измежду белите, които се опитвали по един или друг начин да решат този индиански проблем.

Естествено, освен белите индианския проблем се стараели да решат и самите индианци.

По това време те виждали решението само във въоръжена освободителна борба. Революционното движение на индианците в колониалната епоха било изключително широко и многообразно. Колонизаторите, разбира се, били заинтересовани светът да не узнае за хилядите индиански въстания и бунтове. И не само това, колумбийският американист Хуан Фриде отбелязва в статията си „Индианците и историята“ („Los indios y la historia“), че историята на борещия се и воюващ индианец в колониалната епоха и културата на индианците в следколумбовско време са умишлено игнорирани, освен поради посочените причини, още и за да се представи не само настоящето, но и миналото на латиноамериканските страни (в дадения случай Колумбия) изключително като история на белите („como la historia de los blancos“). И въпреки че при изследване историята и културата на индианците трябва постоянно да помним, че Америка за разлика от други райони, които днес наричаме „развиващи се“, за разлика от Азия и Африка, в значителна степен е била заселена от представители на други раси, а именно бялата и черната, и до днес в двете главни индиански области — в Мезоамерика и Андите, до края на колониалния период индианците са имали абсолютно числено превъзходство, което в областта на Андите (например в Боливия и досега 99 процента от населението се състои от индианци плюс индиански метиси), а също и в някои райони на Мезоамерика (в Гватемала, на Юкатан) се е запазило и до днес.

Ако се опитаме да проследим цялата история на национално-освободителното движение на индианците в Латинска Америка през колониалната епоха, то би трябвало да започнем от първото въстание на таитянските индианци против нечовешкия режим, установен на този остров още от Колумб, избухнало на Еспаньола една година след „официалното“ откриване на Америка.

На „твърда земя“, на самия Американски континент, първото голямо индианско въстание избухнало в централноамериканския Чиапас, щат, който днес е част от Мексиканската република. В 1524 година (едва две години след завоюването на тази област от конкистадорите) пет местни индиански племена се вдигат на борба. Седем години по-късно се разбунтували ацтеките в бившата столица Теночтитлан, днес град Мексико. След това — на север от град Мексико — индианците от тогавашната Нова Галиция. В 1616 година — тепеуаните, а след тях индианците, населяващи стратегически важния Теуантепекски провлак.

В другата главна област на индианския живот в Америка, в Перу, скоро след завладяването на Тауантинсуйо и убийството на последния инка Атауалпа се разгаря партизанска война, водена от приемниците на Атауалпа („неоинките“). Особено широк размах добива тя по времето, когато начело на перуанските индианци застанал Манко II. В 1565 година следващият инка Титу Куси подготвял въстание на територията на опустошения Тауантинсуйо, но поради предателство до въстание не се стигнало. В 1572 година с екзекуцията на Тупак Амару (I) завършва въоръжената борба на следписаровските инки. Центърът на индианската съпротива се пренася в джунглите, в трудно достъпните области по източните склонове на Андите. В началото на XVII век предните испански позиции са нападнати от хиваро, а след това, в 1742 година — пó на юг — от кампите под ръководството на легендарния вожд, наречен от испанците Хуан Сантос, който сам се наричал Атауалпа Апо Инка. Атауалпа Апо Инка многократно побеждавал испанските войски, изпратени против неговата свободна Кампска република. И така кампите запазили пълна независимост чак до смъртта на своя предводител (1756 година). Някои от тези индиански въстания от колониалния период били насочени срещу мисионерите, манастирите, против църквата и нейните служители. По време на едно от тези антимисионерски въстания загива например видният чешки мисионер йезуит Индржих Вацлав Рихтер. Друг представител на Чешката провинция на Христовите братя патер Тадеаш Енис (от Чеканице) ни е оставил дневник, в който намираме подробно описание на освободителното движение на гуараните, индианците, съставляващи основното население на йезуитската държава Паракариа. Още един пражки йезуит Йозеф Нойман написал на латински цяла книга за непрекъснатата противойезуитска борба на индианците от северно Мексико, която била издадена в Прага през 1724 година под названието „История на въстанието, което против мисионерите от ордена „Христовите братя“ и техните помощници вдигнали народите индиански, а преди всичко тараумарите в Северна Америка в кралство Нова Кантабрия, които вече почти изцяло били обърнати в католическа вяра“ („Dějiny povstání, které proti misionářům Tovaryšstva Ježíšova a jejich pomocníkům zdvihly nàrody indiánské, a to především Tarahumarové v Severni Americe v královstvi Nová Kantabrie, které již bylo skoro celé uvedeno na víru katolickou“).

Но революционните прояви на индианците били насочени не само против мисионерите, но и против цялата система на колониална експлоатация. И първият удар бил насочен винаги срещу главните ѝ представители — чиновниците от колониалната администрация. Така било и по време на най-голямото въстание на индианците от колониалната епоха — така нареченото въстание на Тупак Амару (II). Тупак Амару II, с испанско име Хосе Габриел Кондорканки, бил безспорно един от най-големите революционни вождове, които индианците са имали след 1492 година. Родил се е в 1742 година в община Суринама в провинция Тинта. Младостта му преминала в много по-благопроятни условия, отколкото при повечето млади индианци в областта на Андите. Докато другите по силата на жестоката мита трябвало да работят по цели години в рудниците, Хосе Габриел Кондорканки, чийто баща бил курака — тази инкска длъжност била приета и използувана от колониалната администрация, — бил изпратен да се учи в Куско. Когато се върнал в родния си край, той бил вече образован, просветен човек. Испанците успели да оценят неговите достойнства и тъй като основен принцип на колониалната политика на всички колониални сили е да привлекат на своя страна местната върхушка и вождове, те показали към Хосе Кондорканки изключително благоразположение. Дали му длъжността курака и дори му дали и истинска благородническа титла — маркиз. Но индианският маркиз за разлика от други не можел да бъде купен. С ужас и гняв гледал как въз основа на мита индианците от „неговото“ село като животни били натъпквани в рудниците на работа, от която никой не се завръщал. И ненавиждал корехидорите, под непосредственото ръководство на които действувала цялата система на жестока експлоатация на индианците.

Хосе Кондорканки бил, както вече казахме, много образован човек. И отначало търсел мирен път за отстраняване на недостатъците. И така кураката Кондорканки описвал ужаса на колониалния произвол в писма и петиции, но протестът му оставал глас в пустиня. И тогава разбрал това, което 180 години по-късно отново ще разберат ръководителите на индианското движение — не реформи, а революция е необходима! И започнал да се готви за борба.

Провъзгласил се за инка, пряк потомък на последния от следписаровските инки — Тупак Амару I, и приел и неговото име. Това най-голямо индианско въстание в Америка бързо обхванало двадесет и четири провинции на Перуанското вицекралство. Тупак Амару II започнал въстанието с екзекуцията на един от най-ненавистните колониални чиновници от това време — тинтайския корехидор. И още в този първи революционен акт се проявява предварително обмислената идея за въстанието. Ненавистният колониален палач не бил убит в изблик на народен гняв, а бил публично, може дори да се каже „официално“, обвинен, съден и екзекутиран от въстаналия народ. Това станало на 10 ноември 1780 година на площада в Тунгусука. Тунгусука става център на въстанието, сърце на революционната страна и към нея се устремил непрекъснат поток от индианци. И Тупак Амару II продължил да осъществява своя план. Пред нас той се представя не само като велик революционер, но и като велик държавник. Индианското движение чрез своя велик водач провъзгласява програмата на революцията и съратниците на Амару я разнасят по целия запад на Южна Америка. В програмата са включени искания за отменяне на мита, отменяне институцията на корехидорите и още много други. В нея имало и искане, в което най-ярко се изразява хуманизмът на програмата на индианците, воюващи за своята независимост — искане за свобода и за черните роби!

Но Тупак Амару II отива и по-нататък. Стреми се към създаване на широк антиколониален фронт, дори и при съюз с някои креолски земевладелци и духовенството. Той иска да използува ненавистта на креолите (белите, родени в Америка) срещу испанските колониални чиновници, родени в Европа, които се отнасяли високомерно не само към индианците, но и към своите креолски сънародници. Но този стремеж на Амару не се увенчал с успех.

Огромното въстание създало стохилядна армия, която още през ноември при Сунгарар разбила главните военни сили на Испания. И тогава Тупак Амару направил грешка. След победата на въстаниците при Сунгарар Куско било беззащитно, но Тупак Амару вместо да поведе войските си към бившата столица на Тауантинсуйо, със завземането на която индианските сили решително биха повишили и без това огромния престиж на въстанието и водача му, се върнал в Тунгусука. Скоро стохилядната армия отново напуснала Тунгусука и движейки се на юг, освобождавала една след друга населените от индианци провинции (на 13 декември 1780 година армията на последния инка достигнала чак езерото Титикака). С великия поход на Тупак Амару били освободени двадесет и четири провинции и тяхното индианско население непрекъснато се присъединявало към освободителната армия. Но и враговете не чакали. Докато Тупак Амару се разправял с испанските сили на юг, с най-голяма бързина испанците от цялото кралство създавали от всички, които могат да носят оръжие, батальони и полкове, напускащи един след друг Лима и заминаващи на помощ на Куско. И когато армията на последния инка се върнала от великия си поход и без да спира се хвърлила да превзема Куско, било вече късно. Старата столица не приела наследника на трона на инките. Индианските войници били изморени от няколкохилядикилометровия поход, докато на испанските защитници на Куско не липсвали нито сили, нито въоръжение. След кратка обсада и сражение в покрайнините на Куско между индианската армия и испанците на 18 януари 1781 година, което не донесло победа на нито една от страните, инката решил да си отиде от този град. Испанците, разбира се, се опитали да се възползуват от тягостното настроение, което царяло в огромната и непретърпяла дотогава поражение войска на инката и употребили всичко, за което се сетили. На първо място удовлетворили всички икономически искания, с които Тупак Амару II започнал въстанието си. Обявили институцията на корехидорите за ликвидирана и отменили „репарто" — ненавижданото от индианците задължение да купуват ежегодно определени изделия на европейското производство (за индианците тези предмети били съвършено безполезни, а за да заплатят за тях се налагало да дават и последното, което имали). Целите на инката, разбира се, се простирали много по-далеч. Но това, че испанците приели първоначалните му искания, объркало много индианци от революционната войска на Тупак Амару. Още повече, че испанците обещавали пълна амнистия (разбира се, с изключение на Тупак Амару и неговите най-близки сподвижници), ако индианците прекратят борбата. И накрая обещали 20 000 златни песос на този, който залови предводителя на въстанието и го предаде жив в ръцете на испанците. Намерил се предател. Направо от семейството на инката. Неговият кръстник Франциско Санта Крус, метис от Куско и капитан от армията на инката, свещеник от Ланга, с някакви свои помощници пленил инката и го предал на испанците. По-нататък всичко следвало според обикновения ред на колониалните господари: кратко и формално съдебно дело и след това екзекуция на инката, на жена му, децата му, родствениците и съратниците му.

Но най-голямото в историята на Америка въстание продължавало. В Перу войските на инката сега възглавил неговият доведен брат Диего Кристобал Тупак Амару. От Тунгусука, родния град на Тупак Амару, той пренесъл главния си лагер в разположения по на юг Асангаро, в едноименната провинция, и оттам ръководел военните действия дотогава, докато испанците се убедили, че със сила няма на победят. Те отново заявили, че ще удовлетворят всички искания на мъртвия инка, че ще унищажат всички колониални институции, които индианците така ненавиждали — мита, „данъците“ и църковния десятък. Но Диего Кристобал Тупак Амару не искал и да чуе за мир с испанците. Той много добре помнел по какъв подъл начин испанците надделели над последния инка и как жестоко се разправили с него. Накрая все пак красноречивият епископ на Куско Москосо, представяйки се за приятел на индианците, успял да убеди Диего Кристобал в почтеността на испанските намерения. Накрая въстаниците приели предлагания от испанците мир и на 26 януари 1782 година с договора в Сикуани завършила войната между индианците и колонизаторите. И така, мъртвият инка сякаш победил. А живият? А живите? Скоро след сключването на мирния договор, когато се върнали по своите села и вече били без закрилата на своята индианска армия въстаниците били заловени и екзекутирани! Всички до един!

С екзекуцията на Диего Кристобал Тупак Амару завършило това велико индианско въстание, наричано обикновено по името на неговия вожд „въстанието на инката Тупак Амару II“. Огромното въстание, възникнало в областите на Перу, населени от кечуа, предизвикало верижна реакция — няколко десетки други индиански въстания и бунтове, които обхванали цялата испанска колониална империя в Южна Америка. Най-значителното от индианските въстания, последвали примера на Тупак Амару, било въстанието на аймарите, предвождани от Тупай Катари, който се обявил за приемник на великия инка. Аймарското въстание бързо обхванало цялата територия на днешна Боливия. Революционният водач на въстаналите аймари — Тупай Катари — във всички свои искания бил много по-радикален от последния инка. Той приемал, че източник за всички индиански нещастия е не само несправедливият социален строй, установен в Америка от колониална Испания, но и самите бели, белите като такива. И затова крайна цел на въстанието на Катари била изгонването на всички бели от Америка. Когато обсадените в Ла Паса испанци попитали Тупай Катари какви са условията за капитулация, в отговора му между другите пет точки било и искането „всички европейци (белите, и европейските, и американските — значи креолите) да се върнат в своите (европейски) земи“! Тупай Катари действително неотклонно изгонвал белите от всички места в боливийското Алтиплано, завладени от неговата армия. Неговата последователност срещу белите отишла толкова далече, че заповядал да се избива всичкият добитък, овце и кози, принадлежали някога на белите. Но и Тупай Катари, владетел на Боливия, бил предаден от един от своите приближени, капитан Томас Липе. Той бил пленен и заедно с всички членове на семейството си екзекутиран.

Във въстанието на Тупай Катари намерил отчетливо израз възгледът на група от стремящите се да решат индианския проблем. Тези индианци виждали, както беше вече посочено, причината за всички страдания на индианците в присъствието на белите в „тяхната" Америка. Индианските вождове, които застъпвали това разбира се съвсем неправилно становище, се стремели към осъществяване на велика война срещу белите. В представите на тези индиански революционери от колониалния период решаването на индианския проблем се свързва обикновено с реставрация на доколумбовите порядки и преди всичко с реставрация на индианските държави, които сега, с течение на времето им се стрували загубения земен рай, което разбира се́ също било дълбоко заблуждение. В Нова Испания и в Гватемалския генерален капитанат имало няколко подобни опита. Такъв характер имало например голямото въстание на маите в Юкатан, известно като въстанието на Кан Ека, избухнало в 1767 година. Вождът на това въстание приел името на последния от непобедимите владетели на петенските маи от Тайасал.

В същото време и със същата цел — пълна реставрация на предкортесовите порядки — избухнало и голямото въстание на тараските в Мичоакан, водено от племенния вожд Педро Виляроел, провъзгласил се за пряк потомък на предколумбовските тараскански „крале". Въстанието обхванало над сто села. Наред с въстанията на маите и тараските най-характерна за това направление била конспиративната дейност на индианеца, нарекъл себе си Мариано, разкрита от колониалните власти точно преди избухването на сепаратистката мексиканска народна революция в първото десетилетие на XIX век. Мариано се стремял да възроди ацтекската държава и тези порядки, които господствували по времето на Монтесума II.

Индианските предводители, които се опитвали да решат индианския проблем и да освободят индианците като „очистят" Америка от белите, както искал Тупай Катари, или да възродят доколумбовските индиански държави и да възстановят съществуващите в тях порядки, както искал индианецът Мариано, не се съобразявали с реалното положение в следколумбова Америка. Вождовете на третата група индиански въстания, към която се отнася и най-голямото въстание в историята на американските индианци — въстанието на Тупак Амару II, искали да осъществят реформи в социалната сфера. Тупак Амару е първият вожд на въстание, който издига собствена, точно формулирана социална програма. Той се стреми към освобождаване на индианците по пътя на отстраняване на всички институции, които експлоатирали индианците, и в хода на борбата действително унищожава тези институции. Целта на това индианско въстание е създаване на социално справедливо общество. Разбира се, Тупак Амару II иска да освободи индианците. Той е вожд на широките маси. Но той е и реалист. Неговата цел е не освобождаването на „експлоатираните индианци“ и изгонването на „експлоатиращите бели“, а освобождението на всички експлоатирани на континента. От първия ден на въстанието последният инка се стремил към революционно обединение на индианските маси с негрите и с американските бели — креолите. Ако например програмният лозунг на Тупай Катари бил: „Америка за индианците!“, то Тупак Амару II за пръв път предлага някаква собствена „доктрина Монро“ — „Америка за американците“ — бели, черни и червенокожи. Социалната програма на великия американски революционер представлявала за управляващата класа на колониалното общество много по-голяма заплаха, отколкото лозунгите на всички други ръководители на национално-освободителните войни на американските индианци. И затова с всички сили те се стараели да откъснат белите и негрите в Америка от това социално революционно движение. И Тупак Амару действително не успял да привлече белите американци към тази борба (изключение прави само едно от въстанията, избухнали под влияние на революцията на Тупак Амару — въстанието на „градските индианци“, избухнало в планинския център Оруро в Горно Перу, в което креолите се присъединили към въстаналите индианци и заедно разгромили кралските войски), не за това, че били бели, а защото по това време значителна част от тези родени в Америка бели — креолите, повече или по-малко участвували в експлоатацията на трудещите се маси, които на американския континент били индианци, и по такъв начин социалната революция на южноамериканските индианци била обективно насочена против техните интереси.

В колониалната епоха в испанска и португалска Америка избухнали повече от хиляда въстания, бунтове и метежи. Въстанието на Тупак Амару II, на което отделихме най-голямо внимание, е най-значително от всички. Най-добрият познавач на този период от колониалната история на Америка аржентинецът Болеслао Левин с право констатира: „Революционното движение, възглавявано от Тупак Амару, е безспорно най-голямото социално въстание в историята на трите части на Америка“.

XXVI

РЕВОЛЮЦИОНЕРИ, РЕФОРМИСТИ И ИНДИГЕНИСТИ

В първата четвърт на XIX век испански говорещата континентална Америка си извоюва независимост от Испания. Но сепаратисткото движение в Латинска Америка тогава освободило от колониализма само креолите. Икономическото и правно положение на индианците в Латинска Америка почти не било променено от креолските революции. И все пак тази първа четвъртина на XIX столетие е един от най-важните периоди в развитието на Латинска Америка, и по-специално на индианците, и затова трябва да започнем нашия разказ точно с този период. Дори и за това, че двете главни области на индианския живот в Америка — Мексико и Средна Америка (тогава вицекралство Нова Испания и генералният капитанат Гватемала) и Андската област (вицекралство Перу и крайните области на вицекралство Нова Гранада, северозападната част на вицекралство Ла Плата и генералният капитанат Чили) се превръщат в креолски републики, независими от испанската корона. Но креолски само по своето правителство. Преобладаващата част от населението са все още индианците. И в антииспанското революционно движение индианците не взимат участие. Само в една от латиноамериканските страни, и то в най-важната и гъсто населена от всички испански земи в Америка — Мексико, или по-точно тогава все още Нова Испания, към антииспанската сепаратистка революция активно се присъединяват и индианците. Тук би трябвало да си припомним, че в началото на Мексиканската антиколониална революция в страната живеели 3 700 000 чистокръвни индианци, 61,5 процента от цялото население на Мексико. И при това в страната се наброявали, примерно, 20 процента метиси, следователно индианска кръв е течала в жилите на повече от четири пети от населението на Мексико. Активното участие на индианските маси в мексиканската антиколониална революция има изключително значение за бъдещето на индианците. В продължение на цяло столетие, почти до края на десетте години на нашия век, главен център на индианското революционно движение е Мексико. Също така и индигенистката дейност до края на първата четвърт на XX век е съсредоточена почти изключително в Мексико, където възникват болшинството теоретически индигенистки трудове. И до днес Мексико остава главният център на организираното индианско движение в цяла Латинска Америка. Затова, искаме ли да опознаем условията на живот на индианците в младите латиноамерикански републики и пътищата, които са се предлагали за решаването на индианския проблем, трябва да съсредоточим своето внимание преди всичко върху Мексико и индианците там.

В Мексико индианците се присъединяват към сепаратистката революция още от започването й, и то защото в Мексико начело на антииспанското движение застанали хора, които за разлика от революционните вождове в другите части на испанска Америка, особено в областта на Андите, искали не само освобождението на креолите, но и на индианците. Благородният мексикански свещеник Мигел Идалго, водач на народното въстание от 1810 година, поставя в програмата си искането не само да се изгонят колонизаторите, но и земята, отнета от индианските общини както от испанските чиновници, така и от креолската буржоазия, да бъде върната отново на общините. В резултат на това възглавяваната от Идалго революция още от самото начало добила характер на аграрна революция. А въпросът за собствена обработваема земя, и това трябва постоянно да помним, е ако не най-важният, то във всеки случай един от най-важните въпроси на индианската революционна програма. Индианците, вдъхновени от програмата на Идалго, решително се присъединили към освободителната армия. И веднага започнали да осъществяват исканията за възвръщане на земята, отнета им от енкомандорите и по-късно от собствениците на латифундии.

Против тази народна революция застанали не само колониалните власти, но и креолската буржоазия, ръководена от класовите си интереси и, разбира се, църквата, която била един от найголемите земеделски собственици в Мексико. И затова църквата не защитила своя служител, когато въстанието било потушено, а Идалго хванат. На 31 юли 1811 година мексиканският народен герой Мигел Идалго бил екзекутиран.

Но народът вече не можел да бъде изплашен. След смъртта на Идалго и разбиването на армията му по цяло Мексико отново се организирала партизанска войска. Начело застава продължителят на делото на Идалго, също свещеник, Хосе Мария Морелос. Партизанската войска скоро овладяла цялата страна, с изключение на няколко града. Морелос свиква републикански парламент и издига своя революционна програма. И отново индианците не са забравени. Морелос провъзгласява равноправие на расите, премахва църковния десятък, който безкрайно тежал на индианците, и изисква конфискация и ново разпределение на църковните земи. Морелос провъзгласява също, че в свободно Мексико и индианец може да заема какъвто и да е, дори и най-високия ност. И затова индианците поддържат Морелос, също както поддържали и Идалго. И затова в революционната армия на Морелос срещаме участници от почти всички индиански племена в Мексико. Особено много запотеки воюват на страната на Морелос. Но и тази армия след няколко години търпи поражение. В 1815 година Морелос също е екзекутиран.

Накрая, когато започнала да се вълнува цяла испанска Америка, в 1821 година Мексико се сдобива със свободата, за която проправят път великите вождове на освобождението Идалго и Морелос и хиляди неизвестни революционни борци, между които много индианци. В последния си етап освободителната борба на мексиканския народ се възглавява не от вождове от типа на Морелос и Идалго, а от представителите на креолските латифундисти. Затова и младата мексиканска република не донесла на индианците истинско социално освобождение, а за национално да не говорим. Не са изпълнени исканията на Морелос, отнасящи се до разделяне земите на хасиендите между индианските пеони. В действителност революцията изобщо не се докосва до поземлената собственост.

Скоро след революцията икономическото положение на мексиканските индианци бързо започва да се влошава и индианците в „независимата република" водели още по-мизерно съществуване, отколкото в колониално време. Засилва се процесът на пролетаризация между индианците. В Централно Мексико индианците практически изгубили всичката си обработваема земя и почти всички станали пеони в хасиендите на креолските латифундисти. Мексиканските индианци работели от сутрин до вечер. Седмичното работно възнаграждение на един индиански работник в хасиенда в Централно Мексико представлявал от девет до осемнадесет килограма царевица. Още по-тежки условия на живот имали индианските пеони в кафеените плантации в Чиапасо. Въпреки гаранциите, дадени на индианците от конституцията от 1824 година, те всъщност били роби на плантаторите. При още по-тежки условия били поставени индианците, спадащи към прислугата — в цялата тази област например и в средата на XIX век креолските плантатори се ползували от правото на първа нощ.

Непрестанно влошаващото се положение тласка индианците към търсене на нови начини за решаване на своя проблем. За пръв път в историята се срещаме с индианци, които теоретически се занимават с възможните форми на освобождение. Скоро се създава цяла група от тези първи индиански интелектуалци на Мексико, които идват до извода, че решение на индианския проблем може да донесе само самостоятелното, независимо от другите групи население, особено от креолите, национално развитие на индианците.

Възгледите на това „автономистично“ течение изразява Хуан Родригес Пуебла, чистокръвен индианец, в книгата си „Конституционният индианец“ („El Indio Constitucional“). Исканията, формулирани в неговия труд, стават програмни за революционното народно-освободително движение на индианците в Мексико през втората четвъртина на XIX столетие. Това движение, чийто център става Северно Мексико, стига до искането за създаване на конфедерация на индианските племена от Северно Мексико. Предлаганата северномексиканска индианска конфедерация трябвало да бъде напълно независима от мексиканската държава и нейното креолско правителство.

Главни участници в тази сепаратистка борба били северномексиканските яки и няколко индиански племена в Сонора и Синало (майо, пима, папаго и др.), вдигнали редица въстания (в 1825, 1826, 1828, 1830, 1832 г. и т. н.). Непокорните яки успели да запазят независимостта си чак до 1865 година, когато при река Пуерта били разбити от генерал Анхел Мартинес.

Индианците от Северно Мексико искали да разрешат индианския проблем чрез пълно откъсване на своите земи от Мексиканската република и пълно отделяне от белия човек и неговата цивилизация. Подобна цел преследвало и избухналото в другия край на Мексико голямо въстание на юкатанските майа в 1840 година, водено от Сантяго Имано.

Сепаратисткото, антикреолско народно-освободително движение обхванало редица индианци от периферните области на Мексико. А и в централната част на Мексико в 1848 и 1849 година избухнали множество индиански бунтове. Поради нараснаслия брой на креолското и метиско население целта тук вече не е откъсване от Мексико, а решаването на острите социални въпроси, най-вече разделяне на земята, повишаване трудовото възнаграждение на индианците, работещи в хасиендите, премахване на професионалната армия и заменянето ѝ с народна гвардия и ограничаване влиянието на църквата в обществения живот.

Въстанието, издигнало тази програма, понякога се нарича въстанието на Сиера Горда де Шичу, според мястото, където избухва. То обхваща Гуанахуато, Сан Луис Потоси, Керетаро и намира отглас чак в щатите Тамаулипас, в Пуебло и в тарасканския Мичоакан.

На 14 май 1849 година индианската войска, водена от известния революционер Елеутерио Кирос, провъзгласила публично исканията си в Рио Верде в щата Сан Луис Потоси.

По-късно въстанието било жестоко потушено, а вождовете му, и на първо място Кирос били екзекутирани. Но исканията, издигнати от въстаниците, вече не било възможно да бъдат премълчавани. А между другото генерал Бустаманте, който в 1849 година удавил въстанието в кръв, нарекъл индианците, борещи се за своите социални права, „комунисти“. Това, доколкото знаем, е първият, но съвсем не и последният случай, когато опитите да се реши индианският проблем се обявяват за „комунизъм“.

Положението на индианците в най-голямата индианска република по това време, Мексико, започнало да се подобрява чак когато президентското кресло било за пръв път заето от индианец —любимия герой на Латинска Америка Бенито Хуарес (роден в 1806 година), запотек. Чак до 12-тата си година той говорел само на запотекски. На испански не знаел нито дума. Та и за какво ли би служило на неграмотния запотекски пастир знанието на испански. Но след много години се срещаме отново с Хуарес. По това време мирният индианец Хуарес брани своето Мексико от самозвания „мексикански император“ Максимилиан Хабсбургски, който с подкрепата на френския император Наполеон III, с парите на парижкия банкер Жакер, и повикан от мексиканските ултрареакционери, идва в Мексико и се провъзгласява за „ново превъплъщение на бога Кецалкоатъл“. Разбира се, на новия хабсбургски Кецалкоатъл индианците вярвали много по-малко, отколкото на своя президент. И така накрая Хуарес запазил Мексико от новите претенции на колонизаторите. И не само запазил. За поука на всички бъдещи империалистически вълци, които биха искали някога да посегнат на Латинска Америка, мирният индианец съдил и осъдил „превъплътения ацтекски бог“ Макимилиан на смърт чрез разстрел. След победата над Хабсбурга индианският президент управлявал Мексико още дълго време.

Индианският президент, който толкова се стремил да служи на племето, от което е произлязъл, по основния въпрос на индианския проблем — въпроса за собствеността на земята — обективно погледнато навредил на индианците. По времето на президента Комонфорт, либералното правителство, член на което бил и Хуарес, стремейки се да ограничи поземлената собственост на църквата, приело така наречения закон Лердо, според който „корпорации“ не могат да владеят никаква земя. Но за „корпорация“ била призната не само църквата, а и индианските общини. И така законът Лердо унищожава колективното владеене на общинска земя, и я разделя на отделни „частни собственици“. За индианците в Мексико това имало крайно трагични последици. Времето на „реформите“ — времето на правителството на президента Комонфорт и особено годините на управление на президента Хуарес — донесло много за демократизацията на страната, за равноправието на индианците, но до решаване на основните социални, икономически елементи на индианския проблем не само че не се стигнало, но съвременното състояние още повече се влошило.

От делегатите на Учредителното събрание през 1857 година, водеща роля в което имали Комонфорт и Хуарес и по време на което били приети много реформи за Мексико, трябва да споменем още един депутат — Понсиано Ариага.

Депутатът Ариага успял най-ясно за своето време да прозре същността на индианския проблем. В своя памфлет „Частно мнение за правото на собственост"(„Voto particular sobre el derecho de proprìedad") той говори за индианските пеони: „Докато няколко души владеят безкрайни пространства земя, често необработвана от тях, милиони хора страдат в ужасна нищета, огромна група, съставяща по-голяма част от населението на страната." И така Ариага идва до заключението, че „този народ (индианците) не може да бъде направен свободен, а още по-малко щастлив, със стотици конституции и милиони закони, провъзгласяващи абстрактни права, прекрасни, но недействителни теории, докато съществува такава абсурдна система на собственост".

Като решение на индианския проблем в Мексико Ариага предлага земеделска реформа: да се разделят необработваните земи в хасиендите и да се отнемат феодалните привилегии.

Работата на Ариага се появява в благоприятната за индианците в Мексико атмосфера от 50-те и 60-те години. След смъртта на Хуарес съдбата на мексиканските индианци обаче рязко се изменя. И пак към по-лошо. Започва нова диктатура, диктатурата на бившия съратник на Хуарес Порфирио Диас. Диас, въпреки че сам имал три четвърти индианска кръв, напълно разорил мексиканските индианци. Той отнел от индианските общини последните остатъци земя, а след това, за да привлече в страната чужди капитали, на първо място северноамерикански, предложил тази земя за продажба на задгранични компании. Така за почти четиридесетгодишната му диктатура над 30 милиона хектара земя станала собственост на чужденци. А индианският селянин? Например в щата Морелос 99,5 процента от селските семейства били напълно лишени от земя, а в най-индианския щат на Южно Мексико — Оаксака — 99,8 процента!

При това положение вече не е време за теории. В много области на Мексико индианците отново хващат оръжието, за да защитят това, което все още може да се защити. Такъв характер има въстанието на племената яки и сери, предводителствувано от легендарния вожд на северномексиканските индиански войски Кахем.

Но най-известната революционна проява на индианците не само в Мексико, но и в цяла Америка била така наречената „война на кастите" (Guerra de castas), чието начало се отнася още към 40-те години и която създава в Средна Америка истинска независима индианска територия. Това станало в Юкатан и съседните области. В края на първата половина на XIX век юкатанското местно правителство и немногочислените юкатански креоли се опитали да извоюват независимост от Мексико и мексиканското федерално правителство. По това време (а и до днес) индианците майа съставяли над 95 процента от населението на Юкатан. Затова местните креолски сепаратисти, искат или не, трябвало да привлекат индианците в борбата с централното мексиканско правителство. В спора между двете сили маите видели удобен случай да излязат в защита на собствените си интереси. И така, щом креолските сепаратисти им раздали оръжие, през юли 1847 година те се обърнали не против Мексико, а против местните бели собственици на хасиенди. Въстанието се разширявало с невероятна бързина. За няколко седмици маите завладели целия Юкатан с изключение на няколко града. Юкатанското местно правителство било в безизходно положение и предложило на маите преговори. Вождът на умереното крило на индианските въстаници Хасинто Пат действително започнал преговори с правителството, но въстаниците го убили и най-голямото въстание на индианците в историята на следколумбово Мексико продължило. Тогава юкатанското правителство бързо се отрекло от сепаратистките си намерения и поискало помощ от федералните мексикански войски. Към края на 1848 година маите били отблъснати в най-югоизточната част на Юкатан. Там, в днешната мексиканска територия Кинтана Ру, те се задържали и създали на цялата тази обширна земя своя независима индианска държава. В центъра на Кинтана Ру в 1851 година основали нова столица Чан Санта Крус, която станала седалище на най-висшия предводител на свободните майа. Свободната република на маите просъществувала в Кинтана Ру почти 60 години. Едва в 1901 година, точно 50 години след основаването на новата метрополия на маите, мексиканските войски на диктатора Диас успели да я превземат.

Но Порфирио Диас не можал да се радва дълго на победата си над „републиката" на маите. Неговата противонародна политика предизвиквала крайно недоволство у по-голямата част от населението и в 1910 година това недоволство намерило израз във Великата мексиканска революция. Според плановете на мексиканската едра буржоазия въоръженото въстание трябвало само да свали Диас и да го замени с представител от нейните кръгове. Но тези, които започнали да осъществяват революцията, предимно индиански селяни, успели съществено да изменят характера на тази революция. Би било погрешно, както правеха това някога приятелите на индианците, да се представя мексиканската народна революция от 1910—1917 година за „индианска революция". Но безспорно, обезземлените индиански селяни заедно с останалите групи от мексиканския народ, стават носители на прогресивните идеали на революцията.

Вожд на революционните селски маси става индианският метис Емилиано Сапата. В 1911 година, когато буржоазното правителство на Мексико отказало да изпълни главното искане на индианските селяни — да проведе поземлена реформа в щата Морелос, той създал революционна хунта. На 28 ноември същата година хунтата издала съставена от Сапата програма — План де Айяла — чието главно искане било връщане на заграбените по време на диктатурата на Диас земи на действителните им собственици. И въпреки че в програмата не се упоменавали индианските общини, ставало въпрос точно за тях. Планът Айяла намерил горещ отглас буквално у всички индиански племена на Мексико. Индианците виждали в него начин, по който на съвременния етап може да се реши главният елемент на индианския проблем — въпросът за поземлената собственост. Затова болшинството индианци от южните щати встъпили в редовете на революционната армия на Емилиано Сапата. В северната част на страната със същите искания се сражавали отрядите, водени от прочутия Панчо Вила. Силата на тези предимно индиански военни единици заставила накрая буржоазното правителство на Каранса да включи в новата, прогресивна конституция и провъзгласеното от Сапата решение на аграрния въпрос в Мексико. А в него се съдържало връщането не само на земите, отнети от индианците по време на диктатурата на Диас и още по-рано по закона на Лердо, но и разделяне на земите на латифундистите, даже и тези, които отнели от индианските общини енкомандорите и конкистадорите.

За приемането на това постановление съдействували най-прогресивните хора в правителството на Каранса, между които и Андрес Молина Енрикес. Още в 1911 година той публикувал така наречения „план Тексkоко", който изисквал разделянето на всички хасиенди, надхвърлящи 2000 хектара. Но радикалните мероприятия, провъзгласени в конституцията на Мексиканската република, и особено в прословутия „национализиращ" 27 член, остава само на хартия. За цялото свое управление Каранса върнал на индианците само 450 000 акра заграбена земя. Стократно по-малко от това, което разделил и върнал двадесет години по-късно Ласаро Карденас. И така, можем да заключим, че в годините на мексиканската народна революция изключително се активизират масите на индианския земеделски пролетариат и че благодарение на

Сапатовия план Айала цяло Мексико и самите индианци разбрали, че решаването на индианския проблем в тяхната страна трябва да започне с поземлена реформа. И когато в 1917 година революцията свършва и победилата групировка на Каранса укрепва своята власт, тя се опитва да подмени революционното решение на индианския проблем, както и всички други въпроси, с някакво реформистко решение, задоволяващо буржоазията.

И Каранса търси човек, способен да изпълни тази задача. Сред младите американисти той намира етнограф, зает в този момент с подготовката на най-фундаменталната етнографска монография, от всички, писани някога в Мексико. Този изключително талантлив етнограф е Мануел Гамио. Младият Гамио, освен научни, има и политически амбиции. И възможността, предложена му от правителството на Каранса, му открива път за политическа кариера. Още тогава се заражда официалният индигенизъм. За да изпълни задачата, възложена му от Каранса, с държавни средства Гамио създава институт, наречен Управление по етнография. Институтът трябва да се занимава не само с етнографски въпроси, главното му предназначение е да търси такива форми за решаване на индианския проблем, които в духа на карансовската концепция биха отвличали индианците от революционния път по примера на Съветска Русия, както е набелязано за пръв път на учредителния конгрес на Комунистическата партия на Мексико на 14 септември 1919 година.

За няколко години Гамио изработва въз основа на етнографските си познания такъв „реформистки" вариант за решение на индианския проблем, който след това става основна доктрина на съвременния официален индигенизъм. В книгата си „Създава се ново Мексико" („Hacia un Mexico Nuevo") той всъщност предлага две средства за решаване на индианския проблем: първо, интензифициране на процеса на смесване индианците с други раси... и, второ, да се даде на страната един език, и то така, че тези, които говорят само на индиански наречия, трябва да бъдат научени на испански език.

Не е необходима твърде висока интелигентност, за да се разбере пагубността на решението, което Гамио предлага на индианците. Гамио първи (а след него Мендисабал и другите официални индигенисти) иска да реши индианския проблем по пътя на различни културни реформи, религиозно възпитание, замяна на индианските езици с испански и даже официална поддръжка на биологическото смесване на расите, стремейки се, просто казано, да лиши индианците от тяхната национална самобитност, от съзнанието за принадлежност към многомилионната маса индианско население на Мексико и Америка. Същността на индианския проблем — въпросът за поземлената собственост — Гамио не решава. И развитието на народните култури, формиращи се в съвременните индиански народи на Мексико, авторът изцяло пропуска в своето решение на индианския проблем.

Трябва да се посочи и друга крайно реакционна концепция на Гамио, отнасяща се до основния въпрос на индигенизма и цялата американска етнография: кого трябва да считаме за индианец? Отговор на този въпрос дава ученикът на Гамио д-р Мигел Леон-Портило: „По негово (на Гамио) мнение за индианци трябва да се считат тези (лица), които в своята материална и духовна култура са съхранили висок процент обичаи или характерни черти с предиспански произход." Антииндианската насоченост на това определение е напълно очевидна: индианският работник, и изобщо всеки индианец, водещ живот и имащ идеалите на съвременната епоха, според това определение вече не е индианец. И при това е съвсем естествено, че тези, които днес водят начин на живот, какъвто са имали индианците преди Колумб, преди половин хилядолетие, ще стават все по-малко и по-малко. Тези схващания на Гамио са най-точно формулирани в книгата „Размишления по индианския проблем" („Consideraciones sobre el problema indigena"), възприети, а след това в практическата и особено в теоретическата дейност развити и конкретизирани от значителна група реформисти, разрешаващи индианския проблем. Тези представители на официалния индигенизъм и днес, петдесет години след изказването на Гамио, играят голяма роля. И често погрешно за индигенисти биват считани точно тези реформисти.

Вече няколко пъти се срещаме с основното понятие индигенизъм (или индигенистика) и индигенисти. Тези понятия са изключително важни за цялата наша книга, за индианците, а главно за разбиране политическото положение на Америка през XX век. Що е индигенизъм? Индигенизмът (индигенистиката) търси пътища за решаване на индианския проблем. Каква е разликата между индигенистиката и американистиката? Американистиката изучава материалната и духовна култура, а също и историята на американските индианци, индигенистиката изучава, търси пътища за повишаване жизненото равнище на съвременните индианци, в отделни случаи — възможности за националното им освобождение. Днес индигенистите са преди всичко практици, осъществяващи идеалите си. Те не само решават теоретически проблеми, но и активно съдействуват за подобряване социалните и национални условия, при които живее коренното население на Америка.

За доктрините на съвременния индигенизъм не знаят дори много хора, занимаващи се с проблемите на съвременното национално-освободително движение, проблемите на развиващите се страни, или пък знаят извънредно малко. И мнозина от тези, които за пръв път чуват за съществуването му, предполагат, че индигенизмът е някакъв инструмент на буржоазията за овладяване на индианските маси. Тази не съвсем вярна представа съществува, защото днес с името на индигенизма най-активно се проявяват дребнобуржоазните реформистки теоретици, преди всичко креоли, макар и нерядко движени от хуманни идеали, но в никакъв случай истински ръководители на прогресивното индианско движение. Трябва ли да се отхвърля индигенизмът само за това, че днес най-често негови представители са дребнобуржоазните реформатори? Разбира се, че не. Докато в Америка съществува индиански проблем, дотогава ще имат свое основание и теориите (а още повече практическите начинания), насочени към подобряване незадоволителното днес национално, икономическо и културно положение на индианците. На дребнобуржоазния индигенизъм социалистическата наука, която сега отделя толкова внимание на развиващите се страни и тяхното население, трябва да противопостави свой вариант за решаване на индианския проблем. Но за това по-късно.

XXVII
ПЪТЯТ КЪМ ПАЦКУАРО

Запознахме се вече с опитите за решение на индианския проблем в Мексико през първите сто години от съществуването на тази република с многобройно индианско население. Във втората главна област на индианския живот в Америка — в андските земи, индианците вземат много по-малко участие в сепаратистките антииспански борби на креолите, отколкото в Мексико. Причината за това е преди всичко печалният опит на индианците, добит през десетките и стотици националноосвободителни въстания, и най-много по време на въстанието на Тупак Амару II. В повечето от тези антиколониални въстания на андските индианци, креолите застават на страната на испанските колониални власти и затова андските индианци имали пълно основание да не очакват нищо от замяната на испанското колониално владичество с власт на креолските латифундисти. Друга причина бил фактът, че за разлика от Мексико в Южна Америка водачите на антииспанската борба в по-голямата си част не подкрепяли исканията на тукашните индианци. Все пак на 10 февруари 1825 година в Перуанския конгрес Симон Боливар провъзгласил, че „освободителните войски (на креолите) върнали на синовете на Манко Капак свободата, която им отнел Писаро“, но в действителност дори той не се стремял към истинско освобождаване на индианците. Според неговите представи южноамериканците са някаква „нова раса“ (raza nueva) или както им казвали тогава „raza morena“ (moreno — кафяв, мургав). Този нов народ, нова раса според представите на Боливар се състои от всички жители на Латинска Америка — бели, негри, индианци и метиси. Всички членове на това „ново американско племе“ трябва да имат еднакви права и еднакви задължения. Това разбиране на индианския проблем нито отговаряло на действителното положение, нито задоволявало исканията, за които се борели индианците в безбройните си въстания от колониалния период. И така идеята, или по-точно мечтата, на този велик борец остава само мечта. Мечта неизпълнена и неизпълнима.

След победата на креолските сепаратисти най-известните от индианските „народи“ на Андите са разделени от границите на новите републики. Кечуа например живеят в Аржентина, Боливия, Перу и Еквадор, аймаро в Чили, Боливия, Перу и т. н. И в тези андски републики, създадени от антииспанската революция на креолите, се запазва почти чиста индианска раса. И в андските земи антииспанската революция не решава индианския проблем. И индианците трябва да продължат борбата за истинско народно и социално освобождение. Единствената форма на борба, която дотогава познават, е въоръжената борба. През първите сто години от съществуването на андските републики избухват над сто индиански въстания. Центърът на революционното движение на южноамериканските индианци през тези първи сто години безспорно е Перу. От тези индиански въстания трябва да си припомним поне две, които макар и потушени, имат изключително широк отглас, и които и до днес живеят в паметта на индианските маси. Водач на първото въстание, избухнало на 2 март 1885 година в столицата на перуанския департамент Анкаш, бил старейшината на една от индианските общини — Атуспариа. Второто, избухнало тридесет години по-късно било възглавено от висш офицер от перуанската армия, индианец кечуа, приел името на героя от борбите на еквадорските кечуа против конкистадорите — Раминяуи. Огромната индианска армия се движела към Лима и вече изглеждало, че Перу отново ще стане република, в която, както по време на инките, ще управляват индианците. Ала обединените сили на армията на президента Билингхурст успели да разбият кечуанската войска на Раминяуи. Следващата вълна от въстания на индианските селяни в Перу е от 1922—1925 години.

Характерно за развитието на опитите за решаване на индианския проблем в андските области е, че двете страни на това движение (от една страна, самите индианци, от друга страна, благородни креолски интелектуалци, икономисти, литератори, прависти, лекари) се борели за една и съща цел — социално и национално освобождение на коренното население на Америка — практически съвсем отделно едни от други. При това Перу, центърът на индигенистката дейност в андските области, става по това време и класическа родина на „литературния индигенизъм“. Говорихме досега за индигенизма като за инструмент, като за доктрина, която търси, или поне се старае да търси, начин за най-добро и пълно решаване на индианския проблем в Америка. Но в Америка и особено в андските страни през втората половина на XIX век се срещаме с ред литературни произведения, чиито герои са индианци, а главната тема е индианският въпрос. Но тя не се представя под формата на есе или дълбоко и всестранно аналитично изследване, а нагледно се разкрива в съдбата на персонажите на тези литературни произведения. Авторите изобразяват всекидневния живот на андските индианци, техните нрави и обичаи, отделят внимание на индианския фолклор, или накратко казано, се стараят да разберат и покажат ценността на културата на коренното население на своята страна. Литераторите-индигенисти не се опитват да дадат рецепта за разрешение на индианския проблем, но със своите произведения се стараят да пробудят съвестта и разума на човечеството, призовавайки го да не се примирява с жестокото, нечовешко положение на коренното население на Америка.

Класическо произведение на литературния индигенизъм била новелата на кусканската писателка Клоринда Мато де Турнер „Птици без гнездо („Aves sin nido“). Книгата излязла за пръв път в 1889 година в Испания, след това в Англия и скоро се разлетяла по цяла Америка. Най-добрата оценка за тази индигенистка книга е, че тя е индиански вариант на „Чичо Томовата колиба“. Книгата излязла с посвещение на големия приятел на индианците, мислител, каквито е имало немного през XIX век в Латинска Америка, Мануел Гонсалес Прада, чиито радикални възгледи и до днес оказват влияние върху дейността на много южноамерикански индигенисти. Мануел Гонсалес Прада, политик, писател, педагог, радикален антиклерикал, виден обществен деятел на Перуанската република, успял да разбере и да изкаже това, което никой от креолските водачи не разбрал, а именно, че „истинското Перу, това не са група креоли и чуждоземци, населяващи тясна ивица земя между Тихия океан и Андите, (истинската) нация това са индианските маси, живеещи в източната, планинска част на страната“. В списанието „Корео дел Перу“ Мануел Гонсалес Прада публикувал едновременно три балади, посветени на индианците, и тези балади бележат коренен преврат в индигенистката литература (казват се „Стрелите на инките“, „Атауалпова вечеря“ и „Ел Митайо“). Особено характерна за отношението на Гонсалес Прада към индигенисткия проблем била баладата „Ел Митайо“, посветена на индианците, отведени насилствено на робски труд в мините от „несправедливия закон на белите господари“. Но индигенистките схващания на Мануел Гонсалес Прада са най-ярко изразени в работата му „Нашите индианци“ („Nuestros indios“). Един от най-добрите познавачи на творчеството на Гонсалес Прада, перуанският литературен историк Еугенио Чанг Родригес писал по повод тази статия: „В тази статия Гонсалес Прада ни казва, че републиката е продължение на вицекралството и че индианците продължават да са жертва на старите порядки, основани на използуването на човешки труд. Губернатори, хасиендадо — така по новому се наричат феодалите — сменили корехидорите и касиките. Брътвежите на управляващите (класи), обещаващи помощ на това експлоатирано племе, не са нищо друго, освен безсрамно лицемерие. Индианецът по време на републиката живее по-зле от прадедите си по време на вицекралството...". В „Нашите индианци"Гонсалес Прада за пръв път в Южна Америка показва основното значение, което има въпросът за поземлената собственост. Но той само се ограничава с констатацията, че „там, където хасиендите от крайбрежието са 4—5 хиляди фаденга, там, където чифлиците в Сиера заемат тридесет и дори петдесет легуи, там нацията неизбежно е разделена на господари и роби". В своите индигенистки трудове Мануел Гонсалес Прада не дава практически никакви препоръки, но в „Нашите индианци" все пак четем изказване за това, как може да се достигне до разрешаване на индианския проблем. Или така, че „да смекчим сърцата на подтисниците, или така, че да им (т. е. ние, индианците) покажем нашата сила". Не може да има и спор, на кой от двата варианта Мануел Гонсалес Прада е отдавал предпочитанията си. Индигенистките възгледи на Мануел Гонсалес Прада, неговата поетическа, прозаическа и есеистична дейност намират широк обществен отклик в Перу и съседните страни и разбиват господстващата романтична представа на креолските приятели на индианците за някаква буколическа идилия в живото на „тези прости, добри селяни".

Най-ярко свидетелство за зараждането на значително по-реалистично проиндианско движение, възникнало в Перу под влияние на Гонсалес Прада, станало първото в историята на Америка индигенистко списание. То се казвало просто „Индианец" и било основано в началото на XX век от Сантяго Жиралдо, депутат в Перуанското народно събрание на един от индианските окръзи на Сиера. След първото индигенистко списание в Америка скоро се появява и първата индигенистка организация „Проиндианско сдружение" („Asociación proindígena"), създадена в 1909 година от писателката Дора Майер и Педро Сулен. Едва в 1912 година „Проиндианското сдружение" създава свой печатен орган, списанието „Дългът на проиндигениста" („El deber pro-indigenista").

Списанието престава да излиза след пет години, в годината, която има изключително значение за американските индианци, в годината на победоносната Велика Октомврийска социалистическа революция в Русия. Идеалите на тази революция оказали непосредствено влияние и на тия, които се опитвали да намерят решение на индианския проблем. Още упоменатия д-р Чанг Родригес решително заявява: „От времето на Френската революция нито една друга революция, нито едно друго събитие не е имало такъв отзвук сред интелигенцията на испанска Америка, както болшевишката революция. Социалистическите идеали се разпространиха в Новия свят, пробуждайки интерес към европейската социалистическа литература. Материалистическото обяснение на историята беше приложено при решаването на най-различни проблеми в това число и на индианския. Социалистическите постулати придадоха на индигенизма съвременна окраска, нов характер.“ И наистина още след година изпод перото на Илдебранд Кастро Роса излиза забележителната индигенистка студия „Nuestra comuniodad indigend“, в която се посочва, че индианската община е удобна основа за преход към по-висока форма на стопанство, към земеделската кооперация! Скоро след книгата на Кастро излиза от печат истинска декларация на радикалния индигенизъм, книгата на Луис Валкарсела, наречена просто „Буря в Андите“. Социалистическите идеи, идващи от съветска Русия, революционизирали индианските маси във всички краища на бившата Тауантинсуйо и особено в Перу, този „гръбнак на имерията на инките“. Креолската чифликчийска буржоазия и нейното правителство, ако не искали да изгубят всичко, трябвало сами да дадат нещо на индианците. В 1919 година е издаден закон, потвърждаващ също както в Мексико правото на индианците на общинска земя. Но и връщането на общинските земи, поне де юре, не спряло възхода на индианското революционно движение. Индианците от андските републики, също както индианците от Мексико, се борели не само за своята земя, но и за своите политически и национални права.

Перуанското правителство прави нова отстъпка. Само подема инициативата за свикването на индиански народен конгрес, който в 1921 година действително се събира. Но въпреки че наред с представителите на революционните индиански сили в него взели участие и представители на индианската дребна буржоазия, конгресът донесъл на властите горчиво разочарование. Делегатите на индианския конгрес твърдо се обявили както против латифундистите, така и против духовенството и правителството. И освен това делегатите на конгреса създали Комитет за защита на правата на Тауантинсуйо. Империята на инките е от столетия мъртва, но мисълта, идеята на революционно обединение на индианците от андските земи, както показва и самото име, е жива както преди.

Очевидно е, че след завършването на мексиканската национално-демократична революция центърът на националноосвободителните борби на американските индианци постепенно се премества в андската област, и преди всичко в Перу, в началото на 20-те години. Израз на това е и възникването на „най-индианската“ политическа партия в цялата история на Латинска Америка „Народно революционно обединение на Америка“ — APRA („Alianza Popular Revolucionaria Americana“). По-късно (пак в Перу и частично в други страни на Америка) излизат със своя програма групи, които били още „по-индиански" от програмата на APRA, но нито една не намира такъв отглас, какъвто среща в своето време програмата на „проиндианската партия" APRA.

АПРА, която съвсем не е била замисляна като политическа партия, а като широко латиноамериканско противоимпериалистическо движение, възниква в 1923 година. Действителен неин създател бил младият перуански радикален политик Виктор Раул Айа де ла Торе. Възникването на АПРА било способствувано от няколко обстоятелства. Преди всичко революционното влияние на Великата Октомврийска социалистическа революция. Имал значение също така и опитът, който Айа добил, участвувайки в революционното антиклерикално движение, още когато учел в Аржентинската Кордова. Съществувал и опитът на мексиканската революция, още повече, че Айа де ла Торе бил продължително време секретар на един от най-видните мексикански дейци от това време, Хосе Васконселос. И накрая — огромният възход на нарастващото индианско революционно движение. Индианският проблем става един от главните въпроси, които АПРА трябва да реши. АПРА придава на индианците в Америка особено значение. Именно тя иска Латинска Америка да се нарече Индоамерика.

Апристите с пълно основание разглеждат индианския проблем като икономически. Виждат, че само малка част от индианците (и не само в Перу) притежава собствена земя. Именно затова „техният план за действие" от 1931 година разглежда (когато АПРА дойде на власт) като основно решение на индианския проблем възвръщането на отнетата от индианците земя. Освен това АПРА предлага създаване на „индиански ведомства", федерализация на Перу и изграждане на „индиански провинции" с широка вътрешна автономия. Основа за изменение на индианската икономика трябва да стане селскостопанският кооператив. Според представите на Айа де ла Торе кооперативите ще бъдат създавани на основата на индианските айлю. Изобщо, както свидетелствува работата на един от главните теоретици на тази партия Сака — „Аграрна програма на апризма" (Program agrario del aprismo"). АПРА поне на хартия правилно е разбрала тясната връзка на индианския проблем и аграрния проблем. За АПРА индианският проблем не е расов, а социален проблем. От останалите искания на индигенистката програма заслужава внимание още едно искане — създаването при всяко министерство на индиански отдел, искане да се забрани производството и продажбата на кока, силните алкохолни напитки и т. н. Проиндианската политическа партия, чието влияние скоро се разпространява извън границите на Перу, рязко се обявява и против нарастващата заплаха на фашизма, и то точно от позициите на американския индианец. Айа пише:

„Ние трябва да преградим пътя на нацисткия фашизъм. Капитализмът е лошо нещо, но расизмът е още по-лошо нещо. В „Майн кампф“ Хитлер ясно дава да се разбере, че... и народите на Латинска Америка са непълноценна раса. Ако европейските евреи... са преследвани и подтискани, защото тяхната раса не е чиста, какво могат да очакват индианците и метистите, които съставят осемдесет и пет процента от населението на нашия континент.“ (т. е. Индоамерика)

Тази „индианска“ политическа партия излизала и с ред други програмни положения: искала политическо обединяване на всички републики на Индоамерика, национализация на промишлеността, предаване за международно ползуване на Панамския канал, провъзгласявала своята солидарност „с всички народи и всички угнетени класи“. Твърде радикалната за своето време програма на АПРА си спечелва възторжени привърженици не само в Перу, но в ред други, най-вече индиански страни на Индоамерика. Индианци и индиански метиси, съставящи в това време 91 процента от цялото население на Перуанската република дали своите гласове, разбира се, тези, които можели да вземат участие в президентските избори, провеждащи се с участието на АПРА, в голямото си мнозинство за апристкия кандидат, основателя на партията Айа де ла Торе. В резултат на мошеническо преброяване на гласовете президент станал кандидатът на едрата буржоазия Санчес Серо и скоро след това АПРА била забранена.

На пръв поглед програмата на АПРА изглежда много близка до нашата гледна точка. Но само на пръв поглед. Съгласно основния апристки тезис, идеите на Маркс и Ленин са пригодни само за Европа, а самият Маркс се явява продукт на капиталистическа Европа от XIX век и съвсем не подхожда за Индоамерика в XX век. Айа де ла Торе твърди, че не съществува каквато и да е всеобщо „историческа схема“. Такава схема би изключвала от историята, в частност, Индия, древния Китай и преди всичко индианската култура от доколумбова Америка. Днешната Индоамерика изцяло се била различавала както от Европа, така и от Северна Америка и от целия останал свят. Индоамериканците са особена нация, възникнала в резултат на смесването на индианци с европейски преселници и с малък примес на негри. Направо казано, Индоамерика не е такава, какъвто е целият останал свят, и затова и инструментът, с който се изменя облика на света другаде, т. е. научният социализъм, за Индоамерика е непригоден. Тази основна догма, към която в крайна сметка може да се сведе цялото апристко учение, е справедливо осъдена от много латиноамерикански марксистки теоретици, например Мартинес де ла Торе, Хулио Антонио Мела, Сезар Гуардаи Майорга и особено от Хуан Варгас в книгата му „Апризъм и марксизъм“ („Aprismo y marxismo“), където твърдението на апристите, че учението на марксизма-ленинизма не може да се приложи в латиноамериканските условия, е наречено „най-голямата от всички лъжи“.

В следвоенните години АПРА и нейният ръководител Айа де ла Торе напълно предават идеалите на своята „младост“, предават милионите свои избиратели, които все още им дават гласовете си. По такъв начин в „съвременните“ методи за решение на индианския проблем, с които се запознахме, се появяват две крайности: официалните индигенисти (започвайки с Гамио) предлагат решение на индианския проблем по пътя на ликвидирането на индианците като самостятелен етнически елемент, и АПРА, която искала да направи наполовина индианци, или по-точно, индоамериканци, и тези жители на американските републики, живеещи на юг от Рио Гранде дел Норте, в чиито жили няма нито капка индианска кръв.

Но нито АПРА, нито официалният индигенизъм, нито Айа де ла Торе, нито Мануел Гамио ще донесат на индианците тяхното национално и социално освобождение. Това ще направи друга класа и други хора. Човекът, изказал идеите на социалистическия индигенизъм, вече е роден, когато Айа де ла Торе създава АПРА. Нарича се Хосе Карлос Мариатеги.

Роден е на 14 юли 1895 година в многобройно семейство на перуански пролетарий. Четиринадесегодишен започва да работи като помощен работник в печатницата на списание „Ла пренса“, чийто редактор тогава е либералният перуански интелектуалец А. Улоа. Наред с идеите на списанието, в чиято редакция работи, голямо влияние върху младия работник оказват идеите на радикалния противоклерикален перуански мислител Мануел Гонсалес Прада. Издателят на „Ла пренса“ забелязал младия печатар, проявяващ изключителен литературен талант, и му предоставил първата възможност да излезе в печата. Предложил на Мариатеги място на завеждащ спортната редакция на вестника. И така, сякаш от задната врата, в перуанската журналистика навлиза публицист, който и до днес няма равен на себе си. От малката си заплата Хосе Карлос купува първите си книги и скоро се запознава с идеите на научния социализъм. Чете трудовете на Маркс и Ленин. А по-късно, когато в 1917 година в Русия побеждава социалистическата революция, Мариатеги бил един от първите в Перу и в цяла Латинска Америка, който възторжено я приветствувал. Ето какво казва той сам в автобиография, написана по молба на негови аржентински другари: „От 1918 година, когато бях изцяло преситен от креолските политикани, се обърнах изцяло към социализма.“ Обръщането на Мариатеги към социализма е мотивирано освен всичко останало и от факта, че според неговите убеждения само социализмът може да реши индианския проблем. Мариатеги сам подчертава: „До осъзнаване ролята на индианеца в нашата епоха стигнах не благодарение на книжна ерудиция и естетическа интуиция, не и по пътя на теоретичните разсъждения, а затова, че станах социалист...“

С индианския проблем Мариатеги се занимава в ред свои работи. В 1924 година основава списание и му дава името „Амаута“, име, което на езика кечуа, държавен език на империята на инките, означава „учен“. За своето време това е най-значителното теоретическо списание в цяла Латинска Америка. Наред с другите задачи списанието си поставяло за цел да съдействува за решение на индианския проблем, и при това решение от научна марксистка позиция. За пропаганда на идеите на социалистическия индигенизъм Мариатеги използува и други перуански списания, първата конференция на комунистите на Латинска Америка 1929 година в Буенос Айрес, първия конгрес на революционните профсъюзи в Монтевидео и статията, която написва за нюйоркския отдел на Телеграфната агенция на Съветския съюз (ТАСС). Тази статия заедно с няколко други влиза в книгата, която може да се счита за класически труд на марксисткия индигенизъм (в индигенистките си части). Тази книга се нарича „Седем опита за интерпретация на перуанската действителност“. („Siete ensayos de interpretación de la realidad peruana“, Lima, 1928). За значението, което Мариатеги отрежда на ролята на индианците в проблематиката на съвременна Латинска Америка, говори и фактът, че есетата, посветени на индианците, започват още преди студията, посветена на аграрния проблем. Според Мариатеги „индианският проблем е породен от нашата (т.е. феодално-капиталистическа) икономика. Неговите корени са в системата на частното земевладение“. Този основен тезис на социалистическия индигенизъм, разкриващ същността на индианския проблем, Мариатеги повтаря на конгреса на революционните профсъюзи в Монтевидео, където отново подчертава, че „индианският проблем не е расов проблем, а икономически и социален“. Това разбиране дава на Мариатеги единственото логически възможно решение на индианския проблем: материалното и духовното възраждане на индианците е невъзможно без изменение на социално-икономическите условия. Това е онази гранична бразда, където „се съединяват в едно“ индигенистът Мариатеги с комуниста Мариатеги. В полемика с апристкия теоретик Л. А. Санчес Мариатеги пише: „Аз само констатирам, че сливането или съединяването на индигенизма и социализма може да порази само оногова, който не вижда съдържанието и същността на явлението.“ И понататък: „Социа-

лизмът изразява исканията на трудещите се маси. А в Перу четири пети от народните маси, от трудещите се, са индианци.“ Ето защо, пише Мариатеги, „нашият социализъм не би бил „перуански“ и дори не би бил изобщо социализъм, ако не е солидарен с исканията на индианците“.

Мариатеги, великият латиноамерикански мислител, истинският основател на теорията на социалистическия индигенизъм, от младежки години имал неизлечима болест на краката. Накрая единият му крак трябвало да бъде ампутиран. Изглеждало, като че ли Мариатеги умира. В този момент Хосе Карлос пише на приятелите си, които се страхували за живота му: „Аз съм като стрела, която няма право да падне, преди да е достигнала целта.“ И той не паднал, преди да е достигнал целта. Създал Социалистическата партия на Перу (която скоро била преименувана на Комунистическа партия на Перу), и я присъединил към редовете на III интернационал. Успял също да разобличи пред цяла Латинска Америка повърхностната и в същността си реакционна дребнобуржоазна идеология на АПРА. Умрял млад, едва 35-годишен. В последния му път го съпровождали стотици хиляди перуанци, главно индианци. Участниците в траурната процесия пели „Интернационала“. И това било символично — та нали Хосе Карлос Мариатеги показал на индианците единствено правилния път за разрешаване на техния проблем: необходимостта от сливането на тяхната борба за национална социална свобода с международното революционно движение.

Със съединяването си със социализма индианското движение във всички андски страни и особено в Перу се засилило изключително много. Най-доброто доказателство за това е фактът, че по време на поредните президентски избори в Перу, кандидатът Киспе-и-Киспе, индианец-комунист, въпреки всички интриги и въпреки че болшинството индианци изобщо не могли да участвуват в изборите, получил над 20 процента гласове.

В друга главна индианска област на Америка, в Мексико, социалистическите идеали също започват да оказват чувствително въздействие на индианското движение. Това влияние се усилило още повече, когато в 1934 година за президент на Мексиканската република бил избран Ласаро Карденас — един от най-големите държавни дейци на XX век. Самият Карденас имал предци индианци, но не само това — неговият интерес към индианския проблем се засилил по време на губернаторството му в щата Мичоакан, където основната част от населението са тараските, една от най-значителните индиански народности в Мексико. При изпълнение на своите губернаторски обязаности Карденас се стараел с всички сили да помага за решаването на индианския проблем в Мексико. Той разбирал добре, по-добре от който и да е друг политик в Мексико, че индианците се нуждаят най-много от земя. По това време за 20 години в Мексико били приети редица законодателни постановления, според които на индианските общини трябвало да се върне земята. Най-важният от тях бил законът от 23 април 1927 година за възвръщане земята и водите на индианците, но се наложило да чакат още дълго докато този и други подобни закони били превърнати до някаква осезателна степен в действителност.

Американският етнограф и лингвист Уилям Камерон Таунзенд, преживял в мексикански индиански села цели шест години по време на управлението на Карденас, го нарича „първия президент на индианците“. И бил прав. Карденас много добре знаел в какви ужасни условия живеят тараските. И тези условия той се стараел да измени от първия ден, в който станал президент. На първо място започнал да осъществява закона за връщане земята на ехидо. През годините на своето управление върнал на индианските общини два пъти повече земя отколкото всички негови предшественици заедно. Върнал им цели 40 милиона акра земя. Карденас, на когото не били чужди социалистическите идеали, разбирал, че връщането земята на ехидо, в които сега живеели много повече индианци, отколкото по времето, когато те били лишени от земята, няма да разреши всички трудности на мексиканските индианци. Затова търсел начини за съществено увеличение продуктивността на селскостопанското производство в ехидо с помощта на съвременна техника, напояване и т. н. Правителството на Карденас създало особен институт — Национална банка за кредит на ехидо, чието предназначение било да поощрява, и то не само чрез кредити, развитието на селскостопанското производство в ехидо, да подготвя за общините агрономи, зоотехници, механици, лекари, работници в сферата на социалното обслужване и т. н.

На териториите, незаети още от чуждестранните капитали, например в областта Лагуна в щатите Коауила и Дуранго ляво ориентираното правителство на Карденас предоставило земя за създаване на нови общини, които били от типа на големите селскостопански кооперативи. Обширните плантации за технически култури в тропическите области на Мексико били почти напълно национализирани. Така на юкатанските маи били предадени за владеене огромни плантации за технически култури в много юкатански области. Изключително революционните за своето време мероприятия на правителството на Карденас съществено повишили жизнения уровен на мексиканските индианци. На племето яки, най-мъжественото индианско племе в Мексико, многократно защищавало с оръжие в ръка още през 20-те години своите земи, Карденас върнал 800 хиляди акра земя, отнета им от северноамерикански компании. А на река Яки правителството построило язовира Ангостура, за да осигурява вода за напояване на земите на племето яки.

При посещение на село Соконуско Ласаро Карденас обещал на индианците, че „вратите на президентския дворец ще бъдат отворени за всички работници и селяни". Карденас бил първият президент в историята на цяла Латинска Америка, който изпълнил това свое обещание. Карденас не бил спасител на индианските селяни, а и не искал да бъде. Но със своите мероприятия, насочени към социализация на мексиканската икономика, той успял дотолкова да активизира индианските маси, че техните собствени усилия, преди всичко по организиране на селскостопанските кооперативи, многократно увеличавали възможностите на правителството. По този начин Карденас не само се опитвал да разреши индианския проблем, но и в действителност го разрешавал. На помощ при разрешаване на индианския проблем той повикал десетки американисти, отлично ориентирани в индианската проблематика на Мексико. Между тях били Карлос Басаури, автор на огромния етнографски обзор „Индианското население на Мексико" („Las poblaciones indigenas de Mexico"), професор Анхело Корсо и много индиански деятели, от които би трябвало да се назове поне индианецът Хенаро Васкес, министър на труда в това демократично правителство.

Хенаро Васкес бил автор и на плана за създаване на авторитетно правителствено учреждение, което да се занимава с решението на всички аспекти на индианския проблем. На 1 януари 1936 година Карденас създал такова учреждение под името „Департамент по работите на индианците" (El departamento de asuntos indigenas"). По своите права, мащаби и особено по своите цели то изпреварвало много всички подобни учреждения, съществували в другите Латиноамерикански страни.

Опитът, който Карденас добил по време на своята обществена дейност в Мичоакан, и изводите, до които стигнали неговите съветници, а по-късно и сътрудници на „индианския департамент", убедили Карденас, че само аграрната реформа няма да разреши индианския проблем във всичките му аспекти. Затова, въпреки решаването на основния въпрос — аграрния, той осъществил и ред други мероприятия, които комплексно трябвало да спомагат за подобряването както на социалните, така и на културните условия на живот на мексиканските индианци. За много от тях той говорил в речта, произнесена в 1937 година в общината Тепекуакуилко, по името на нея предложенията на Карденас, направени в тази реч, били наречени „план Тепекуакуилко“. Карденас искал например да поощри и поддържа развитието на традиционните индиански занаяти в общините, организирал в индианските области широка мрежа от медицински заведения, създал Департамент по социална хигиена и здравеопазване в селото, който година след създаването си разполагал вече със 159 лекари, 111 аптекари, 250 медицински сестри и т. н. Само за 1938 година този Департамент на правителството на Карденас оказал безплатна помощ на около милион пациенти, предимно индианци. При Карденас било значително ограничено производството и продажбата на пулке и други алкохолни напитки в селата. По това време пълнолетният индианец изразходвал средно почти една трета от годишния си доход за пулке.

Правителството на Карденас отделяло също много внимание на въпроса за обучение на индианските деца на родния им език и на индианските езици изобщо. И в тази толкова важна съставна част на индианския проблем през годините на управление на правителството на Карденас бил направен в пълния смисъл на думата революционен преврат. Строителството на индиански училища било предшествувано от широко етнографско-лингвистично изучаване на основните индиански групи на Мексико и на първо място „карденасовите“ тараски. За провеждането на тези изследвания Карденас възложил на д-р Мариано Силва-и-Асевес да създаде Мексикански институт за лингвистични изследвания (Instituto Mexicano de investigaciones linguisticas), а той привлякъл за сътрудници в създаването на азбуки за индианските езици, съставяне на речници и т. н. много от най-известните в света учени. Главен негов съветник станал видният американист професор Морис Суодеш. Когато били разрешени основните лингвистични проблеми, правителството пристъпило към осъществяване на плана за създаване на училища за индианските деца. Били построени нови училища, издадени учебници на индианските езици и, главно, били подготвени индиански учители. Карденас придавал особено значение на подготовката на индиански учители, които по негово мнение трябвало да станат основен проводник на културната революция, целяща да измени духовния живот на индианското село, при това да го измени още по-основно, отколкото аграрната реформа изменила икономическото и социално положение на индианците.

Най-ярка илюстрация на идеалите, от които се ръководели при решаването на индианския проблем Карденас и другарите му Чавес, Ороско, Карлос Басаури, Хенаро Васкес и особено популярният Ломбардо Толедано и други, е книгата „Светът на идеите на латиноамериканския учител“ (Ideario del maestro indoamericano“), нещо като библия на индианския учител, написана от най-близкия сподвижник на Карденас, известния етнограф и теоретик в областта на педагогиката Анхело Корсо.

Корсо преди всичко се старае да предотврати опасността от изместване на индианските езици от испанския, казвайки, че „всеки индивид може да се научи на различни езици, но никога няма да се научи да изразява мисълта си толкова точно, колкото на родния си език“. Цялата система на индианско обучение, както я разбирали индигенистите от поколението на Карденас, била изложена в „Плана за обучение на индианците“ („Plan de educación indigena“), съдържащ се в тази книга.

Обучението в училищата, в които преподаването се водело на индиански езици, трябвало да има три етапа: 1/ подготвителен курс(двегодишен); 2/ основен курс (също двегодишен); и 3/ така наречения „висш цикъл“ (най-малко тригодишен).

Този „висш цикъл“ освен общо образование трябвало да даде на индианците земеделски, зоотехнически, хигиенни и други знания.

Характерно е, че в една от главите на този основополагащ труд, запознаващ ни с постановките на индианското образование, пред всеки учител се поставяла задачата да пропагандира, да разпространява сред индианците социализъм. Защо? — Защото „социализмът е най-гениалното изобретение на човечеството, търсещо икономическа и обществена справедливост... Социализмът — това е равенство, справедливост и братство“.

И не е чудно, че този план за индианско образование, който престанал да бъде задача на няколко изследователи и се превърнал по време на Карденасовото управление в общонародна задача, ужасил както различните реформатори, така и много чужденци. Така например в една книга на немски писател, кръстосвал надлъж и шир Мексико по това време, намерихме следната забележка: „Днес в Мексико едва ли съществува поне едно индианско село без училище или поне без вечерни курсове за неграмотни и едва ли има поне едно индианско училище, в което да не преподават доброволци — марксистки ориентирани учители, произхождащи от Мексико Сити, повечето млади студенти и студентки.“

От такива позиции Карденас и неговите другари — „революционните“ индигенисти — решавали по време на своята власт индианския проблем. Веднъж Карденас казал на американския етнограф Таунзенд: „Индианският проблем, разбира се, не може да бъде решен за някакви си шест години.“ Но все пак за тези шест години президентство Карденас направил за освобождението на мексиканските индианци твърде много,бихме могли да кажем, повече, отколкото на пръв поглед е по силите на един човек и едно правителство.

В двете главни области на индианския живот в Америка — в Андите и в Мексико — през 20-те и 30-те години индианското движение започнало тясно да се сближава със социализма. В андските области, по-точно казано в Перу, Мариатеги се стремил да присъедини индианското движение направо към международното комунистическо движение. В Мексико Карденас и неговите другари Корсо, Васкес и др. използували при решаването на индианския проблем много основни положения, които днес социалистическата индигенистика може да приеме за свои. В този момент, когато революционната активност на индианските маси в редица страни на Латинска Америка постоянно нараствала, буржоазията трябвало отново да противопостави на социалистически ориентираното индианско движение свои собствени концепции. Затова били основно разработени мислите на Мануел Гамио и многобройните му мексикански ученици. Възгледите на този „официален“ гамиовски вариант на индигенизма широко се пропагандирали по време на Първата панамериканска индигенистка конференция, която по ирония на съдбата се състояла именно в Мексико и именно в края на управлението на Ласаро Карденас, на когото това реформистко учение било твърде чуждо, и точно в Мичоакан, в град Пацкуаро, градът, в който преди живеел Карденас и където все още живеели неговите индиански тарaскански прадеди.

Самият факт, че такава конференция се е състояла, е факт немаловажен, въпреки че в своята дейност тя изхождала от основите на официалния, т. е. умерения, реформистки индигенизъм. Този факт показвал, че индианският проблем съществува и има първостепенно значение във всички американски страни. Конференцията се състояла от 14 до 19 април 1940 година и се занимавала с три главни индигенистки проблема: организацията на обучението на индианските езици, координацията и обединението на действията на индианците и накрая, въпроса за земята.

Безспорно, най-голямо внимание било отделено на въпроса за обучението на индианските национални езици. По отношение на аграрната реформа конференцията не заела някаква решителна, принципна позиция. По същество този проблем бил заобиколен. Разглеждайки въпроса за координацията на действията, конференцията се ориентирала към създаване на панамерикански индигенистки органи, имащи за цел „да ръководят индигенистката дейност на цяла Америка“.

Такива органи действително били създадени. Първият и главен орган на индигенисткото обединение е Панамериканският индигенистки институт (El Instituto indigenista interamericano“). За върховен орган на индигенисткото движение се считат „панамериканските индигенистки конгреси“. Те трябва да се събират и действително се събират на всеки пет години.

На 19 април 1940 година била приета заключителната резолюция на тази първа общоамериканска индианска конференция (в печата излязла като „Acta final“). По-късно този ден бил провъзгласен за Ден на индианците. Всяка година го празнуват индианците от цяла Америка и приятелите на индианците в цял свят.

Повтаряме още веднъж, че Пацкуарската конференция става важен повратен момент в съвременната история на латиноамериканските индианци.

XXVIII

ПОГЛЕД КЪМ УТРЕШНИЯ ДЕН

Пацкуарската конференция имала за латиноамериканските индианци същото значение, както Чикагската конференция за индианците от Северна Америка. Но в Чикаго говорели самите индианци. А в Пацкуаро вместо тях казали своята дума индигенистите, предимно неиндианци. И въпреки че можем да намерим в тази конференция съществени недостатъци, тя все пак остава изключително важна. Тя става трибуна, от която пред обществеността на целия субконтинент от Рио Гранде дел Норте до Огнена земя да се появи неговото коренно население. Тя позволи на индианците да заявят своето право на участие в определяне бъдещето на Латинска Америка, напомни, че освен общите проблеми Латинска Америка има и специфичен, изключително сложен индиански проблем, и главно на всеослушание да заявят: „Ние съществуваме!“

За много континентални страни на Латинска Америка не е особено необходимо да се припомня, че в тях живеят индианци. С изключение на Уругвай във всяка от тях живеят големи индиански групи. А в четири страни (Боливия, Перу, Еквадор и Гватемала) индианците съставят абсолютното болшинство от населението. В други държави като Мексико, Парагвай, Хондурас, Салвадор индианците са болшинство заедно с метисите. В много други страни живеят още стотици хиляди индианци.

Тук би трябвало да се даде дума на статистиката, която да ни каже колко индианци живеят в Латинска Америка и в кои страни живеят. Но най-напред би трябвало да се припомни, че повече от 95 процента от американските индианци живеят днес — както и в колумбовите времена — на юг от Рио Гранде дел Норте, от границата, която отделя Северна Америка от Латинска Америка. Това съотношение е точно известно. И все пак при определяне численността на латиноамериканските индианци ни се налага (а и не само на нас) да работим само с приблизителни цифри. Преброяването на населението в различните латиноамерикански страни става по различно време. Статистиките се различават още в основния въпрос — кой да се счита индианец. При това често става така, че държавните органи на някои латиноамерикански страни предварително ликвидират стотици хиляди индианци, стеснявайки прекомерно своето понятие „индианец“.

Ето няколко примера. При преброяването през 1940 година в Панама цялото население на републиката било разделено на „цивилно население — граждани“ и „туземци“. При това към „цивилното население“ (чети — цивилизовано), съгласно инструкциите са отнесени „всички групи от населението, които живеят в рамките на политико-социалните структури на републиката, включително и представителите на индианската народност“. За истински индианци според тази инструкция се предписвало да се считат само онези, „които са запазили племенната организация и живеят в най-непристъпните планински области и в блатистите територии на крайбрежието на Панамския провлак“. Явно е, че този подход изключва от числото на индианците по-голямата част от коренните жители на Панама.

При преброяването, проведено през същата година в Перу (чисто индианска република), на лицата, осъществяващи преброяването, било оставено правото по собствена преценка да решат кой е индианец и кой метис. При това в случаите, когато расовата принадлежност е неясна, се препоръчвало този човек да се записва като метис. След това, вече при общите изчисления, метисите и белите се обединяват в една категория — бели. Така от статистическата таблица с един замах било зачеркнато почти половината от индианското население на тази република! Самите официални индигенисти изключвали от редовете на индианците още стотици хиляди хора, подчертавайки (както правел това Алфонсо Касо), че само ако „човек ползува изключително индиански език може да бъде считан за индианец“. Още по-проблематичен е „критерият на културата“, ако при това за индианец се счита само такъв жител на Америка, който е съхранил много черти от материалната и духовната култура на доколумбовите индианци!

И така, при определяне действителния брой на латиноамериканските индианци ни се налага да разчитаме на приблизителност, дори и когато е подкрепена с получени по-рано данни по този важен проблем. Така Уолтър Уилкокс, определяйки в 1929 година количеството на коренното население на Америка, посочва цифрата 14 милиона души. Жилберто Лойа в 1935 година посочва цифрата 17 милиона. И накрая приблизителни данни, считани за най-вероятни — цифрата посочена на Пацкуарската конференция — 30 милиона индианци. Но в това число в някои страни са включени и метисите. За най-точна може да се счита цифрата, посочена от професора в Панамския университет северноамериканеца Берендт. По неговите пресмятания в 1943 година в Америка имало 23 милиона чистокръвни индианци. Към 31 декември 1961 година числото на чистокръвните индианци в Америка нараства до 31 милиона приблизително. Ако предположим, че в англосаксонска Северна Америка живеят примерно 775 хиляди индианци (560 хиляди в САЩ, 200 хиляди в Канада, 15 хиляди в Аляска), то за Латинска Америка (т. е. Южна и Централна Америка) остават около 30 милиона и 750 хиляди индианци. Тази цифра съответствува също на резултатите от преброяването на професор Берендт плюс естествения прираст на населението, а в Латинска Америка той е най-висок от целия свят — около 27 процента. При това прирастът на индианското население, по правило, е значително по-висок от прираста на креолското население. Най-бързо — и това е естествено — нараства числото на метисите. Да се определи, макар и примерно, числото на метисите е още по-трудно отколкото числото на чистокръвните индианци. Но метисите в Латинска Америка са най-малко толкова, колкото са и чистокръвните индианци.

Положението на метисите (тук говорим само за хората от смесен произход с индианска кръв, а в Латинска Америка, разбира се, има и мулати, и немного полуиндианци-полунегри, които се наричат самбо) не е еднакво във всички латиноамерикански страни. Някъде в социално отношение представляват средна група от населението. (Индианците са винаги на най-ниското стъпало на обществената стълба.) На други места метисите имат същата трагична участ като индианците и затова се присъединяват към техните искания, а понякога и към тяхната борба. При всеки случай общият брой на индианците и метисите в Латинска Америка е около 70 милиона. А това действително е огромно число. Ето защо централният орган на индигенисткия печат предлага Латинска Америка, чието население, с изключение на земите в западната част на Южна Америка, е най-малко половината индианско, в бъдеще да се казва не Латинска, не по езика, наложен ѝ от конкистадорите, а Индианско-иберийска, по произхода на двете основни групи от нейното население. И това наименование вече започва да се употребява.

Повече от 30-те милиона чистокръвни индианци и най-малко 40-те милиона южноамерикански и централноамерикански метиси, в чиито жили тече индианска кръв, са голяма сила в Индианско-иберийска Америка. Сила, която вече не може да се пренебрегва. Значението на индианците и лицата с индиански произход в политическия живот се определя от тяхната численост, и не само от сегашната им численост, но и от високия им прираст. При това числеността им расте не само абсолютно, но и относително. По времето на Колумб в Америка живеели около 14 милиона индианци. А сега, въпреки жестокия конкистадорски геноцид, въпреки бедствията и страданията, причинени от колониализма, въпреки кошмарните условия, в които нерядко и днес още живее индианският пролетариат, индианците и метисите са два пъти повече, отколкото в началото на века, и четири пъти повече, отколкото в 1492 година! Но ролята, значението на индианците за бъдещото политическо развитие на републиките от Индианско-иберийска Америка се определя не само от тяхната численост, макар че и това е важно, а главно от това, че намирайки се в най-тежко положение, експлоатирани най-жестоко, трудещите се индианци по силата на своите класови интереси трябва да бъдат заедно с най-прогресивните политически елементи на своите страни, с пролетарското движение на креолските маси и международното пролетарско движение. А това обединение на силите на индианския, метиския и креолския пролетариат найнакрая по революционен начин ще реши изглеждащия уж толкова „неразрешим“ индиански проблем в неговия социален (това значи на първо място аграрен) и национален аспект.

Онези 70 милиона индианци и метиси в Латинска Америка (също както и на север от Рио Гранде дел Норте) живеят предимно на село. С изключение на малобройните индиански етнически групи, населяващи джунглите на Бразилия, Венецуела, Гвиана, Централна Америка, Чако, Огнена земя и перуанската Монтана, девет десети от индианското население на Индианско-иберийска Америка живее почти така, както и по време на появата на първите европейци — в селски индиански общини (по испански комунидад). Индианската комунидад в Индианско-иберийска Америка е основната, най-важна единица на индианския живот. Основна характерна черта на индианската община било общото, неделимо владеене на земята. Тези общини съвсем не са „индианско изобретение“. Нашите славянски предци са живели в подобни общини поне до началото на нашето хилядолетие. Едва зараждането на феодализма донася частното земевладение. До това в Индианско-иберийска Америка просто не се стигнало. В някои области (особено в Мексико през втората половина на XIX век) земята на индианските общини била напълно отнета, но след революцията и главно в периода на управление на Карденас по-голямата част от тези общински земи била възвърната.

Индианската община, която е основната и най-важната икономическа, социална и културна единица на индианския живот, не можела да бъде игнорирана нито от индигенистите, нито от техните редовни панамерикански конгреси. Всички еднозначно повтаряли искането за запазване съвместното общинско владение на земята, но в духа на идеалите на официалния индигенизъм търсели път да отнемат на индианската община нейната често почти херметическа затвореност спрямо останалия креолски свят, или как да я включат в „интегрираното общество“ на една или друга американска република. Искането за запазване основите на съвместно владение на неотчуждените общински земи безусловно е справедливо. Съвместното владение на общинската земя, която индианските селяни обработват предимно колективно, значително ще облекчи в бъдеще прехода на индианските земевладелци към колективно стопанство от социалистически тип. Но означава ли това, че днешното състояние — т. е. съвместното владеене на земята в индианските общини — удовлетворява индианците и че исканията за радикална аграрна реформа са излишни? Съвсем не. Наистина индианските селяни в някои общини съвместно владеят земята, това основно средство за производство, но колко е тази земя! Когато кастилският кралски двор с едната ръка писал декрети за неприкосновеността на земята на индианските общини, с другата той в същото време щедро дарявал американските енкомандоро с индианци заедно със земите им. В резултат по-голямата част от своите общински земи индианците загубили още през колониалната епоха. „Републиканските" латифундисти си присвоявали земя от същия фонд.

От гледище на бъдещата социалистическа икономика индианското земеделие вече не удовлетворяват и „коменидад". Днес те все още спасяват индианеца от пълна нищета, днес те все още остават негова защита, негово убежище, където той може да живее сред равни на себе си, равни по език и бедност. Но бъдещето и в индианското село принадлежи на колективното стопанство — земеделски кооператив от висш тип.

Какво е съвременното състояние на индианските общини? Най-общо може да се каже, че в няколко страни на Америка общините до днес са запазили част от своята земя в съвместно и неделимо владение. Най-обширни земни масиви принадлежат на индианските общини в Мексико. Общините разполагат тук с няколко десетки милиона хектара. Впрочем мексиканската община — ехидо — е специфична, най-прогресивна форма, в която се е трансформирала първоначалната индианска община, чиито основи трябва да се търсят още в ацтекските калпули. Много индиански общини в Боливия и Перу след победата на националнодемократичните революции и проведените след тях поземлени реформи също частично разширяват владенията си, а в някои случаи даже изменят и вътрешната си структура.

Но в действителност индианските общини (с частични изключения в Мексико) изпитват голям недостатък на земя. През колониалния период и първото столетие на републиканската епоха им се удава да запазят само незначителна част от своите земи, а все по-голямо число членове на общината трябвало да живеят на нея и да се прехранват. Увеличаването на селскостопанската продукция (което би съответствувало на постоянното нарастване на населението, съществуващо единствено за сметка на доходите от общинската земя) било възпрепятствано от недостатъка на селскостопанска техника.

И сега, както и преди, на общинските поля индианците отглеждат предимно царевица, фасул, зеленчуци, а в Андите и картофи. Животновъдните общини развъждат овце, лами, едър рогат добитък. Тъй като реколтите от общинските земи по правило не задоволяват дори потребностите на самите членове на общините, те не могат да продават своята продукция и следователно да получават парични средства. Често общините (например в перуанската Сиера) въобще не са свързани с пазара. Ниските, а понякога практически никакви финансови средства, а също и невъзможността да получат необходимите кредити не позволява на индианските общини да се сдобият със съвременна техника за повишаване продуктивността на земеделието, да осъществяват напояване, да купуват сортови семена, расови животни, изкуствени торове и т. н.

Индианците често биват принудени да напуснат общината просто затова, че продукцията, разделена между всички членове на общината, е много по-малко от жизнения минимум. Например, в 1941 година „Единният арауканси фронт" съобщава, че положението на членовете на арауканските общини в Чили е катастрофално, тъй като на едно индианско семейство се пада средно по 80 килограма зърно в годината! И нищо повече! Затова индианецът, на когото общинската земя не осигурява най-ниския жизнен минимум, или индианецът безземлен селянин, който дори не е член на общината, са принудени да търсят работи при латифундистите. Поземлените реформи в Мексико и Перу, а частично и в Боливия, ограничават правата на крупните земевладелци, но в Южна и Централна Америка латифундии съществуват и до днес, и до днес на тях и в какаовите плантации, и в плантациите за тропически плодове в Еквадор, Гватемала и Салвадор, Никарагуа, Коста Рика, Колумбия и в южната част на Мексико работят може би милиони земеделски работници-индианци. Други работят на малки нивички, които наемат от латифундистите или за евтин целогодишен труд, или най-често срещу част от реколтата. Феодален характер носят и всевъзможните лични услуги, които в различните области на Америка индианците са длъжни да оказват на представители на държавата и църквата, и преди всичко на местия латифундист. Например, в перуанската Сиера изключително разпространена форма на частни услуги е „понгеах". Само преди няколко години юристът кечуа Сивиричи бил принуден да напише в своята книга за индианското право в Перу:

„понго, върху когото се разпростира понгеахо, е истински роб..., с него се държат като с работно животно. Неговият работен ден започва от изгрев слънце и завършва много след залез слънце..." Тази лична повинност се разпростира както върху мъжете, така и върху жените, а дори и индианските деца трябва да изпълняват различни лични услуги. Например в някои области на Боливия индианските деца са длъжни безплатно да помагат по време на прибиране на реколтата, така нареченото „куилачакареро„ — да пазят реколтата от животни и птици, а „уертопонго" —да работят по една седмица на зеленчуковите градини на господаря.

Специфична форма за експлоатация на индианските земеделци е „уасипонго", изключително разпространена в Еквадор. „Уасипонгеро" извършват земеделска работа на нивите на латифундиста. За тази работа латифундистът заплаща само част от заработеното, останалото отива за заплащане на арендата за участъка земя на индианеца. Такива уасипонгерос в съвременен Еквадор има над 500 хиляди.

Със земеделие и някъде със скотовъдство са заети болшинството от съвременните индианци в Южна и Централна Америка — членовете на индианските общини, дребните собственици, селскостопанските работници и уасипонгерос. А останалите, като не се спираме на малки групи индианци, изкарващи прехраната си със събиране на плодове и лов в горските райони на Южна Америка, са занаятчии, работници в промишлени предприятия, предимно миньори. Занаятчиите изработват за продажба редица традиционни индиански изделия (така например индианците от Коста Рика изработват оригинални тъкани, оцветени с пурпур, който извличат от мекотелите murex purpura; индианците от южната част на Коста Рика, от областта Никойа, изработват в голямо количество красива керамика, украсена с туш и т.н.). Подобно на Коста Рика производството на индианските занаятчии в цяла Индианско-иберийска Америка е много разнообразно. В много страни техните доходи са достатъчно високи. Например, през 1948 година индианските занаятчии от Гватемала са продали текстилни изделия за 4 551 000 кецала, а за други свои изделия са получили още 6 187 000 кецала. Занаятчийските работилници на някои индиански семейства и общини постепенно се превръщат в истински промишлени предприятия, привличащи все по-голямо число индианци, главно от гладуващите села. Расте не само броят на индианските занаятчии, но и обемът на тяхната продукция. Така до неотдавна второ място по важност в износа на Еквадор заемаха сламените шапки, изработени от еквадорските индианци. Повече от четвърт милион индианци са заети в занаятчийското производство на шапки в Еквадор. Изключително разпространена е и текстилната продукция на еквадорската индианска племенна група отавали, които сами продават своите изделия на пазарите в цяла Южна Америка.

Днес индианският промишлен пролетариат е относително многочислен. В промишлеността са заети около 350 хиляди южно- и централноамерикански индианци. Най-много от тях са миньорите. Индианската работническа класа играе важна роля в андските страни. Например, в боливийската минна промишленост, чиято продукция през 1939—1945 година съставяше 94,9 процента от целия износ на страната, има 85% индиански работници. Подобно е положението и в съседно Перу. Собствениците на рудниците (в Боливия след победата на демократичната революция от 1952 година рудниците бяха национализирани) използуват труда на толкова много индианци, защото рудниците обикновено са разположени на големи височини над морското равнище (3800 — 5000 метра) и индианците, коренни жители на високопланинските райони, по-лесно издържат тежките условия по тези места. Големият брой индиански работници, заети в рудодобивната промишленост на андските области, са придали индиански колорит на редица градове главно в Боливия (особено в окръзите Лялягуа, Катави, Оруро, Пулкайо).

В другите отрасли на промишлеността и транспорта индианските работници са значително по-малко, като техният труд се използува основно в традиционните индиански промишлености: така в Колумбия в Пахаро, Манаура и Баиа Онда в производството на морска сол са заети само индиански работници. Във Венецуела много индианци от племето гоахиро работят в нефтената промишленост. В нефтения център Маракаибо венецуелското правителство било принудено да построи за работниците гоахиро отделен квартал Сирума, където индианците имат собствено училище, медицински пункт, стадион и т. н.

В селата, а днес вече, вследствие на масовото бягство на индианците от гладуващите села, и в градовете, работят милиони и милиони индиански селяни, занаятчии и работници. И вземат участие в създаването на богатствата на обширна част от света, простираща се от Рио Гранде дел Норте до Огнена земя. Но какво от тези богатства принадлежи на тях? Как живеят днес 32-та милиона индианци и значителната част метиси, наброяващи няколко десетки милиона? Преобладаващото мнозинство — лошо. Вече се запознахме с условията на живот в индианските общини, където живеят повечето индианци в Южна и Средна Америка. Жизнените условия и храната на индианските селскостопански работници в латифундиите, или индианските миньори, работещи в оловните рудници на Перу и Боливия, не са по-добри. Без преувеличение може да се каже, че в редица области на Индианско-иберийска Америка индианците гладуват в буквалния смисъл на думата. Храната на съвременния индианец е неудовлетворителна не само от гледна точка на количеството, но и в качествено отношение. Основна храна на мезоамериканските индианци са царевицата и фасулът, а в Андите — предимно картофи и киноа. Всичко останало — месо, млечни продукти, мазнини, захар, а понякога дори и плодове — са рядко лакомство за преобладаващото мнозинство индианци. Резултатите от изследването на „Американския селски кооперативен съюз“, проведено в индианските републики на Андите, въз основа на което тази институция ще участвува в помощни акции в полза на индианците, стига до страшното заключение, че например от двадесет хиляди живородени индианци в Еквадор, една трета умират през първата година на своя живот — над шест хиляди деца. Детската смъртност при андските индианци е може би най-високата на света. А средната продължителност на живот при андските индианци е от 32 до 40 години! Недостатъчната храна е причина за много болести, от които страдат днес индианците в Южна и Средна Америка. Предимно абсолютният недостатък на витамин В (а често и на витамин С) причинява редица очни и кожни страдания, от които страда голяма част от индианското население.

Медико-санитарните условия на съвременното население на Латинска Америка са изключително неблагоприятни. Наред с недостатъчната храна и лошата хигиена, причина за това е и недостатъчната медицинска помощ. Покрай широко разпространените болести — туберкулоза, заболявания на храносмилателната система, венерически болести, едра шарка и др. — някои индиански групи страдат и от някои специфични „индиански болести“. Например високопланинските индианци в Боливия често получават така нареченото „сурумпи“ (снежна слепота). Най-опасната и разпространена от „индианските болести“ е oncocercosis („mal morado“), от която страдат десетки хиляди индианци във влажните области в юга на Мексико и Гватемала. Тази болест се предизвиква от бацила oncocera volvùs, донесен в Америка от африканските роби, поразява зрението, и ако на болния не се окаже своевременна медицинска помощ, той често ослепява. Точно затова и борбата с oncocercosis е една от първите теми, които започна да изучава Панамският индигенистки институт.

Здравето на индианците от Южна и Средна Америка е заплашено и от алкохолизма и особено от традиционното дъвчене на листа от кока. Тези две привички, от които страдат главно индианците от Андите, имат явни социални корени: индианците пият, защото често не виждат никакъв друг изход от нищетата, дъвчат листа от кока, защото кокаинът помага да забравят глада и умората. Практически индианецът никога не е „хронически алкохолик“, а пие, и то много, по време на различни празненства и когато не знае какво да направи. А след това месец, че дори и половин година може да не опита чичу, пулке или варапо (ферментирал сок на захарна тръстика). Значително по-опасно за здравето на индианците е дъвченето на кока. Различни национални организации и учреждения са се опитвали да ограничат производството на кока, да установят по някакъв начин контрол над разпространението на листата на кока и поне да предпазят индианската младеж от пагубната привичка, но всички техни опити засега са безуспешни. Досега съществуват области, където листата на кока се дъвчат от всички пълнолетни индианци. Причината е ясна. Коката помага да се забравят гладът и умората, жаждата и студът. Тези, които дават работа на индианците в предприятията си, имат две възможности. Да дадат на индианците дрехи, напитки и главно храна, или да им разрешат да дъвчат листата на кока. Избират, разбира се, коката. По-евтино е. И правят от тези, които дъвчат кока, роби на този навик. Още по-зловещ е фактът, че някои предприемачи (в Еквадор, Перу и особено в Колумбия), за да обвържат индианските работници, им плащат не само с пари, но част от заплатата им дава в листа от кока. И така, колкото повече работи, толкова повече кока може да дъвче индианецът и толкова повече се обвързва с този, който му заплаща с листа от кока.

В такива условия живее съвременното индианско население на Южна и Средна Америка. От една страна бързо нарастващият брой на индианците и частичното развитие на модерна народна култура на някои индиански групи, от друга — кризисно икономическо и социално положение на голяма част от индианското население. Разбира се, не трябва да се пренебрегват различията. Много правителства — мексиканското, костариканското, перуанското — се стараят в рамките на своите възможности да подобрят жизнените условия на индианците в своите страни. Но все още милиони индианци от Южна и Централна Америка гладуват, страдат от различни болести, спят на голата земя, ходят боси, нямат топла дреха и въпреки че се трудят до изнемога, нямат нищо. Земята им е недостатъчна и често стават наемни работници. Пролетарии. В пълния смисъл на тази дума. Най-бедни от бедните в своите страни. Най-експлоатирани от експлоатираните. Но „бащата на кубинската независимост“, великият Хосе Марти, който негодувал срещу тежките условия на живот на индианците идва до недвусмислено заключение: „Или ние ще освободим индианците, или тежестта (на тяхната съдба) ще прегради пътя (на

Америка) напред." Фактът, че без икономическо, социално и национално освобождение на индианците не може да има истинско освобождение на Индианско-иберийска Америка, днес е общопризнат. Сега, почти четвърт век след Пацкуарската конференция, почти единомислено се признава съществуването на индиански проблем в Америка. Не го виждат само тези, които не искат да го видят. За съжаление, подобно единодушие не съществува във възгледите как този проблем да се реши. Безспорно, с най-голяма популярност и разпространение се ползуват сега възгледите на така наречения официален индигенизъм, чиито привърженици в следвоенните години започват да осъществяват основния тезис на Гамио за възможността за решаване на индианския проблем по пътя на различни, предимно културни реформи. Преди всичко в Мексико стотици и стотици възторжени индигенисти в редица индигенистки центрове участвуват в различни акции с цел подобряване живота на индианското население.

Оставихме индигенистите точно по време на техния пръв голям успех с изключително значение за индианското движение — по време на Пацкуарската конференция! Как се е развивало индианското движение след тази конференция? Безусловно, то е достигнало редица положителни резултати, главно организационни. Национални индигенистки институти са създадени в почти всички страни на Южна и Централна Америка, в които живеят индианци. Започват да излизат и няколко индиански списания: две панамерикански — „Америка индигена" и „Бюлетин на индигениста" и редица национални — „Гватемала индигена", „Бюлетин индигениста венесолано", „Аксион индигениста", „Перу индигена". По инициатива на индигенистите са приети десетки закони за защита на правата на индианците. Пацкуарската конференция била последвана от „Втората панамериканска индигенистка конференция", която се открила под председателството на перуанския генерал Армандо Артола на 24 юни 1949 година в Куско. Погледнем ли „аналите" на тази втора индигенистка конференция, ще видим, че проблемите, с които се занимава, в сравнение с Пацкуарската са още по-тесни и по-съществени за променяне на националното и социалното положение на индианците. Ето например някои от тях: ролята на музея в съхранението на индианската култура, въпросите на хранене на перуанския индианец, възпитанието на индианските жени, предучилищното възпитание на индианското дете, окончателният състав на азбуката на езиците кечуа и аймаро и т. н. Особено внимание се отделя на въпросите на културата и здравеопазването, а политическите и икономическите проблеми остават на заден ред.

След Кусканската конференция официалните индигенисти започнали да осъществяват различни „помощни програми". В Мексико били реализирани няколко такива програми. Понеже официалните индигенисти разполат с ограничени средства, те концентрират своята дейност в няколко избрани селища, означени в Мексико накратко CCI (Centro coordinador indigenista) — Индигенистки координационни центрове. Такива центрове съществуват в Гуачомико в областта Сиера де Чиаууа, в Тласиако в щата Оаксака и в Темаскал за масатеките. За нагледна илюстрация на индигенистката дейност в тези центрове може да служи например дейността в центъра за целтали и цоцили, построен в градчето Сан Кристобал лас Касас в щата Чиапас. Сътрудниците на центъра са се погрижили да построят шосе, съединяващо целталските села с останалия свят, построили малка индианска болница за тези две племена, имунизирали осем хиляди индианци против тиф и едра шарка, започнало обучение на неграмотните дотогава индианци както на целталски, така и на цоцилски език. Но преподаването на майчин език се осъществявало само първите два срока, а след това се преподавало на испански. Централния въпрос за повишаване жизненото равнище на индианците — т.е. решаването на аграрния въпрос — по същество индигенистите заобиколили посредством предоставянето на индианците на нищожни 500 хектара ничия и необработвана земя, собственост на щата Чиапас.

За осъществяване на своите програми официалните индигенисти търсят помощ и зад граница, предимно в САЩ. В следвоенните години официалното индигенистко движение тясно се сближава с Организацията на американските държави. При реализиране на индигенистките проекти помощ от Съединените щати пристига както непосредствено от Държавния департамент, така и от различни неправителствени учреждения, например от Корнуелския университет. Правителствените кръгове на САЩ са взели участие главно в обширната индигенистка програма на така наречените „Servicios Cooperativos", които в определени индиански области трябва да поемат грижата за повишаване продуктивността на селското стопанство, здравеопазването, училищното и извънучилищното образование. Договори за такива „сервисиос кооперативос" били сключени с повечето американски републики, имащи значително индианско население (Боливия, Перу, Парагвай, Еквадор и Гватемала). С въпроса за ликвидиране на неграмотността сред индианците, особено сред жителите на тропическите джунгли се занимава и Американският летен институт на лингвистите (Summer Institute of Linguistics), който все пак отделя основно внимание на научните лингвистични проблеми. Наред с „проиндианските" програми за помощ, реализирани в Индианско-иберийска

Америка, или от самите официални индигенисти, или от правителството на САЩ и с негови средства, а днес вече и от много организации на богати западноевропейски страни, в решаването на индигенистките проблеми вземат участие и различни международни организации: Международната организация на труда, отделила особено внимание на положението на индианския работник в Централна и Южна Америка на специалното заседание в Женева през 1953 година; Международната организация по въпросите на просветата, науката и културата при ООН (ЮНЕСКО); Организацията по продоволствието и селското стопанство при ООН; Световната организация по здравеопазване и др. Най-значителната от всички международни програми за помощ е така наречената Андска мисия (Misiòn andina), в чиято реализация участвуват много международни организации. Тя се разпростира върху цялата територия (населена с индианци) на Колумбия, Еквадор, Перу и Боливия и е разделена на ред етапи. В последните години тази Андска мисия разгърна своята дейност в Колумбия, в областта Каука; в Перу, където е създала редица „центрове" — огнища на индигенистката просветна и икономическа помощ (най-напред във Викос, а днес вече в много индиански департаменти на Перу, например в Ауакучо, Апуримак и Хунин). В Боливия Андската мисия отделя внимание главно на подобряване санитарно-хигиенните условия на живот на индианското население. В Еквадор, където тя осъществява програмата си вече доста дълго време, понастоящем действуват шест индигенистки центъра, в състава на които освен ръководител има агроном, лекар, социолог и специалист, завеждащ въпросите на образованието, обучението на индианците на родните им езици. Андската мисия строи специален институт, където ще се готвят индигенистки инструктори за работа сред индианците в планинските райони на Перу. Подготвя се също така преселване на безземлени индианци в неусвоените още перуански долини Тамбопата и Инамбариа. При университета в боливийския град Кочабамба се създава специален център за повишаване квалификацията на индианските агрономи и т. н.

Други програми за помощ се финансират и организират от Американската федерация на труда, западногерманските и норвежки профсъюзи. Различни шведски и белгийски организации вземат участие в една от индианските програми, безвъзмездно подарявайки напълно обзаведени училища. ЮНЕСКО също подготвя за индианските общини различни експерти. За главен център за тази проиндианска дейност ЮНЕСКО или по-точно казано подчинената му организация КРЕФАЛ, символично избра Пацкуаро.

Отделните проекти, макар и замисляни с най-добри чувства, естествено не могат да разрешат икономическите и социални аспекти на индианския проблем в Латинска Америка, въпреки че в интерес на истината трябва да признаем, че много вече е осъществено и в някои страни в отделни периоди (например в Гватемала по време на управлението на президентите Арбенас и Аревал, в Перу при съвременното военно правителство, и в Чили по време на правителството на Народното единство) и в това отношение са направени крачки от кардинално значение.

Но в Латинска Америка, също както в Северна Америка, икономическите и социалните проблеми трябва да бъдат решени на първо място от самите индианци. Тук трябва още веднъж да си припомним основното различие между положението на индианското население в Северна и Латинска Америка. В Северна Америка индианците живеят предимно в резервати, които са нещо като неголеми индиански автономни територии, нещо като самостоятелни административни единици. Резерватите покрай многото очевидни недостатъци имат и едно съществено предимство. Те засилват у индианците съзнанието за принадлежност към даденото племе, помагат (макар и на тази територия) да се запази родният език и някои черти на националната култура.

В Латинска Америка положението е съвсем друго. Тук индианецът живее сред креоли, а и негри, граждани на републиката, а и границите на отделната република съвсем не съвпадат с границите на разселение на отделните индиански групи. Така например представителите на една от най-големите индиански народности в Латинска Америка — аймара — живеят в Перу, Боливия и даже в Чили.

Създателите на тези латиноамерикански републики първоначално не предполагали, а и като правило не симпатизирали на едно самостоятелно, самобитно развитие на индианските народи. Например прославеният латиноамерикански революционер, герой от борбата за независимост от Испания, генерал Сан Мартин, скоро след завземането на властта в една от най-гъсто населените с индианци страни на Америка — Перу, издал декрет, според който на коренното население не се разрешавало да се наричат вече индианци, сега индианците трябвало да се наричат перуанци. Естествено, че с издаването на този декрет индианците, довчерашни поданици на испанския крал, не станали перуанци, по нищо неотличаващи се от перуанските бели и перуанските негри.

От издаването на декрета на Сан Мартин са минали вече 150 години. Разбира се, положението в днешна Латинска Америка се е изменило. Днес тук се срещаме с две коренно противоположни тенденции: от една страна — тенденция към асимилиране на индианците, от друга — тенденция към формиране на самобитни индиански народности, а може би и нации. Голяма част от малки индиански племена, особено примитивните обитатели на източната част на Южна Америка явно ще бъдат асимилирани. Но как ще се развиват големите индиански групи на Латинска Америка, например кечуа, от които в андската област живеят не по-малко от шест милиона? Дали ще сформират съвременна индианска нация или перуанските кечуа наистина ще се превърнат в перуанци, боливийските — в боливийци, еквадорските в еквадорци и т. н.? Точен отговор на този въпрос ще даде само бъдещето.

Тъй като в тази книга нас ни интересуват само индианците, ще отделим внимание само на втория от двата варианта — тенденцията към създаване на съвременни индиански народности, а може би и истински нации. Да си припомним най-напред индианските племенни групи, към които този въпрос се отнася най-много. Това са например мапуче (чилийските араукани), тараските в Мичоакан, мексиканските отоми, сапотеки и миштеки, в мексиканската Оаксака, четирите гватемалски групи — мам, кекчи, какчикел и киче, пипилите в Хондурас и т. н. Въпросът за формиране на съвременна нация в пълния смисъл на тази дума е най-актуален за вече споменатите андски групи кечуа и аймара, а също и за юкатанските майа. Приоритетът на тези етнически групи в процеса на създаване на съвременни нации следва да се търси в далечното минало. Що се отнася до най-многочислената от тях — кечуа, трябва да се върнем чак във времето на Тауантинсуйо, империята на инките. Както е известно, на цялата територия на своята обширна и гъсто населена империя (примерно на милион квадратни километра) инките въвели кечуа като единен общодържавен език.

Те кечуанизирали десетки индиански племена, а в новозавзетите земи изпращали говорещи езика кечуа колонисти, често живеещи преди това в непосредствено съседство със столицата Куско. По такъв начин езикът кечуа получил широко разпространение. И сега на него говорят около 7 милиона индианци, заемащи компактни територии в Перу, Боливия, Северна Аржентина и Еквадор. Аймарите, древен народ, населяващ Алтиплано и околностите на езерото Титикака, още в прединкски времена аймаризирали своите съседи, и този асимилационен процес продължава. Днес аймарите населяват обширни чисто индиански територии в Боливия и Южно Перу. В Юкатан и съседните територии на Мезоамерика на своята твърде обширна територия маите съставляват 65—100 процента от населението. Освен това в периода на възраждане на своята мощ във втората половина на XIX век, след великото народноосвободително въстание маите върнали чисто индианския облик на някои области на тези земи.

И дори относително слабо развитите капиталистически отношения в тези земи, населени с индианци, както се оказва, не пречат на постепенното формиране на съвременни индиански нации в страните на Латинска Америка. Голямо препятствие е най-вече паралелното формиране на креолски народности в тези републики. Друг обективен факт, с който се сблъскваме в този сложен процес, е зараждането на индианска буржоазия. Ред семейни занаятчийски работилнички често се превръщат в преуспяващи предприятия от средна величина. За нарастването на индианската буржоазия в последните години свидетелстват и резултатите от преброяването на населението в Боливия през 1950 година. От тях се вижда, че с търговска дейност и дори с дребни финансови сделки се занимават 16 500 боливийски индианци.

Заедно с формирането на индиански народности, а вероятно и на индиански нации, се развива напълно съвременна и едновременно с това самобитна национална култура на тези важни индиански групи. За пример ще се обърнем отново към най-многобройните — към съвременните кечуа. На Третия панамерикански конгрес на индигенистите е приета универсална азбука на кечуа, която е въведена в училищата на всички области, населени с кечуа. На тази фонетична азбука днес се печатат вестници на кечуа (например „Кипу" в Боливия, седмичникът „Федерация на еквадорските индианци" и т. н.), и вече твърде много кечуански книги. В първите следвоенни години дейността на кечуанските просветители се ограничава със записване и публикация на фолклорни произведения. Но сега излизат и написани на роден език книги на кечуански поети и прозаици. Ще назовем поне Хосе Сосу от Аржентина, Хорхе Калвимонтеса и Хуан Уалапари — макни от Боливия, най-малко още десетина известни кечуански поети от Перу, Луис Кордера Леон от Еквадор и др. Изключително важно е, че произведенията, създадени от писатели кечуа, се четат и зад пределите на републиките, в които живеят техните автори. Например в 1951 година в Бразилия е отличен с Кечуанската национална премия, която се присъжда за най-добри произведения на литература на езика кечуа, перуанският поет-кечуа Андрес Аленкастре Гутиерес за поемата си „Илимани". Езикът кечуа завзема вече и ефира. Редица радиостанции в андските страни, в това число и мощната католическа радиостанция „Гласът на андските планини" в Еквадор, водят предавания на този език. Най-широката мрежа за предавания на езика кечуа днес съществува в Перу където я ръководи прогресивният индигенистки деятел Ернесто Норе. На кечуа предават също и Московското радио и Радио Хавана (последното води още предавания на езика аймара и гуарани). Както в литературата, и в музиката кечуанските композитори преминават от периода на „повторение“, „преразказване“ на музикалния фолклор на своя народ към създаване на модерни, съвременни произведения, но излизащи от традициите на тази народна музика. Най-известният представител на съвременната кечуанска музика е Гевара Очоа, творец на редица симфонии, посветени тематично на историята и съвременния живот на кечуа.

Връх на културната дейност на тези индиански групи безспорно е опитът за създаване на народна кечуанска кинематография и създаването на първия дългометражен филм, чиито автори и създатели са кечуа. Този първи филм, наречен „Кукули“, е създаден през 1961 година в Перу.

За разлика от това в Латинска Америка едва сега започва да се развива истинското индианско народно образование, въпреки че в Мексико например съществуват стотици училища, където поне в първите класове се води обучение на индиански езици.

В някои републики индианските маси са се опитали да разрешат проблемите си, играейки активна, а понякога дори и главна роля в демократичните революции. Вече говорихме за десетките индиански въстания, избухнали в Южна и Централна Америка. Всички завършили с поражение. Но заедно с това през XX век три пъти побеждават революции, по време на които индианските пролетарски маси се съюзяват с креолския и метиски пролетариат. Характерно е, че и трите победоносни прогресивни американски революции на нашия век избухват в индиански републики. И трите революции се зараждат и побеждават под лозунг, който е основна точка в революционната програма на индианците, лозунгът, изискващ радикална аграрна реформа.

Първата толкова чакана победна революция, Мексиканската революция, има два етапа. В първия прогресивните народни сили са водени от героя на Америка Емилиано Сапата, сам произхождащ от индианско семейство. За втори етап на Мексиканската революция, във времето от 1917 до 1933 година, можем все пак да считаме поне от гледище на нашата работа прогресивното, „проиндианско“ правителство на Ласар Карденас, правителство, което върнало на индианските граждани почти десет милиона хектара общинска земя.

Ако Мексиканската революция е първата крачка към установяване на социално и национално справедлив строй в Индианско-иберийска Америка, то Гватемалската революция с десетгодишното управление на демократичните правителства на Арevalo и Арбенс, е втората такава крачка. Гватемала! Също страна с преобладаващо индианско население. И тя преди всичко се опитва да разреши именно индианския проблем. Според закона за поземлена реформа от 1952 година на 110 хиляди гватемалски селяни-индианци била върната земята, отнета от американската компания „Юнайтед фрут къмпани“ и местните латифундисти. Но и Гватемалската революция — най-голямата американска революция за своето време — претърпяла поражение. Днес в Гватемала, както и преди, на два процента от населението креолски чифликчии принадлежат 65 процента от цялата земя, а 30 процента владее „Маминка Юнай“, само индианският селянин отново мизерствува на микроскопични нивички.

Първата от славните американски революции на нашия век се разгоря в полуиндианско Мексико, втората избухна в индианска Гватемала, а третата в Боливия, страната с най-висок процент индианско население в целия континент. Тази революционна проява е изключително важна за американските индианци, тъй като първа цигулка в революционния оркестър тук свири работническата класа. Боливийската национална революция, чиято главна сила са индианските миньори, довежда на власт правителството на политическата партия НРД (Национално революционно движение). Това правителство не само провежда поземлена реформа, но и национализира миннодобивната промишленост на страната. Най-крупната поземлена реформа в континентална Америка ръководителят на НРД Пасо Естенсоро символично провъзгласил в Укурене, традиционен център на революционното движение на кечуанските пеони, точно на онова място, където в бой с чифликчиите е паднала една от прославените героини на съвременната история на революционната борба на индианците — индианката-кечуа Мария Барсола. На този празник се събират индианци от цяла Боливия със своите индиански знамена и „путути“ — обредни музикални инструменти. До края на 1962 година на аймарските и кечуански селяни са върнати почти 4 милиона хектара земя. Освен това на индианците от рударските планини е предложена земя за обработване в обширните тропични низини в източната част на републиката. За охрана на своите права боливийските селяни създават селска милиция, а миньорите-аймара — въоръжена работническа милиция. През следващите години в ръководните кръгове на Боливийската народна революция се появяват идейни разногласия и накрая, в 1964 година, тя е смазана от военен преврат. Ликвидацията на завоеванията на боливийската революция е едновременно — ще се осмелим да го кажем — поражение за боливийските индианци. Но нито това, нито някое друго поражение може да попречи вече на индианците да заемат своето място на политическата сцена на Америка, да участвуват в борбите, които се водят.

Индианска Америка вече е тръгнала напред. Тук трябва да обърнем внимание на това, че би било грешка да се свеждат всички усилия, насочени към национално и социално освобождение на индианците само към два вида: единия, да го наречем революционен, за националноосвободително движение, а другия — пътя на културните реформи, предлаган от теорията на официалния индигенизъм. Възможните пътища за решаване на индианския проблем са много, толкова много, колкото са многообразни и самите днешни условия на живот на индианците.

Например австрийският американист Мартин Гузинде, мисионер и представител на етнографската така наречена виенска школа, прекарал дълги години сред най-примитивните индиански племена на Огнена земя, искал да реши индианския проблем с предложение да се изселят тези индианци от Огнена земя на няколко пусти острова, за които в своя меморандум до чилийското правителство писал, „че те все едно не са пригодни за продуктивна селскостопанска дейност". Около тези „индиански" острови той предлагал да се издигнат прегради, за да не могат корабите да стигат до тях. На всички бели достъпът до тези острови трябвало да бъде забранен под страх от смъртно наказание. Според този „индигенистки" проект индианците би трябвало да са напълно изолирани от света, би трябвало да живеят там по обичаите на своите неолитни предци, така че американистите, единомишленици на Гузиде (на които единствено ще се разрешава достъпът в тези „естествени резервати") биха имали възможност да наблюдават по уникален начин живота и културата на крайно изостанали хора, каквито вече в други краища на света не се срещат. Това на пръв поглед — поне за някои „учени" — наистина привлекателно решение превръща човека-индианец в жалък безправен обект на научен интерес. Та нали тези индиански „човешки" естествени резервати по нищо няма да се отличават от вече съществуващите природни резервати, например в източна Африка, в които се охраняват измиращи екзотични животни.

Много деятели, често от кръговете, близки на официалния индигенизъм, заемат коренно противоположна позиция. Те предполагат, че радикалното подобряване условията на живот на индианците ще доведе до пълната им асимилация от белите. На привържениците на този възглед Мариатеги отговаря още в „Седем опита": „Да се очаква еманципация на индианците като следствие на активното (стимулирано) смесване на индианци с бели преселници би било антисоциологична наивност. Наивност, в най-добрия случай достойна за примитивното мислене на износител на смесени породи овни... Азиатските народи, с нищо не превъзхождащи индианския народ, прекрасно усвоиха най-важните динамични и творчески елементи на западната култура, без при това да приемат европейска кръв.“

На друго място в своята класическа работа Мариатеги издига две основни искания за решаване на индианския проблем: „Индианският проблем трябва да се реши на социална основа — и да се реши от самите индианци.“ Там, където индианците започват вече да се обединяват в борбата си с интернационалното социалистическо движение, там пред тях се откриват реални перспективи за такова решение. Но и самите индианци, както и креолските индигенисти, намират десетки, понякога изключително своеобразни, пътища за решаването на този проблем. Преди всичко ще се спрем на въпроса, както някога се казваше, за „расовата чистота“. Подобно на някои индигенисти много индиански племена виждат единствената възможност за самосъхранение в абсолютната „расова чистота“. Затова те изключително категорично се противопоставят на каквито и да са връзки с белите.

Особен род аналогия на опитите на индианците да запазят „расовата чистота“ е убеждението, че съвременната индианска култура (а заедно с нея и въобще възраждането на индианския начин на живот) може да възникне само на почвата на чисто индиански (предколумбовски) традиции. Това на пръв поглед патриотично убеждение не отговаря на съвременното положение. Латиноамериканските индианци понякога намират и още по-своебразни пътища за „решаване“ на индианския проблем. Често например възлагали единствена надежда на различни религиозни месиански движения, подобно на широкоразпространения „Танц на духа“ на северноамериканските индианци. Като пример за такова движение могат да послужат безредиците, до които се стига в 1868 година в племето чамула в мексиканския щат Чиапас. У чамулите се появила млада девойка на име Чечеб, която изповядвала собствено религиозно учение, обединяващо чамулски религиозни представи с християнски. Учението на Чечеб намерило широк прием. Индианците провъзгласили вестителската на учението за жива светица на своята нова вяра. Според понятията на Чечеб новата религия се нуждаела и от собствен Христос. И така тя наредила да се разпъне нейния племенник, и когато той умрял на кръста, го провъзгласила за „Исус Христос на индианската раса“. Това фанатично движение, предизвикващо многочислени антиправителствени смутове, било смазано от мексиканските войски с огромни усилия.

Да се върнем сега към темата на революцията. Историята на революционното движение в Индианско-иберийска Америка не свършва с трите демократични степени — боливийска, гватемалска и в довоенните години мексиканска. Врата към действително човешки, пълнокръвен живот отваря четвъртата степен. А тази степен е Куба — Кубинската революция. И за индианците тя е най-привлекателна от всички американски примери, от всички пътища — единственият. Това е първата революция в Латинска Америка, която успява до основи да разреши централния проблем на латиноамериканските трудещи се маси — липсата на земя. Взима земята на латифундистите и я раздава на народа. Осъществявайки пълна аграрна реформа, Кубинската революция става надежда и опора на всички трудещи се в Америка — и на индианците. Индианците са привлечени не само от великолепното разрешаване на аграрния проблем в Куба, но и от други дела на революцията. Възхищават се на умното, бързо отстраняване на неграмотността и особено на решаването на „расовия проблем". В Куба индианци почти няма, но там живеят негри, бели, китайци и от смесен произход от китайци и негри. И всички те имат равни права и равни задължения. Революцията в Куба напълно изкорени и съществуващата по-рано негласна расова дискриминация в социалната сфера.

През 60-те години принципите на Кубинската революция приема следващото прогресивно правителство, взело властта този път по мирен начин с парламентарни избори, в следващата латиноамериканска страна с многобройно индианско население — Чили. Правителството на Народното единство, по-късно сразено от офицерски преврат, се старае да премахне всички неправди, причинени на индианците в тяхната страна, особено на известните араукани, и първо на континента искало да върне на индианците земята, отнета от конкистадорите! Правителството на Салвадор Алиенде отделя внимание и на възможностите за обновяване и нов развой на народната култура на арауканите.

Успоредно с правителството на Народното единство в Чили на власт идва и друго прогресивно правителство в друга индианска страна — Перу. Този народнодемократичен режим приема за свои идеите на Мариатеги и за пръв път в тази страна осъществява голяма поземлена реформа, от която имат най-голяма полза на първо място кечуанските и аймарските селяни от планинските области на страната. Най-ярката проява на грижата на правителството на Перу за националната култура на индианците е законът от 1975 година, с който езикът кечуа, езикът на инките, се обявява за втори държавен език на републиката. Едновременно с това в населените с индианци области на Перу езикът кечуа е въведен задължително в училищната програма.

С решаването на индианския въпрос в Латинска Америка днес се занимават много държавни и недържавни институции. Също така общият фронт на дейност на индигенистите се разширява.

Извън фронта на официалния индигенизъм в тази област вече работят и някои от първите известни марксистки мислители. Ще посочим поне най-известните: чилиецът Алехандро Липшуц и мексиканците Рикардо Посасо и Исабела Хоркаситас.

Индианците в редица латиноамерикански страни създават сами свои организации. В Чили имаше такива сдружения, например добре организираният Араукански фронт, който беше инициатор на свикването на Общочилийския индиански конгрес. Подобен общоболивийски конгрес е проведен по време на правителството на Вилароел, с участието на хиляда и петстотин делегати индианци от Боливия. Индианското революционно движение в Перу първоначално се развивало под ръководството на Федерацията на йанакуните (йанакуни, както знаем, в Тауантинсуйо наричали безправните инкски пролетарии) и псевдорадикалната АПРА. В Мексико действували няколко национални организации на отделните индиански племена и народности, например на сапотеките, на масатеките, миштеките и тараските (в мичоаканския град Чаран тараските издавали един от най-значителните индиански вестници, отпечатван на националните езици; казвал се „Митакуа“ — на тараски „ключ“. Освен това в Мексико съществува Национален съюз на индианската младеж („Confederaciòn nacional de jòvenes indigenas“). В Еквадор, където индианците и метисите са абсолютното болшинство от населението, революционното индианско движение се ръководи от Еквадорската комунистическа партия, както непосредствено, така и чрез масовата политическа организация „Конфедерация на еквадорските индианци“, възникнала в резултат на стремежа на индианците към обединяване на силите си. Някои индиански племена и групи през XX век дори издигат искането за създаване в Латинска Америка на самостоятелни индиански държави (за това, като възможно решение на индианския проблем се изказват и някои делегати на VII конгрес на Коминтерна, състоял се през 1935 година в Москва).

С искания за автономия излезли някога в Перу и групата индианци, организирани в така наричаната Децентралистка партия. „Децентралистите“ искали разделяне на Перу на автономни републики с оглед на националния характер на отделните области на страната. През XX век съществувала само една независима индианска държава и то не за дълго. Това била така наречената „Кунска република“. Куните са твърде многобройно индианско племе, живеещо край Панамския проток, както на материка, така и на близкия остров Сан Блас и на няколко други малки панамски острова. Тези индианци с изключително развито чувство за независимост запазват почти изцяло свободата си през целия колониален период. След това, през 1790 година Испания сключва с тях, също както с араукаците, договор, според който признава пълния суверенитет на куните. Такава свобода им предоставя и Колумбия, на която принадлежи и племенната територия на куните докато Панама се отделя от република Колумбия и се обявява за независима. И при новите условия куните продължавали да пазят своя „суверенитет" и чистотата на племето. Те строго забранявали на своите жени да се срещат с бели и други пришълци, а ако индианка от това племе роди нечистокръвно дете, тя е длъжна да го убие. Този неписан, но строго пазен закон направил от куните едно от малкото чисто индиански племена на съвременна Америка (т.е. такива, в които няма метиси). В 20-те години на нашия век панамското правителство се опитва да отнеме дотогава почти пълната независимост на куните. Куните издържали и този натиск. А след това племенният съвет, който съществува у куните стотици години, през 1925 година обявява създаването на независима държава Първата Кунска република. За президент на републиката бил избран кунският вожд Неле, за държавен секретар — Куна Кантуле. Няколко държави заявили, че признават дипломатически новата република, явно разчитайки да си създадат там „удобни позиции", тъй като територията на Кунската република била точно на входа на стратегически важния Панамски канал. Накрая панамското правителство разбрало каква опасност го заплашва и предложило на куните пълна автономия, но само в рамките на Панамската република. Куните приели предложението и се отказали от независимост.

В последния период от историята на индианците в Латинска Америка, за тези четиридесет години, които изминават от паметната Пацкуарска конференция, индианските маси в Латинска Америка силно се активизират. Пацкуарската конференция се провежда по време на Втората световна война. И въпреки че антифашистката борба не засяга непосредствено Латинска Америка, въпреки че латиноамериканските индианци за разлика от своите северноамерикански братя не взимат непосредствено участие във войната, въпреки всичко това събитието имало и за индианците огромно значение. Споменатият вече индигенист-марксист Алехандро Липшуц отбелязва, че от гледна точка на индианците тази война е била... „война за нов порядък... и против суперкапиталистическия тръст. И затова е била също и война на индианците и афроамериканците". Втората световна война разширява кръгозора на индианците в Латинска Америка. Сега те вече намират примери за решаване на индианския проблем и зад границите на своя континент. И отново намират пътя, посочен преди двадесет години за пръв път от Мариатеги. В книгата си „Индоамериканизмът и расовият проблем в Америка“ („El indoamericanismo y el problema racial en las Americas“, Santiago de Chile, 1944) Липшуц казва: „Ясен и напълно изразителен образец от наша американска индигенистка гледна точка е съобщението от град Уфа, столица на Башкирската автономна република, намерено в „Moskow News“ от 13. март 1943 година... „Ромео и Жулиета“, „Хамлет“, също така и всички произведения на Байрон, Бернард Шоу, стихове на Робърт Бърнс, разказите и романите на Джек Лондон и Ъптън Синклер, били преведени на башкирски език... Защо това, което е достъпно на башкирци, калмики и други племена на източна и азиатска Русия, които в Централна Европа винаги са били считани за архидиви, да не може да бъде достъпно за арауканите, аймарите, кечуа, индианците от Еквадор, Колумбия, Мексико и т. н.?“ И този пример на решаване на националния въпрос в Съветския съюз, примерът на създаване на равноправни съветски републики на неруските народи в Кавказ, в Поволжието, в Средна Азия, за много индианци и ръководители на тяхното националноосвободително движение се превръща в единствен вдъхновяващ пример. „Постоянното икономическо и културно развитие на много народности в Съветския съюз доказва, че грижата за собствения (национален) език, която преди това изглеждаше обречена на гибел, за пръв път отваря вратите към действително развитие на много икономически и културни сили на народа. И освен това, многоезичието на Съветския съюз не само че не стана препятствие за неговата стабилност и единство, но сякаш напротив — неговата стабилност и единство се основават именно на тази национална политика“ — казва по-нататък в статията си чилийският учен.

Големият радикален перуански индигенист и известен изследовател на доколумбовите древности на Перу Луис Варкарсел писал: „Само в социализма моята индианска принадлежност намира своя политически израз.“ Това, което още преди четири десетилетия е успял да почувствува прославеният перуански индигенист, сега съзнават почти всички индианци от Централна и Южна Америка. Още в 1927 година Мариатеги провъзгласява: „Родствеността на индианско-индигенисткото движение със световното революционно движение е толкова очевидна, че дори не е необходимо да бъде доказвана.“ Тази родственост индианците от Латинска Америка вече съзнават. Тя се потвърждава и от богатия опит на техните собствени борби, опита на Кубинската революция, а също и опита от участието им в Мексиканската, Гватемалската и Боливийската революция, успехите, достигнати от перуанското национално правителство и, разбира се, важния пример на проиндианската дейност на правителството на Народното единство в Чили.

Но преди всичко те съзнават собствените си сили, собствените си възможности. И са повече от тридесет милиона. Най-малко два пъти повече от времето, когато на техния континент е стъпил първият конкистадор. Не са никакво „измиращо племе“. Хамлетовският въпрос вече не стои пред индианците. Те са издържали конкистадорските вълнения, преживели са „духовния купел“, носен им от първите мисионери, преживели колониалистите и калаените крале, които отнемали силите им в боливийските мини, преживели са латифундистите. Всичко са преживели. Не са умрели. И не умират, и утре няма да измрат. Утре? Да, но какво ще стане утре с индианците? Трудно е да се отговори на този въпрос. Какви са перспективите за формиране на съвременни индиански нации, как ще бъдат решени много индиански проблеми, ще покаже само бъдещето. Но ние сме уверени, че в утрешна Америка индианците имат свое място. Тъй както са имали свое място в цялата история на този континент, през онези тридесет хиляди години, преминати заедно с нас, читателите на тази книга. Та нали индианците са били единствените „истински американци“. Те — „американското племе“. Тези „индианци без томахавки“. Тези индианци на Америка...

БИБЛИОГРАФИЯ

В увода отбелязвам, че библиографията е разделена на две части. В първата (А) включвам издадените на чешки и словашки трудове, посветени на индианците, особено излезлите след 1945 година. В тази част включвам и популярни трудове, които все пак могат да дадат на читателите много американистична информация. Във втората част (Б) включвам основните чуждоезични трудове. Библиографията е сборна и не е разделена според отделните глави.

А)

Brnsted J. Vikingové. Praha 1967

Bushnell H. G. S. Umění staré Ameriky. Praha 1970.

Casas De Las B. O zemí indiánských pustošení a vylidňování zpráva nejstručnější. Praha 1954.

Ceram C. W. Bohové, hroby a učenci. Praha 1975.

Cognat A. Žil jsem mezi Indiány. Praha 1970.

Dějiny Světa sv. 4. Praha 1961.

Dorazil O. Objevitelé nových světů. Praha 1959.

Engels B. Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu. Praha 1950.

Ferko M. Tvoji bratia, Winnetou. Bratislava 1967.

Forman W. a Siebertová E. Umění Indiánů. Praha 1970.

Frič A. Indiani Jižni Ameriky. Praha 1957.

Foster W. Nastin politických dějin amerického kontinentu. Praha 1953.

Frýd N. Mexiko je v Americe. Praha 1952.

Hagen Von W. V. Říše inků. Praha 1963.

Hagen Von W. V. Pouštní říše ve starém Peru. Praha 1967.

Hamilton Ch. (ed.) Pláč ptáka Bouřliváka. Praha 1965.

Hamman J. Po stopách Divokého západu. Bratislava 1967.

Horák B. Dějiny zeměpisu. I—III. Praha 1954—1965.

Hulpach V. Co vyprávěl kalumet. Praha 1967.

Ingstad H. M. Lovci kožešin. Praha 1971.

Ingstad H. M. Kolumbus nebyl první. Praha 1971.

Janáček J. Století zámořských objevů. Praha 1959.

Janáček J. Kryštof Kolumbus. Praha 1970.

Kisch E. E. Objevy v Mexiku. Praha 1950.

Kondratov A. M. Zaniknuté civilizácie. Bratislava 1974.

Kosidowski Z. Když slunce bylo bohem. Praha 1961.

Lips J. O původu věcí. Praha 1960.

Loukotka Č. Náboženství Indiánů. Praha 1926.

Loukotka Č. Vývoj písma. Praha 1946.

Lundkwist N. Sopečný kontinent. Praha 1968.

Menciet Y. Čas se zastavil nad Amazonkou. Praha 1969.

Merrien J. Záhadný Kolumbus. Praha 1970.

Morgan L. H. Společenské zřízení amerických Indiánů. Praha 1951.

Morgan L. H. Pravěká společnost. Praha 1954.

Peillard L. Magelan a prvá plavba Victorie okolo sveta. Bratislava 1969.
Polišenský J. Úvod do studia dějin a kultury Španělska a Latinské Ameriky. Praha 1963.
Polišenský J. Úvod do studia dějin a kultury Velké Británie a Spojených států. Praha 1971
Prescott W. H. Dějiny dobytí Mexika. Praha 1956.
Schreiber H. Mořeplavci — cestovatelé — objevitelé. Praha 1974.
Slavík I. (ed.) Sláva a pad Tenočtitlanu... Praha 1969.
Stingl M. Indiáni na válečné stezce. Praha 1969.
Stingl M. Indiáni, černoši a vousáči. Praha 1970.
Stingl M. Indiánský běžec. Praha 1968.
Stingl M. Tajemství indiánských pyramid. Praha 1974.
Stránský P. V zemi Opeřeného hada. Praha 1970.
Šlechta E. Indiáni v pueblech. Praha 1956.
Šolc V. Indiáni na jezeře Titicaca. Praha 1966.
Vaillant G. G. Aztékové. Praha 1974.
Vráz E. S. Napříč rovníkovou Amerikou. Praha 1900.
Xerez F. Pravdá zpráva o dobytí Peru. Praha 1970.
Zweig S. Magellan. Praha 1959.

B)

Adams R. N. A. Community in the Andes. Seattle 1959.
Aguirre Beltran G. a.d. Métodes y resultados de la politika indigenista en México. México 1954.
Ameghino F. La antiguedad del Hombre en el Plata I—II. Buenos Aires 1947.
Amunategui Solar D. Las encomiendas indígenas en Chile. I—II. Santiago de Chile 1909 1910.
Arango Bueno T. Précolomiba. Madrid 1953.
Baldwin L. D. The Story of Americas, The Discovery, Settlement and Development of the New World. New York 1953.
Ballesteros Gaibrois M. Historia de América. Amérika precolombina y colcnia. Madrid 1946.
Barbeau M. Totem Poles. Ottawa 1950.
Barber R. K. Indian Labour in the Spanish Colonies.
Basauri C. La población indígena en México. I—III. México 1940.
Bennett W. C. a Bird J. Andean Culture History. New York 1949.
Bennett W. C. A Reappraisal of peruvian Archeology. Menasha 1948
Bernal I. Monte Albán – Mitla. México 1958.
Beuchat H. Manuel d'archéologie américaine. Paris 1912.
Beverido F. Medellin A. a Paz O. Magia de la risa. Xalapa 1963.
Björnberg A. Las problemas indígenas y el cooperativismo. Stockholm 1959.
Blom F. Conquest of Yucatán. New York. 1936.
Boas F. Handbook of American Indian Languages I.—II. Washington 1911 a 1922.
Bushnell G. H. S. Le Pérou. Paris 1958.
Canals Frau S. Las poblaciones indígenas de la Argentina. Buenos Aires 1953.
Canàls Frau S. Préhistoria de América. Buenos Aires 1950.
Cardenas L. El problema indígena de México 1937.
Carrión Cachot R. Paracas Culture Elements. Lima 1949.
Caso A. Las exploraciones en Monte Albán. México 1932—1935.
Caso A. The Religion of the Aztecs. México 1936.
Castro Pozo H. Del ayllu al cooperativismo socialista. Lima 1928.
Catlin G. North American Indians — among the Wildest Tribes I.—II. Edinburgh 1926.
Collier J. The American Indian. New York 1947.
Collier J. On the gleanning Way: Navajos, Eastern Pueblos, Zunis, Hopis, Apaches and their

Land and their Meaning to the World. Denver 1962.
Comas J. Ensayos sobre indigenismo. México 1953.
Comas J. La discriminación raciae en América. La Paz 1955.
Cook S. The Indian versus the Spanish Mission. Berkeley 1943.
Cunow H. Die soziale Verfassung des Inkareiches. Stuttgart 1896.
Davalos Hurtado E. Una interpretación de los Danzantes de Monte Albán. México. 1951.
David J. The American Indian. The First Victim. New York 1971.
Debo A. A History of the Indians of the United States. Norman 1970.
Diaz del Catillo B. Historia verdadera de la conquista de la Nueva España. La Habana 1963.
Disselhoff H. D. Geschichte der altamerikanischen Kulturen. München 1953.
Dräger L. Prärie — Indianer. Leipzig 1956.
Duque Gomez L. Colombia. Monumentos Históricos y arqueológicos. México 1955.
Embry C. America's Concentration Camps. New York 1955.
Ercilla y Zuñiga L. La Araucana. Madrid 1886.
Fejos P. Archaeological Excavation in the Cordillera Vilcabamba. New York 1944.
Ferré d'Amaré R. El antropogeno de la Siberia y el hombre americano. México 1964.
Fiederici G. Der Charakter der Entdeckung und Eroberung Amerikas durch die Europäer. I.—III. Stuttgart 1925—1936.
Figueiredo L. Indios de Brasil. São Paulo 1939.
Fischer P. J. Die Entdeckungen der Normannen in Amerika. Freiburg 1902.
Frankowska M. Transformation de la vie et de la culture des Indiens au XVI et au début du XVII siècle sous l'influence européene. Moskva 1964.
Friede J. El indio en la lucha por su tierra. Bogota 1944.
Gamio M. Hacia un México Nuevo. México 1921.
Gamio M. Consideraciones sobre el problema indigena, México 1948.
Graebner R,F. Amerika und Südseekulturen. Leipzig 1913.
Graham C. The Conquest of New Granada. London 1922.
Grigulevič I. R. Indejci Latinskoj Ameriki i ich rol v nacionalnoosvoboditělnoj borbe. Moskva 1964.
Haeckel J. Zum Problem Entstehung der Hochkultur. Stuttgart 1960.
Hanke L. The First Social Experiment in America. A Study in the Development of Spanish Indian Policy in the XVI Century. Cambridge 1935.
Haya de la Torre V. R. A donde va Indoamérica? Santiago de Chile 1935.
Heyerdahl T. American Indians in the Pacific. London 1952.
Hibben F. C. Digging up America. New York 1961.
Hrdlička A. Early Man in South America. Washington 1912.
Hrdlička A. The Origin and Antiquity of the American Indian. Washington 1928.
Chamberlain R. S. The Conquest and Colonization of Yucatan. Washington 1948.
Ibarra Grasso D. E. La escritura indígena Andina. La Paz 1953.
Inalaf Navarro J. Rol económico social y político del indígena en Chile. Santiago de Chile 1945.
Jefimov V. A. a Tokarev S.R. (ed.) Narody Ameriki I.—II. 1959.
Jefimov A.V. a Averkieva J.P. Amerikanskij etnografičeskij sbornik. Moskva 1960.
Jefimov A.V. a Zolotarevskaja I.A. Kultura indejcev. Moskva 1963.
Jenness D. Indians of Canada Ottawa. 1932.
Josephy A. Red Power. The American Indians Fight for Freedom. New York 1971.
Jojce T.A. South American Archaeology. London 1912.
Katz F. Sozialökonomische Verhältnisse bei den Azteken im 15 und 16 Jahr hundert. Berlin 1956.
Karsten R. The Civilization of the South American Indians. London 1926.

Kennedy S. Putěvoditěl po rasistckoj Amerike. Moskva 1955.
Kingsborough E.K. Antiquites of Mexico I.—IX. London 1830—1848.
Kirkpatrik F. The Conquistadors. London 1933.
Knozorov J. Sistema pisma drevnich Maja. Moskva 1955.
Koppers W. Unter Feuerland-Indianer. Stuttgart 1924.
Kossock M.J.C. Mariategui. México 1933.
Krickeberg W. Los Totonaca. México 1933.
Kroeber A. Handbook of the Indians of California. Berkeiey 1925.
Kutscher G. Chimu — eine altindianische Hochkultur. Berlin 1950.
La Barre W. The Aymara Indians of the Lake Titicaca. Plateau Bolivia. Menasha 1948.
La Farge O. A Pictorial History of the American Indian. London 1962.
Larco Hoyle R. Los Mochicas I—II. Lima 1938 a 1946.
Lavreckij P. Těň Vatikana nad Latinskoj Amerikoj. Moskva 1961.
Lehmann H. Precolumbian Ceramics. London 1959.
Lehmann W. Zentral-Amerika I.—II. Berlin 1920.
Lewin B. Tupak Amaru — el rebelde. Buenos Aires. 1943.
Lipschutz A. El Indiamericanismo y el problema racial en las Américas. Santiago de Chile 1944.
Lipschutz A. La comunidad indígena en América y en Chile. Santiago de Chile 1956.
Lunardi F. Honduras Maya. Tegucigalpa 1948.
Luomala A.K. Navaho Life of Yesterday and Today. Berkeley 1938.
Manasseh Ben Joseph Ben Israel. Origen de los Americanos. Madrid 1881.
Manzoni A.C. El problema del indio en América. Buenos Aires 1949.
Mardock R. W. The Reformers and the American Indian. Columbia 1971.
Mariategui J.C. Siete ensayos de interpretación de la realidad peruana. Santiago de Chile 1955.
Martin P.S., Quimby G.I. Collier Indians before Columbus. Chicago 1947
Mason A. L. The Ancient Civilizations of Peru. Edinburgh 1957.
Means P. Ancient Civilizations of the Andes. New York 1931
Mella J.A. La lucha revolucionaria contra el Imperialismo. Que es el APRA? México 1928.
Métraux A. Les peaux-rouges de L'Amérique du Sud. Paris 1950.
Miroševskij V.M. Osvoboditělnyje dviženija v amerikanskich kolonijach Ispanii. Moskva 1946.
Mendizábal M. Los actuales de los grupos indigenas de México. México 1939.
Morley S, G. La civilización Maya. México 1961.
Moszyński K. Czlowiek. Wróclaw 1956
Murdock G.P. Outline of South American Cultures. New Hawen 1951
Nachtigall H. Tierradentro. Zürich 1955.
Nachtigall H. Alt-Kolumbien. Vergangene Kulturen der Nord-Anden. Berlin 1962.
Nordeskiöld E. Origins of the indian civilization in South America. Göteborg 1931.
Osborne H. Indians of the Andes, Aymaras and Quechuas. Cambridge 1952.
Pérez de Barradas J. Les Indiens de l'Eldorado. Etude historique et ethnographique des Muiscas. Paris.
Piña Chan R. Las culturas preclasicas de la cuenca de México 1959
Pohl F. Atlantic Crossings before Columbus. New York 1961.
Ponçe Sangines C. a Cordero Miranda G. Arqueología Boliviana. La Paz 1957.
Posnansky A. Tiahuanacu. The Craddle of American Man. I.—II. New York 1946.
Pozas R. The Chamula. México 1959.
Prado del J. Mariategui y su obra. Lima 1946.
Prescott W.H. History of the Conquest of Peru. New York 1947.
Radin P. Historie de la civilization indienne. Paris 1935
Reiche M. Los dibujos gigantescos en el suelo de las pampas de Nazca y Palpa. Lima 1949.

Rivet P. Les origines de l'homme américain. Montreal 1943.
Roberts F.H. The Folsom Problem in America. Washington 1938.
Rosenblat A. La población indígena y el mestizaje en América. I.—II. Buenos Aires 1954.
Rowe Ch. W. The Effigy Mound Culture in Wisconsin. Milwaukee 1956.
Rubín de la Borbolla D.F. Teotihuacan. México 1947.
Scotti P. Changement dans la culture de quelques peuples sudaméricaines. Moskva 1964.
Seler E. Gesammelte Abhandlungen. I—V. Berlin 1902 an.
Shorris E. The Death of the Great Spirit. An Eulogy for the Américan Indian. New York 1971.
Schlenthner U. Eldorado. Leipzig 1971.
Sodi D. La literatura Maya. México 1963.
Soustelle J. La vida cotidiana de los aztecas. México 1956.
Stavenhagen R. Changing Class Relations in the Rural Community.
A comparative Analysis of two Areas in Africa and Mesoamerica. Moskva 1964.
Steward J.H. (ed.) Handbook of South American Indians. I.—VII. Washington 1946—1950.
Stirling M.W. Stone Monuments of Southern Mexico. Washington 1943.
Tax S. The Penny Capitalism, A Guatemalian Indian Economy. Washington 1943.
Tax S. The Civilizations of Ancient America. Chicago 1951.
Tello J. Origen y desarollo de las civilizaciones prehistóricas andinas. Lima 1962.
Tentori T. La pittura precolombiana. Milano 1961.
Titiev M. Araucanian Culture in Transition. Ann Arbor 1951.
Trimborn H. Indianische Welt in geschichtlicher Schau. Iserlohn 1948.
Uhle M. Die alten Kulturen Peru in Hinblick auf die Archäeologie und Geschichte des alten amerikanschen Kontinents. Berlin 1938.
Ulloa A. Noticias Americanas. Buenos Aires 1944.
Underhill R. Red Man's America. Chicago 1953.
Vellard J. Civilisations des Andes. Paris 1963.
Wauchope R. Lost Tribs of Sunken Continents. Myth and Method in the Study of American Indians. Chicago 1962.
Weatherwax P. Indian Corn in America. New York 1954.
Wiese M. José Carlos Mariategui. Lima 1945.
Wilbert J. Indice de las sudamericanas. Caracas 1951.
Wissler C. The American Indian, an Introduction to the Antropology of the New World. New York 1938.
Wormington H.M. Ancient Man in North America. Denver 1949.
Zubrickij J.A. Tendencija razvitija sovremennoj kutlury Kečua. Moskva 1964

СЪДЪРЖАНИЕ

I. Индианци без томахавки (Преведе Ирина Херакова) 5
II. Откъде са дошли 9
III. Дългият път към средните култури 21
IV. Интермедия за маундите 30
V. Хора-ягуари 38
VI. От тотонаките към миштеките 49
VII. Владетелите на Мексико 66
VIII. От Чавин до Тиауанако 95
IX. Инките, или как се създават индиански империи 112
X. Земята на златния крал 133
XI. Много преди Колумб 141
XII. Ключът към индианските култури 148
XIII. Завръщането на белите богове 157
XIV. Как се рушат индиански империи (Преведе Румяна Кокаличева) 170
XV. Търсене на Елдорадо 185
XVI. Маите 133
XVII. От Огнена земя до Карибско море 221
XVIII. Индианците на прерията 229
XIX. От Аляска до Флорида 238
XX. Скалп, скуо, вигвам 250
XXI. Смърт на Мисисипи 258
XXII. Седящия бик и апачите 267
XXIII. Чужденци в собствената си страна 278
XXIV. Под индиански флаг 292
XXV. Колониализмът срещу индианците, индианците срещу колониализма 306
XXVI. Революционери, реформисти и индигенисти 326
XXVII. Пътят към Пацкуаро 337
XXVIII. Поглед към утрешния ден 353

Сканиране: Еми, 2016
DejaVu: pechkov, 2016

МИЛОСЛАВ СТИНГЪЛ

ИНДИАНЦИ БЕЗ ТОМАХАВКИ

Първо издание

Преводачи Ирина Херакова
Румяна Кокаличева
Редактор Любомир Кючуков
Художник Иван Димитров
Художествен редактор Пенчо Мутафчиев
Технически редактор Румяна Браянова
Коректори Ася Славова и Светомир Таков

Дадена за набор ноември 1984 г.
Подписана за печат юни 1985 г.
Излязла от печат юли 1985 г.
Печатни коли 24
Издателски коли 24
УИК 24,44
Формат 60/90/16
КОД 27/9531525531/10828-1-85

Цена 2,04 лв.

Издателство на Отечествения фронт
ДП „Г. Димитров“

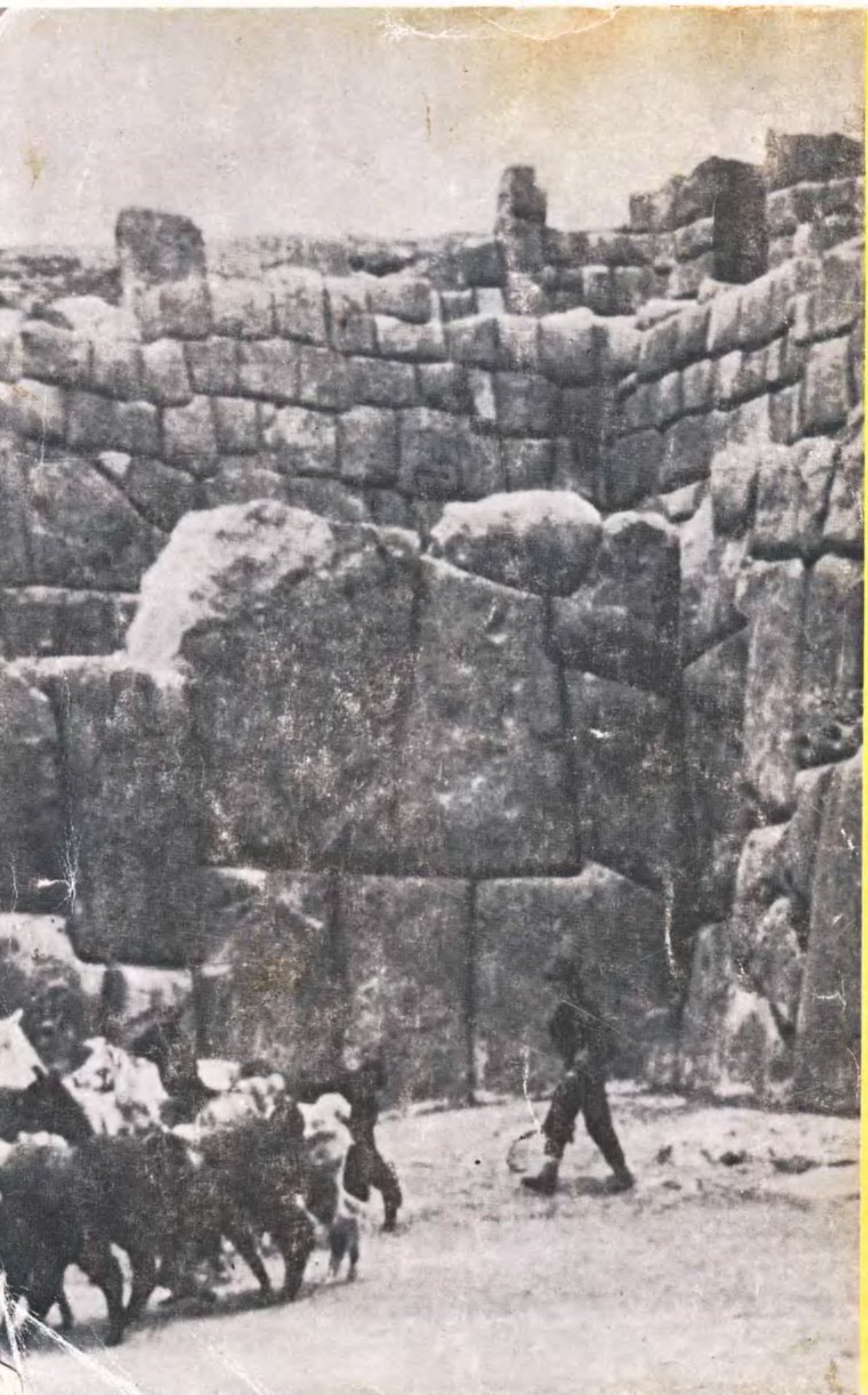

2,04 лв.